

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Душан Б. Фундић

**АУСТРО-УГАРСКА И ОБЛИКОВАЊЕ
АЛБАНИЈЕ (1896-1914)**

Докторска дисертација

Београд, 2018

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF PHILOSOPHY

Dušan B. Fundić

**AUSTRIA-HUNGARY AND THE
SHAPING OF ALBANIA (1896-1914)**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2018

Ментор:

**проф. др Милош Ковић, ванредни професор, Универзитет у Београду,
Филозофски факултет**

Чланови комисије:

**др Војислав Г. Павловић, научни саветник, Балканолошки институт
Српска академија наука и уметности**

**проф. др Ђорђе Ђурић, ванредни професор, Универзитет у Новом Саду,
Филозофски факултет**

др Јово Бакић, доцент, Универзитет у Београду, Филозофски факултет

Датум одбране: _____

Аустро-Угарска и обликовање Албаније (1896-1914)

Сажетак:

Циљ докторске дисертације „Аустро-Угарска и обликовање Албаније (1896-1914)“ је истраживање места Албанаца и Албаније у спољној политици Двојне Монархије на Балканском полуострву током последњих деценија пред Први светски рат. Пример аустро-албанских односа одабран је јер су посебно после 1896/97. године аустроугарски државници обликовали идеју настанка Албаније, било као аутономне или независне државе, са вишеструким значајем за саму Монархију. Методологија примењена у истраживању заснована је на анализи друштвеног и интелектуалног контекста архивске грађе која се потом укршта са анализом владајућих дискурса важних за тему дисертације.

Циљ истраживања био је да се укаже на најважније обрасце деловања Аустро-Угарске како би остварила своје циљеве у Албанији схваћене као предуслов превласти на Балканском полуострву. Сузбијање уплитања осталих великих сила у првом реду Италије као и албанских суседа, Србије и Црне Горе било је покретачка идеја државника Двојне Монархије како би се онемогућило присуство било које непожељне стране на источној обали Јадранског мора.

Како би наведена намера била остварена аустроугарски конзули успостављали су различите облике сарадње са локалним албанским политичким елитама у намери да их придобију за идеју настанка нове државе, финансијски и саветнички подржавани су сви појединци и удружења која су ширила идеје албанског национализма, посебно путем штампе, помаган је рад на стандардизацији језика и писма и пружана широка подршка образовању у Албанији. Посебно је истакнут значај аустроугарских албанолага и њиховог утицаја на преобликовање албанског националистичког дискурса.

Последице аустроугарског империјалног пројекта истражене су и анализом првих година постојања албанске државе (1912-1914). Оличен у Вилхелму од Вида, владару Албаније који је био избор Аустро-Угарске,

империјални подухват Беча доживео је пораз пред унутрашњим отпорима муслиманске побуне коју су подржали њени супарници.

Кључне речи: Аустро-Угарска, Албанија, империјални пројекат, национализам.

Научна област: Историја

Ужа научна област: Модерна историја

УДК: 327(436-89):(=18)“18“(043.3)

327(436-89:496.5)“19“(043.3)

Austria-Hungary and the Shaping of Albania (1896-1914)

Summary:

Doctoral dissertation „Austria-Hungary and the Shaping of Albania (1896-1914)“ aims to explore the place of Albania and Albanians in the foreign policy of the Double Monarchy in the Balkan Peninsula during the decades preceding the First World War. An example of Austro-Albanian relations was chosen because after 1896/97 the idea of the creation of Albania as an autonomous or independent state with various significances for the Monarchy itself was shaped by its statesmen. The applied methodology is based on the analysis of the social and intellectual context of archival sources which is then combined with the analysis of the prevailing discourses crucial for the subject of the dissertation.

The aim of the research was to point out the crucial Austria-Hungary's patterns of action for achieving its goals in Albania, which was understood as a prerequisite of the Balkan hegemony. The suppression of the interference of other Great Powers, foremost Italy, as well as of the neighbouring countries of Serbia and Montenegro was the urging idea of the Monarchy's statesmen in order to prevent the presence of any undesirable rival on the eastern Adriatic coast.

For this purpose, the Austro-Hungarian consuls established various forms of cooperation with the local Albanian political elites to win them over for the idea of the emergence of a new state. All individuals and associations that spread the ideas of Albanian nationalism, especially through the press, were financially and otherwise supported. Work on the standardization of the Albanian language and alphabet were combined with an extensive support of education in Albania. Emphasis is placed on the importance of Austro-Hungarian albanologists and their influence on the transformation of the Albanian nationalist discourse.

The consequences of the Austro-Hungarian imperial project were underlined by researching its peak during the first years of the Albanian independence (1912-1914). Symbolized in the ruler of Albania, Wilhelm of Wied, who was the choice of the Austro-Hungarian decision makers, their imperial undertaking was defeated by the internal resistance of the Muslim rebellion supported by its rivals.

Keywords: Austria-Hungary, Albania, imperial project, Nationalism

Scientific field: History

Scientific subfield: Modern History

UDC: 327(436-89):(=18)“18“(043.3)

327(436-89:496.5)“19“(043.3)

Садржај

1. Уводна разматрања	1
1.1. Предмет истраживања	1
1.2. Истраженост теме, коришћени извори и литература	9
1.3. Структура дисертације	12
2. Теоријско-методолошки оквири истраживања	15
2.1. Теоријски оквири истраживања: империјалне политика, изградња нација и „остале“ идентификације	15
2.2. Методолошки приступ	28
3. Аустро-Угарска, велике силе и албанско питање	34
3.1. Велика сила сужених могућности: Двојна монархија у доба новог империјализма	34
3.1.1. Оквир Источног питања	36
3.1.2. Стари и нови супарници	41
3.2. Доносиоци одлука и уређење Министарства спољних послова	47
3.3. Уговори, меморандуми, планови: албанско питање у стратешким циљевима аустроугарске дипломатије (1896-1912)	53
3.3.1. Постављање темеља „албанске акције“ 1896. године	53
3.3.2. Основи албанске политике Двојне монархије (1897-1912)	60
4. Домети сарадње: аустроугарски конзулати и локалне елите	72
4.1. Османска администрација крајем 19. века и албанска друштва	76
4.2. Северна Албанија: одржавање равнотеже	84
4.3. Средња и јужна Албанија: између отпора и сарадње	99
4.4. Косовски вилајет: успостављање поверења	107
4.5. Локална политика и идентитетски избори	123
5. Темељи националног обрасца: аустроугарска културна мисија и албанска друштва	126
5.1. Култуспротекторат Монархије и католичка црква у северној Албанији	131
5.1.1. Бунтовни надбискуп и идеја „католичке“ Албаније	133

5.2. Културна акција током османских забрана коришћења албанског језика.....	138
5.2.1. Питање албанског писма (1897-1908)	138
5.2.2. Систем субвенционисаних школа и стипендија Аустро-Угарске	142
5.3. Клубови, конгреси и борба за културну аутономију (1908-1910)	149
5.4. Аустроугарска албанонологија и преобликовање албанског националистичког дискурса	158
5.4.1. Преклапање интереса Монархије и албанских националиста	162
5.4.2. „Историја Албанаца“ и утврђивање кључних тачака националне прошлости	172
5.4.3. Борба за границе и државу: „Acta Albaniae“ и „Albanisch-ilyrische Forschungen“	175
5.5. Штампана албанском језику: организација и подршка	180
5.6. Наставак културне акције (1912-1914)	187
6. Последице независности	193
6.1. Албанске побуне и слом османске власти на Балканском полуострву (1912)	193
6.1.1. Аустроугарска политика и османско-албански сукоби 1910-1911. године	193
6.1.2. Урушавање старог поретка: албански устанак 1912. године и Балкански ратови	202
6.2. Пред одлукама великих сила	221
6.2.1. Лондонска конференција (1912-1913) и средишта политичке моћи у Албанији	222
6.2.2. Избор кандидата за албански престо и „муслиманска завера“	240
6.3. Грађански рат и империјално надметање за Албанију	243
6.3.1. „Rroft Mbreti!": долазак Вилхелма од Вида	243
6.3.2. Побуна у средњој Албанији	249
6.3.3. Акција против Србије и „мбретов“ бег	259
6.4. Албанске идентификације 1914. године и пораз Монархије	264
7. Закључна разматрања	268

8. Библиографија	274
8.1. Извори	274
8.1.1. Необјављени извори	274
8.2. Објављени извори	274
8.2.1. Дипломатска грађа	274
8.2.2. Дневници, мемоари и путописи	276
8.2.3. Меморандуми, брошуре и албанолошка издања	277
8.2.4. Штампa	278
8.3. Литература	278
8.3.1. Монографије	278
8.3.2. Расправе и чланци	287

1. Уводна разматрања

1.1. Предмет истраживања

Предмет истраживања докторске дисертације је удео империјалних политика у настанку националних држава на примеру односа аустроугарске Монархије и албанских заједница током последњих деценија пред Први светски рат. Циљ је и да се укаже на слојевитост односа између империја и националиста уместо уобичајенијег настојања у којем два концепта стоје, један наспрам другог, у непријатељским односима све до пораза царстава у Великом рату.

Када се погледа политичка карта европског континента у деценијама између Берлинског конгреса (1878) и почетка Првог светског рата (1914) на њој се појавило тек неколико нових држава. Независност су стекле Норвешка (1905), споразумним одвајањем од Шведске након што је њоме скоро један век управљано из Стокхолма, Бугарска (1908) која је претходно била османска аутономна кнежевина и Албанија (1912-1913) чије су границе одређене на конференцији амбасадора великих сила у Лондону.

Испоставиће се да је био неопходан слом европског система великих сила и четири велике империје: Романова, Хабзбурга, Османлија и Хоенцолерна између 1917. и 1923. године да би настале још и Естонија, Летонија, Литванија, Пољска, Финска, Исланд, Чехословачка и Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца чиме су уз Аустрију, Мађарску, независност Ирске и преображај османске империје у турску националну државу окончани процеси успостављања националних држава у Европи почетком двадесетог века.¹

Посматрано унутар оквира друге половине 19. века, ако су револуције 1848-49. године биле прекретница процеса ширења националне идеје у

¹ Аустријски национални идентитет је 1918. године био у свом повоју, па су силе победнице током Париске мировне конференције спречиле њено припајање пораженој Немачкој, а није дозвољен ни њен изабрани назив „Немачка Аустрија“.

Европи до 1917-18. године бољшевичка револуција и Вилсонових „Четрнаест тачака“ окончали су процес „интернационализације национализма“ који своје почетке има у периоду између 1780. и 1820. године.² Свет је добио нове политичке оквири легитимности власти: националну државу која је идеал-типски тежила либералном и демократском унутрашњем уређењу. Национализам је био схваћен и прихваћен међу светским државницима тако да ништа није било необично у настанку Лиге нација (1920).³ Био је то преображај мапе континента којим су свега неколико деценија раније господариле вишевековне империје. Но, то је уједно било и време настанка „новог национализма“ праћеног сасвим другачијим поимањем „начела народности“ и превладавајућег става о томе ко све „има право“ да створи сопствену државу. За савременике краја дугог 19. века национализам је био нова реч, која је тек постајала део јавног дискурса, одређивана и ограничавана епистемолошким оквирима епохе.⁴

Нове околности које су довеле до слома старог поретка постајале су све видљивије током деведесетих година 19. века и, као што је приметио Лери Вулф у студији о хабзбуршкој Галицији, „... приморале су Галицијце – као и остале Европљане – да се суоче са сопственим нерешеним анксиозностима док се столеће окретало да укаже на нерешена питања идентитета које је поставио 19. век“.⁵ За неке се радило о трауматичном преображају друштва, попут кинеског „Средишњег краљевства“ у колонијални Далеки Исток или јапанског „сина неба“ који је „постао“ само још један од царева у свету коме их није

² С. А. Bayly, *Birth of the Modern World*, New York 2003, 205-206; С. А. Bayly, E. F. Biagini, *Introduction, Giuseppe Mazzini and the Globalization of Democratic Nationalism, 1830-1920*, ed. by, С. А. Bayly and E. F. Biagini, Oxford 2008, 6.

³ Како закључује Бенедикт Андерсон чак су се „и империје замаскирале у нације“, В. Anderson, *Introduction, Mapping the Nation*, ed. by G. Balakrishnan, London – New York 1999, 1-16.

⁴ Пишући о политичкој мапи европског континента 1914. године Марк Мазауер наводи да су монархије на Балканском полуострву биле најближе у односу на већи део Европе достизању идеје о демократској националној држави која је норма данашњице: „Нигде није било права гласа за оба пола, а тек у малом броју земаља парламенти су били моћнији од краљева. Укратко савремена демократија, попут државе-нације с којом је у блиској вези, у основи је производ дуготрајног унутарњег и међународног експериментисања које је уследило након слома старог европског поретка 1914. године“, у: М. Mazover, *Mračni kontinent. Evropa u dvadesetom veku*, Beograd 2011, 7.

⁵ L. Wolff, *The Idea of Galicia*, Stanford 2010, 282.

мањкало.⁶ Са тиме ће се суочити и најутицајнији део албанских друштава, бегови-земљопоседници као и муслиманска елита Османског царства уопште, када се од „мезимаца империје“ и највишег слоја нађу међу „заосталим“ или „уљезима“ унутар нових, њима неприхватљивих држава. Таква предубеђења била су важна када се примене кроз дискурсе и праксе империјализма позног 19. и почетка 20. века који је делио нације на оне којима је суђено да владају и оне којима је судбина да њима буде владано. У том кључу све заједнице на балканском простору, према убеђењима политичких елита европских великих сила, сврставане су у другу групу.⁷

Поменуте анксиозности са којима су се суочавали Европљани постојале су и у албанској средини. Стога наслов „Аустро-Угарска и обликовање Албаније (1896-1914)“ треба да послужи како би се избегле синтагме попут „националног ослобођења“ или „националног уједињења“ чиме би се одступило од унапред одређеног приступа којим се историографија врло лако ставља у службу изградње националистичког наратива.⁸

Другим речима, зашто би се интереси малисорских вођа или моћника из Косовског вилајета описивали као локални? Да ли су мање важни од националистичких? Да ли је политика беговских кућа које теже очувању свог утицаја „партикуларистичка“ или „издајничка“? За њих као актере свакодневице и неке од покретача различитих догађаја то свакако није имало поменути призив. Због тога тема захтева посебан и пажљив истраживачки приступ како би се што приближније реконструисала друштвена стварност.⁹ Циљ је да се избегне својеврсно мерење историје кроз неупитни пут ка нацији која победоносно и безвремено корача кроз историју али и империјални дискурс који у националистичким циљевима види тек мрачне и насилне

⁶ B. Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism. Revised Edition*, London – New York 2006, 70.

⁷ A. Hammond, *The Uses of Balkanism: Representation and Power in British Travel Writing, 1850-1914*, in: *The Slavonic and East European Review*, 82-3 (2004), 602.

⁸ S. Malešević, *Nation-States and Nationalism: Organization, Ideology and Solidarity*, Cambridge 2013, 86.

⁹ Другачије речено ствар је у променама и прилагођавањима а не у напретку како то налаже националистички дискурс нити цивилизовању из угла империјалног дискурса. За шири теоријски оквир става в. М. Фуко, *Ријећи и ствари*, Београд 1971, 66.

покрете.¹⁰ Зато је потребно пронаћи и указати на све могућности за будућност Албаније које су се указивале или коначно биле неуспешне што их не чини ништа мање важним у односу на националну државу која данас постоји.¹¹

Вишеструко подељене између различитих верских, регионалних и културних идентитета албанске земље¹² постале су простор за жељено ширење утицаја великих сила. На поменутих просторима одвијали су се сложени и међусобно супротстављени или испреплетени процеси који ће се у систему „средњег трајања“ искристалисати као почетак настанка албанске националне државе. Насловом тезе се не истиче да је Аустро-Угарска на неки начин „створила“ албанску нацију или националну државу, нити да је њена улога у том процесу била пресудна. Циљ истраживања је да се укаже на процесе који су већ трајали, и без уплитања Дунавске монархије, који су се одвијали често и против воље већине његових учесника.¹³

Такође, један од важних циљева истраживања је да се „албанска страна“ прикаже као субјекат процеса уместо места објекта које му се често придаје у досадашњим истраживањима. Албанци се посматрају скоро по правилу као пион неке од великих сила која прети да угрози нацију којој историчар припада. Истовремено у албанској историографији постоји сродан поглед на суседне заједнице које имају сличне „завереничке“ пактове са неком другом империјом против албанске националне борбе. Циљ дисертације је да се насупрот поменутих наративима понуди анализа испреплетене мреже односа, најчешће испуњене међусобним прожимањима, односима моћи који су

¹⁰ M. Mazower, *The Balkans. From the End of Byzantium to the Present Day*, London 2001³, 16-17.

¹¹ Циљ је да се избегне приступ који је прецизно сажела Марија Тодорова: „Категорија простора често се некритички повезује са етничком групом или нацијом (па тако имамо радове о простору у ком су се развијале енглеска, грчка, албанска нација) чиме се стари статични, националистички дискурс само прикрива новим научничким, па као резултат добијамо статичне и аисторичне структурне анализе“, M. Todorova, *Imaginarni Balkan*, Beograd 2006, 21.

¹² Албанске земље је термин који у дисертацији мења сложенији, потребан и одговарајући израз „земље или територије насељене становништвом албанског говорног језика“. Док рецимо у немачком постоји одговарајућа алтернатива „albanischsprachigen Ländern“ која са собом не носи конотацију политичке припадности у српском језику то није случај.

¹³ Зато не треба губити из вида незаинтересованост за национална питања јер не само да су националисти на такву појаву реаговали снажно већ их је приморавала да одреде прецизне границе своје нације, у: T. Zahra, *Imagined Noncommunities: National Indifference as a Category of Analysis*, *Slavic Review*, 69-1 (2010), 108.

се преламали кроз свакодневни живот како припадника различитих елита тако и остатка становништва.

На тај начин је могуће да се избегне закључивање коришћењем накнадне памети аутора.¹⁴ Империјални оквир у коме су живели и Албанци допринио је могућностима вишеструке идентификације које су у националним државама и њиховим тежњама ка једнозначном идентитету биле значајно хомогеније. Гледано у европским оквирима тако су у Немачкој били снажни прусофили, у Украјини русофили, украјинофили, Русини, у Албанији гркомани, османофили, туркофили, „албанијанисти“, у Чешкој хабзбуршки лојалисти, старочеси, радикалнији младочеси, хабзбуршки Немци, пангермански Немци. Важан закључак, који на основу наведених идентификација предлаже Филип Тер, је да се у истраживању не сме привилеговати она група која се испоставила као најјача и успела да створи националну државу јер национализми попут шлеског, русинског, или моравског нису учинили исто али су били значајни друштвени чинилац у своје доба као и они који су остварили циљ заснивањем државе.¹⁵ Управо због тога посматрање империја и нација као односа природног наслеђивања ствара лажни континуитет и неопходно их је изучавати не само кроз интеракцију него и начин на који су империје усвајале особености националних држава и обратно.¹⁶

Истраживање је зато усмерено на аспекте процеса који су били део „империјалног пројекта“¹⁷ Аустро-Угарске, једне од великих европских сила, а заједно са Краљевином Италијом свакако најзаинтересованије за судбину албанских земаља након очекиваног краја Османског царства. Истоветни

¹⁴ Дон Брули дефинисао је овакав приступ као „retrospective judgement“, у: J. Breuilly, *Nationalism and National unification in Nineteenth-century Europe*, The Oxford Handbook of History of Nationalism, ed. by, J. Breuilly, Oxford 2013, 149.

¹⁵ P. Ther, „*Imperial Nationalism*“ as Challenge for the Study of Nationalism, *Nationalizing Empires*, ed. by S. Berger and A. Miller, Budapest – New York, 2015, 573-591.

¹⁶ K. Kumar, *Nation-states as empires, Empires as nation-states: two principles one practice*, *Theory and Society*, 39-2 (2010), 120; J. Leonhard, U. von Horschhausen, *Empires und Nationalstaaten im 19. Jahrhundert*, Freiburg 2011², 107-110.

¹⁷ Империјални пројекат схваћен као обликовање политика великих сила зарад утицаја на процес образовања национализма и националних држава у 19. и 20. веку, A. Miller, A. J. Rieber, *Introduction: Imperial Rule*, *Imperial Rule*, ed. by A. Miller, A. J. Rieber, New York – Budapest 2004, 1 (f. 2).

подухвати империја постајали су све значајнији у југоисточној Европи непосредним мешањем царства Романових у српску побуну (1804), као и рада саме Хабзбуршке монархије на обликовању српског националног идентитета и успешном интервенцијом коалиције великих сила на оживљавању већ скоро угушеног грчког устанка (1827).¹⁸

Друга половина 19. века донела је још израженије улоге империја упоредо са све значајнијим ширењем националне идеје. Тако је Русија 1914. прогласила ослобођење словенске Галиције као свој ратни циљ, док су Хабзбурзи са друге стране међу русинским становништвом подржавали ширење украјинског национализма, док су галицијски русофили протеривани, баш као што је само Руско царство све више подржавало и помагало естонски и летонски национализам, иако су балтички „Немци“ били скоро неупитно лојални држави и династији.¹⁹ Однос према одређеној идентификацији унутар империје или изван ње могао се мењати током деценија. Тако је указом из Емса 1876. године руски цар Александар II забранио било какво коришћење украјинског језика осим у случају штампања старих докумената, забрањен је увоз било каквих књига на том језику као и извођење позоришних представа. Његов наследник Александар III дозволио је штампање речника али не на украјинском алфabetу да би се политика према обликовању украјинског идентитета изнова мењала након 1905. године.²⁰

Такође док су током прве половине века помагали српски национализам како би се та заједница што више одвојила од могућег руског утицаја, државници Двојне монархије крајем 19. века помагали су настојања албанских националиста, како би сада у новим политичким оквирима сузбили територијално ширење и економски развој Краљевине Србије као дела

¹⁸ B. M. Ković, *From Vienna to Paris: Serbian Elite between Central and Western Europe (1878-1914)*, *Serbien in Europa. Leitbilder der Moderne in der Diskussion*, Hrsg. G. Schubert, Wiesbaden 2008, 53-60. Када је однос велике силе и националне државе у настајању обухватао дужи временски период било је могуће да се односи мењају од позиције заштитника до отвореног непријатељства, Исти, *Protector, Neighbour, Enemy: the Habsburg Empire and the Serbs (1780-1914)*, *Studies in Ethnicity and Nationalism* (2005), 98-99. Потребно је истаћи и да је Русија још у доба Петра Великог имала значајне интересе у Црној Гори.

¹⁹ S. Berger and A. Miller, *Introduction: Building Nations in and with Empires-A Reassessment*, in: *Nationalizing Empires*, ed. by S. Berger and A. Miller, Budapest – New York, 2015, 15.

²⁰ Опширније: A. Miller, *The Ukrainian Question. The Russian Empire and Nationalism in the Nineteenth Century*, Budapest and New York, 2003, 199-210.

замишљеног „словенског прстена“.²¹ Међутим, то не значи да је у неким „мрачним собама“ бечких двораца створена било српска, било албанска нација већ да империјалне и националне односно националистичке политике нису увек тек међусобно супротстављене што је иначе обострани владајући дискурс већ испреплетене мреже утицаја, позајмљених идеја и покренутих политичких токова који би се често упутили и смером који није био намераван.

У току последњих деценија 19. века пред албанским становништвом које је већински било муслиманско као и пред осталим поданицима османског султана који су исповедали ислам стајале су четири могућности: да се повлаче заједно са границама царства (најчешће у Анадолију), да прихвате асимилацију или маргинализовање у новим државама, или да створе сопствене нације и националне државе,²² а коначно постојала је и четврта опција а то је да постану део неке друге империје као Босна и Херцеговина 1878. године (званично 1908), или гледано широм Медитерана Кипар, Тунис, Египат, Либија, Мароко редом су постајали делови или протекторати европских империја.

У истраживању рада аустроугарског Министарства спољних послова поређени су планови настали у Бечу на чијем челу су током хронолошких оквира рада били Агенор фон Голуховски (Agenor Maria von Goluchowski), (1895-1906), Алојза фон Ерентала (Alois Lexa von Aehrenthal), (1906-1912) и Леополда фон Берхтолда (Leopold von Berchtold von und zu Ungarischitz) (1912-1915) и радови конзула и других представника и делатника који су сматрани специјалистима за албанску и балканску историју, културу али и савремене прилике. Аустро-Угарска је после 1896-1897. године улагала значајна материјална средства и чинила политичке напоре како би се ширила идеја о јединственом албанском идентитету са намером да се створи значајна основа за настанак аутономне, односно независне Албаније након османског слома.

²¹ О сукобу империјализма Двојне монархије и српског национализма в. М. Ković, *Austria-Hungary's "Civilizing Mission" in the Balkans. A View from Belgrade (1903-1914)*, *Balkanica* 48 (2017), 107-108.

²² Прве три могућности наведене су у: F. Bieber, *Muslim Identity in the Balkans before the Establishment of Nation States*, *Nationalities Papers* 28-1 (2000), 25.

Тако организована Албанија требало је да послужи као стратешка препрека територијалним захтевима Црне Горе и Србије и постане ослонац балканске хегемоније Двојне монархије.

У складу са деловањем Аустро-Угарске просторни оквири теме усредсређени су на области насељене албанским муслиманима и римокатолицима јер су албанске православне заједнице лежале изван интересне сфере Балхаусплаца који је био склон договору са Краљевином Грчком. Миграције албанског становништва од краја 17. и почетка 18. века довеле су до покрета стотина породица на простор будућег Косовског вилајета, до линије Плав – Гусиње – Нови Пазар – Сјеница – Пештер обухватајући просторе до Јужне Мораве и западне Македоније.²³ Области јужно од наведене границе нису самим тим постале већински албанске јер сложеност будућег образовања националних држава и њихових граница није прецизно видљива на великим етнографским мапама савременика на којима се не може видети неколико важних појава попут муслиманских „острва“ широм Балканског полуострва, шареноликих градских језгара или дијаспора широм Средње Европе, Италије и Русије.²⁴

На крају, како би тема била смештена у одговарајући контекст не треба губити из вида да је аустроугарска политика била само један од ривалских пројеката поред османског, италијанског, планова албанских националиста, или размишљања суседа о будућности Албаније које су се кретале од личне аутономије са неким од суседа све до намераване поделе. Сви ти подухвати су се сукобљавали и утицали једни на друге током балканског „распајања народа“.²⁵

²³ K. Kaser, *Hirten, Kämpfer, Stammeshelden. Ursprünge und Gegenwart des balkanischen Patriarchats*, Wien 1992, 161.

²⁴ П. Китромилидис, *Православни комонвелт: симболичка наслеђа и културна сусретања у Југоисточној Европи*, Београд 2016, 57-58.

²⁵ „Unmixing peoples“, цитат британског државника лорда Курзона који је преузео Роџерс Брубејкер како би описао миграције, вољне или присилне, промене граница и сличне појаве у периодима распада империја, у: R. Brubaker, *Aftermaths of Empire and the unmixing of peoples: historical and comparative perspectives*, *Ethnic and Racial Studies*, 18-2 (1995), 192. За српски превод израза: С. К. Павловић, *Историја Балкана 1804-1945*, Београд 2004², 228.

1.2. Истраженост теме, коришћени извори и литература²⁶

Односи аустроугарске Монархије и Албанаца били су предмет више студија и чланака. Две монографије које се непосредно односе на тему рада су књиге Ханса Дитриха Шандерла и Теодоре Толеве.²⁷ Шандерлова књига о политици Аустро-Угарске и Италије у Албанији поставља основне правце истраживањима намера две велике силе и на одговарајући начин истиче значај преокрета у политици две земље 1896. године. Међутим након тога аутор истиче да се књига завршава 1908. годином јер би након тога било превише изворне грађе за једног истраживача што оставља тему без правог сазнајног оквира посебно када се узме у обзир значај обе земље за сам настанак независне Албаније. У области историје међународних односа и високе политике, Шандерл је оставио значајан допринос изучавању дипломатско-економског подухвата Двојне Монархије.

Књига Теодоре Толеве, са друге стране, пружа важне податке за тему без обзира на претерано изражен сензационализам и занемаривање резултата већ постојеће литературе, посебно оне која се односи на албанску историју. Сама ауторка наводи да је њена књига настала као „случајни архивски налаз“ и без претходног познавања албанског питања. Тврдња о случајном налазу чуди с обзиром на то да су документи које Теодора Толева представља као нове и некоришћене из фондова бечких архива још од половине 20. века предмет истраживања заинтересованих стручњака. Поред наведеног изостављања домета албаноолошких истраживања посебно је проблематичан истраживачки приступ у коме се тема представља као последица првобитних истраживања питања Македоније кроз „губитак исконских бугарских територија“.²⁸ Сходно наведеној логици ауторке постоје „природне“ и „вештачке“ нације, па би поред албанске, створене нације биле

²⁶ У наредном одељку биће наведене само најважније одреднице и оне које се непосредно односе на тему дисертације, детаљан списак налази се у одељку „Библиографија“.

²⁷ H. D. Schanderl, *Die Albanienpolitik Österreich-Ungarns und Italiens 1877-1908*, Wiesbaden 1971; Т. Толева, *Утицај аустроугарске империје на стварање албанске нације 1896-1908*, Београд 2016.

²⁸ Т. Толева, *нав. дело*, 23.

како македонска, тако и српски идентитет у Поморављу.²⁹ Са друге стране дело Теодоре Толеве доноси више важних објављених докумената, иако су у целини гледано селективно одабрани па књига почива на ограниченој изворној грађи противно тврдњи саме ауторке о хиљадама прочитаних докумената.³⁰ Такође, попут књиге Ханса Дитриха Шандерла, дело Теодоре Толеве истражује аустроугарску политику у Албанији до 1908. године те изоставља најважнији период империјалног пројекта Двојне монархије на Балканском полуострву што ће бити додатно објашњено на одговарајућим местима у дисертацији.

За одабир почетне године истраживања, симболично обележеним меморандумима о албанској акцији, важне су биле расправе Хамдије Капиџића и Фердинанда Хауптмана. Двојица аутора истражили су размишљања Балхаусплаца о потреби нове балканске политике која је као основни камен темељац имала аутономну (или независну) Албанију.³¹ Бројне важне смернице за аустроугарску политику према Албанији постоје у приказу историје албанског националног покрета из пера Ставра Скендија,³² док исцрпно дело Натали Клејер, о историји албанског национализма нуди савременији приступ теми.³³ Чланци Кристијана Чаплара-Деговича посвећени су различитим важним аспектима аустро-албанских односа док је важна и необјављена докторска теза Курта Гостеншнига о аустријској албанологији.³⁴

²⁹ Тако Толева проглашава да албанска нација крајем 19. и почетком 20. века „не постоји“ поредећи данашњи албански национални идентитет са оним од пре једног века, Исто, 441.

³⁰ Исто, 31.

³¹ F. Hauptmann, *Uloga zajedničkog Ministarstva finansija u formiranju austrougarske politike prema Albaniji uoči Kretske krize*, Radovi Filozofskog Fakulteta u Sarajevu 4 (1966-1967), 35-45; H. Kapidžić, *Pripreme za austrougarsko prodiranje u albansko etničko područje iz Novopazarskog sandžaka 1896. godine*, Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu VI (1970-1971), 415-430.

³² S. Skendi, *The Albanian National Awakening 1878-1912*, Princeton 1967.

³³ Клејер, која средину деведесетих година 19. века сматра за једну од прекретница у развоју албанског националног идентитета такође у значајној мери користи документе и друге изворе аустријске провенијенције, N. Claye, *Aux origines du nationalisme albanais: la naissance d'une nation majoritairement musulmane en Europe*, Paris 2007.

³⁴ K. Gostentschnigg, *Zwischen Wissenschaft und Politik. Die österreichisch-ungarische Albanologie 1867-1918*, Graz, Diss. 1996; K. Csaplár-Degovics, *Der erste Balkankrieg und die Albaner. Ein Beitrag zur Geschichte der Unabhängigkeitsproklamation Albaniens (28. November 1912)*, Südost-Forschungen 67 (2008), 168–201; Исти, *Lajos Thallóczy und die Historiographie Albaniens*, Südost-Forschungen 68 (2009), 205-246; Исти, *Ludwig von Thallóczy und die Albanologie. Skizzen eines Experiments zur Nationsbildung*, Lajos Thallóczy der Historiker und Politiker. Die Entdeckung der Vergangenheit von Bosnien und Herzegowina und die moderne Geschichtswissenschaft, Hrsg. A. Gottsmann, Dž. Južbašić, I. Ress, Sarajevo 2010. 141–164; Исти, *Österreichisch-ungarische*

У домаћој историографији, двојица истраживача Владимир Стојанчевић и Богумил Храбак оставили су низ радова заснованих на истраживањима на основу аустроугарске документарне грађе сабраних у два издања њихових радова.³⁵

За израду дисертације коришћени су пре свега необјављени извори који се чувају у бројним фондовима архива некадашње Хабзбуршке монархије *Österreichisches Staatsarchiv Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv* (даље: HHStA) и то претежно у одељцима Министарства спољних послова (*Ministerium des Äußern*) у Политичком архиву (*Politisches Archiv*), (даље: ПА) у коме се налазе документи кључни за разумевање обликовања циљева аустроугарске спољне политике. Ту се налазе стратешки планови Министарства, меморандуми и зацртани циљеви као и исцрпни извештаји конзула из одговарајућих центара. Посебно важни били су фондови који се налазе у одељцима *Politisches Archiv XII Türkei* (даље: ПА XII), *Politisches Archiv XIV Albanien* (даље: ПА XIV) као и преостали извештаји конзула који су похрањени у *Politisches Archiv XXXVIII Consulate* (даље: ПА XXXVIII). У истраживању су коришћени и лични фондови из фондова *Nachlässe* нарочито Аугуста фон Крала (August von Kral) једног од водећих експерата за албанске послове у Министарству спољних послова³⁶ и Фридриха Запарија (Friedrich/ Frigyes von Száráry), шефа кабинета Алојза фон Ерентала. Међутим, необјављена грађа из архива није довољна како би се на прави начин разумео империјални пројекат Двојне монархије па је стога укрштена са различитима изворима пре свега аустро-албанске провенијенције: меморандумима, сећањима, мемоарима, препискама, одговарајућим албанолошким публикацијама, штампом и слично.³⁷

Interessendurchsetzung im Kaza von Tirana, *Südost-Forschungen* 71 (2013) 129–182. Такође важна дела за тему доктората биле су књиге: E. Deusch, *Das k. (u.) k. Kultusprotektorat im albanischen Siedlungsgebiet in seinem kulturellen, politischen und wirtschaftlichen Umfeld*, Wien 2009; F. Ramadani, *Kontributi i Austro-Hungarisë për zhvillimin e arsimit dhe të kulturës shqiptare 1900-1912*, Tetovë 2010.

³⁵ В. Стојанчевић, *Срби и Арбанаси (1804-1912)*, Нови Сад 1994, Б. Храбак, *Арбанашке студије*, књ. II, Београд 2005.

³⁶ Аугуст фон Крал је током своје богате каријере између осталог био конзул у Монастиру и Скадру, представник Аустро-Угарске у Међународној контролној комисији за Албанију, као и цивилни управник окупиране Албаније (1916-1918), в. HHStA NL Kral 1.

³⁷ Између осталих, наведено редом према одговарајућој теми и важности: *Akte të Rilindjes Kombëtare Shqiptare, 1878-1912*, ed. by, S. Polio, S. Pulaha, Tiranë 1978; *Österreich-Ungarns*

1.3. Структура дисертације

Након поглавља „Уводна разматрања“ у којем је реч о предмету истраживања, досадашњој истражености теме и најважнијим коришћеним изворима и литератури приступиће се одељку о теоријско-методолошком приступу истраживању у коме ће бити наведена поимања најважније одреднице и термини који ће бити коришћени у остатку тезе.

Наредно поглавље „Аустро-Угарска, велике силе и албанско питање“ посвећено је истраживању историје међународних односа и стратешких замисли Балхаусплаца за будућност Албанија као и сукоб интереса Двојне Монархије са другим великим силама и балканским државама. Намера је и да се одреди значај албанског питања за опште токове аустроугарске дипломатије анализирајући кључне документе за одређивање циљева током албанске акције. Такође, биће истакнут начин доношења одлука у Министарству спољних послова Двојне монархије.

„Домети сарадње: аустроугарски конзулати и локалне елите“ бави се пре свега утицајима конзула Монархије на локалне елите које су успоставиле превласт у јавном животу и управљачким структурама албанских заједница током последњих деценија 19. века. Основни циљ је да се утврди до које мере

Aussenpolitik: von der Bosnischen Krise 1908 bis zum Kriegausbruch 1914: diplomatische Aktenstücke des österreich-ungarischen Ministerium den Äussern, bearbeitet von Ludwig Bittner und Hans Uebersberger, I-IX, Wien-Leipzig 1930; *Përmbledhje dokumentesh mbi kryengritjet shqiptare (1910-1912)*, per. N. Nika, Prishtinë 2003; *Ismail Qemali. Përmbledhje dokumentesh 1888-1919*, nga T. Hoxha, Tiranë 1982; *Hasan Prishtina: përmbledhje dokumentesh, 1908-1934*, cp. nga, K. Nuro dhe N. Bato, Tiranë 1983; *Die Ministerratsprotokolle Österreichs und der Österreichisch-Ungarischen Monarchie 1848-1918, Serie 2, Die protokolle des gemeinsamen Ministerrates der Österreichisch-Ungarischen Monarchie 1867-1918, Bd. 5, 1896-1907*, ber. von É. Somogyi, Budapest 1991; *Die Ministerratsprotokolle Österreichs und der Österreichisch-Ungarischen Monarchie 1848-1918, Serie 2, Die protokolle des gemeinsamen Ministerrates der Österreichisch-Ungarischen Monarchie 1867-1918, Bd. 6, 1908-1914*, ber. von É. Somogyi, A. Schmeid-Kowarzik, Wien 2011; *Illyrisch-Albanische Forschungen*, B. I-II, zusammengestellt von L. Thallóczy, München und Leipzig 1916; *T'nnollunat e Shqypnis prei gni Geget qi don vënnin e vet. Skenderie*, Skendrie 1898.

су аустроугарски планови из меморандума и акционих планова Министарства спољних послова били спровођени.

„Темељи националног обрасца: аустроугарска културна мисија и албанска друштва“ је наредно поглавље у којем ће се показати аустроугарски рад на отварању секуларних школа, финансирање штампе, у одређеним случајевима рад на њеном садржају, рад на стандардизацији албанског језика. Поглављем је обухваћен однос са римокатоличком црквом у северној Албанији и начину на који је коришћен „Kultusprotektorat“ (даље: култуспротекторат/верски протекторат), право Двојне монархије на заштиту римокатолика у Османском царству, контрола верских школа у северној Албанији сарадња са католичким монашким редовима. Посебна пажња биће посвећена и случајевима попут сукоба са скопским бискупом Трокшијем који се противио аустроугарском утицају чиме се нарушава уобичајена слика складне сарадње албанског католичког клера и Аустро-Угарске.

Поглавље ће се осврнути и на односе са удружењима албанске емиграције значајним за тему рада као и на истраживање међуодноса које су радови Теодора Ипена (Theodor Anton Ippen), Лајоша Талоција (Lajos Thallóczy), Милана Шуфлаја (Milan Šufflay), Константина Јиречека (Konstantin Josef Jireček) и других аустроугарских балканолога и албанолога имали са настанком и развојем неких од основних концепата идеологије модерног албанског национализма.

У „Последицама независности“ се истражују резултати аустроугарске политике током 1912-1914. године. Током хронолошки кратког али веома значајног периода аустроугарски представници суочили су се са албанским елитама и тако могли да виде шта им је дотадашња политика донела. Овај пресек доктората кроз последње поглавље је логичан заокрет јер више нема османске власти већ се Монархија посвећује раду на настанку и одржању албанске националне државе. Принципи „албанске акције“ успостављени током 1896/97. године настављају да важе све до септембра 1914. године када је аустроугарски империјални поредак, на начин на који је замишљен двадесетак година раније, доживео свој пораз. Циљ је и да се покажу различитости које су постојале у томе како су постојеће политичке струје у

Албанији заправо виделе њену будућност. Гледано са севера Албаније католици су желели барем аутономију са седиштем у Скадру, утицајни магнат Есад-паша Топтани (Esad Pashë Toptani) био је склон ужој „муслиманској Албанији“, а Исмаил Кемал-бег Вљоре (Ismail Qemal bej Vlora) и његове присталице кантоналне Албаније у што ширим границама. Са друге стране Аустро-Угарска је пристајала само на централизовану државу у границама које је сама била спремна да подржи.

Докторска дисертација биће завршена одговарајућим закључком и поглављем насловљеним „Библиографија“ који ће садржати списак свих коришћених необјављених и објављених извора као и одговарајуће литературе.

2. Теоријско-методолошки оквири истраживања

Иако је већ у уводним разматрањима указано на истраживачи приступ, у наредном одељку додатно су одређени начини на који се у дисертацији приступа разумевању империја, империјалних политика и различитих идентификација: етницитета (етничке везаности), национализма и националног идентитета као и истицање преплитања и укрштања међу наведеним облицима самопоимања како би одређени закључци у остатку тезе били схваћени на одговарајући начин. Други део поглавља представља преглед методолошког приступа у раду.³⁸

2.1. Теоријски оквири истраживања: империјална политика, изградња нација и „остале“ идентификације

Како је средишња тема рада идеја „империјалног пројекта“ Двојне монархије потребно је да се укаже на основне појмове који су коришћени током израде тезе. У контекстима организације државног апарата и идеологије власти империје ће бити посматране као простране политичке јединице. Њихове елите поседовале су било намеру да свој утицај шире изван својих граница било раширено сећање на некадашњу империјалну моћ. Унутар империја одржаване су разлике између историјских области као и хијерархијски однос између сваке нове заједнице која је постајала део империјалног поретка. Ако се упореди са империјом, национална држава је заснована на идеји да јединствено становништво на одређеној територији представља, барем начелно, добровољну јединствену политичку заједницу: нацију – културно хомогену унутар граница при чему се искључују сви који јој не припадају. Насупрот томе империје укључују све своје становнике у

³⁸ Предстојеће поглавље докторске дисертације треба да укаже на основне теоријске и методолошке поставке који су примењиване током истраживања. На посебне студије у којима су примењивани слични погледи или на којима се заснива одређена аргументација биће указано на одговарајућим местима у остатку рада.

заједницу али не као једнаке припаднике и то најчешће чине присилом.³⁹ Такође, за разлику од националне државе које поседују идеју посебне везаности за одређену територију, империје не поседују прецизне границе већ су њихови оквири, степени моћи и утицаја, одређени путем рецимо, хегемонског положаја у одређеној области.⁴⁰

Док су се позивањем на нацију као извор суверенитета националисти трудили да обезбеде легитимност власти новог типа држава током 19. века међу империјама су постојале разлике у начину на који се вршило „оправдање“ њиховог постојања. Легитимност империја могла је бити вишеструка, идеал-типски заснована било на освајачком праву, очувању и вршењу одређене „цивилизаторске мисије“ (било верске било секуларне), доношењем благостања (у виду економског положаја поданика или верске толеранције) као и на самом култу владара.⁴¹ Наравно, док би један облик легитимности често био превладавајући то не значи да остали нису били присутни.

Уопштено гледано, империјални контекст европске историје је одиста неопходан и ради прецизнијег сагледавања историје националних држава и њиховог односа са империјама.⁴² На ту потребу указују процеси изградње националних држава и нација које су уско везани и са такмичењем међу великим силама. Тако су од времена Наполеонових ратова империје почеле да користе општу мобилизацију (као тековину Француске револуције) како би одржавале контролу над својим територијама али и сам статус велике силе да

³⁹ Наведено поређење преузето је из: J. Burbank, F. Cooper, *Empires in World History*, Princeton and Oxford 2010, 8. Слично поимање империја и код: J. Osterhammel, *Europamodelle und imperiale Kontexte*, Journal of Modern European History 2 (2004), 172. О империјама као организацијама субординације и хијерархије, в. J. Osterhammel, *Commentary: Measuring Imperial „Success“ and „Failure“*, Comparing Empires: Encounters and Transfers in the Long Nineteenth Century, eds. J. Leonhard and U. von Hirschhausen, Göttingen 2011, 475. О основним одликама империја и: P. Pomper, *The History and Theory of Empires*, History and Theory 44-4 (2005), 2.

⁴⁰Н. Minkler, *Империје: логика владавине светом од старог Рима до Сједињених Држава*, Београд 2009, 15.

⁴¹ A. Miller and A. J. Rieber, *Introduction: Imperial Rule*, in: *Imperial Rule*, ed. by A. Miller and A. J. Rieber, Budapest – New York 2004, 4. Још једно од оправдања империјалног поретка било је очување мира: Н. Minkler, *нав. дело*, 112.

⁴² J. Osterhammel, *Europamodelle und imperiale Kontexte*, 157-159.

би се у исту сврху посезало и за национализацијом самих империјалних средишта.⁴³

Шта су заправо биле нове идеје, пре свих национализам са којим су се суочиле европске велике силе од почетка 19. века? Посматрано хронолошки, док су империје често хиљадугодишње творевине, националне државе су појава модерног доба. Као што је већ наглашено, након Првог светског рата националне државе постале су део свакодневице и практично подразумевани облик уређења политичке заједнице. Такво поимање националних држава наставило се до данас, те постоји тек неколико политичких заједница које не тврде да власт обављају у име нације.⁴⁴

У расправама у односу на „старину нација“ у дисертацији је усвојено становиште Џона Брулија према коме се ниједан политички концепт не конструише „ab nihilo“ па је тако и садржај националистичког дискурса заснован на мотивима из прошлости. Он увек садржи елементе из премодерног периода: позивање на језик, ритуале, имена и обичаје који подсећају на националне заједнице. Међутим повезаности таквих идентификација⁴⁵ пре појаве модерног национализма или нема или је била, ограничена на изузетно узак круг појединаца, односно на елиту која није повезивала свој културни и политички идентитет.⁴⁶ Основни проблем дефинисања ранијих идентитета „савременим националним критеријумима“ пре свега постоји јер језик није поиман као искључиво својство које одређује етничку или националну заједницу, што је свакако „заштитни знак“ национализма.⁴⁷

⁴³ S. Berger and A. Miller, *Introduction: Building Nations In and With Empires-A Reassessment*, Nationalizing Empires, ed. by S. Berger and A. Miller, Budapest – New York 2015, 13.

⁴⁴ В. анализу у: A. Wimmera, Y. Feinstein, *The Rise of the Nation-State across the World, 1816 to 2001*, American Sociological Review 75-5 (2010), 764–790.

⁴⁵ Идентификација се у раду не користи као замена за идентитет као што је предложено код: R. Brubaker, F. Cooper, *Beyond "identity"*, Theory and Society, 29-1 (2000), 1-47. већ као термин са којим се додатно указује на променљивост идентитета и на његове облике изван група.

⁴⁶ Детаљније: J. Breuilly, *Changes in the political uses of the nation: continuity or discontinuity?*, in: Power and the Nation in European History, ed. by, L. Scales and O. Zimmer, Cambridge 2005, 67-101. О проблематичности успостављања континуитета између премодерних и модерних идентитета в. Т. Н. Eriksen, *Etnicitet i nacionalizam*, Beograd 2004, 185.

⁴⁷ П. Китромилидис, *нав. дело*, 70.

Додатну забуну ствара и то што се етничка имена шире али им се подручје распрострања често не поклапа са оним из 19. века до данас, стога се обично на средњи век „некритички преносе представе о етничким границама из савременог света“.⁴⁸ Заправо, тек од времена Француске револуције, када се језик идентификује са владама и обратно, национални идентитет је ширен кроз образовање, војску, централизацију државе и комуникације попут железница и штампе.⁴⁹

Однос према језику био је веома важан за развој поимања нација током 19. века. Тако се Први међународни конгрес демографа 1853. носио са питањем да ли језик треба да буде укључен у попис односно да ли да се пописани изјашњавају о томе који језик говоре и да ли то уопште има везе са нацијом? Конгрес из 1860. га је укључио али и свакој држави оставио право да одреди има ли то везе са националном припадношћу или не. Коначно је скуп из 1873. године одлучио да треба да се уведе као обавезно питање у попису. Тако су у Француској сви грађани пописани као Французи док су остали једноставно игнорисани, Мађари су увели категорију „Мађари који не говоре мађарски“ а слично се десило и доцније у Грчкој са категоријом „славофоних“ Грка.⁵⁰

Према „начелу народности“, како је национализам називан поткрај 19. века,⁵¹ човечанство је подељено на нације⁵² које су вредне признања и поштовања кроз стицање политичке аутономије или независности на одређеној националној територији. Описана идеја пренета је на све припаднике нације кроз дела писаца Просветитељства, док је рани романтизам укључио и културни идентитет садржан у језику, обичајима и

⁴⁸ С. Ђирковић, *Удео средњега века у формирању етничке карте Балкана*, у: С. М. Ђирковић, Работници, Војници, Духовници: Друштва средњовековног Балкана, прир. В. Ђокић 1997, 175.

⁴⁹ Р. Burke, *Languages and Communities in early modern Europe*, Cambridge 2004, 166-172.

⁵⁰ Е. Hobsbaum, *Nacije i nacionalizmi od 1780: Program, mit, stvarnost*, Beograd 1996, 109-110. О развоју пописа и значаја језика у Хабзбуршкој монархији и упоредно са осталим великим силама в. J. Leonhard, U. von Horschhausen, *Empires und Nationalstaaten im 19. Jahrhundert*, Freiburg 2011², 58-60.

⁵¹ В. Anderson, *Imagined Communities*, 4.

⁵² То је један од темељних концепата национализма, у супротном удаљеност људског бића од нације виђена је и као облик моралног пропадања, у: S.Malešević, *Nation-States and Nationalism: Organization, Ideology and Solidarity*, 75.

дељеним вредностима.⁵³ Након утврђивања основних начела преко Америчке и Француске револуције коначно је успех немачког и италијанског уједињења значајно допринео раширености националне идеје.⁵⁴

Као и однос према језику током 19. века национализам је прошао неколико важних промена. У периоду између 1880-1914. године имао је три особености у односу на почетак века:

1. сваки скуп људи који се сматрао нацијом имао је право на самоопредељење, односно на суверену, независну државу,
2. етницитет и језик постају све више одлучујући па чак и једини фактор потенцијалне нације.
3. политичко право нације и државе је у првом плану, те је скован термин национализам крајем 19. века.

Национално питање постало је значајно практично у свим европским државама: отварањем велшког и шкотског питања у Британији и чињеницом да 1914. године национални покрети постоје код заједница за које се то није могло претпоставити непуних пола века раније: Јермени, Грузини, Литванци, Јевреји, Македонци, Албанци, Русини, Хрвати, Баски, Каталонци, Велшани, Фламандци и други полагали су право у најмањој мери на политичку самоуправу.⁵⁵

У складу са наведеним одликама национализма у три деценије пре избијања Првог светског рата потребно је обратити пажњу на још три важне појаве. Једна је и даље често присутна истраживачка подела национализма и националних идентитета у Европи на западни (грађански) и источни (етнички), друга је однос између национализма и етницитета и само његово поимање у истраживању, а трећа империјализам и његова улога у европској историји током истог периода.

⁵³ J. Breuilly, *On the principle of nationality*, 79.

⁵⁴ J. Breuilly, *On the principle of nationality*, 100. До 1914. године, језик национализма доминирао је политичким дискурсом, Исто, 106.

⁵⁵ E. Hobsbaum, *Nacije i nacionalizam od 1780*, 116-120.

Као последица утицаја радова неких од пионира студија национализма попут Карла Дојча (Karl Deutsch) и Ханса Кона (Hans Kohn), источноевропски и средњоевропски национализми посматрани су и врло често дефинисани кроз бинарну поделу на западни-грађански и источно-етнички/органски модел. Такво одређивање се дуго неспутано одржавало, и у значајној мери и даље постоји и поред низа публикација на супротном истраживачком полу.⁵⁶

Означена као исувише шематска посебно за оне истраживаче који покушавају да посматрају целовите националне покрете уместо делатности неколицине интелектуалаца,⁵⁷ наведена дихотомија „грађанско-етничко“ једноставно не успева да опише разноврсност друштвене стварности.⁵⁸ Такође, свакако се може тврдити да би и по наведеним параметрима, Шпанија, Италија и Немачка у већој мери биле „источноевропске него неке источноевропске земље“.⁵⁹ Оправдана је, такође, и примедба да су такозване демократске односно грађанске нације попут Велике Британије или Француске у исто време биле и центри аутократских колонијалних империја.⁶⁰ Отуд је неопходно поимати источноевропске национализме и нације не као производ западноевропских интелектуалних струјања већ као део „једне једине идеје нације“, како истиче Доминик Шнапер (Dominique Schnapper), настале кроз динамику културне размене, позајмица и нових тумачења између различитих културних ентитета постајући тако глобална појава.⁶¹ Само схватање источноевропских национализама као „увоза“ из

⁵⁶ J. Bakić, *Teorijsko-istraživački pristupi etničkoj vezanosti (ethnicity), nacionalizmu i naciji*, Sociologija XLVIII (2006), 252; в. и R. Brubaker, *Ethnicity without groups*, 5; U. von Hirschhausen und J. Leonhard, *Europäische Nationalismen in West-Ost-Vergleich: Von der Typologie zur Differenzbestimmung*, 11-45, 42.

⁵⁷ O. Zimmer, *Boundary mechanisms and symbolic resources: towards a process-oriented approach to national identity*, Nations and Nationalism 9 (2003), 173-193,

⁵⁸ T. Baycroft, M. Hewitson, *What was a Nation in Nineteenth-Century Europe?*, What is a Nation? Europe 1789-1914, ed. by T. Baycroft and M. Hewitson, Oxford 2006, 1-13. За разлику од овог приступа Ентони Смит прихвата њену исправност и значај поделе на грађанске и етничке нације према географском моделу, E. Smit, *Nacionalni identitet*, Beograd 2010², 22.

⁵⁹ M. Todorova, *The Trap of Backwardness: Modernity, temporality, and the study of Eastern European nationalism*, Slavic Review 64-1, 144.

⁶⁰ B. Anderson, *Introduction, Mapping the Nation*, London-New York 1999, 1-16. Наведене државе данас „културно једнообразне нације“ биле су заједнице где су „...немилосрдно ... угушени језици мањина, њихове културне традиције и различита сећања на прошлост“, P. J. Geary, *Mit o nacijama: srednjovekovno poreklo Evrope*, Novi Sad 2007, 29.

⁶¹ Д. Шнапер, *Нација: заједница грађана. О модерној идеји нације*, Сремски Карловци-Нови Сад 1996, 28, 141-142.

Западне Европе или покрета који су створиле неке велике силе постаје и парадоксално с обзиром на то да су српски или грчки национализми старији од немачког или италијанског.⁶²

Насупрот таквом, статичном, погледу на идентитете у раду је усвојен приступ заснован на радовима Фредрика Барта и Томаса Ериксона које је додатно развио и допунио Ричард Џенкинс. Такође усвојен је низ закључака из више радова Роџерса Брубејкера који у својим радовима инсистира на термину идентификације и „бивању нацијом“ како би се подвукла променљивост различитих идентитетских поимања.

Према Бартовом мишљењу границе су кључне за разумевање етничитета између различитих група које опстају упркос појединцима који их прелазе. Та узајамна зависност није нарушавање већ услов одржавања групе јер културне разлике опстају упркос додиру.⁶³ Барт је дакле пошао од двоструке тврдње: да границе међу етничким заједницама могу бити порозне али да то не утиче на њихов интегритет све док процеси искључивања и укључивања обезбеђују опстанак категорија кроз које се људи идентификују и, с друге стране групе постоје само кроз низ контаката који их издвајају из околине.⁶⁴

Настављајући Бартове аргументе, Томас Хилен Ериксен сматра да се о етничитету уопште може говорити неопходно је да групе буду у минималном међусобном додиру као и да имају представу да међу њима постоје културне разлике. Уколико тај услов не постоји није могуће говорити о етничитету који је пре свега питање односа а не одлика групе; тако неке групе могу бити културно сличне док између њих постоји значајна етничка разлика.⁶⁵ Зато је важан део приступа и посматрање етничке везаности као променљивог аспекта друштва.⁶⁶ За разумевање теме интеракционистички приступ дао је битне резултате. Албанске заједнице осетиле су се угроженим у времену

⁶² M. Todorova, *The Trap of Backwardness*, 147 и 161.

⁶³ F. Bart, *Etničke grupe i njihove granice*, u: F. Putinja, *Ž. Stref-Fenar, Teorije o etnicitetu*, Beograd 1997, 214; F. Putinja, *Ž. Stref-Fenar, нав. дело*, 67.

⁶⁴ *Identitet(i): pojedinac, grupa, društvo*, prir. K. Halpern, *Ž.-K. Ruano-Borbalan*, Beograd 2009, 300.

⁶⁵ T. H. Eriksen, *нав. дело*, 31. Отуд разлике и сличности припадници група морају препознати као такве, R. Jenkins, *Rethinking Ethnicity*, London 2008², 114.

⁶⁶ R. Brubaker, *Ethnicity without groups*, Harvard 2004, 11.

опадања Османског царства и у том периоду великих промена „етнички симболизам“ у виду језика предака, вере, родбинског система и начина живота⁶⁷ ојачао је етничка својства албанског становништва.

Оправдане критике на рачун интеракционистичког приступа јесу оне које указују на умањивање значаја културних образаца наслеђених из прошлости као и на то да је Фредрик Барт видео људе само кроз „шта јесу односно шта нису а не шта околина о томе мисли“.⁶⁸ Зато је у истраживању усвојена својеврсна „допуна“ поменутог приступа кроз закључке Ричарда Џенкинса. Одговарајући на критике Бартовом приступу који је уистину потценио тзв. „cultural stuff“ под чиме је мислио на језик, религију, обичаје и законе, традицију, материјалну културу и слично, Џенкинс је допринео прецизнијем разумевању ставова интеракциониста о датом проблему.⁶⁹ Док у основи остаје на становишту да културне варијације нису једнаке етничкој диференцијацији, ипак границе и интеракције преко њих стоје везане са културним садржајима етничке везаности. Другачије речено, одређена заједничка култура и институције могу допринети стабилности етничке везаности и њеном репродуковању.⁷⁰ Такође неопходно је једнако узети у обзир не само унутрашњу идентификацију појединаца и група већ и спољну категоризацију.⁷¹ Прецизније, уколико суседне групе одређену заједницу посматрају као целину и у њој ће се временом јавити осећај солидарности.

Отуд иако се језик и религија често узимају као примордијалне одлике групе они то у основи нису већ служе као извори друштвене, културне и политичке идентификације преклапајући се са етницитетом и национализмом.⁷² Стога истраживачи треба да разумеју етницитет као друштвени конструкт али је важно и остати свестан да га већина посматра као „реалну ствар“.⁷³ У дисертацији се, сходно томе, питањима етницитета, национализма и империјалних начела приступа са циљем што приближнијег

⁶⁷ Т. Н. Eriksen, *нав. дело*, 121-122.

⁶⁸ *Identitet(i)*, 301-302.

⁶⁹ R. Jenkins, *нав. дело*, 111.

⁷⁰ *Исто*, 111-126, посебно 125-126.

⁷¹ S. Malešević, *Sociologija etniciteta*, Beograd 2009, 130.

⁷² R. Brubaker, *Grounds for Difference*, Harvard 2015, 86-87.

⁷³ Malešević, *Sociologija etniciteta*, 139.

разумевања различитих процеса које су обликовале значења за оне који у њима учествују.⁷⁴

У супротном случају, у превеликој жељи да се, примера ради, деконструишу појмови културе и(ли) етничке групе из анализе би се искључило „питање значења“ за актере уплетене у поменуте односе.⁷⁵ За етницитет и национализам је потребно имати у виду значај културне диференцијације која за основу има заједничку културу, али је уједно и стварана и репродукована, зависна од ситуације, променљива, подједнако и колективна и индивидуална.⁷⁶ Слично томе и службеници империја су били повезани основним структурама њихове државе, у којој су се образовали, обликовали одређене менталне хоризонте, лојалности, идентитете и самопоимања друштвене улоге и начина делања.⁷⁷ Такође, како би се приступило теми потребно је нагласити да, док се савремени истраживачи служе терминима попут етничког или националног идентитета и покушавају да означе или што ближе дефинишу један или други, међу људима са краја 19. века, односно међу најразличитијим круговима друштва, било политичких било интелектуалних елита, владала је права збрка и мешање појмова раса, племена, народа, нација...⁷⁸ Тако се рецимо расом често одређивала група људи која би данас била названа етничком или националном, па иако је јасно да расе нису никаква биолошка, већ једна од друштвених категорија и данас у јавном дискурсу постоји мешање датих појмова.⁷⁹

Посебан значај за поимање и могућности развоја национализма и изградње нација у дисертацији има књига Бенедикта Андерсона „Замишљене заједнице: огледи о пореклу и ширењу национализма“.⁸⁰ Андерсоново

⁷⁴ То је став норвешког антрополога Томаса Хилена Ериксона, у: F. Putinja, Ž. Stref-Penar, *нав. дело*, 146.

⁷⁵ Са наведеним се поклапа и мишљење Вокера Конора: W. Connor, *The timelessness of nations, Nations and Nationalism*, 10-1/2 (2004) 35-47.

⁷⁶ R. Jenkins, *нав. дело*, 42.

⁷⁷ Види: M. Rolf, *Einführung: Imperiale Biographien, Lebenswege imperialer Akteure in Groß- und Kolonialreichen (1850-1918)*, *Geschichte und Gesellschaft*, 40 (2014), 5-21.

⁷⁸ F. Putinja, Ž. Stref-Penar, *нав. дело*, 37.

⁷⁹ Расе као друштвена категорија којој се придавао биолошки карактер иначе су последица „научног“ расизма који се појавио током половине 19. века као одговор на захтев за укидањем институције ропства широм света, у: T. H. Eriksen, *нав. дело*, 145.

⁸⁰ B. Anderson, *Imagined Communities*.

становиште је посебно важно јер нуди одговор на питање како су заједнице у деловима света без капитализма, урбанизације, индустријализације или укорених митова и традиција, а албански национализам је био без наведених „предуслова“, почеле да се образују нације.⁸¹ Аутор посматра нацију уједно као замишљену, јер ниједан њен припадник никада неће срести и упознати њене остале чланове и ограничену суверену политичку заједницу. Она је ограничена јер чак и оне са највише припадника имају коначне границе пошто ниједна не полаже право да ће сви људи једном бити њен део као што је то случај са верским системима; своју сувереност темељи на идејама „Просветитељства и Револуције“ у супротности са начелима династичких или божанских права. Коначно, нација је и заједница јер без обзира на постојање неједнакости посматра се као хоризонтална група једнаких чланова за коју су, закључује Андерсон, у протекла два века људи спремни „не толико да убију колико су вољни за њу да умру“.⁸²

Овако успостављена дефиниција нације захтева неколико допунских објашњења. Најпре, без обзира на то што је замишљена то не значи да је национални идентитет нешто мање стваран у односу на било који други што је посебно видљиво у оправданим питањима да ли је данас могуће довести у питање либијски идентитет као некако „слабији“ од египатског или словачки од мађарског?⁸³ Језик национализма је исти и у Француској револуцији: национална држава, грађанство, народни суверенитет, али се он од самих почетака шири и прилагођава у различитим локалним оквирима и особеним дискурсима.⁸⁴ Зато сваки национализам поседује другачије облике, а опет у средишњим поставкама делује идентично било ком другом.

Такође, национализам није, иако се често наводи, потискивао друге облике лојалности или самопоимања, попут религије, већ је успостављањем религијске националне политике прилагођавао себи верске тврдње, користећи њен дискурс или симболе док се са друге стране религија

⁸¹ C. A. Bayly, *The Birth of the Modern World*, 204.

⁸² B. Anderson, *Imagined Communities*, 6-7.

⁸³ J. Breuilly, *Approaches to Nationalism*, Mapping the Nation, ed. by G. Balakrishnan, London 1996, 151.

⁸⁴ R. Brubaker, *Grounds for Difference*, 147-152.

прилагођавала националној држави и користила „национални језик“.⁸⁵ Зато је важно истаћи и да етницизација и национализација нису били једини процеси који су трајали током растакања османске власти на Балканском полуострву, да није била реч о повлачењу „старог“ пред „новим“, примера ради религије или регионалних идентитета пред националним, већ о различитим облицима преузимања и позајмљивања.⁸⁶

Нарочито важно за истраживање било је схватање да је уз национализам као политичку идеју која је постајала све раширенија на читавом европском континенту примат у јавном дискурсу током „доба империја“ ипак имала култура империјализма. Она није била нешто невидљиво нити су њени заступници како наводи Едвард Саид, покушавали да прикрију своје интересе и намере.⁸⁷ У јавном политичком и интелектуалном дискурсу се говорило о концептима попут „инфериорне или покорене расе“, „потчињених народа“, „зависности“, „експанзије и ауторитета“.⁸⁸ У касном 19. и почетком 20. века за „научно оправдање“ наведених теза коришћене су идеје социјалдарвинизма које су на накарадан начин примењивале поставке природне селекције као и начело о опстанку најприлагодљивијих претворили у опстанак „најјачих“.⁸⁹

Такве појаве биле су укоренење већ почетком 19. века када је веровање у супериорност европске културе постало компатибилно са уверењем у пренос исте ваневропским народима. Међутим, како се век ближио крају то је замењивано осећајем моћи и супериорности заснованој на раси док се преко „неугодности“ као што су били италијански пораз у Абисинији/Етиопији 1896. године или руски у рату са Јапаном 1905. просто прелазило.⁹⁰

У балканским оквирима национализми различитих заједница служили су, нарочито после 1878. године и одлука Берлинског конгреса као идејни

⁸⁵ R. Brubaker, *Grounds for Difference*, 118.

⁸⁶ N. Clayer, *The dimension of confessionalization in the Ottoman Balkans at the time of Nationalisms, Conflicting loyalties in the Balkans: The Great Powers, the Ottoman Empire and Nation-Building*, ed. By H. Grandits, N. Clayer and R. Pichler, London-New York 2011, 89-90.

⁸⁷ E. Said, *Kultura i imperijalizam*, Beograd 2002, 25.

⁸⁸ Исто, 50.

⁸⁹ P. Pomper, *нав. дело*, 3.

⁹⁰ A. Porter, *European Imperialism 1860-1914*, New York 1994, 24.

основ борбе против империјалног ширења великих сила. Временом, због притисака империјализма, прихватане су поставке према којим су неке нације „државотворне“ а друге опет нису, како би се оправдала потреба за што пространијом и моћнијом државом. Такве амбиције у страху од губитка независности пред империјама усвајале су елите свих балканских заједница.⁹¹ Ни империје нису биле једнообразне: тако је аустроугарска монархија 1914. године била уједно и архаична са својим системом круновина али и испред свог времена у различитим областима што се види у пореском систему „Цислајтаније“. Чак и у основним постулатима, аустријски део империје је био вођен идејама мултиетничке династичке лојалности док је у Угарској спровођена политика националне хомогенизације и присилне асимилације немађарског становништва.⁹² Гледано уопштено, пред Први светски рат Двојна монархија је била на раскрсници да ли да крене ка демократској децентрализацији или отвореном сукобу различитих нација.⁹³

У складу са поимањем идентитета као вишеструких и променљивих у дисертацији ће се приликом анализе одређених питања увек имати на уму да су у различитим контекстима групни идентитети сложени. Образац за такав став примењен на сукоб у Северној Ирској који се уобичајено „своди“ на сукоб протестаната и католика док је са друге стране, у зависности од оквира, могуће изједначити самоодређења попут: „Британци, Алстерци, унионисти, лојалисти и оранжисти“ са протестантима а „Ирци, фенијанци, републиканци односно националисти“ са католицима. Такво посматрање иза просто схваћеног верског идентитета указује на политичке, верске, етничке и културне теме као значајне у њиховом схватању.⁹⁴

Циљ истраживања је што прецизније разумети међуодносе одређених уверења којима су појединци вођени и којима обликују доношење одлука, као и то на који начин покушавају да их спроводе. На примеру политике

⁹¹ В. Д. Ђорђевић, *Огледи из новије балканске историје*, 94-96.

⁹² A. Komlosy, *Imperial Cohesion, Nation-Building, and Regional Integration in the Habsburg Monarchy*, *Nationalizing Empires*, ed. by S. Berger and A. Miller, Budapest – New York 2015, 370-371.

⁹³ D. Lieven, *Dilemmas of Empire 1850-1918. Power, Territory, Identity*, *Journal of Contemporary History* 34-2 (1999), 192-193.

⁹⁴ R. Jenkins, *нав. дело*, 115.

аустроугарске Монархије и албанских заједница које у основи могу бити посматрани као однос империје и „нације у настајању“ приметни су бројни други процеси и идентификације њихових актера. Империјални пројекат Албаније који је настајао на Балхаусплацу наравно није јединствен нити особен. Тако су државници Дунавске монархије сличан однос имали и са српском заједницом, са обе стране Саве и Дунава, и доцније са покушајем „идентитетских игара“ западно од Дрине које је предводио Бенјамин Калај (Béni Kállay de Nagy-Kálló/Benjamin von Kállay). Док је српска заједница пример империјалних политика унутар и изван званичних граница државе, украјински национализам је био предмет спорења између царства Романових и Хабзбурга. Прва империја га је сузбијала а друга поспешивала његов развој али ипак опрезно како не би узнемирили пољску аристократију Галиције. Дакле иако је одређена велика сила у одређеном случају могла наступати као непријатељ национализма није се радило о начелном идеолошком ставу. Тако су руске власти рецимо помагале развој финског националног идентитета како би спречили било какав уплив Шведске којој је та земља припадала пре него што је ушла у оквир царства.

Зато важан удео у теоријском приступу имају и „изумевања традиција“ које су биле европска особеност епохе тако што су служиле легитимизовању различитих деловања користећи се историјом уз утврђивање групне кохезије.⁹⁵ Када се репродуковањем традиција бавила и нека страна сила, као у случају Монархије и Албанаца долазило је и до сукоба између различитих образаца нарочито у областима културног поља где се посебно око стандардизације језика и модела образовања јављало такмичење око ауторитета.⁹⁶

⁹⁵ Дело које су приредили Ерик Хобзбаум и Теренс Рејнцер преведено је као „измишљање традиције“. Сматрам да је одговарајући превод изумевање, јер измишљање у српском језику поседује конотацију да нешто има мањи значај од „стварног“ док изумевање подразумева процес до којег се дошло до неког новог сазнања или уверења које доцније има снажнију вредност, Е. Hobsbom, *Uvod: kako se tradicije izmišljaju*, *Izmišljanje tradicije*, ur. E. Hobsbom i T.Rejndžer, Beograd 2011², 23.

⁹⁶ P. Bourdieu, *The Field of Cultural Production Essays of Art and Literature*, New York 1993, 41.

2.2. Методолошки приступ

Основна замисао истраживања у методолошком смислу је избегавање концепта нормативне историографије којом се успоставља један образац еволуције у прошлости као једини исправан да би се све остало тумачило као девијација.⁹⁷ То може бити не само националистички наратив о безвременој нацији већ и образци модернизације или неумитног „цивилизовања“ заједница које не припадају зацртаном културном стандарду којим се обично сматра империјални чинилац који би јавно износио наведене циљеве. На тај начин све што је супротно од „златног модела“ посматра се, зависно од концепта, као „непријатељско“, „страно“, „заостало“ или „примитивно“.

Уобичајени приступи при изучавањима настанка балканских национализама уопште, па и албанског, често избегавају теоријске расправе и сопствену нацију посматрају као особену, њен развој као искључиво самостално прегнуће и борбу кроз историју за слободу и независност. Албанска историографија, и даље већински, примордијалистички посматра древни континуитет своје нације тако да је у односу на време владавине Енвера Хоџе практично само уклоњен марксистички теоријски апарат док је национални канон непосредне, непрекинуте линије између древних Илира и савремених Албанаца опстао.⁹⁸

Ширење национализма и изградње нација на Балканском полуострву, као и другде, били су обележени различитим оквирима испреплетаности „старих и нових“ лојалности које су се мењале током различитих друштвених околности на пример у временима мира и рата, односно других насилних сукоба уз снажне утицаје различитих апарата моћи.⁹⁹ Уз прихватање нових идентитетских образаца у времену постепеног повлачења Османског царства,

⁹⁷ M. Mazower, *The Balkans*, 17.

⁹⁸ J. Rrapaj, K. Kolasi, *The Curious Case of Albanian Nationalism: the Crooked Line from a Scattered Array of Clans to a Nation-State*, *The Turkish Yearbook of International Relations* 43 (2013), 186. За основне позиције албанске марксистичке историографије в. O. J. Schmitt, *Genosse Aleks und seine Partei oder: zu Politik und Gesichtswissenschaft im kommunistischen Albanien (1945-1991)*, *Beruf und Berufung: Geshichtswissenschaft und Nationsbildung in Ostmittel- und Südosteuropa im 19. und 20. Jahrhundert*, Hrsg. M. Krzoska und H-C. Maner, Münster 2005, 143-166.

⁹⁹ *Conflicting loyalties in the Balkans. The Great Powers, the Ottoman Empire and Nation-Building*, ed. by H. Grandits, N. Clayer and R. Pichler, 5.

албански као и остали балкански националисти прихватили су идеје о потреби да је њиховим заједницама неопходна „цивилизација“ и „модернизација“ као и напуштање тренутних, за њих неприхватљивих оквира. Зато је у раду прихваћена идеја да, изузимајући домен технолошке модернизације, „бити модеран“ значи мислити да сте модерни, сама модерност је нешто чему се тежи, како би се било „у корак са временом“, што је био процес опонашања и позајмљивања.¹⁰⁰

Не треба губити из вида ни да се тај осећај супериорности који је у периоду којем је посвећена дисертација „припадао“ европским великим силама, пренео и на подређену страну која је такав однос и прихватала сматрајући да треба да се модернизује и прихвати „цивилизацију“.¹⁰¹ На сличан начин је Едвард Саид описао позицију Оријента који је „оријентализован“ не само зато што су Европљани 19. века њега сматрали потчињеним већ и зато што је и сам пристао да таквим буде.¹⁰² У случају Османског царства, порази које су му наносили војно и економски надмоћни Европљани водили су до самоиспитивања муслиманских вођа и интелектуалаца и закључака о, између осталих, културној заосталости. Европа тако више није била простор за освајање или преобраћање већ нешто што треба војно, економски и политички опонашати тако што ће се реформисати образовање, технологије, комуникације, политичке и правне

¹⁰⁰ С. А. Bayly, *The Birth of the Modern World*, 10.

¹⁰¹ Тај однос одлично је сажет у следећем цитату из дела Клод Леви-Строса: „Истинска супериорност у техничком и домену научног сазнања, рођеног на Западу, изгледа утолико мање оспорива, будући да су, осим ретких драгоцених изузетака, народи које је Запад покорио или приволео на покорност, признали су ту супериорност и будући да су пошто су освојили или осигурали независност, поставили себи за циљ да надокнаде оно што су и сами сматрали кашњењем у линији једног заједничког развоја“, К. Levi-Stros, *Rasa i istorija. Rasa i kultura*, Beograd 2011, 99-100.

¹⁰² Е. Said, *Orientalizam*, Beograd 2008², 15. Уз то простране муслиманске области у Африци и Азији биле су под британском и француском влашћу, будућом Индонезијом владали су Холанђани, док су Немачка, Шпанија, Португал и Русија владали муслиманима у источној Африци, Филипинима, данашњој Малезији, на Кавказу и средњој Азији, в. С. В. Р. Наср, *Европски колонијализам и настанак модерних муслиманских држава*, Оксфордска историја ислама, ур. Џ. Еспозито, Београд 2016², 543. Тако је оријентализам наметнут као политичка доктрина јер је Запад био политички надмоћнији, Е. Said, *Orientalizam*, 273.

институције, док су европске велике силе те процесе захтевале као услов подршке.¹⁰³

У дисертацији ће бити показано да су Албанци из угла аустроугарских представника посматрани као Оријенталци који „...су безмало готово свуда исти, приказани као варалице, без енергије, склони ласкању, интригама, лукавствима, суровости према животињама...“.¹⁰⁴ Тај „хабзбуршки Оријент“ био је према речима једног од утемељивача империјалног пројекта Аустро-Угарске, Бенјамина Калаја источно од границе некадашње поделе на Западно и Источно римско царство, која није била плод случајности. У својој студији „Угарска на граници истока и запада“ Калај народима источно од Монархије приписује дух склон „партикуларизмима“, „националној индивидуалности“ без могућности да образују „политички народ“, а у тај дух укључује и Османско царство.¹⁰⁵ Историјска је мисија Угарске, према Калајевом мишљењу, да пренесе дух Запада, који се већ шири светом у Америци, Аустралији чак и са Африке „спада већ копрена“ и на Балканско полуострво.¹⁰⁶

Аустроугарски „Оријент“ отуд је обухватао и источни и југоисточни део европског континента чији су становници, како је тврдио Теодор Ипен, аустроугарски дипломата и албаноолог, „склонији политици и пропаганди пре него језику и књижевности“.¹⁰⁷ Као што показује Саид, бити Европљанин на Оријенту увек је подразумевало свест одвојену од своје околине и неједнаку са њом.¹⁰⁸ Ислам су аустроугарски званичници видели као нешто што треба да буде лечено „увозом цивилизације“ јер, као што је тврдио Лајош Талоци, најближи Калајев сарадник, следбеник и писац прве модерне историје Албанаца на албанском језику, „образован муслиман више није муслиман“.¹⁰⁹

¹⁰³ I. B. Neumann, *Uses of the Other. "The East" in European Identity Formation*, Minneapolis 1999, 57-58.

¹⁰⁴ E. Said, *Orijetalizam*, 54-55.

¹⁰⁵ B. Kallay, *Ugarska na granici Istoka i Zapada*, Sarajevo 1905, 58-61.

¹⁰⁶ Исто, 68 и 76-79.

¹⁰⁷ HHStA PA I Kt. 473, Mémoire Ippens, April 1897.

¹⁰⁸ E. Said, *Orijetalizam*, 215.

¹⁰⁹ R. Okey, *Taming Balkan Nationalism: the Habsburg "civilizing mission" in Bosnia 1878-1914*, Oxford 2007, 154. Лајош Талоци чије је право име било Лудвиг Штромер (Ludwig Strommer), пореклом из породице мађарских „Немаца“ ново име усвојио је још у раним двадесетим годинама зарад лакшег напредовања у каријери, O. J. Schmitt, *Balkanforschung an der Universität Wien*,

Однос Аустро-Угарске према Албанији није био ништа другачији од сличних примера „унутрашњег колонијализма и империјализма“ у Европи какви су били Бретања, Велс, јужна Италија и уопште Балканско полуострво.¹¹⁰

Ипак у оквиру империјално-оријенталистичког дискурса аустроугарских елита постојали су током развоја албанске акције и показатељи „граничног оријентализма“ који ће се посебно развити као средњоевропски концепт „доброг и лошег муслимана“ који је настајао током аустроугарског колонијалног присуства у Босни и Херцеговини и нарочито након учешћа босанских муслимана у Првом светском рату у војсци Монархије.¹¹¹ У албанском случају додатни разлог „албанофилије“ било је и постојање албанских католика који су на Балхаусплацу посматрани као део будуће јединствене нације.

Аустроугарски империјални дискурс о Албанији који је у пресудној мери обликовао спољну политику Монархије на Балканском полуострву током последњих непуне две деценије пред Први светски рат у раду је предмет анализе док се истражују схваћена места његовог појављивања, „инстанце разграничења и мреже спецификација“ које су га обухватале.¹¹²

Међутим у случају улоге појединаца у стварању дискурса приступ у раду ближи је оном који предлаже Саид: да појединци могу да стварају дискурзивне творевине које се онда репродукују. То се чини оправданим пратећи и саму унутрашњу логику Фукоовог расуђивања, уколико је моћ флексибилна и преносива, односно није једносмерна „одозго на доле“ већ је могуће настајање паралелних дискурса неопходно је другачије поимање актера¹¹³ у односу на искључиву одређеност њиховог деловања у оквиру дискурса.

Reichweiten und Außensichten. Die Universität Wien als Schnittstelle wissenschaftlicher Entwicklungen und gesellschaftlicher Umbrüche, Hrsg. M. Grandner, T. König, Wien 2015, 76.

¹¹⁰ A. Porter, *нав. дело*, 7.

¹¹¹ A. Gingrich, *Frontier Myths of Orientalism: The Muslim World in Public and Popular Cultures of Central Europe*, Mediterranean Ethnological Summer School, ed. by B. Baskar and B. Brumen, Piran 1996, 106-107

¹¹² М. Фуко, *Археологија знања*, Београд 1998, 45-47.

¹¹³ Актерство односно актери је једини, додуше рогобатан превод на српски језик термина „agency“.

Зато је у истраживању дискурса империјалног пројекта Монархије у Албанији наглашена улога дипломата: министара, посланика и конзула али и албанолага, ангажованих и у политичким и научним прегнућима скопчаних у односу моћи и знања.¹¹⁴ Генеалогички дискурс који су обликовали у истраживању ће бити смештен у епистемолошки оквир „добра империја“.¹¹⁵ Уз опште епистемолошке оквири знања аустроугарских представника постојали су и преваладајући посебни дискурси о словенској опасности која може „гвозденим прстеном“ окружити Монархију, престижу велике силе за који се водила готово опсесивна борба у Бечу и о културној мисији Монархије. Зато је у изучавању текстова, па и конзулских извештаја примењена не само спољна већ и унутрашња критика уз покушаје да се утврди да ли је аутор текста исламофоб или албанофил односно да ли познаје албански језик и колики је домет његове интеракције са локалним становништвом?

Са друге стране, посвећена је пажња и питањима попут тога шта је заправо „Аустрија“ за шире слојеве албанског становништва? То су њени конзули и путописци, за сиромашна племена северне Албаније то је скадарски конзул који организује дељење бесплатног кукуруза како би се спречила глад а уједно и особа која може да врати њихове најближе из сиријског прогонства. Међутим, империја је и сила од које се страхује да намеће непожељне реформе, као у случају почетка 20. века у Косовском вилајету.

У таквом контексту појединци (актери), њихова предубеђења, њихове рационалне одлуке постају све важнији за разумевање теме. Са друге стране само поимање Албаније, њене идентитетске мапе и границе биле су најпре део замишљања појединаца из националистичких елита док је мапирање њених будућих територија једна од средишњих места настанка и развоја националних идентитета, па и албанског.¹¹⁶ Посматрана из угла теме појава национализма у албанским друштвима понудила је актерима ново оруђе за

¹¹⁴ Погледај Фукоове текстове у збирки: M. Fuko, *Моћ/знање. Odabrani spisi i razgovori 1972-1977*, Novi Sad 2012.

¹¹⁵ Епистеме схваћене као услови знања у одређеном периоду, као скуп односа који обједињавају дискурзивне праксе, М. Фуко, *Археологија знања*, Београд 1998, 205-206.

¹¹⁶ I.Kalemaj, *Contested borders: Teritorialization, National Identity and imagined geographies in Albania*, Bern 2014, 43.

стицање друштвене моћи, и уздрмала дуготрајне структуре друштва стварајући тако важан дисконтинуитет у њиховој историји.¹¹⁷ Циљ је био и „дискурзивни бег“ од Османлија, болесног човека Европе,¹¹⁸ и преображај у потомке древних Илира и „модерну“ европску нацију.

¹¹⁷ М. Фуко, *Археологија знања*, 13.

¹¹⁸ I. B. Neumann, *нав. дело*, 59.

3. Аустро-Угарска, велике силе и албанско питање

Немам намеру да постанем Немац или Словен другог реда. Желео бих да Монархија заузме часно и поштовано, независно место између Немачке и Русије.¹¹⁹

Хајнрих фон Каличе (Heinrich von Calice), аустроугарски дипломата, амбасадор у Цариграду (1880-1906)

3.1. Велика сила сужених могућности: Двојна монархија у новог империјализма

Исходи неуспелих ратова Хабзбуршке монархије вођених зарад одржања или успостављања власти над италијанским (1859-60) и немачким земљама (1866)¹²⁰ принудиле су цара Франца Јозефа (Franz Joseph I.) на споразум са мађарском аристократијом и на преуређење својих поседа. Уједначавање права два дела Монархије 1867. године увело је хабзбуршке земље у нови облик државног постојања. Свој поглед Монархија је усмерила ка југоистоку, може се рећи по први пут још од неуспешног рата (1787-1791) са Османским царством. Беч ће своју империјалну мисију покушати да оствари јужно од Саве и Дунава.

Међутим, и поред наведених пораза статус хабзбуршке државе као велике силе није био довођен у питање. Непромењивост тог положаја Монархија је дуговала колико сопственим снагама и способности да се одржи и током најтежих ситуација толико и конзервативном односу елита које су водиле велике силе. Њихов снажан отпор промени постојеће равнотеже снага, односно губљењу статуса неке од чланица концерта путем пораза у рату или значајног губитка територија одржавао је европску равнотежу моћи.

¹¹⁹*Aus dem Nachlaß Aehrental. Briefe und Dokumente zur österreichisch-ungarischen Innen- und Außenpolitik 1885-1912*, I, Dok. 158, Каличе – Ерентал, Цариград, 15. март 1900.

¹²⁰ Строго речено, 1866. Аустријско царство водило је рат на два фронта, против Пруске и Италије, иако је на југу однета и поморска и копнена победа као последица пораза код Кенингсгреца (1866) у борби са пруским трупима, Беч је био приморан да се одрекне Венеције и њеног залеђа.

Последња драстична промена тог типа одиграла се још крајем 18. века деобама пољско-литванске „Rzeczpospolita“, некада једне од најмоћнијих држава европског континента, између саме Хабзбуршке монархије, Русије и Пруске. У томе, и у судбини Шведске која је такође престала да буде велика сила, лежала је права опасност по Монархију из угла њених елита. Слабост у односу на остале велике силе, пре него националистички сукоби, била је суштинска опасност по државу.¹²¹

Наполеонови ратови и последица успостављања француске хегемоније током скоро две деценије уз готово непрекидне ратове онемогућила је равнотежу сила. Након Бечког конгреса (1814-1815) велике силе су признавале једна другој наведени статус и сматрале да би нестанак једне донео пропаст свима закључујући у исто време да им припадају посебна права која нису била дозвољена осталим државама.¹²²

Иако је Монархија посустала у односу на прву половину 19. века када је њен водећи државник Клеменс фон Метерних (Klemens von Metternich) називан и канцеларем Европе посматрајући статистичке податке није изгледало да се ради о дубокој кризи. У поређењу са осталим великим силама, Аустро-Угарска уопште није била у подређеном положају. Иако се често говорило и у њеним владајућим круговима да је Монархија у проблемима она није заостајала у макроекономским мерилима водећих држава. Према броју становника налазила се испред Француске и Италије, њена производња угља стајала је боље и од француске и од руске, а сасвим солидан учинак текстилне индустрије стварао је још бољи утисак. На њену штету ишле су дубоке разлике у регионалном развоју њених покрајина, али суштинска нестабилност положаја Двојне монархије налазила се пре свега у околности да су њене снаге биле недовољне за државу са издацима каква је била.

Такође, Аустро-Угарска је у геостратешком положају била укотвљена између три велике силе, царстава Романових и Хоенцолерна као и Краљевине

¹²¹ J. Burbank, F. Cooper, *нав. дело*, 364.

¹²² F. R. Bridge, R. Bullen, *The Great Powers and the European States System 1815– 1914*, London 2005², 2. Као велике силе посматране су Велика Британија, Француска, Пруска (од 1871. године Немачко царство), Аустрија (од 1867. године Аустро-Угарска), Русија и након Париског конгреса 1856. године и Пијемонт, држава која ће 1860. године бити основ уједињене Италије.

Италије.¹²³ Од Италије је све више претио „иредентизам“ и амбиције Рима да се утврди на Балканском полуострву, од пруског милитаризма Немачког царства могућност да се окрену ка тзв. „великонемачком“ решењу, а са царством Романових Беч је све теже одржавао равнотежу утицаја на Балканском полуострву где су се две силе суочавале са изазовима успостављања неке врсте договора како би се избегао непосредан, отворен сукоб. Укратко речено истрајност да се води „Großmacht Politik“ била је уједно и разлог постојања и основна слабост Хабзбуршке монархије. Како је примећено, не рачунајући снагу инерције, највећа снага која је окупљала различите заједнице Монархије била је забринутост да би у случају њеног нестанка постали поданици било универзалног руског царства било великонемачке националне државе.¹²⁴

3.1.1. Оквир Источног питања

Своје место у такозваном „концерту великих сила“ имале су само најмоћније хришћанске државе Европе. Чак су и оне велике силе наклоњене османској држави у 1897. години сматрале да хришћанске територије отргнуте од султана не могу да се враћају под његову власт што је непосредно довело до тога да Порта није могла да искористи победу над Грчком.¹²⁵ И пре самог сукоба две земље када је султан Абдулхамид II (II. Abdülhamid) у августу 1896. године послао своје специјалне изасланике на Крит да непосредно преговарају са побуњеницима односно и даље његовим званичним поданицима амбасадори великих сила су се одмах успротивили називајући такав поступак мешањем у њихове послове.¹²⁶

¹²³ За статистике в. Р. Kenedi, *Uspon i pad velikih sila: ekonomska promena i ratovanje od 1500. do 2000. godine*, Podgorica – Beograd 2003², 246-247. Како наведени аутор закључује, уз превелики број непријатеља доводио је до очекивања да „свуда мора да буде јака изложивши се ризику да свуда буде слаба“, *Исто*, 250.

¹²⁴ D. Lieven, *Dilemmas of Empire 1850-1918. Power, Territory, Identity*, Journal of Contemporary History 34-2 (1999), 191.

¹²⁵ Слична ситуација одиграла се и током победа над Црном Гором (1860) и Србијом (1876).

¹²⁶ A. Rathberger, *„Das beste Mittel, das wir zur Verfügung haben“ oder „eine Schande für uns Europäer“? Die Botschafterkonferenz von Konstantinopel als Kollektivorgan des Konzerts der Großmächte und die Kretakrise 1895–1898*, докторска теза у рукопису, Wien 2013, 170, в. и: A. Rathberger, *The Ambassadors Conference of Constantinople, the Cretan Crisis, and the Plans for an*

Османско царство било је под посредном контролом великих сила већ неколико деценија. Прецизније, дипломате великих сила су још након Кримског рата (1853-1856) успоставиле неку врсту међународног фискалног протектората, или барем значајно ограничиле суверенитет османске државе. Неколико деценија касније настанком администрације османског јавног дуга који је посебно скочио након Велике источне кризе (1875-1878) силе су контролисале приходе Царства што је свакако олакшавало да се преко економског врло лако оствари и политички притисак. У исто време османска влада задуживање није користила за развој земље већ је новац са једне стране расипан, са друге коришћен готово искључиво у војне сврхе, да би коначно довела до банкрота и успостављања поменуте Јавне управе османског дуга („Administration de la Dette Publique Ottomane/Osmanische Staatsschuldenverwaltung“) и претворили османске државе у произвођача сировина за европске силе и у тржиште за индустријске производе.¹²⁷ Светом „новог империјализма“¹²⁸ завладала је борба за „замишљена нафтна поља“, без обзира на стварну материјалну добит док су амбиције сила расле.¹²⁹

Неповољни трговински уговори који су постајали све чешћи од половине 19. века и јефтине индустријски производи који су из европских сила стизали у Османско царство без већих препрека довели су и до пропасти локалних индустрија, да би саме економске одредбе Берлинског конгреса (1878) имале за циљ да Балканско полуострво настави да служи европским индустријским државама ка извор сировина.¹³⁰ Последња четвртина 19. века означила је укључивање балканског простора у европски политичко-економски систем обележена са добом новог империјализма: опадање

International Condominium over the Ottoman Empire, 1896-1898, Südost-Forschungen 71 (2012), 116.

¹²⁷ V. Necla Geyikdağı, *Foreign Investment in the Ottoman Empire: International Trade and Relation 1854-1914*, London-New York 2011, xiii. Управа над дугом основана је 20. децембра 1881. године и све до 1914. османско задуживање је било под њеном контролом. Такође, монополи на со, дуван, таксе на алкохолна пића као и још неке приходе преузела је Администрација, у; *Исто*, 41.

¹²⁸ E. Hobsbawm, *The Age of Empire 1875-1914*, London 2013, 56-57.

¹²⁹ Такмичење међу империја постало је посебно изражено после 1896. године, в. M. S. Anderson, *The Eastern Question 1774-1923: A Study in International Relations*, New York 1966, 263.

¹³⁰ T. Stojanović, *Balkanski svetovi: prva i poslednja Evropa*, Beograd 1997, 137.

Османског царства, појачани саобраћај Дунавом, раст железница, изградња Суецког канала, и проширење европских империјалних политика у источни Медитеран означили су почетак новог доба за Југоисточну Европу.¹³¹

Међутим, гледајући балкански простор, економски продор великих сила није била једносмерна појава без препрека, јер је привредни раст балканских земаља, ма колико ограничен, доводио до намере за остваривањем потпуне политичке и економске независности.¹³² Аустро-румунски царински рат (1886-1893), аустро-српски (1906-1911), руско-бугарски економски сукоб (1906), бојкот аустроугарске робе у Османском царству (1908) уз грчко-османски привредни спор 1910/11. године били су јасни показатељи постојећих напетости.¹³³

Како су своје деловање виделе аустроугарске дипломате? Описујући послове у Османском царству барон Владимир Гизл фон Гислинген (Wladimir Giesl von Gieslingen) забележио је у својим сећањима насталим након Првог светског рата да су се у својим дужностима осећали као „Kuratoren der Türkei“ („стараоци Турске“).¹³⁴ Поимајући себе као стараоце земље неспособне за самосталан опстанак Гизл читаоцу открива на који начин су представници великих сила поимали своју улогу у политици према османским земљама. Султан, легитимни владар Османског царства, је практично посматран као држалац тих поседа само до тренутка када стараоци не буду више могли да одржавају трошно царство.

Стање је на сличан начин видео и министар спољних послова Аустро-Угарске гроф (од 1912. године барон) Алојз Лекса фон Ерентал, када је кривио лошу османску владавину, посебно рђав избор провинцијских званичника које је налазио одговорним за честе, готово хроничне немире у Јемену,

¹³¹ F. W. Carter, *Introduction to the Balkan Scene, An Historical Geography of the Balkans*, ed. by F.W. Carter, London-New York, San Francisco 1977, 4.

¹³² Без обзира на неоспоран труд, после 1880. године напори индустријализације су били успешни до извесне мере али нигде нису успоставили привреду способну за самоодржање, у: Т. Стојановић, *нав. дело*, 136-137.

¹³³ Д. Ђорђевић, *Србија и Балкан на почетку 20. века (1903-1906)*, Југословенски народи пред први светски рат, ур. В.Чубриловић, Београд 1967, 209.

¹³⁴ W. Giesl, *Zwei Jahrzehnte im nahen Orient: Aufzeichnungen des Generals der Kavallerie Baron Wladimir Giesl*, hrsg. von E. von Steinitz, Berlin 1927, 54.

Курдистану и Албанији.¹³⁵ Свакако слични ставови нису били ограничени само на дипломате Двојне Монархије. Руски министар спољних послова, гроф Ламсдорф (Владимир Николаевич Ламсдорф) видео је источно питање не као сукоб интереса великих сила већ као последицу „непоправљиве трулежи оријенталних држава Турске, Персије, Марока“.¹³⁶

„Источно питање“ другим речима, према мишљењима дипломата великих сила, одређено као дипломатски радни назив за питање судбине османских поседа у источном Медитерану, није било последица притиска великих сила на Османско царство, који је од краја 18. века био готово сталан процес у комбинацији са све снажнијим националистичким покретима дела османских заједница, већ оријенталне укочености и неспособних муслиманских управљача. Заправо, такмичење европских сила за утицај и превласт на територијама Османског царства имало је два супротстављена ефекта: агресивна политика грабљења његових одређених земаља убрзала је распадање и опадање царства а са друге стране потреба да се ривали спрече да да добију превише продужавала је његов живот.¹³⁷ У тим несугласицама великих сила и османска администрација је покушавала да нађе слободу за сопствено деловање.

У односима великих сила наспрам балканских држава постојао је образац, од самог њиховог настанка, од подршке аутономији потом независности до наметања владоца из неке од мањих аристократских, углавном немачких владајућих кућа,¹³⁸ велике силе су утицале на састав или пад влада, одређивале границе на мировним конференцијама уз претњу, било оружјем, било економским притисцима. Ипак, њихова контрола над новим државним творевинама није била сигурна како закључује Марк Мазауер¹³⁹ и

¹³⁵ F.R.Bridge, *The Habsburg Monarchy and the Ottoman Empire, 1900-1918*, The Great Powers and the End of the Ottoman Empire, ed. by M. Kent, London 2005, 39.

¹³⁶ F.R.Bridge, *Izvolsky, Aehrenthal and the end of the Austro-Russian Entente*, *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* 29 (1979), 315. Цитат је настао у писму грофа Менсдорфа Агенору Голуховском 26. септембра 1902. године.

¹³⁷ C. Kafadar, *The Question of Ottoman Decline*, *Harvard Middle Eastern and Islamic Review* 4 (1999), 69.

¹³⁸ Са изузетком Србије и Црне Горе и краткотрајним изузетком Румуније пре доласка огранка династије Хоенцолерн. За упоредни приказ владајућих балканских династија в. С. К. Павловић, *Историја Балкана*, passim.

¹³⁹ M. Mazower, *The Balkans*, 101.

често се дешавало да нове државе врло брзо пожелеле да се отргну постојећој контроли. Тај круг ће проћи и Аустро-Угарска са Албанијом.

Политика великих сила одређивала је још једну, основну динамику у расподели моћи на Балканском полуострву: док су подржавале национализме балканских народа велике силе су у исто време су настојале да успоре распад Османског царства.¹⁴⁰ У читавом периоду 1878-1914. године постојала је агресивна политика империја „динамичног Запада“.¹⁴¹ Својеврстан одговор на тај процес била је чињеница да су се након 1878. године војни издаци балканских држава попели на између једне четвртине и једне трећине укупних трошкова.¹⁴² Једноставно, балканске елите су осећале неопходним да створе пространију државу па и на рачун суседа уз подршку неке од великих сила како у будућности не би били угрожени или би барем могле да пруже отпор некој од империја.¹⁴³ Том утиску допринело је и отварање балканских привреда за капитал великих сила па се тако обим спољне трговине гледано од тридесетих година 19. века до почетка 20. века увећао пет пута.¹⁴⁴ У описаној пракси али и јавним дискурсима империјализма касног 19. и почетка 20. века овладао је став да постоје заједнице којима је суђено да владају и оне којима је судбина наменила да њима буде владано. Било је потпуно јасно је где се Балкан сврставао.¹⁴⁵

¹⁴⁰ Треба рећи да ни аутономије, односно независност Србије и Грчке, али и осталих балканских држава не би биле могуће без уплива великих сила. Србија се нашла пред поразом 1813. и 1876. против Османског царства, а 1885. претили су јој значајни територијални губици на рачун Бугарске. Грци су 1827. практично били поражени, а затим и седамдесет година касније. Исто важи и за Црну Гору (1860) када су османске трупе спалиле њену престоницу, док су Бугарска и Албанија настале одобрењем и у границама које су биле компромис између великих сила на Берлинском конгресу 1878. године, односно на Лондонској конференцији амбасадора 1912-1913. године.

¹⁴¹ L. Stavrijanos, *Balkan posle 1453*, Beograd 2005, 395.

¹⁴² Д. Ђорђевић, *Огледи из новије балканске историје*, 63.

¹⁴³ М. Војводић, *Македонија у политици балканских држава 1895. године*, 90-106, М. Војводић, *Путеви српске дипломатије: огледи о спољној политици Србије у XIX и XX веку*, Београд 1997, 91.

¹⁴⁴ Д. Ђорђевић, *Србија и Балкан*, 207-230.

¹⁴⁵ A. Hammond, *The Uses of Balkanism: Representation and Power in British Travel Writing, 1850-1914*, *The Slavonic and East European Review*, 82-3 (2004), 602. Путописци су често прижељкивали долазак империјалне власти на Балкан, најчешће се призивао долазак аустријске империје, в. код А. Hammond, *Typologies of the East: On Distinguishing Balkanism and Orientalism*, *Nineteenth-Century* 29-2/3 (2007), 212.

3.1.2. Стари и нови супарници

Аустроугарске амбиције у Југоисточној Европи порасле су, као што је већ наведено након шездесетих година 19. века, да би се после Берлинског конгреса (1878) чинило да су се Русија и Аустро-Угарска учврстиле на источном односно западном делу полуострва али, испоставиће се, не задуго.¹⁴⁶ Ипак, у јуну 1881. године, тадашњи министар спољних послова гроф Хајнрих Хајмерле (Heinrich Karl von Haumerle) је довршавао преговоре око склапања Тројецарског савеза са Немачком и Русијом а пре тога је разговором са кнезом Миланом Обреновићем осигурао позицију у Србији. Путем Тајне конвенције Србију је одвратио од Босне и Херцеговине док је Тројецарским савезом Балхаусплац¹⁴⁷ спречавао ширење Бугарске у Македонији, где је поменутом конвенцијом подстицао српске амбиције.¹⁴⁸ Уз добре односе са Грчком, противруском влашћу у Бугарској односно савезом са Румунијом 1883. године, Двојна монархија утемељила је јасну превласт на Балканском полуострву.¹⁴⁹ Додатну сигурност пружала јој је Средоземна антанта са Великом Британијом из 1887. године.

Време које је гроф Густав фон Калноки (Gustav Siegmund Kálnoky) провео на месту министра спољних послова (1881-1895) обележено је његовим радом на побољшању и одржавању добрих односа са Русијом и Италијом и одржавањем надмоћи Монархије на западном делу Балканског

¹⁴⁶ С. К. Павловић, *Историја Балкана 1804-1945*, Београд 2004², 170.

¹⁴⁷ Балхаусплац, некад скраћено, Балплац је метоним за седиште Министарства спољних послова попут британског Даунинг стрита или немачког Вилхелмштраса.

¹⁴⁸ F. Hauptmann, *Austrougarska politika, Trojecarski savez i Tajna Konvencija sa Srbijom*, Godišnjak Istoriskog društva Bosne i Hercegovine 9 (1957), 70-71. Србија је на тај начин између 1881. и 1895. године практично била протекторат Аустро-Угарске, P. Stein, *Die Neuorientierung der österreichisch-ungarischen Außenpolitik 1895-1897: Ein Beitrag zur europäischen Bündnispolitik im ausgehenden 19. Jahrhundert*, Göttingen 1972, 23-24. Коначно гушењем побуне у Херцеговини Аустро-Угарска је утврдила власт у новоокупираној провинцији, да би затим склопила савез са Румунијом 1883. године и тако спречила додир Русије са Бугарском.

¹⁴⁹ F. Hauptmann, *нав. дело*, 35-36.

полуострва.¹⁵⁰ Након његове смене у мају 1895. године нови министар постао је галицијски магнат и пољски племић, Агенор Марија фон Голуховски Млађи.¹⁵¹ Промене у основним поставкама аустроугарске спољне политике довешће и до новог приступа у политици према Албанији почев од првих година које је Голуховски провео на месту министра. Најпре, тајна конвенција са Србијом није обновљена 1895. године јер ју је Голуховски сматрао за безбедног суседа.¹⁵² Тиме је напуштена дотадашња пракса да се позиција Монархије у Југоисточној Европи одржава на основу протекторатског односа према Србији. Током две последње деценије 19. века осећао се растући утицај Аустро-Угарске и Италије на албанском подручју. Аустро-Угарска је желела продор у Вардарску долину вршећи притисак на Србију, Црну Гору, Грчку потискујући Италију и та политика се није мењала од деведесетих година 19. века све до 1914. године.¹⁵³

Међутим, односи између великих сила значајно су ограничили могућности деловања дипломата Двојне монархије. У фебруару 1896. године Голуховски је почео да схвата да је дотадашњи савез са Великом Британијом, преко Медитеранских уговора, окончан¹⁵⁴ да би до пролећа превладало уверење да се балканска политика мора водити уз садејство са Русијом на бази

¹⁵⁰ Један од начина да се то учини била је интервенција да се прекине српско-бугарски рат након пада Пирота и промена граница на штету Србије што би угрозило позицију аустрофилског краља Милана Обреновића. За шири оквир српског удела у албанском питању у оквиру аустро-руских односа и политике великих сила в. D. T. Bataković, *The Great Powers, Serbia and the Albanian Question*, *Balkanica* 22 (1991), 111-124.

¹⁵¹ О смени Густава Калнокија в. F. Engel-Janosi, *Graf Kalnokys Rücktritt als Außenminister im Mai 1895*, F. Engel-Janosi, *Geschichte auf dem Ballhausplatz. Essays zur österreichischen Außenpolitik 1830-1945*, Graz-Wien-Köln 1963. Голуховски је задржао конзервативне позиције свог претходника сматрајући да територијално ширење Монархије тренутно није могуће, али је сматрао да треба спречити долазак Русије у Цариграду по сваку цену, F. R. Bridge, *From Sadowa to Sarajevo: the foreign policy of Austria-Hungary, 1866-1914*, London 1972, 212.

¹⁵² F. R. Bridge, *From Sadowa to Sarajevo*, 219. Конвенција је претходно била обновљена 1889. године, у: В. Поповић, *Источно питање: историјски преглед борбе око опстанка Османлијске царевине у Леванту и на Балкану*, Београд 1996³, 199. Ни побољшање односа током 1897-1900. године није донело обнављање конвенције, В. Ђоровић, *Односи између Србије и Аустро-Угарске у XX веку*, Београд 1993, 180. Све је дакле указивало на заокрет у аустроугарској политици.

¹⁵³ Д. Ђорђевић, *Националне револуције балканских народа 1804-1914*, Београд 1995, 96-97. Равнотежа аустро-италијанских империјализама одржавала се на површини споразумима из 1897, 1900-1901. године, *Исто*, 97.

¹⁵⁴ J. A. S. Grenville, *Goluchowski, Salisbury, and the Mediterranean Agreements, 1895-1897*, *The Slavonic and East European Review*, 36-87 (1958), 340-369; P. Stein, *нав. дело*, 82; W. Raucher, *Fragile Großmacht: Die Donaumonarchie und die europäische Staatenwelt 1866-1914*, T. 2, Frankfurt am Mein, 2014, 494-517.

начела status quo, док у сферама интереса није видео излаз јер би Руси у Мореузима ограничили сферу Монархије до Букурешта.¹⁵⁵ Било је јасно да окренутост Балканском полуострву доводи до могућег сукоба са Русијом те је стога нека врста договора била, чинило се, неопходна.¹⁵⁶

Нови изазови постављени пред Монархију настали су и окретањем Краљевине Италије према западној обали Јадранског мора и зато се аустроугарска дипломатија окреће Албанцима са циљем образовања савеза којим би требало да се окруже Јужни Словени са албанско-грчко-румунским блоком који би подржавала Двојна монархија, обезбедивши тако превласт на Балканском полуострву и потискивање како Русије тако и Италије.

Иако су империјалне тежње Беча оствариване пре свега на југоисточним границама Монархије то не значи да су оне биле ограничене искључиво на простор чија је судбина у дипломатским круговима називана „Источним питањем“. Тако су аустроугарске трупе учествовале у гушењу Боксерског устанка у Кини заједно са осталим великим силама, а постојали су планови о колонијама у области Рио де Оро, Кавказа, прављени су планови за настанак малоазијске сфере утицаја и омеђивање будућих поседа Монархије у тој области након распада Османског царства.¹⁵⁷ Амбиције нису недостајале службеницима Балхаусплаца нити доносиоцима одлука у Монархији. Међутим, кључ је лежао у односу снага и систему савеза унутар круга великих сила колико и у војној и економској снази монархије.

Током 1896/97. године одиграло се неколико догађаја који су били прекретне тачке у историји Источног питања. Још од 1895. године покољи над Јерменима изазивали су интервенисање великих сила које је остало без стварних промена. Али, уз критску кризу и грчко-османски рат све је указивало на скори распад Османског царства. Највећа промена по аустроугарску спољну политику била је британска смањена заинтересованост

¹⁵⁵ I. Dioszegi, *The Last Quarter of Power Politics*, Hungarians in Ballhausplatz. Studies in the Austro-Hungarian Common Foreign Police, Budapest 1983, 191-192.

¹⁵⁶ P. Stein, *нав. дело*, 21.

¹⁵⁷ F. R. Bridge, *Tarde venientibus ossa: Austro-Hungarian Colonial Aspirations in Asia Minor 1913-1914*, Middle Eastern Studies 6-3 (1970), 328; E. Kolm, *Die Ambitionen Österreich-Ungarns im Zeitalter des Hochimperialismus*, Frankfurt am Main 2001, 82-97.

за Османско царство јер су у Лондону почели да сматрају да се њен „драгуљ у круни“ Индија не брани у Цариграду као што се раније мислило, већ у Египту. Самим тим, Британија није морала да троши своје снаге на спречавање Русије да се нађе у Цариграду.

Када је постало јасно да неће бити могуће задржати интерес Велике Британије за обнову Медитеранских уговора Голуховски је прижељкивао да након слома Османског царства настану снажна Бугарска, Румунија и Грчка, слаба Србија, „мајушна“ Црна Гора и аутономна Албанија.¹⁵⁸ Основна намера била је да се руском утицају супротстави грчко-румунски савез. Брзом реакцијом Балхаусплаца са Румунијом склопљен савез са предвиђеним трајањем до 1903. године. Грчки краљ је новембра 1896. године био у Бечу где га Голуховски усмерава ка савезу са Румунијом да треба да стану у одбрану од Словена и сложили се за јачање националне свести у Албанији.¹⁵⁹ За Аустро-Угарску која се сукобљавала са Русијом, Албанци као несловенски народ су били „природна сфера интереса“.¹⁶⁰ Циљ нове политике Аустро-Угарске била је регионална хегемонија, коју је могла да оствари онда када није постојао једнаки такмац.¹⁶¹

Спољна политика Аустро-Угарске била је, према упутствима и вођењу цара и краља Франца Јозефа, од 1866. године веома опрезна изузимајући „излете“ везане за окупацију и анексију Босне и Херцеговине 1878. и 1908. године.¹⁶² Политика вођена у Албанији се свакако може сврстати у категорију изражене предострожности, док се са Италијом почев од 1897. па све до заједничког наступа против грчких и српских амбиција 1912. и 1913. године може говорити о обазривој високој политици. Све мере које је Монархија предузимала биле су тајновитог, завереничког карактера. Практично, постојао је аустроугарски страх да италијански престиж и утицај у Албанији

¹⁵⁸ H. Afflerbach, *Der Dreibund. Europäische Großmacht- und Allianzpolitik vor dem Ersten Weltkrieg*, Wien 2002, 468-469.

¹⁵⁹ F. R. Bridge, *From Sadowa to Sarajevo*, 224-225.

¹⁶⁰ F. Ramadani, *Shqipëria në politikën e Austro-Hungarisë në fillim të shek.XX*, Studime historike 3-4 (2008), 42-43.

¹⁶¹ О хегемонији на регионалном и глобалном нивоу у односима великих сила, в. J. J. Mearsheimer, *The Tragedy of Great Power Politics*, New York-London 2003, 40-42.

¹⁶² S. R. Williamson, *нав. дело*, 35

расту док аустријски опада, исто као што се Италија плашила да аустроугарски утицај расте у Албанији преко католичког клера а италијански опада.¹⁶³

Обострани страхови иза званичног савезништва били су засновани на предубеђењу политичких елита и различитих стручњака, у Италији и Аустро-Угарској да ће она сила која успостави превласт над албанском обалом контролисати читаво Јадранско море и потпуно га затворити за другу страну.¹⁶⁴ У том случају, био би доведен у питање и статус велике силе једној од њих. Заоштрени односи имали су за последицу одбијање вођства Монархије да прихвати Италију као равноправног сарадника у Албанији као што је Русију у Македонији.¹⁶⁵ Као што је споразум о Тројном савезу 1887. године „званично“ аустро-италијанско ривалство учинио „незваничним“ тако је након 1896. године уследио преокрет у политици Аустро-Угарске и Италије, после понижавајућег пораза код Адуде током етиопске колонијалне авантуре Консулта се све више окретала ка Балканском полуострву не губећи амбиције ни у северној Африци.¹⁶⁶

Док је оштро одбијао истински договор са Италијанима око Албаније и других отворених питања, Голуховски је сматрао важним да се Русија приволи на аустријски поглед у вези албанског питања. Циљ аустроугарског министра

¹⁶³ W. C. Askew, *The Austro-Italian Antagonism 1896-1914*, Power, Public opinion and Diplomacy, ed. by. Parker and W. C. Askew, New York 1968, 199-200. Албанско питање постало је тачка сусрета вишеструких интереса: „Албански покрет служи Аустро-Угарској као средство за пробијање ка Солуну и притисак на Србију и Црну Гору. Италија га користи за учвршћивање свог положаја у јужној Албанији, потискивање Аустро-Угарске и продор у дубину Балкана. То је циљ и српске владе која подбада албански покрет ради подривања турске власти на Косову и припреме његовог уједињења са Србијом. На Цетињу се кују планови о сједињењу Албаније са Црном Гором под круном црногорског краља.“, у: Д. Ђорђевић, *Националне револуције балканских народа*, 135.

¹⁶⁴ Н. Afflerbach, *нав. дело*, 496. А Албанци као несловенски народ у очима креатора спољне политике Беча били су бедем словенском прстену, 496. Такође италијанске основне школе и планови о железници Скадар – Призрен – Ниш биле су предмет забринутости представника Монархије, ННStA PA XIV Kt. 25, Nr. 17, Крал – Голуховски, Монастир, 22. фебруар 1902.

¹⁶⁵ L. Monzali, *The Balkans and the Triple Alliance in Italian Foreign Policy 1882-1903*, Italy's Balkan Strategie : (19th-20th Century), ed. by. V. G. Pavlović, Belgrade 2014, 76. Уследиће деценије правог рата аустријских и италијанских пропагандиста у Албанији који ће трајати све до тренутка када су се две државе нашле у рату 1915. године, F.R. Bridge, *From Sadowa to Sarajevo*, 252. Тако је у Абацији 1904, Голуховски пребацио италијанском колеги Титонију да се у Албанији врши италијанизација док је деловање Аустро-Угарске означио као рад на култури и алтруистичко уздизање албанског националног идентитета, F. R. Bridge, *The Habsburg Monarchy among the Great Powers 1815-1918*, New York 1990, 252.

¹⁶⁶ Н. D. Schanderl, *Die Albanienpolitik Österreich-Ungarns und Italiens 1877-1908*, Wiesbaden 1971, 59.

био је да Петербургу учини прихватљивим идеју да Двојна монархија не жели да заузме ту земљу али не може допустити да се друга сила тамо нађе у било ком облику.¹⁶⁷ Колика је била важност руске компоненте у аустроугарској спољној политици лако је видљиво на примеру једног разговора који се одиграо између немачког амбасадора у Бечу и Велсерхајмба (Rudolf von Welsersheimb), шефа једне од секција Министарства. На предлог немачког савезника да се проба са могућим приближавањем Аустрије и Русије или могућим уступцима, Велсерхајмб је „подсетио“ амбасадора да из угла Балхаусплаца Тројни савез постоји само због опасности од Русије јер Аустро-Угарску не занима ко држи Алзас и Лорену.¹⁶⁸ У наредним месецима у Бечу су тражили нови модел балканске политике који би осигурао хегемонију Монархије над полуострвом.

Тако је у априлу 1896. године аустроугарски амбасадор у Цариграду, искусни гроф Хајнрих фон Каличе предложио поделу сфера интереса између царстава Хабзбурга и Романових: Србија, Црна Гора, данашња Албанија и западна Македонија биле би у аустроугарској зони, а источна Македонија, Бугарска, Мореузи и недефинисани простор Мале Азије Русији. У оквиру зона по вољи две империје ти простори могли би бити организовани као протекторати, анектирани или би се могло приступити промени граница.¹⁶⁹ Међутим како је Голуховски био противник сфера интереса наставило се са тражењем одрживог решења.

Сам Голуховски је на седници Заједничког савета 29. августа 1896. године закључио да би ситуација на Балканском полуострву сваког тренутка

¹⁶⁷ *Austro-Russian Relations under Goluchowski 1895-1906*, Part 2, Documents, doc. 3 Aufzeichnung ueber eine am 19. April bei dem gemeinsamen Minister des Aeussern Grafen Goluchowski abgehaltene vertrauliche Besprechungen bezueglich der Modalitäten einer Verstaendigung mit Russland ueber die zukuenftige Gestaltung der Dinge auf der Balkanhalbinsel. Присутни су били Калај, и фон Бек (Friedrich von Beck-Rzikowsky), док је записник водио фон Мереј (Kajetan Mérey von Karos-Mérey). Као могућа расподела османских територија на састанку је замишљена тако да би Србији биле остављене области око Новог Пазара, Приштина и Скопље са читавим Косовом пољем, за Бугарску области између Марице и Струме и излаз на Егејско море. Албанију би требало успоставити као одрживу, мада њене границе нису најјасније одређене.

¹⁶⁸ F. R. Bridge, *The Habsburg Monarchy among the Great Powers*, 214.

¹⁶⁹ B. Sutter, *Machtteilung als Bürgerschaft des Friedens. Eine Denkschrift des Botschafters Heinrich von Calice 1896 zur abgrenzung des Interessensphären zwischen Russland und Östereich-Ungarn am Balkan*, *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* 37 (1984), 305-307.

могла да доведе до распада и поделе „европске Турске“ као јединог могућег и неопходног решења. Чини се могућим да се читаво Источно питање заврши у року од три или четири године, и сама та могућност показује да нема времена за губљење. Монархија није смела бити без плана и неспремна да делује.¹⁷⁰

Крајем 1896. године окружен групом блиских сарадника, министар Голуховски израдио је основе нове „енергичне албанске акције“ која је била на снази све до 1914. године и почетка Првог светског рата. Сви наведени страхови, чинило се, могли су бити решени ефикасним спровођењем наведене акције али како су протичале, испоставиће се, последње године мира могућност губитка престижа постајала је „неуротична опсесија“ у Бечу.¹⁷¹

Пре него што се приступи изучавању основа албанске политике Аустро-Угарске у наредном делу поглавља пажња ће бити посвећења уређењу самог Министарства спољних послова као и начину доношења одлука и најважнијим учесницима поменутог процеса.

3.2. Доносиоци одлука и уређење Министарства спољних послова

Одељак који следи треба да објасни ко је стајао иза „безбојне апстракције“¹⁷² Аустро-Угарска у наслову тезе. Заправо биће анализирани појединци и структуре које су чинили надлежно Министарство јер је од

¹⁷⁰ Nr. 4, Gemeinsamer Ministerrat, Wien, am 29. August 1896, Gegenstand: Maßregeln zur Erhöhung der Kriegsbereitschaft der Armee, 25, у: *Die Protokolle des gemeinsamen Ministerrates der österreichisch-ungarischen Monarchie: 1896-1907*, bearbeitet von É. Somogyi, Budapest 1991.

¹⁷¹ F.R.Bridge, *Tarde venientibus ossa*, 319.

¹⁷² Израз преузет из Џ. М. Робертс, *Европа: 1880-1945*, Београд 2002, 14. Постоји неколико важних студија посвећених структури и доношењу одлука у Министарству спољних послова Аустро-Угарске: F. Engel-Janosi, *Geschichte auf dem Ballhausplatz. Essays zur österreichischen Außenpolitik 1830-1945*, Graz-Wien-Köln 1963; E.Matsch, „*Der Auswärtige Dienst von Österreich(-Ungarn) 1720-1920*“, Wien 1986; H. Rumpler, *Die rechtlich-organisatorischen und sozialen Rahmenbedingungen für die Aussenpolitik der Habsburgermonarchie 1848-1918*, Die Habsburgermonarchie in System der internationalen Beziehungen, VI-1, Hrsg. Von A. Wandruszka und P. Urbanitsch, Wien 1989, 1-121; S. R. Williamson, *нав. дело*, 34-57; постоји и поглавље у књизи Т. Толева, *Утицај аустроугарске империје на стварање албанске нације 1896-1908*, Београд 2016 али сама ауторка наводи да је реч о резимеу чланка Хелмута Румплера наведеном у овој фусноти па ће овде на њега бити само начелно указано, 33-58. Помената ауторка наводи да се након Румплеровог дела није појавила нова студија, Т. Толева, *нав. дело*, 33, заобилазећи тако одличну студију Вилијама Гудсија: W. D. Godsey, *Aristocratic Redoubt: The Austro-Hungarian Foreign Office on the Eve of the First World War*, West Lafayette, Indiana, 1999.

њихових ставова и погледа на свет зависило обликовање спољне политике Монархије.¹⁷³

Уопштено гледано у читавој средњој и источној Европи суверени и њихови саветници обликовали су и водили спољну политику током читавог 19. века. Изузетак није била ни Аустро-Угарска. Тако је цар и краљ Франц Јозеф 1911. године јасно говорио о „Mein Minister, Mein Politik“ („мој министар, моја политика“).¹⁷⁴ И сам министар спољних послова носио је звање и осећао се као „der Minister des kaiserlichen Hauses“ („министар Царске куће/породице“).¹⁷⁵

Министра је постављао лично владар и самим тим је био ослобођен од мешања како аустријског тако и угарског парламента у његов рад. Са друге стране, ни министар није могао да се меша у њихове надлежности што је могло да буде посрамљујуће када би они мењали, примера ради, висину износа царина на увоз производа и тако утицали на продубљивање кризе са суседима.¹⁷⁶ Поред наведене неповољне околности, министри са својим кабинетом и сарадницима на Балхаусплацу, имали су у својим рукама уређивање и вођење политике без ограничења попут утицаја јавног мњења или изабраних представника.¹⁷⁷ Такође, иако је утицај војске на унутрашње политичке околности Монархије а саме оружане снаге као један од главних ослонаца самог владара у спољној политици њени представници, посебно начелник Генералштаба, Франц Конрад фон Хецендорф (Franz Conrad von Hötendorf), често „ненадлежан и непозван“,¹⁷⁸ износио сопствене ставове о

¹⁷³ „Држава се у спољној политици не руководи само односом снага и идеје и осећања утичу на одлуке учесника“, у: R. Aron, *Mir i rat među nacijama*, Sremski Karlovci-Novi Sad 2001, 131.

¹⁷⁴ F. R. Bridge, R. Bullen, *нав. дело*, 17.

¹⁷⁵ H. Rumpler, *Die rechtlich-organisatorischen*, 41. Уз то и само седиште Министарства спољних послова на Балхаусплацу налазило се у непосредној близини царског дворца Хофбург.

¹⁷⁶ F. R. Bridge, *Habsburg Monarchy among the Great Powers*, 13-14. Тако министар Ерентал није био у стању да неколико година раније оконча Царински рат са Србијом због отпора мађарског парламента.

¹⁷⁷ Утицај јавног мњења самим тим није имао скоро никакав утицај ни на политику Аустро-Угарске према Османском царству, в. F. R. Bridge, *The Habsburg Monarchy and the Ottoman Empire*, 34. Такође, Балхаусплац је био место „духовног сусрета“ друштвено и политички доминантних слојева у Монархији племста и империјалне бирократије који су поистовећивали себе са земљом која је нужно велика европска сила, H. Rumpler, *The «Ballhausplatz» in Vienna. The Social and Political Centre of Empire-Policy*, *Opinion publique et politique extérieure en Europe*, I. 1870-1915. Actes du Colloque de Rome (13-16 février 1980), Rome 1981, 139-155, 139.

¹⁷⁸ А. Митровић, *Продор на Балкан. Србија у плановима Аустро-Угарске и Немачке 1908-1918*, Београд 2011, 151. О Конрадовим често нереалним плановима: Исто, 151-152, 239-240.

спољној политици иако без успеха. Коначна одлука била је на запосленицима дипломатске службе и наравно, самом суверену.

Када је реч о финансијским оквирима рада, као резултат споразума из 1867. године, Министарство је финансирано учешћем аустријског дела монархије у уделу од 70%, а мађарског 30%. До краја постојања Двојне Монархије учињена је једна измена, и то 1908. године, када је успостављен у односу 63,6 наспрам 36,4 процента као резултат јачања мађарске економије и политичких амбиција њене елите.¹⁷⁹

Од времена Нагодбе¹⁸⁰ број аристократа у Министарству спољних послова које су своје порекло могли доказати из периода пре 18. века порастао је са око 44 на скоро 60 процената у доба Ерентала и Берхтолда. То показује да стара аристократија није испустила вођење спољне политике из руку и поред утицаја индустријалаца или увођења ограниченог права гласа и постојања парламента.¹⁸¹

Дакле, ко обликује спољну политику Аустро-Угарске? Старо дворско племство задржало је централну и водећу улогу у спољној политици све до 1914. године. Од 251. службеника на Балхаусплацу свега 26 нису били племићи, али ће и од тог броја њих десеторица тај статус убрзо добити. Када је реч о дипломатама који су служили изван граница земље од њих 163 само 11 нису били племићи у тренутку ступања у службу.¹⁸²

У смислу практичног уређења, бирократски апарат Министарства био је подељен у три основне службе: централну канцеларију у Бечу, мисије у иностранству и конзуларну службу.¹⁸³ За простор Балканског полуострва и Блиског истока надлежан је био Реферат 1, политичко одељење

¹⁷⁹ R. Agstner, *An Institutional History of the Austrian Foreign Office in the Twentieth Century*, Austrian Foreign Policy in Historical Context, ed. By G. Bischof, A. Pelinka, M. Gehler, New Brunswick and London 2006, 39.

¹⁸⁰ Иако је уобичајени превод речи Ausgleich у српском језику „нагодба“ реч је о недовољно прецизном тумачењу, исправније је „изједначење“ јер он на исправнији начин тумачи аустроугарску државну структуру и начин одлучивања, као и ниво утицаја који су угарски представници могли да остваре у спољној политици иако се транслајтански део Монархије трудио да то ограничи.

¹⁸¹ W. D. Godsey, *нав. дело*, 31-32.

¹⁸² Исто, 17-30. Ваља нагласити да се службом у исто време ширила тешко размрсива мрежа рођака, ујака, нећака, и зетова, Исто, 30-37.

¹⁸³ H. Rumpler, *Die rechtlich-organisatorischen*, 48.

Министарства, са надлежношћу за Русију, Османско царство, Египат, Персију и балканске земље што свакако указује на приоритете спољне политике Монархије.¹⁸⁴

Такође, важна позиција за разумевање деловања у Албанији је била „Leiter des Balkanreferates“, саветничка позиција коју је у време грофа Голуховског (1895-1906) држао гроф Јулиус Цвидинек фон Зуденхорст (Julius Zwiedenek von Südenhorst) који је претходно око три деценије провео у различитим османским крајевима и балканским државама да би 1886. године био позван у Министарство, где је постао један од најважнијих службеника.¹⁸⁵ Његов утицај био је последица чињенице да је министар-гроф Агенор Голуховски био без практичног дипломатског искуства у Југоисточној Европи.¹⁸⁶

Као нови министар Голуховски је 1895. године оформио и „Кабинет министра“ чији су потоњи секретари попут Фридриха Запарија (1909-1912) и Александера фон Хојоса (Ludwig Alexander von Hoyos) (1912-1917) имали значајан утицај на спољне послове државе.¹⁸⁷ Припрема за то била је Калнокијева одлука да у рукама самог министра и малобројног круга људи око њега буде сва моћ одлучивања.¹⁸⁸ Дакле, министар је радио окружен својим

¹⁸⁴ E. Matsch, *Der Auswärtige Dienst von Österreich(-Ungarn) 1720-1920*, 101.

¹⁸⁵ H. Rumpler, *Die rechtlich-organisatorischen*, 57. За време министра Ерентала важан утицај имао је његов секретар Александер фон Мусулин док рецимо Рудолф Погачер (Rudolf Pogatscher), Цвидинеков наследник није остваривао утицај свог претходника: „er feilte die Direktiven seines Chefs mehr, al daß er sie inspirierte“, W. M. Carlgren, *Iswolsky und Aehrenthal vor der bosnischen Annexionskrise : russische und österreichisch-ungarische Balkanpolitik 1906-1908*, Uppsala 1955, 135. Додуше, разлог је највероватније било хронично слабо Погачерово здравље, у: W. D. Godsey, *нав. дело*, 132.

¹⁸⁶ Цвидинек је доцније био и директор свих политичких секција Министарства али је након 1906. године уместо појединца израда важних списа углавном била дело више људи посебно организованих од случаја до случаја, H. Rumpler, *The «Ballhausplatz» in Vienna*, 153.

¹⁸⁷ W. D. Godsey, *нав. дело*, 12. H. Rumpler, *Die rechtlich-organisatorischen*, 58. Голуховски је био човек лепог изгледа али и као шеф је био пријатан за сарадњу, в. искуство једног од његових сарадника: H. von Lützwow, *Im diplomatischen Dienst der k. u. k. Monarchie*, Wien 1971, 89.

¹⁸⁸ H. Rumpler, *Die rechtlich-organisatorischen*, Блиски сарадник и одан присталица Густава фон Калнокија био је Алојз фон Ерентал, који није могао да прихвати оставку његовог претпостављеног и остане на Балхаусплацу, како се прижељкивало, и тако остави утисак континуитета политике. Зато је уз Калнокијево одобравање новембра 1895. године прихватио постављење за посланика у Румунији, позицију коју су држала три од последњих шест министара спољних послова. Била је то важна тачка у Еренталовом успону о коме се већ говорило као о будућем министру, S. Wank, *In the Twilight of Empire: Count Alois Lexa von Aehrenthal (1854-1912), Imperial Habsburg Patriot and Statesman*, vol. 1, *The Making of an Imperial Habsburg Statesman*, Wien 2009, 151-152.

кабинетом, на чијем челу је био један шеф уз пет постојећих секција од којих су најважније биле прве две са подсекретарима, први је био представник министра када је овај одсутан а другом су одговарали сви реферати Министарства. Заједно са њима постојало је још 17 различитих административних јединица али су све биле посвећене спровођењу али не и одлучивању о политици.¹⁸⁹ Нови министар имао је око себе искусне сараднике и изван структуре министарства попут Бенјамина фон Калаја, Хајнриха фон Каличеа – амбасадора у Цариграду и поменутог Јулиуса фон Цвидинека.¹⁹⁰

Када се сагледају изнети подаци, иза назива Аустро-Угарска у смислу спољнополитичких планова и потеза, државу од око 50 милиона становника предводила је утицајна група од неколико десетина људи. Рачунајући све службенике у тренутку када је Леополд фон Берхтолд наследио Алојза Ерентала на месту министра спољних послова, 17. фебруара 1912. године, Министарство је имало 230 запослених од тога око 150 дипломата.

Значајан број њих био је образован у Терезијануму или Конзуларној академији, и већина је имала сличан радни пут. Након краћег постављења у једној од европских престоница уследио би положај на месту средњег утицаја у једној од балканских држава, а по повратку у Беч они који су обећавали задржавани су у Министарству или бивали послани у неку од престоница великих сила. Са тридесетак година службе било је могуће доћи на неко од престижних места, министарско или амбасадорско.

Што се тиче присуства дипломата из мађарског дела државе у апсолутним бројевима стајали су добро али су то, готово без изузетка, били хабзбуршки лојалисти или барем припадници мађарске аристократије који нису видели разлике између националних интереса Мађарске и циљева Двојне монархије.¹⁹¹ Међутим пажљивија анализа показује да, док су Мађари имали већину на положајима амбасадора, били су присутни у само 9 од 21 изасланства нижег нивоа док уопште нису имали представнике на критичним балканским позицијама попут Србије, Румуније или Бугарске. Већина их је

¹⁸⁹ S. R. Williamson, *нав. дело*, 40.

¹⁹⁰ W. Raucher, *нав. дело*, 486.

¹⁹¹ S. R. Williamson, *нав. дело*, 39-40.

завршавала у Скандинавији, Јужној Америци, на непожељним и(ли) неудобним задацима.¹⁹²

Аустроугарске дипломате у последњим деценијама дугог 19. века гајиле су више страхова за судбину Двојне монархије. Они су их покретали и у значајној мери утицали на обликовање државне спољне политике. Сажети у неколико збирних појмова то су били: страх од Србије, страх од непријатељског савеза балканских држава, страх од губитка престижа и страх од савезничке издаје.¹⁹³

Сва четири наведена страха преламала су се и у „албанском питању“ као предмету аустроугарске спољне политике. Једна од основних мотивација Балхаусплаца била је успостављање албанске државе као контратеже утицају Србије и Црне Горе иза којих је према доминантном мишљењу водећих државника стајала рука Русије као пансловенског заштитника; албанска држава као несловенска унела би раздор и суревњивост између потенцијалних антиаустријских савезника; неуспех у остваривању империјалне моћи у Албанији могао је да доведе до губитка престижа а самим тим и статуса велике силе који је за аустроугарске државнике био неопходни услов самог постојања Монархије. Коначно, страх од издаје савезника виђен је у амбициозним намерама Италије да загосподари албанском обалом, или барем Валоном са острвом Сасено и тако „угуши“ поморске путеве Аустро-Угарске.

¹⁹² W. D. Godsey, *нав. дело*, 140-141.

¹⁹³ Наведене страхове, јасно је означила и груписала Ана Ханиг након прегледа одговарајућих извора и литературе, у: A. Hannig, *Angst und die Balkanpolitik Österreich-Ungarns vor dem Ersten Weltkrieg*, Angst in den Internationalen Beziehungen, Hrsg. von P. Bormann, T. Freiburger, J. Michel, Bonn 2010, 95.

3.3. Уговори, меморандуми, планови: албанско питање у стратешким циљевима аустроугарске дипломатије (1896-1914)

3.3.1. Постављање темеља „албанске акције“ 1896. године

У последњем одељку поглавља биће појашњени разлози новог осмишљавања албанске политике Двојне монархије половином последње деценије 19. века као и разматрања најважнијих представника Балхаусплаца за време њеног трајања. Током периода којим се бави теза аустроугарска политика тежила је стварању услова за настанак аутономне албанске државе али њене предвиђене границе, практични оквири спољне политике Монархије и начини деловања били су предмет прилагођавања новим околностима на које Беч није имао утицаја. Важна одлика односа према идеји настанка Албаније био је и све израженији раст непријатељства између Аустро-Угарске и Краљевине Србије која је заједно са Црном Гором била виђена као део руског стратешког прстена као и притајени сукоб са званичним савезником Италијом. Не треба губити из вида да Дунавска монархија није била балкански хегемон током периода који се разматра те одлуке њених представника нису имале пресудан и коначан утицај. Примера ради на Лондонској конференцији амбасадора великих сила (1912/13) није било могуће диктирати албанске границе балканским савезницима у складу са жељама Балхаусплаца већ су оне зависиле од договора са осталим великим силама пре свега главним супарником, Русијом.

Током јесени и зиме 1896. године на сусретима Тајног савета оформљена је политика која је била сажета у крилатици: аутономна Албанија, са страним принцем на челу и ефективним протекторатом Аустро-Угарске.¹⁹⁴ Након поменутих одлука Аустро-Угарска је издвајала неупоредиво више средстава у изградњу и обнову римокатоличких цркава, школа, финансирања самог клера и наставног кадра у Албанији да би се између 1896. и 1899. године

¹⁹⁴ F. R. Bridge, *From Sadowa to Sarajevo*, 226-227. Аустроугарски државници су и пре планова 1896/97. предвиђали настанак албанске државе заједно са руском дипломатијом. Погледати одредбе Будимпештанских конвенција (15. јануар 1877), *Balkanski ugovorni odnosi*, док. 11.

субвенције у Албанији додатно уздигле, што је виђено као непосредна последица одржаних министарских седница.¹⁹⁵ За нову албанску политику мотивација су били, према мишљењу аустроугарске спољне политике, јасни знакови слабости и могућег распада Османског царства.¹⁹⁶ Најважнији ствараоци албанске политике били су министар спољних послова, гроф Агенор Марија фон Голуховски, министар финансија и управитељ земаља Босне и Херцеговине, Бенјамин фон Калај и стручњак за балканску политику, Јулиус фон Цвидинек.¹⁹⁷ Поменути три човека били су иза плана о настанку Албаније која ће бити као клин између Србије и Црне Горе.¹⁹⁸

Основе плана биле су успостављање нових или реорганизација постојећих конзулата у Албанији у смислу њиховог географског распореда, заједнички рад са Грчком у областима под хеленским утицајем, како би припале тој земљи а не Италији, која је као велика сила била далеко опаснија по аустријске интересе. Предвиђено је и састављање нацрта организације будуће Албаније односно државног статута како би Монархија била у предности у односу на остале силе. Голуховски је заправо желео да стварањем ефикасне конзуларне мреже и службе и сарадњом са Грчком сузбије присуство друге силе у Албанији.¹⁹⁹

Циљ који предочио Голуховски обухватао је настанак аутономне албанске кнежевине под аустроугарским протекторатом која би се састојала

¹⁹⁵ За општи преглед аустроугарских субвенција в. Н. D. Schanderl, *нав. дело*, 99-112. Улагања у Албанији повећала су се према табелама у Шандерловом делу између 1880. и 1911. године скоро 30 пута, Исто, 145-149.

¹⁹⁶ HHStA PA I 473, Protokoll der am 17. November 1896 unter dem Vorsitze des Ministers des Aeussern Grafen Goluchowski stattgefundenen vertraulichen Besprechung, betreffen die Einleitung einer energischen Action i Albanien (даље: HHStA PA I 473, Protokoll der 17. November 1896); Т. Толева, *нав. дело*, 61-65.

¹⁹⁷ Конференцији су присуствовали још и „Sektion Chef“ фон Хоровиц, генерални конзул Шмукер и секретар фон Баум, в. Т. Толева, *нав. дело*, 59-60. Ауторка значај конференција посматра другачије, рецимо од Ханса Дитриха Шандерла који им не придаје прави значај, док их сама Толева види као почетак некакве „завере“. За разлику од таквог става Френсис Рој Бриџ разлаже основе тајних конференција као планове који су стварани зарад брзе и неопходне акције и на тај начин смешта документе у одговарајући контекст без сувишног сензационализма, F. R. Bridge, *The Habsburg Monarchy among the Great Powers*, 219-220; A. Krause, *Das Problem der albanischen Unabhängigkeit in den Jahren 1908-14*, докторска дисертација у рукопису, Wien 1970, 25-31.

¹⁹⁸ M. Behnen, *нав. дело*, 361. W. Raucher, *нав. дело*, 521.

¹⁹⁹ F. Hauptmann, *Uloga zajedničkog Ministarstva finansija u formiranju austrougarske politike prema Albaniji*, 39-40. N. Claye, *Aux origines*, 367-368.

од северне и средње Албаније.²⁰⁰ Кључне разлоге за само деловање Монархије навео је Бенјамин Калај: заустављање италијанских претензија на источној обали Јадранског мора, истискивање руског утицаја у свим балканским земљама, избегавање окруживања својеврсним „гвозденим прстеном“ који контролише Русија.²⁰¹ Према Калајевом мишљењу постоје потешкоће које би могле да омету настанак Албаније: упадљиве разлике унутар самог албанског народа, три вероисповести којима припадају а Албанија није раније формирана у историји као дуготрајна држава. Другим речима не постоји традиција на коју се може позвати.

Коначно, албански јавни живот ограничен је искључиво на ситне односно локалне интересе. Ипак, са позитивне стране Калај налази да су Албанци свесни да сами не могу ништа, из тог разлога „увек“ траже подршку Аустро-Угарске а посебно католици са севера земље. У одсудном часу муслимани ће се од Цариграда окренути аустријском протекторату као начину био је убеђен Калај.²⁰²

Када је реч од практичној страни деловања Калај је предложио да се почне рад са католицима али никако не запостављати муслимане; поделити оружје и муницију и посебно пружити подршку становништву на граници са Црном Гором, како би се стекло њихово поверење у Монархију као заштитника. Калај закључује и да је неопходно појединачно пружити материјалну подршку најугицајнијим албанским вођама. Сматрајући да би сарадња са језуитима била ефикасна за образовање нових албанских свештеника у Скадру, било је потребно да се обезбеди људима приступ књигама на албанској латиници због чега би било важно проверити и могућности оснивања центра у Задру како би се одатле тајно уносиле књиге у

²⁰⁰ HHStA PA I 473, Protokoll der 17. November 1896.

²⁰¹ Тада посланик у Петербургу, Алојз фон Ерентал сматрао је да Русија жели читаво Балканско полуострво као сферу интереса а ако Монархија „изгуби балканске позиције, неће уопште имати позиције“, в. S. Wank, *In the Twilight of Empire: Count Alois Lexa von Aehrenthal (1854-1912), Imperial Habsburg Patriot and Statesman, vol. 1, The Making of an Imperial Habsburg Statesman*, Wien 2009, 181.

²⁰² Исто.

Албанију.²⁰³ Предвиђено је да Јулиус Цвиденек изради акциони план деловања за следећи састанак који је уследио 8. децембра исте године.²⁰⁴

На другој конференцији разматран је садржај Цвидинековог „Мемоара о Албанији“ подељеног у три дела: поље деловања, национални и политички услови у Албанији и средства за деловање. Цвиденек је за област деловања предвиђао следеће границе: на северу османске границе са Црном Гором, Босном и делом са Србијом, на западу оивичена Јадранским морем, на југу до линије Превеза – Јањина – Ђирокастер – Касторија, а на истоку и северу линија Касторија – Монастир – Охрид – Врање – Приштина – Нови Пазар.²⁰⁵

У највећем делу мемоара Цвиденек износи статистички извештај о саставу становништва у поменутој области живело је око 44 процента људи које је Беч посматрао као Албанце. Важно је приметити да без обзира што се радило о простору на којем албанско становништво није чинило ни натполовичну већину за службенике Двојне монархије која је сама била мозаик различитих заједница то није представљало проблем јер су албанске елите биле те које држе политичку моћ. Односно, у погледу на свет државника Монархије у којој су „политичке нације“ заједно са владаром биле носиоци суверености такав однос био је сасвим прихватљив. Уосталом, област деловања није нужно морала да се поклапа са замишљеним границама Албаније што ће се показати и у остатку конференције.

Своје закључке Цвиденек је заснивао и на разговору са Сурја-бегом Вљоре (Сурја беј Vlora)²⁰⁶, припадником једне од најутицајнијих

²⁰³ Калај је мислио на малобројну колонију Албанаца у месту Борго Ерицо (хрв. Арбанаси) код Задра. Данас је део града.

²⁰⁴ Александер фон Мусулин један од утицајних службеника Балхаусплаца, забележио је у својим сећањима да је Цвиденек био мајстор подухвата као што је био мемоар о Албанији, али и меморандуми о реформама у Македонији који су настали током 1903. године и сл. в. А. von Musulin, *Haus am Ballplatz*, 147. Калајеви ставови у: ННStA PA I 473, Protokoll der 17. November 1896.

²⁰⁵ Овде изложена према: ННStA PA I 473, Protokoll der am 8. Dezember 1896 unter dem Vorsitze des Minister des Aeussern Grafen Goluchowski stattgefundenen zweiten vertraulichen Besprechung betreffend unsere Action in Albanien (даље: ННStA PA I 473, Protokoll der 8. Dezember 1896), в. и Т. Толева, нав. дело, 65 и даље. Као у наведеном делу и овде се Цвидинеков мемоар посматра као саставни део конференције, мемоар је такође у архивском фонду ННStA PA I 473, Memoire über Albanien (1896).

²⁰⁶ Иначе, Сурја-бега Вљоре свог сина послао је на школовање у гимназију у Грац, ННStA PA XII Kt. 303, приватно писмо, Петровић – Цвиденек, Валона, 19. август 1898.

јужноалбанских беговских породица. Сурја-бег је изнео уверење да Албанци више наклоности имају према Монархији него Италији, због доброг утиска који је оставило испаливање топовских плотуна током Рамазана у Сарајеву међу албанским муслиманима, „јер Аустрија поштује нашу веру и обичаје“.²⁰⁷ Цвидинек сматра и да албански муслимани гаје симпатије према Аустро-Угарској и зато што у аустро-руском ривалству виде брану словенској опасности.

Цвидинеков закључак је да на северу Албаније Аустро-Угарска много боље стоји него на југу где су присталице Монархије малобројне јер су ти бегови у суштини султанови вазали, а притом политика Беча тамо никад није била ни развијана. Зато, према Цвидинековом мишљењу, основни циљ је да се међу муслиманским беговима оствари значајно присуство Монархије како би се у случају борбе за албанску националну идеју они ставили на чело тог напора и преузели вођство.

Општи утисак је био забринутост албанског становништва због опадања султанове моћи и зато све више у Аустро-Угарској види могућег заштитника од Србије и Црне Горе, због чега је неопходно везати северна племена као војску која штити јадранске обале, и тако се осигурати и од Италије. Како би проглашена политика имала смисла неопходно је раздвојити начине деловања, рецимо раздвојити католике на северу и муслимане средње Албаније, од оних на југу, или од племена у планинама.²⁰⁸

Завршни делови меморандума који су са одобравањем прихваћени на конференцији окренути су „Kultusprotectorat“-у (даље: култуспротекторат) и његовом коришћењу у оквиру албанске акције. Подела католичких црквених области Албаније била је следећа: скадарска надбискупија са дијецезама, Пулати, Сапа и Љеш; опатија Светог Александра у области Мирдита, драчка надбискупија и надбискупија Скопље. Цвидинек сматра да је општи ниво сарадње клера изузетно низак, број присталица Монархије висок али да међу

²⁰⁷ Француски посланик у Босни и Херцеговини такође је предлагао да би аустроугарску управу у Босни ваљало користити као мустру за Алжир као најбоља начин како да се муслиманска верска заједница уреди у оквирима једне хришћанске државе, Т. Kraljačić, *Kalajev režim u Bosni i Hercegovini 1882-1903*, Sarajevo 1987, 365.

²⁰⁸ HHStA PA I 473, Memoire über Albanien (1896).

њима има „италијанских људи“. Било би корисно договорити се са Ватиканом, а с обзиром на лоше искуство аустроугарских представника са бискупима албанског порекла за убудуће предлаже да то буду Далматинци, Истриани или јужни Тиролци. Предвиђена контрола свештенства односила би се на само на избор свештеника већ и на њихово образовање.

Требало би започети посао од изградње бесплатних вртића и школа, са пажљивим одабиром Албанаца за школовање у Аустро-Угарској. Од виталног интереса је свакако и настанак јединственог алфабета. Ипак Цвидинек забринуто закључује и да култуспротекторат поред предности које доноси изискује значајне своте новца. Потребно је развијати и помагати штампу на албанском језику. Поред економских добитака које је потребно отворити Албанцима у смислу отворености аустроугарских фирми потребно је образовање Албанаца и у трговачким пословима.

Према Калајевом искуству предложене су и мере за успостављање система субвенција за најутицајније северне поглаваре, пријем њихових шефова и најближих следбеника, јачи контакт конзула са најутицајнијим друштвеним личностима и њихова припрема за управљање у случају настанка независне Албаније. Како би се остварио лични додир било би упутно обезбеђивање путовања утицајним личностима у Двојну монархију.

Од кључне важности било је и повећање популарности Монархије међу албанским становништвом. Улагањем новца у објављивање текстова који служе у корист националне идеје, подршком најсиромашнијим слојевима становништва и повременим и пажљивим интервенцијама код османских власти у корист Албанаца треба придобити што више утицајних људи за сарадњу са Бечом. Потребно је обратити посебну пажњу на муслиманско становништво, економску помоћ северним муслиманском племенима и повећање активности конзула у њиховим срединама више него до сада. Дobar пропаганди потез био би и плаћање дописника из Албаније за муслимански часопис „Ватан“ из Сарајева а требало би испитати могућности образовања младих албанских муслимана у Босни и Херцеговини.

На самој конференцији 8. децембра 1896. године на којој је разматран садржај мемоара, Калај се сложио да Аустро-Угарска треба да делује у два

правца: на југу и северу уважавајући све постојеће разлике између католика и муслимана. Зато предлаже подршку Грчкој за заузимање дела јужноалбанских крајева док би на северу и у области средње Албаније настала самостална национална држава. Неопходно је сарађивати и са католицима и муслиманима и појаснити им да је настанак одрживе Албаније могућ једино уз сложено, заједничко деловање.

Цвидинек је додао да треба деловати у Скадру где постоје добри предуслови за могуће муслиманско-католичко зближавање, док је у Косовском вилајету потпуно другачије јер су тамо муслимани прилично непријатељски настројени према католицима. Он изнова подвлачи да би се настанком Албаније „забио клин“ између Србије и Црне Горе.

Министар Голуховски је на тај предлог одвратио да би било сигурније узети у обзир и српске интересе у области приштинског и скопског санџака како се не би ступало у отворени сукоб са том земљом и да се стога искључе из области деловања. Калај се сложио са Голуховским али уз ограду да се Србији не уступа западни део Новопазарског санџака, како би Аустро-Угарска и будућа албанска држава имали територијалну везу. Ако би се ипак Србији уступили и ти крајеви њу би „требало обавезати да одатле не протерује Албанце као што је чинила са муслиманима у Србији“.²⁰⁹

Завршна, трећа конференција 23. децембра 1896. године заправо представља мању допуну основама успостављеним на претходне две о којима је било речи. Министар Голуховски је закључио да је већ дошло до реорганизације неких конзулата па је тако призренски виценконзулат добио више слободе у односу на конзулат у Скопљу. Такође, препозната је потреба да се изradi нови план да они који се школују на Конзуларној академији за будући рад у Албанији. Укратко након положеног испита појединац би остао шест месеци у Бечу, да би затим био послат у Скадар да усаврши знање да усаврши албански језик да би по потреби био упућен у неки други конзулат у Албанији. На тај начин био би решен проблем слабог стања у кадровима

²⁰⁹ HHStA PA I 473, Protokoll der 8. Dezember 1896. О одлукама донетим на конференцијама в. и: Hauptmann, *Uloga zajedničkog Ministarstva*, 41. М. Behnen, *нав. дело*, 361.

конзулата који су били без правог утицаја међу локалним становништвом због језичке препреке уз пар изузетака.²¹⁰

3.3.2. Основи албанске политике Двојне монархије (1897-1912)²¹¹

Из претходног дела поглавља јасно је да се намера Балхаусплаца да ради на развоју услова за настанак стабилне албанске државе заснивала на неколико претпоставки. Неопходно је било пронаћи решење за неумитни распад Османског царства, односно спречити продор било званичног савезника Италије било Русије у балкански простор што је схватано као ударац у најважније интересе Монархије. Дакле, како би се разумео значај албанског питања, важно је истаћи да би замишљени опоравак Османског царства и његова политичко-економска стабилност била најпожељнији исход за дипломате у Бечу. Тако, за дужи период словенске државе на Балканском полуострву не би шириле своје границе и руски утицај би био сужен, те не би било говора ни о упливу државе Романова у области Цариграда и Мореуза (Босфор и Дарданели), ни о утицају Италије. Друга ограда је потребна јер се показало током Балканских ратова да је у случају пристанка Црне Горе или Србије на царинску унију и друге врсте повезаности са Аустро-Угарском у замену за територијална проширења наведених држава, Албаније могла да постоји у значајно ужим границама. Циљ је била хегемонија Двојне монархије над балканским државама попут оне успостављене после Берлинског конгреса 1878. године. Тек след политичких догађаја на које није могло да се утиче одредио је значај и дуготрајност албанске акције.

Пре него што се приступи изучавању домета и последица аустроугарске спољне политике у албанској средини неопходно је јасно означити основне начине деловања током скоро две деценије албанске акције. У годинама које су уследиле у оквиру Министарства спољних послова уз сарадњу најважнијих

²¹⁰ HHStA PA I 473, Protokoll der 23. Dezember 1896.

²¹¹ Дипломатским оквирима аустроугарске политике после проглашења албанске независности и времена владавине Вилхелма од Вида посвећен је простор у поглављу „Последице независности“.

представника у албанским земљама настајали су, периодично, различити меморандуми, планови и извештаји о постигнутим успесима и тешкоћама у спровођењу намера Беча, али и упутства за даља деловања. У складу са чињеницом да они представљају „кровне одлуке“ спољне политике Аустро-Угарске биће представљени они њихови делови који се тичу статуса Албаније, њеног будућег уређења и начина на који би се ти планови могли спровести.²¹²

Сузбијање страног утицаја, пре свега италијанског о чему је већ било речи, представљало је ипак основну мотивацију службеника Балхаусплаца у обликовању нове политике.²¹³ Опасност да би италијански успех у Албанији од Јадрана начинио „*mare clausum*“ учинила је албанско питање прворазредним за вођство Монархије.²¹⁴ Како би се најсврсиходније предупредио такав расплет догађаја неопходан је значајан културни развој Албанаца и њихово национално повезивање као и јачање националне свести.²¹⁵ Како би се наведени програм спровео аустроугарско Министарство спољних послова деловало је према наредним смерницама:

²¹² Посебно су поред већ анализираних докумената насталих након конференција државног врха одржаних крајем 1896. године разматрани: HHStA PA I Kt. 473, *Mémoire Ippen's April 1897*; Исто, *Die albanesische Action des k. und k. Ministeriums des Aeussern im Jahre 1897*, Wien, 11.1.1898; Исто, *Der Stand der nationalen Bewegung in Albanien am Schlusse des Jahres 1901 und das Verhältnis der k. und k. Regierung zu derselben*, Wien, Jänner 1902; Исто, *Memoire über Albanien. Ende 1901 bis Anfang 1905*, Wien, April 1905; HHStA PA XIV Kt. 28, Рапапорт – Цвидинек, Скопље, 25. новембар 1905; Исто, *Memorandum Szomolany*, 4.10.1907. HHStA PA XIV 28 Liasse XX: *Varia-Albanesia: diverse Memoires, Studien, Projekte: Memorandum über die Rückwirkung der Orientkrise auf die österr.-ungar. Politik in Albanien*, Wien, Herbst 1909. Наведени документи садрже замисли аустроугарских дипломата о кључним сегментима албанске акције и тако су важан извор за упоређивање са извештајима конзула како би се утврдиле могућности примене зацртаних циљева.

²¹³ Са друге стране италијанска политика у Албанији крајем деведесетих година 19. века према мишљењу Теодора Ипена, конзула у Скадру обухватала је: оснивање катедре за албански језик на универзитету у Напуљу, подстицање доласка албанских студената у Италију, субвенционисање друштва „Пуља“, коришћење Арбереша (Итало-Албанаца) како би се остваривао утицај на источној обали Јадранског мора, в. HHStA PA XII Kt. 303, Nr. 45A, Ипен – Голуховски, Скадар, 10. новембар 1898.

²¹⁴ Поменути израз искористио је Бенјамин Калај на седници Крунског савета крајем јануара 1897. године, наглашавајући тиме да би италијанска окупација неколико лука на албанској обали „затворила“ Аустро-Угарску, Nr. 8, *Gemeinsamer Ministerrat*, Wien, 29. Jänner 1897, Gegenstand: *Die im Interesse einer rascheren Vervollständigung der Schlagfertigkeit der Armee von der Kriegsverwaltung gestellten außerordentlichen Mehrforderungen*, 59, у: *Die Protokolle des gemeinsamen Ministerrates der österreichisch-ungarischen Monarchi : 1896-1907*, bearbeitet von Ђ. Somogyi, Budapest 1991.

²¹⁵ Натали Клејер закључује да су постојала четири основна стуба нове политике: ефикасније коришћење културспитектората, стварање ближих веза између конзула и албанских вођа, промовисање и боље разумевање националног заједништва у Албанији, вођење рачуна о страниј агитацији и пропаганди у Албанији али без провоцира османске власти, в. N. Clayser,

1. Укључивање албанских муслимана у делокруг спољне политике Аустро-Угарске што до средине деведесетих година 19. века није био случај.²¹⁶

2. Ефикаснија сарадња конзулата са локалним вођама и ширење популарности Аустро-Угарске међу њима.²¹⁷

3. Систем новчаних субвенција за северноалбанске вође.

4. Новчана помоћ за школе, пре свих римокатоличке у северној Албанији које је неопходно национализовати односно албанизовати кроз другачије коришћење култуспротектората.²¹⁸

5. Помоћ свима који се залажу за развој албанске националне свести и културе: субвенције за поправку цркава, школа, изградња обданишта, финансијска подршка писцима књига и уџбеника на албанском језику и коначно укључивање у рад на стандардизацији албанског језика с обзиром на то да је коришћење истог било законом забрањено у Османском царству.²¹⁹

6. Све врсте публикација које подржава Аустро-Угарска морају да шире идеју албанског заједништва без обзира на верске разлике при чему средишње место у албанском политичком покрету потребно је да заузму бегови-земљопоседници као најутицајнији и најобразованији део друштва.

Током првих година албанске акције као основни проблеми са којима су се суочили конзули, на основу извештаја Теодора Ипена из Скадра, Писка (Pisko) из Скопља, Алфреда Рапапорта (Alfred Rappaport) из Призрена, фон Винтера (von Winter) из Драча и Аристотела Петровића (Aristoteles Petrović) из Валоне навођени су непријатељство муслимана због окупације Босне и

Aux origines, 368. Док су све то свакако биле значајне ставке аустроугарске политике овде ће бити понуђени унеколико другачије синтетизоване основе спољне политике настале на Балхаусплацу.

²¹⁶ Идејни творац оваквог присуства био је као што је већ наведено Бенјамин фон Калај и та политика се није мењала до краја постојања аустроугарске државе. В. К. Csaplár-Degovics, *Österreichischs-ungarische Interessendurchsetzung im Kaza von Tirana*, 138-142.

²¹⁷ Међутим, важна ограда је била да се не смеју изазивати османске власти на било који начин док се залаже за националне интересе Албанаца, HHStA PA I 473, Die albanesische Action des k. und k. Ministeriums des Aeussern im Jahre 1897, Wien, 11.1.1898.

²¹⁸ HHStA PA I 473, Die albanesische Action des k. und k. Ministeriums des Aeussern im Jahre 1897, Wien, 11.1.1898.

²¹⁹ Већина наведених циљева обликована већ крајем 1896. године: HHStA PA I 473, Protokoll der 8. Dezember 1896.

Херцеговине (1878) за коју се страховало да је само први корак ка освајању остатка полуострва што је био стални чинилац пропаганде османских службеника.²²⁰ Цвидинек је као и током 1896. године наставио да развија Калајеву тезу да су муслимани важни на више начина али нарочито као брана словенству,²²¹ у чему би албански муслимани Косовског вилајета требало да имају кључну улогу где су се видели позитивни помаци у односу ка Монархији као према антисловенском савезнику. Међу беговатом средње Албаније окупација Босне и Херцеговине посматрана је негативно док су је „косовски нотабли“ углавном након 20 година посматрали као добар знак поступања са муслиманима. Врло је важно приметити да аустроугарска политика не жели да изазива немире у албанским крајевима, жели националну пропаганду али не и „револуционарно“ деловање и побуне у име националне државе.²²² Такође јасно је да на Балхаусплацу не желе масовни покрет већ инсистирају на раду са елитом. О тој важној појави више речи ће бити у наредном поглављу.

У годинама које су уследиле аустроугарска дипломатија се суочила са значајним отпором османске државе.²²³ Османске власти су доживљавале национално организовање Албанаца као претњу сопственој власти и једино што су желеле да подстакну је организација албанских муслимана на основама верске заједнице коју би усмерили што оштрије насупрот суседа и недовољно лојалних поданика Царства. Аустроугарски конзули примећивали су да у томе имају успеха али да се међу Албанцима јављају и гласови који не одговарају Порти.

²²⁰ HHStA PA I 473, Die albanesische Action des k. und k. Ministeriums des Aeussern im Jahre 1897, Wien, 11.1.1898.

²²¹ „... wenn es sich um die Vertheidigung des gegenwärtig von Albanesen bewohnten Gebietes gegen das vorwärts strebende Slaventhum handelt.“, у: Исто.

²²² То се види и у организовању листа „Албанија“ са Фаиком Коницом који се у документу назива под псеудонимом „Транк Спиро-бег“. Цвидинек закључује да се Транк обавезао да неће клеветати или дискредитовати султана или владу како би се избегло све што би могло „was die nationale Bewegung als revolutionär verdächtigen könnte“ („... да се случајно не би национални покрет схватио као револуционарни“), Исто, Die albanesische Action des k. und k. Ministeriums des Aeussern im Jahre 1897, Wien, 11.1.1898.

²²³ Исто, Der Stand der nationalen Bewegung in Albanien am Schlusse des Jahres 1901 und das Verhältnis der k. und k. Regierung zu derselben, Wien, Jänner 1902. Аутор документа, Цвидинек закључио је да су путеви Елбасан-Охрид-Монастир и Валона-Берат-Корча-Касторија: „Одувек су овим саобраћајницама до Албаније стизале робе и идеје напреднијих цивилизованих народа Западне Европе...“

Основни проблем у првим годинама после отпочињања албанске акције (1897-1901) била је непрекинута забрана османских власти за отварање школа на албанском језику, док је на снази била забрана како штампања тако и увоза албанских уџбеника, књига или штампе у Царство.²²⁴ Са друге стране, албански муслимани су након првобитно хладних и неверљивих реакција постали отворенији за разговоре и сарадњу.²²⁵ Иако, због оправданог подозрења османских власти, није било могуће добити дозволу да се у већинским муслиманским крајевима отварају нови аустроугарски конзулати то је решено одлуком да у летњим месецима конзули из Валоне и Драча неколико недеља бораве у Берату и Тирани.²²⁶ Начелни план је био да би требало утицати на албански покрет да не буде усмерен активно против Османског царства мада треба приметити и да је „културни развој“ Албанаца заправо био подривање званичне политике те државе. Предвиђена је и подршка не само издавању штампе на албанском језику него и намера да се састави једна популарна „Историја Албанаца“ што је све био део јединствене „културне мисије“ Монархије.²²⁷

Уопштено гледано, систем субвенција, помоћ ретким албанским школама и деловање листа „Албанија“ наилазили су на позитиван одговор Албанаца према мишљењу Балхаусплаца, док је ангажовање Аустро-Угарске у спровођењу реформи у договору са Русијом након 1903. посматрано као непријатељски чин, посебно међу најутицајнијим вођама муслимана

²²⁴ Исто, *Der Stand der nationalen Bewegung in Albanien am Schlusse des Jahres 1901 und das Verhältnis der k. und k. Regierung zu derselben*, Wien, Jänner 1902. начињени су и кораци да се идеја о постанку Албаније расправи и са осталим великим силама па је тако према аустро-руском споразуму о променама граница на Балканском полуострву у случају слома Османског царства, 17. маја 1897. године предвиђен настанак Албаније између Скадарског језера и Јањине „са довољним проширењима ка истоку“, в. *Balkanski ugovorni odnosi*, dok. 72.

²²⁵ Јулијус фон Цвидинек мислио је пре свега на албанске бегове са којима су конзули разговарали, Исто, *Der Stand der nationalen Bewegung in Albanien am Schlusse des Jahres 1901 und das Verhältnis der k. und k. Regierung zu derselben*, Wien, Jänner 1902.

²²⁶ В. и: *HHStA PA XIV 24 Liasse XV, Sommeraufenthalt der österreichisch-ungarischen Konsuln in Berat und Tirana, 1898-1907.*

²²⁷ Ти потези требало је да буду одговор албанолошким конгресима одржаним у октобру 1895. односно фебруару 1897. године у јужној Италији, *HHStA PA I 473, Die albanesische Action des k. und k. Ministeriums des Aeussern im Jahre 1897.* Културна мисија је чест аустријски синони за уобичајену француску кованицу „цивилизаторска мисија“, в. R. Okey, *Taming*, vii.

Косовског вилајета.²²⁸ Писац још једног осврта на албанску политику Монархије састављеног априла 1905. године, Аугуст фон Крал, вишегодишњи конзул у Скадру и Монастиру закључио је да и поред стагнација у економским и друштвеним условима напредак у јачању националне свести траје лагано и без прекида. Интересовање за матерњи језик је све шире иако се и даље тражи званично признање албанског у Османском царству. Упркос забрани у Тирани, Елбасану, Скадру, Дебру, Валони стварају се тајна друштва, која за циљ имају јачање идеје о припадности истом народу. Деле се књиге, новине и друга штампана издања. Та друштва такође финансијски подржавају једна друге.²²⁹

Из поменутог документа било је видљиво да се и током периода (1901-1905) и поред честих захтева за признавањем албанских школа које султан одбија, чиме им, истиче Крал ускраћује „национално образовање“ и тако одржава зид између хришћана и муслимана и спречава њихово јединство. Зато су забрањене две албанске школе у Корчи, прво она за дечаке 1902. а затим и за девојчице 1904. године. Различита удружења била су међусобно повезана и то ће се једног дана, тврдио је аустроугарски конзул, претворити у „важан политички фактор“. Према Краловом мишљењу огромна већина албанских патриота очекује подршку пре свега од Аустро-Угарске, а томе су изузети једино неки албански муслимани са североистока, „који су због своје посебне изолованости, из етнографских и политичких разлога, били склонији да прихвате панмуслиманске верске утицаје султана“.²³⁰ Важан утицај је ипак и позитивна слика аустријске власти у Босни и Херцеговини, која је пуна поштовања према муслиманском делу становништва.

Аустро-Угарска је ту и пре Италије препозната као „најадекватнија за цивилизовање Албаније, поштујући наравно карактеристике албанске расе.“ Са Грчком не може ни бити сарадње, тоскијски бегови је одмах одбацују, они

²²⁸ ННStA PA I 473, Memoire über Albanien. Ende 1901 bis Anfang 1905, Wien, April 1905. Иако је Аустро-Угарска покушала да умањи размере злочина почињених у Ибарском Колашину, в. опширније код Д. Т. Батаковић, *Истрага оружја у Ибарском Колашину*, Косовско-метохијски зборник 1 (1990), 269-284; S. Skendi, *нав. дело*, 101-102.

²²⁹ ННStA PA I 473, Memoire über Albanien. Ende 1901 bis Anfang 1905, Wien, April 1905. Превод документа на албански језик: *Alfabeti i gjuhes shqipe dhe kongresii manastirit, (14-22 nëndor 1908) - Studime, materiale, dokumente*, S. Demiraj, K. Prifti, Tiranë 1972, 283-286.

²³⁰ Крал мисли на албанске муслимане Косовског вилајета.

би прихватили страну власт као стање пред независност али од неке велике силе а не од земље чији су грађани до не тако давно били поданици.²³¹ У јужним крајевима Албаније ипак би утицај Италије уколико се настави агитација могао превладати и о томе закључује Крал, треба водити рачуна. Крал је сматрао да Монархија у односу на Италију има предност пре свега због инсистирања Италијана да школе које отварају наставу држе на италијанском језику што доводи до констатације да они не желе својим активностима да повећају „национални ниво албанског народа већ да створе колонизаторске установе“. Крал је италијански албански програм видео као сложену слику сачињену од усмеравања црногорских амбиција ка Албанији и Херцеговини као и организовање осталих балканских народа под сопственим утицајем, окренуте против Аустро-Угарске.²³²

Кралов меморандум открио је једну од константи аустроугарске спољне политике током прве деценије 20. века. Реч је била о заштити албанских локалних интереса широм подручја које су насељавали. Такав приступ био је најзаступљенији у Косовском вилајету. Међутим отпор албанских муслимана и неповерење према конзулима оптерећивали су намере Монархије. О томе говори анализа Алфреда фон Рапапорта послата Јулиусу Цвидинеку крајем новембра 1905. године. Од како се изводе реформе долази до отуђивања муслимана од Аустро-Угарске посебно после Рапапортовог²³³ борава у Призрену 1897-99. године конзулат је изгубио везе са муслиманима. Треба свакако имати на уму могућност да је бивши конзул желео да укаже на сопствени значај у политици према Албанцима па извештај

²³¹ В. и извештаје са почетка века из Монастира где се види влашки и албански отпор грчком деловању због „панхеленске похлепе“, F. R. Bridge, *Austro-Hungarian documents relating to the Macedonian struggle, 1896-1912*, Thessaloniki 1976, doc. 34 и 49.

²³² ННStA PA XIV Kt. 25, Nr. 57, Крал – Голуховски, Монастир, 15. јул 1904. Уз тај начелни програм Италија је намеравала да подржи реформе у Скадарском и Јањинском вилајету уз оснивање албанског егзархата како би се сузбио утицај Грчке, отварање албанских школа, стварање арберешког клуба у италијанском парламенту који би се потом зближили са Албанцима као и постављање истих на положаје у школама и поштама на Леванту.

²³³ У тренутку писања меморандума Алфред фон Рапапорт је заменик цивилног агента Аустро-Угарске у Солуну задуженог за надгледање спровођења Мирцгштегских реформи. Иначе, о договору два царства о реформама у Македонији у прво време Србија и Бугарска нису биле обавештене, што говори о позицији балканских држава у односу на велике силе, в. *Аустро-Угарска и Србија 1903-1918: документи из бечких архива*, Књ.1, 1903, ур. А. Раденић, Београд 1973, док. 102.

треба прихватити уз поменућу ограду. Рапапорт у извештају истиче да је разговарао са албанским нотаблима, пријатељима из времена боравка у Призрену који нису непријатељски настројени према реформама. То је, износи Рапапорт: „измишљотина или претеривање словенских политичара и новинара“. „Интелигентнији албански кругови“ нису против већ су убеђени у неопходност реформи, чак и за проширење жандармерије док је већина муслимана ипак у стању „незнања и неповерења“, али би уз посредовање нотабла могла бити припремљена за прихватање реформи чак и њихово проширење.

Рапапортове саговорнике највише је чудило зашто аустроугарски конзули нису уз њих. Схватљиво им је да је руски конзул уз „православне и Словене“ али не и зашто их представници Монархије не узимају у заштиту „јер су међу њима пљачкаши и разбојници мађина“.²³⁴ Када је реч о прогонима хришћана, наставља Рапапорт, наши конзули су оштрији када су Албанци починиоци него када су „Турци, словенски муслимани или Черкези“.²³⁵ Тако Монархија губи наде муслимана који су је видели као брану словенству па је данас то поверење скоро напуштено. Саговорници су истакли да се они не окрећу другим Европљанима па ни Италији већ је само султан имао користи „од наше албанофобије па су данас Албанци у рукама палате више него икад“.²³⁶ Рапапорт је и у наредним годинама био заговорник политике ослона на албанске муслимане Косовског вилајета. Тако је октобра 1907. године сматрао да је потребно успорити или онемогућити реформе на простору Косовског вилајета док се Албанци не организују и „сустигну“ тамошње Србе јер су тренутно у бројчаној равнотежи.²³⁷

Непријатељство „Словена и Албанаца“ била је једна од пожељних могућности за Балхаусплац. Тако се меморандумом који је саставио

²³⁴ Рапапорт је тренутним конзулима у Косовском вилајету замерио да су „славофили више него Руси.“

²³⁵ Рапапорт је вероватно критиковао извештаје попут оних које су слали конзули Лејханец из Призрена, односно Пара из Монастира о потреби за интервенисањем код Порте због насиља над хришћанима у околини Пећи, односно Кичева, в. *Аустро-Угарска и Србија 1903-1918: документи из бечких архива*, Књ.3, 1905, ур. А. Раденић, Београд 1985, док. 238 и 283.

²³⁶ ННStA PA XIV Kt. 28, приватно писмо, Рапапорт – Цвидинек, Скопље, 25. новембар 1905.

²³⁷ *Австриски документи за историјата на македонскиот народ*, Том II (1907-1908), ур. Д. Зографски, Скопје 1981, док. 38, Рапапорт – Ерентал, Солун, 31. октобар 1907.

Александер фон Мусулин 19. августа 1908. године предвиђао настанак албанске државе под аустроугарском заштитом, непријатељски настројене према Србији, са Црном Гором која би била „награђена“ мањим проширењем и значајно увећана и Монархији захвална Бугарска.²³⁸

Након Младотурске револуције (1908) било је потребно да се новим околностима прилагоди и аустроугарски приступ. Алфред фон Рапапорт, први шеф Албанског одељења Министарства спољних послова (1913) саставио је документ настао како каже аутор у дванаестој години наше национално-културне акције у Албанији.²³⁹ Аутор у њему поставља основе за наставак деловања у албанским крајевима. Он налази да су могуће три логичка следа у вези судбине младотурског режима: брз и потпун успех Младотурака у реорганизацији и јачању царства; даље хронично опадање услед деловања унутрашњих и спољних непријатеља; потпуни брзи слом као последица унутрашњих катастрофа или несрећног рата. Прву могућност сматрао је мало вероватном. После Младотурске револуције, закључује Рапапорт, у случају албанског дела Османског царства, налазио је да међу „конзервативним Гегама“ северне Албаније „све прошло“ скоро без последица и промена док је међу „напреднијим Тоскама“, чије су вође снажније изражавале тежњу за слободом након усхићења јавио и страх од губитка стеченог који је највише захватио тамошње националисте.

Када је реч култуспротекторату, као и у старом режиму и младотурци гаје оштру опозицију према том скупу права и теже да умање његов значај и старе уговоре тј. капитулације које их обавезују на поштовање положаја Монархије. Иако су мишљења подељена, Рапапорт сматра да је, због географских услова и распореда католичког елемента у Албанији,

²³⁸ Меморандум је прихваћен на седници Заједничког савета којом је председавао министар Ерентал, *Österreich-Ungarns Aussenpolitik, von der Bosnischen Krise 1908 bis zum Kriegsausbruch 1914 : diplomatische Aktenstücke des österreichisch-ungarischen Ministerium des Äußern* (даље: *ÖUA*), I, Nr. 40. В. и А. Митровић, *Продор на Балкан*, Београд 2011, 100-101, као и: Н. Afflerbach, *нав. дело*, 619. Промена на месту министра спољних послова није у основи мењала албанску политику Монархије јер је Ерентал био присталица идеја министра Ђуле Андрашија (Julius/Gyula Andrassy) из 1878. године да Албанија мора да буде простор под утицајем Монархије као део заштите Далмације и Јадранског мора, S. Wank, *In the Twilight of Empire*, 223-224.

²³⁹ HHStA PA XIV 28 Liasse XX: Varia-Albanesia: diverse Memoires, Studien, Projekte: Memorandum über die Rückwirkung der Orientkrise auf die österr.-ungar. Politik in Albanien, Wien, Herbst 1909.

култуспротекторат заправо само локално питање и то важи чак и за области са компактном католичком популацијом. Преко њега једноставно није могуће вршити утицај на Албанце као заједницу већ само на јасно одређене локалне групе.

Рапапорт култуспротекторат види као наслеђе традиције Монархије као „католичке силе“ а тек у другом реду као важан политички покретач и само у два случаја види промену досадашњег стања: успех младотурског експеримента и самим тим нестанак могућности верске заштите јер би теоретски сви поданици имали једнака права вероисповести или нека врста катастрофе и настанак нових околности којима би се онда ваљало прилагодити.

У практичном смислу Рапапорт је очекивао наставак Источне кризе, проблеме око питања протектората али и саветовао обустављање нових субвенција, односно стварање новог система субвенција којим би новац долазио до оних духовних институција које би биле плодотворне, наравно тек после неког времена јер им је ипак потребно време да остваре циљеве свог рада.

У перспективи „12 година наше национално-културне пропаганде у Албанији“,²⁴⁰ акција Двојне монархије је успела да развије националистичке аспирације и може се рећи „са сигурношћу“ да без наше акције ова источна криза, (Рапапорт мисли на догађаје који су пратили Младотурску револуцију), не би видела ни „нуклеус“ националистичких елемената. Међутим постоје и мање повољне околности супротстављене овом задовољавајућем процесу. И даље је акција Аустро-Угарске тајна, и даље није довољно безбедно да се објављују књиге и штампа на албанском језику као и да се јавно наглашава припадност појединаца албанској нацији. Све то се и у младотурском Османском царству доживљава као рад против државних интереса.

Проблем је дакле неповерење државе чији службеници сумњају на било какве националне тежње, било ког типа, али и наступају против било каквог деловања мањих држава а много више великих сила, укључујући ту и

²⁴⁰ Рапапорт рачуна да је почетак албанске акције почео у 1897. години, након што су током 1896. године постављени темељи за исту као што је већ описано.

Монархију. За истинско ширење и прихватање идеје национализма у Албанији „уз највећу могућу снагу наше акције“, што би било неопходно да шири слојеви албанског становништва прихвате модерну националну идеју („für eine moderne Nationalidee“) а за то је потребно барем 20 до 30 година да се утиче на једну нову генерацију која би те идеје усвојила. Рапапорт наглашава да под младотурском влашћу неће бити ништа повољнијих услова за албанску акцију него у време „старог режима“. Уз све наведено ту су и султану верни „Kossova-Arnauten“.

У оквирима школске акције која изгледа неће бити ометана, чак би могла бити и ојачана, ипак се мора рачунати са отпором Младотурака. Нова, важна и ометајућа чињеница је појава младотурске цензуре, која је у односу на стање пре 1908. године модерна, интелигентна и оштрија. Попут свих анализираних меморандума и у овом се истиче да је неопходно спречавати на сваки начин италијанску агитацију чији спроводиоци врше сталне нападе на аустроугарске конзуле и друге представнике Монархије путем новинских чланака. Албанска акција је отуд кључна у спречавању италијанске амбиције да од Јадрана створи „*mare clausum*“.²⁴¹ У годинама између 1910-1912. све до последње фазе албанске побуне аустроугарска дипломатија остаће на позицији опрезне помоћи свим албанским иницијативама изузев сукоба са османском влашћу о чему ће детаљно бити писано у последњем поглављу дисертације.

Када се сагледају кључни документи који су чинили основ албанске акције аустроугарске дипломатије могуће је изнети неколико важних закључака о месту албанског питања у укупној балканској стратегији Двојне монархије:

1. Првобитни циљ био је припрема Беча за распад Османског царства. Са планом деловања Аустро-Угарска не би била неспремна и тако би стекла предност у односу на остале велике силе. Притом, њен план није подразумевао непосредно територијално ширење па је остајала могућност да

²⁴¹ Рапапорт користи исти израз попут Бенјамина Калаја 1897. године што указује на утемељеност страха од „затвореног Јадрана“ међу доносиоцима одлука у Двојној Монархији.

се позову на чињеницу да они само штите права једне од балканских заједница.

2. Начин спровођења ове политике није било образовање масовног националистичког покрета већ сарадња са беговском елитом и албанским националистима који су усмеравани на стрпљиви рад у оквиру Османског царства.²⁴² Од посебне важности сматран је рад на објављивању књига, посебно уџбеника, и штампе на албанском језику.

3. Главни стратешки циљ настанка замишљене албанске државе било је успостављање аустроугарске хегемоније на западном делу Балканског полуострва. Настанком Албаније сматрало се да би под аустроугарском контролом биле и Србија и Црна Гора²⁴³ чиме би се спречио уплив Русије као једног од најважнијих ривала Двојне монархије. Жељени циљ био је шири албанско – грчко – румунски савез под покровитељством Беча виђен као брана „пансловенској опасности“.

4. Албанска држава под аустроугарским протекторатом била је посматрана међу доносиоцима одлука Балхаусплаца и као савршена брана могућем италијанским продору на Балканско полуострво.

²⁴² Тако је почетком 1912. године, десет месеци пре формалног проглашења независне Албаније у Валони, министар Леополд фон Берхтолд, писао јањинском конзулу да је за Албанију далеко пожељнија „еволуција уместо револуције“, HHStA PA XIV 39 Albanian, Берхтолд – Петровић, Беч, 25. јануар 1912.

²⁴³ Албанске заједнице разматране су и као могући део остваривања практичних циљева монархије па је тако било предвиђено да се у случају избијања рата са Црном Гором или Србијом током Анексионе кризе муслимански и католички Албанци организују и нападну поменуте државе ако то буде од интереса са Аустро-Угарску, в. ÖUA, I, Nr. 361, Ерентал – Крал, 21. октобар 1908, као и Nr. 376, 944. Такође и: В. Ђоровић, *нав. дело*, 274-275.

4. Домети сарадње: аустроугарски конзулати и локалне елите

Зато је разоружање непожељно из чистог политичког угла гледања јер би довело до промене у националним сферама утиција. Потребно је помоћи локалне Србе из хуманитарних разлога али не превише јер су ... интелектуално и материјално на вишем нивоу културног развоја од Албанаца обе вере ... и потоњи могу да владају само док имају оружје у руци.²⁴⁴

Алфред Рапапорт, вицеконзул у Призрену, 1897. године.

У средишту истраживања предстојећег поглавља су односи аустроугарских конзула у областима Османског царства насељеним албанским становништвом и локалних политичких елита које су успоставиле превласт у јавном животу и управљачким структурама албанских заједница током последњих деценија дугог 19. века. Анализа је извршена поређењем конзулских извештаја аустроугарских представника из османских земаља насељених албанским становништвом и меморандума који су успостављали жељене циљеве вођства Двојне монархије. На тај начин истражиће се утицај који је „албанска акција“ Аустро-Угарске остварила на албанска друштва.

Под називом „локалне елите“ подразумевају се појединци који су се наметали као незаобилазна полуга у спровођењу власти у провинцијама Османског царства са утицајем на становништво независним од централне администрације. Наметнувши се као нека врста посредника између власти и поданика често се дешавало да се локални „нотабли“ (најчешћи термин из извештаја конзула великих сила) односно „ајани“ (израз пореклом из арапског дела Османског царства) нађу и у локалној администрацији обично искључиво у сопствену корист.

Улога локалних господара и њихов однос са аустроугарским представницима је важна јер ће у највећем броју управо њихови најснажљивији и најутицајнији припадници чинити вођство албанских

²⁴⁴ HHStA PA XXXVIII Kt. 398, Nr. 108, Рапапорт – Голуховски, Призрен, 9. август 1897.

устанака (1910-1912), играти пресудну улогу након проглашења албанске државе 1912. године и у међуратном периоду постојања Албаније. Најпознатији и несумњиво најуспешнији припадник овог друштвеног слоја био је Ахмед-бег Зоголи, будући краљ Албаније Зогу I (Ahmet Muhtar Zogolli/Zogu I), али и први председници албанских влада Исмаил Кемал-бег Вљоре, Турхан-паша Пермети (Turhan pashë Përmeti) и Сулејман-бег Делвина (Sulejman bej Delvina). Потребно је нагласити да су изузев делова северне Албаније и поглавара одређених племена попут Мирдита у свим осталим вилајетима насељеним Албанцима локални моћници по правилу били муслимани.²⁴⁵

Због посебности које су одликовале различите области аустроугарска политика се прилагођавала затеченим стањима а самим тим су се и њен утицај и последице истог значајно разликовали. Поглавље је стога подељено према географском принципу како би се најприближније реконструисали најважнији правци аустроугарске политике. У складу са методама аустроугарске политике и њеним последицама издвојене области су организоване на следећи начин:

1. грубо уоквирено данашња северна Албанија са Скадром;
2. област између река Мати и Војуше са јужном Албанијом којом су доминирали бегови – земљопоседници често отворенији ка прихватању идеја албанског национализма;
3. Косовски вилајет као област Османског царства окружена практично свим његовим европским суседима.

Заправо основу поређења меморандума о албанској политици који су настајали пре свега из пера службеника Балхаусплаца и конзулских извештаја дефинишу домети високе политике и начини њеног спровођења. Јер, са једне

²⁴⁵ В. Цвидинеков меморандум у коме као најснажније нотабле гледано са севера види Хаџи Мула Зеку (Нахи Зека), Риза-бега Кријеџију (Riza Bey Kriyeziu/Gjakova), Бајрама Цурију (Bajram Curri), уз Дервиша Елбасанија (Dervish Elbasani/Biçaku), породице Топтани, Вљоре и Вриони, HHStA PA I 473, Der Stand der nationalen Bewegung in Albanien am Schlusse des Jahres 1901 und das Verhältnis der k. und k. Regierung zu derselben, Wien, Jänner 1902.

стране налазе се анализе и предлози деловања обликовани од политичког врха а са друге стране рад конзула у срединама на које су се меморандуми односили. Такав приступ је неопходан како би се документи протумачили у складу са сазнајним оквирима њихових аутора. Примера ради, када се аустроугарски творци спољне политике служе изразима попут „рада на националној свести Албанаца“ потребно је истражити значење коју је та синтагма имала у друштвеној стварности. Такође, конзули су поседовали одређене обрасце мишљења и били су условљени политиком земље из које долазе па је тако међу аустроугарским конзулима било и исламофоба као и оних наклоњених католицима па је њихове извештаје потребно изучавати кроз мреже таквих перцепција.²⁴⁶

Циљ Двојне монархије није био стварање масовног националног покрета према принципима „начела народности“ већ утицај на организовање, пре свих, локалних бегова које је требало придобити, одржавати у опозиционом односу према османској власти и ширити осећање захвалности према Дунавској монархији. На тај начин стварао би се јединствени, друштвено јасно стратификован покрета, усмерен на „нотабле“, који би се по потреби трансформисали у присталице или поданике Аустро-Угарске.²⁴⁷

Потребно је обратити пажњу и на постојеће представе које конзули имају о локалном становништву. За њих је оно „Оријент“, део света где се ништа не мења, па чак иако су по сопственом признању барем 10 година

²⁴⁶ E. A. Frantz, *Gewalt und Koexistenz. Muslime und Christen im spätoomanischen Kosovo (1870-1913)*, München 2016, 37-38. Некада се у истом извештају помињу „Арнаути, Муслимани, Албанци, Турци, Мохамеданци, Словени, Срби, Бугари, Хришћани, Православци“ са наизменичним идентификацијама, *Исто*, 208-209.

²⁴⁷ Аргументи за ову позицију: HHStA PA I Kt. 473, Wien, 11. Jänner 1898, Julius von Zwiedinek, *Die albanesische Action des k. und k. Ministeriums des Aeussern im Jahre 1897*. На самом почетку стоје четири основне поставке политичких амбиција аустроугарске дипломатије, након бољег искоришћавања верског протектората у Албанији, фокусира се на везе са водећим, управним елементима становништва. Наредна тачка подразумева подстицање материјалног и духовног („materielle und geistige“) развоја албанског народа. Јасно је одсуство намере да се ширим слојевима становништва пружи могућност политичког деловања што је једна од основних идеја национализма као политичког покрета. На сличан начин размишљао је Јохан Форгач (János Forgách/Johann Forgách), први секретар Министарства спољних послова који је почетком 1914. године у писму Конраду фон Хецендорфу писао како би само деца најбогатијих и најистакнутијих породица нотабла могла да се школују у Терезијануму, престижној школи Монархије, в. W. D. Godsey, *нав. дело*, 206. Очекивало се да ће потом остварити већи утицај од својих сиромашних земљака .

одсутни из Албаније не сумњају у могућност да процењују тамошње стање.²⁴⁸ Такође Хајнрих фон Каличе, амбасадор у Цариграду сматрао је да би требало подмићивати и тако утицати на људе²⁴⁹ у чему се препознаје однос према оријенталном становништву које је по правилу корумпирано.

Конзули су уједно били и основна веза Балхаусплаца и основни извор података о албанским крајевима. Тако су почетком 1901. године на захтев Министарства израђиване карте и подаци који су сматрани најважнијим: етнографско стање и националне школе. Најпре је било предвиђено да се унесе име санџака, потом одговарајућа каза, затим број становника који су означени као Албанци подељених у две групе: муслимане и хришћане, Словена, подељених на Бугаре и Србе, код којих је било потребно водити рачуна о „егзархистима“ и „патријаршистима“ што је важило и за Грке и Влахе. Постојала је и ознака за „Османлије“ као и друге нације међу којима су убрајани „Босанци и Цигани“.²⁵⁰ Годину дана раније прикупљани су подаци о локалним нотаблима средње и јужне Албаније као део албанске акције како би се утврдило који су извори прихода локалних господара, колико људи могу да организују и колико их представници Монархије познају и слично.²⁵¹ На основу њихових разматрања Балхаусплац је настојао да спроведе стратегије обликоване садржајем различитих меморандума и акционих планова.

Обликовање први пут јасно уоквирене аустроугарске спољне политике према Албанцима 1896. године претходило је одлукама османских власти да сузбијају албанске списе и новине и да одбијају било какве активности на питању развоја албанског језика уз забрану отварања школа. Нису била ретка ни хапшења и одвођења људи у егзил унутар Османског царства или њихово протеривање. На тај начин долази до снажнијег прожимања регионалних и локалних идентитета са јачајућим албанским национализмом, што никако

²⁴⁸ Види рецимо: ННStA PA I Kt. 473, Memoire Irpen's, са. Април 1897.

²⁴⁹ Исто, приватно писмо, Каличе – Цвидинек, Цариград, 3. март 1898.

²⁵⁰ ННStA PA XII Kt. 272, Nr. 63, Реферат 1 – Пара (Bohumil Para), Беч, 31. јануар 1901; Исто, Nr. 71, Реферат 1 – Ипен, Беч, 5. фебруар 1901, Исто, Nr.107, Реферат 1 – Хикел (Hickel), Беч, 25. фебруар 1901, Исто, Nr. 108, Реферат 1- Тројан (Trojan), Беч, 25. фебруар 1901.

²⁵¹ ННStA PA XIV Kt. 7, Nr. 109, Квијатковски (Kwiatkowski) – Голуховски, Драч, 10. децембар 1900; Исто, Nr. 73, Monastir, 10. децембар 1900, Крал – Голуховски, Исто, Nr. 41, Петровић – Голуховски, Валона, 11. децембар 1900; Исто, Nr. 10/pol, Ранци (Ranzi) – Голуховски, Валона, 18. април 1905.

није умањивало значај претходних лојалности, попут османизма или верске идентификације.²⁵²

Аустроугарски конзули покушавали су својим радом постепено да окрену локалне елите опозиционом односу према османским властима. Стога ће пажња бити посвећена и методама којим су албанске заједнице покушавале да искористе ривалства између великих сила, суседних националних држава и османске власти како би унапредили сопствени материјални и политички положај. Коначно, циљ је да се истражи какве је последице аустроугарска политика имала по положај и утицај локалних елита до њиховог укључивања у побуне након 1910, односно током стварања албанске државе после 1912. године.

4.1. Османска администрација крајем 19. века и албанска друштва

Пре него што се приступи изучавању аустроугарске политике неопходно је представити најважније особености локалне управе у Османском царству која је пролазила кроз низ промена још од краја 18. века. Изузимајући престоницу са ближом околином, заједнички за европски део Османског царства био је настанак вакуума локалне моћи након танзиматских реформи током тридесетих и четрдесетих година 19. века. Централна османска власт посвећена стварању ефикасније администрације, измени система наплате пореза и модернизације војне моћи сукобила се са елитом локалних господара.

Укидањем тимара и спахилука који су били формална основа одвећ уздрманог османског фискалног система власт је срушила моћне обласне господаре попут Али-паше Јањинског (Ali Pashë Tepelena), 1821 и Мустафа-паше Бушатлије (Mustafa Pasha Bushatli), 1830-31. године²⁵³ који су се

²⁵² N. Clayer, *Aux origines*, 39.

²⁵³ J. Faensen, *Die albanische Nationalbewegung*, Berlin 1980, 14. Локални или обласни господар је одговарајући израз с обзиром на то да ни Али-паша Тепеленли ни скадарске Бушатли-паше нису били званични владари својих области, међутим треба имати у виду да је „Лав из Јањине“ под својом директном контролом имао око 1,5 милион људи, D. Quataert, *The Ottoman Empire, 1700-1922*, Cambridge 2000, 106.

налазили на врху пирамиде локалних моћника током прве половине века у јужним и средњим односно северним крајевима данашње Албаније. Након тих великих победа за централну владу у Цариграду уследио је и обрачун са беговима и агама који су се, према богатству и утицају, налазили испод великих паша.²⁵⁴

Током времена танзиматских реформи (1839-1876) и Велике источне кризе (1875-1878) значај европског дела Царства за остатак османске империје се изменио. На почетку наведеног периода више од половине становника османске државе је живело у европским областима да би на последњем попису становништва из 1906. године тај број износи нешто мање од четвртине.²⁵⁵ Иако је званични циљ реформи кроз које је Османско царство пролазило било правно изједначавање свих поданика без обзира на вероисповест, у практичној политици његови државници суочили су се са одбијањем муслимана да прихвате губитак свог повлашћеног положаја. Основе неједнакости између муслимана и хришћана и осталих немуслимана, која је имала директне последице по локалну власт, постављене су вековима раније. Још током друге половине 16. века присуство хришћана у османској администрацији или војсци практично је престало да постоји, док су супротни примери били изузетак.²⁵⁶

Зато су покушаји тако радикалне реформе након неколико векова затварања локалних заједница у сопствене кругове, повремених побуна и миграција наилазили на обостране отпоре. Покушај да се уз „европеизацију“ државе и немуслимански активно укључе у њено функционисање омануо је због политике друштвене подељености. Примера ради, у владине, државне, школе ишли су муслимани а мањине у стране, сопствене или оне које су основали припадници других мањина. Такође, на пољу културолошких подвојености османски муслимани користили су нове просветитељске идеје у сврху

²⁵⁴ S. Skendi, *нав. дело*, 21-26.

²⁵⁵ Прецизније 23%, односно 4,9 милиона од 20,9 милиона становника Османског царства, у: *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*, ed. by H. Inalcik and D. Quataert, Cambridge 1999, 779-780.

²⁵⁶ А. Фотић, *Између закона и њихове примене*, у: *Приватни живот у српским земљама у освит модерног доба*, прир. А. Фотић, Београд 2005, 27-71, 43.

државних реформи док су османске мањине идентитете својих локалних заједница тежили да преобрате у шире, националне системе.²⁵⁷ За албанску средину значајан је податак да када је реч о образовању, у иностранству преко три четвртине студената албанског порекла су били римокатолици.²⁵⁸ На тај начин и у албанским заједницама стваран је јаз особен за османско друштво уопште.

Вилајетски закон, проглашен 8. новембра 1864. године донео је темељне промене у османској администрацији. Оснивањем вилајета као управних области, којима је на челу стајао валија као провинцијски гувернер са широким цивилним и војним овлашћењима планирана је централизација државе. Вилајети су били подељени на санџаке²⁵⁹, казе и коначно нахије.²⁶⁰ У пракси валије су често опозиване, локални чиновници су тешко успевали да одрже свој ауторитет и остваре права која су имали као представници власти. Истовремено између османске администрације и поданика устројио се низ локалних управљача, припадника регионалне елите. Они су се бавили закупом пореза, контролом локалне трговине, или међународне уколико су свој утицај остваривали у пограничним подручјима стварајући тако ривалске центре моћи, како османској власти тако и једни другима.²⁶¹

Својим деловањем стварали су мрежу клијената било сиромашнијих нотабла било сељака уз чију помоћ су се надметали за ширење свог утицаја, углавном у троуглу између локалних односа моћи, спољних утицаја и османске власти. На тај начин настајали су читлуци као наследни поседи обласних господара на којима су радили зависни сељаци. Такође за разлику од

²⁵⁷ F. Müge Göcek, *Ethnic Segmentation, Western Education and Political Outcomes: Nineteenth-Century Ottoman Society*, *Poetics Today* 14-3 (1993), 516-518.

²⁵⁸ U. Asllani, *Studentët shqiptarë në Austri : roli i tyre në pavarësinë, konsolidimin e zhvillimin e shtetit shqiptar*, Tiranë 2000.

²⁵⁹ Од 1867. године звање мутесарифа постало је званично звање за главног администратора санџака, у: G. Bayerle, *Pashas, begs, and effendis. A Historical Dictionary of titles and terms in the Ottoman Empire*, Istanbul 1997, 113.

²⁶⁰ M. Reinkowski, *Die Dinge der Ordnung. Eine vergleichende Untersuchung über die osmanische Reformpolitik im 19. Jahrhundert*, München 2005, 44-45. Одредбе о укључивању немуслимана у рад саветодавних вилајетских тела често су испуњаване само формално, док је и сама вилајетска скупштина тек након Младотурске револуције заправо почела да буде сазивана. Међутим, не може се рећи ни да је до нестанка Османског царства заправо функционисала.

²⁶¹ K. Barkey, *Empire of differences. The Ottomans in Comparative Perspective*, Cambridge 2008, 242.

тимарског система у коме су сељаци уживали барем одређену слободу и право ограничене приватне својине, у читлучком систему били су кметови са мало или нимало права.²⁶² Описана динамика изузетно је значајна за земље насељене Албанцима.

Рад на централизацији неумитно је водио и ка порасту османске бирократије.²⁶³ Са порастом броја административних чиновника дошло је и до сукоба са локалним елитама односно углавном новим, амбициозним појединцима или породицама које су тежиле да искористе све пукотине у реформама за ширење личног утицаја. У исто време променио се и однос османске власти према заједницама које су уживале одређену самоуправу. Од погледа на Мирдите северне Албаније верне у својој служби, нова врста управитеља која се угледала на европске државе убрзо су виђени као варвари, који морају да се интегришу у османски систем и прихвате централизовану управу.²⁶⁴ Ове и друге мере оставиле су последице на расподелу локалне моћи, особене у различитим албанским крајевима нарочито након Велике источне кризе (1875-1878) и настанка и пораза Албанске лиге (1878-1881). Прецизније речено од почетка 19. века османска држава покушавала је да спроведе низ реформи како би интегрисала своје граничне области попут Балканског полуострва, источне Анадолије или Сирије, што се теоријски може посматрати као „gouvernementalité“²⁶⁵ османске државе која је покушавала да наметне модерније управљање и тако успостави контролу над просторима чије је становништво могло покушати да се отргне власти.²⁶⁶

Суочен са наизглед брзим и неочекиваним растом захтева за самоуправу међу албанским вођама током завршне фазе постојања Албанске

²⁶² John R. Lampe, Marvin R. Jackson, *Balkan economic history, 1550-1950: from imperial borderlands to developing nations*, Bloomington 1982, 32-34.

²⁶³ Централне институције, укључујући и цивилне и војне органе, на крају 18. века бројале су око 2000 људи да би око 1908. године тај број износио између 35 и 50 хиљада, у: D. Quataert, *The Ottoman Empire, 1700-1922*, 62.

²⁶⁴ Циљеви су били постављени на описани начин иако је дотадашње уређење било обострано корисно, в. М. Reinkowski, *нав. дело*, 142-154.

²⁶⁵ Концепт који је увео Мишел Фуко, објашњавајући га као начин на који владе управљају, које стратегије користе како би владали својим становништвом, в. М. Фуко, *Bezbednost, teritorija, stanovništvo: predavanja na Kolež de Fransu: 1977-1978*, Novi Sad 2014.

²⁶⁶ N. Özbek, *Policing the Countryside: Gendarmes of the Late 19th-Century Ottoman Empire (1876-1908)*, *International Journal of Middle East Studies* 40-1 (2008), 62.

лиге, султан Абдулхамид II се одлучио за панисламску политику као метод којим ће окупити све муслимане свог Царства, укључујући и Албанце, под својом аутократском влашћу.²⁶⁷ На тај начин, сматрао је, биће у стању и да пружи снажнији отпор даљем комадању своје државе.²⁶⁸ То је значило успостављање одређене политичке равнотеже, која је подразумевала одбијање било каквих локалних територијалних аутономија или сталног изузимања од плаћања пореза. Основна динамика тог процеса била је придобијање локалних вођа путем давања одређених личних права међу Албанцима или организовањем курдских војних јединица „Хамидија“, чији је основни циљ био „дисциплиновање“ Јермена или постављањем Арапа на високе позиције у империјалној администрацији.²⁶⁹

Тако су у областима Скадарског и Косовског вилајета почетком 20. века осниване „Ashiret Mektebi“ („школе за племена“), у којима су синови изабраних племенских вођа учени да буду османски лојалисти. Слични примери постојали су и у арапским и курдским крајевима, али је за централне власти основни проблем било оклевање племенских вођа да синове шаљу у школе услед честих сукоба са властима што је и потрајало током читавог периода постојања овог „експеримента“ до 1907. године.²⁷⁰ Како су реформе схватане у верски мешовитим срединама показује пример Скадарског вилајета након вишедеценијских напора да се уведу промене. Међу муслиманским становништвом владао је нејасан, конфузан страх од реформи које су видели

²⁶⁷ N. Clayer, *Aux nationalisme*, 263. Према речима победника над Албанском лигом, Дервишпаше након 1881. године циљ је био да се од „муслимана и Албанаца“ начини гвоздена препрека против Србије, Црне Горе и Грчке, G. Gawrych, *The Crescent and the Eagle: Ottoman Rule, Islam and the Albanians, 1874-1913*, London 2006, 75. Управо су револт Албанске лиге и прве назнаке национализма у османској Сирији истих година биле прекретница у Абдулхамидовој одлуци да се окрене панисламизму, Исто, 321. Од почетка последње деценије 19. века посебно је било приметно јачање инсистирања на лојалности султану-калифу, S. A. Somel, *The Modernization of Public Education in the Ottoman Empire 1839-1908. Islamization, Autocracy and Discipline*, Leiden 2001, 167.

²⁶⁸ Такође, отпор који су Албанци пружили одлукама Берлинског конгреса о уступању Плава и Гусиња Црној Гори утицао је на османску администрацију, G. Gawrych, *нав. дело*, 74.

²⁶⁹ K. Karpat, *The politicization of Islam: reconstructing identity, state, faith, and community in the late Ottoman state*, Oxford 2001, 175.

²⁷⁰ Школе су свакако биле и покушај да се одговори на утицаје великих сила и суседних балканских држава, I. Blumi, *The role of education in the formation of Albanian identity and its myths*, *Albanian identities: myth, narratives and politics*, ed. by, S. Schwandner-Sievers, Bloomington – Indianapolis 2002, 58; S. A. Somel, *нав. дело*, 238-240.

као искључиво умањење сопственог утицаја у корист католичке стране. Према извештају Теодора Ипена из Скадра, католичко становништво је имало магловиту идеју да ће реформама ситуација бити доведена у такво стање да ће по њиховом извршењу муслимани имати муслиманску а католици католичку власт. Заправо замишљана је нека врста административне поделе на католичку и муслиманску територију иако је у пракси то било немогуће. У самом Скадру, католици су тежили истинској једнакости са муслиманима. Општи утисак био је да је читава популација била покренута идејом реформи а да нико заправо није знао њихов садржај или намену.²⁷¹

Одлуке о локалном утицају нису биле само у рукама централне власти. Притисак великих сила током деведесетих година 19. века, спроводили су представници Русије и Аустро-Угарске, приморавао је султана да одржава равнотежу између сепаратизму наклоњених заједница, притиска великих сила и незадовољних муслимана. Спољни притисак нарочито се појачао након јерменских устанака и покоља над њима, нарочито 1895. године.²⁷²

Отпор реформама албанских муслимана Косовског вилајета али и анадолских Курда почео је да се огледа и у њиховом поимању својих заједница као „најистакнутијих бранилаца Османског царства“ и бедема против руских и иранских инвазија у Азији, односно „пансловенске најезде“ на Балканско полуострво. У исто време, потпуно супротно претходним лојалистичким ставовима почело је и отварање ових заједница за националистичке идеје.²⁷³

Међутим не треба закључивати да су сви бегови или утицајне породице остале без свог утицаја. Неке од породица које су још од краја 17. и током 18. века формиране као нове регионалне муслиманске династије у „албанским

²⁷¹ HHStA PA XXXVIII Kt. 417, Nr. 9C, Ипен- Голуховски, Скадар, 2. март 1899; Јован М. Јовановић, забележио након свог путовања у северну Албанију да у Скадру нема толико верских сукоба и да док католици верују у моћну Аустрију а муслимани у султана и једни и други говоре о једној неподељеној Албанији, *Иностранци, Белешке о Арбанији*, Српски књижевни гласник (1908), 508-519.

²⁷² M. S. Anderson, *The Eastern Question 1774-1923: a study in International Relations*, London – Melbourne – Toronto, 1966, 259-261.

²⁷³ M. Şükrü Hanioğlu, *A Brief History of Ottoman Empire*, Princeton and Oxford, 143. Подударности албанске и курдске улоге примећивали су и француски путописци крајем 19. века, в. у: Д. Т. Батаковић, *Косово и Метохија у српско-арбанашким односима*, Београд 2006², 86-87.

крајевима“ попут Верљација у Елбасану, Вљора и Врионија у Берату и Валони, Беголија у Пећи, Ротулија у Призрену и даље су задржале свој утицај.²⁷⁴

Како би се разумели мотиви деловања локалних елита неопходно је скренути пажњу на неколико особености албанских заједница. Као што је већ наглашено идентитете попут Албанац, Курд, Арапин не треба узимати као преваладајуће оквире политичког деловања појединаца, нити су њихови културни идентитети за то били пресудни. Тако је Ибрахим Темо (Ibrahim Temo), оснивач Младотурског покрета, иначе албанског порекла, почетком 20. века финансијски помагао лист Фаика-бега Конице (Faik bej Konica) „Албанија“, са сасвим националистичким предзнаком²⁷⁵, и сличне магацине иако је увећико наступао и био сматран за турског националисту.²⁷⁶ Истовремено слична „збуњеност“ се може пронаћи и у списима аустроугарских конзула, где нису ретки синоними између „Турчин“ и албански муслиман, када заправо желе да укажу на вероисповест.²⁷⁷

У практичном деловању локалне албанске заједнице окретале су се етничким или политичким захтевима како би их уподобили некој од великих сила или суседних држава да би остварили сопствене интересе или унапредили постојеће стање. То је опет изазвало и реакцију Аустро-Угарске али и Русије и Османског царства да своје политике прилагоде различитим околностима у локалним срединама.²⁷⁸

У албанском случају разлике између говорника различитих дијалеката су се, поред језичких посебности, огледале и у самој визуелној, односно материјалној култури попут одеће, затим на пољу друштвених структура, религије, локалних културних разлика. У односу према османској власти такође су постојале разлике. Централна администрација била је осетнија на

²⁷⁴ O. J. Schmitt, *Die Albaner. Eine Geschichte zwischen Orient und Okzident*, München 2012, 64.

²⁷⁵ О часопису и његовом оснивачу и везама са Аустро-Угарском биће више речено у поглављу посвећеном културној акцији Двојне монархије.

²⁷⁶ H. Kaleshi, *Dr. Ibrahim Temo-Der Gründer des jungtürkischen Komitees Einheit und Fortschritt: Ein Beitrag zur Erhellung der Rolle der Albaner in der jungtürkischen Bewegung*, Südost-Forschungen 35 (1976), 145.

²⁷⁷ Видети рецимо: ННStA PA XXXVIII, Kt. 441, Nr. 18, Скопље, 5. фебруар, Хајмрот – Ерентал; E. A. Frantz, *нав. дело*, 218.

²⁷⁸ I. Blumi, *Rethinking the Late Ottoman Empire: a Comparative Social and Political History of Albania and Yemen 1878-1918*, Istanbul 2003, 90. Такође и: ННStA PA XII Kt. 312, Скадар, 15. новембар 1912, Ипен-Голуховски.

југу него у планинским областима Скадарском и Косовском вилајету изузимајући Скопље за највећи део позног османског периода. Међутим, иако су разлике постојале, не треба их исувише уопштавати; разлике у језику нису биле непремостиве већ су дијалекти постепено бивали више различити у односу на њихову удаљеност; уз то материјална култура, попут одеће, била је у више елемената слична у свим албанским крајевима.²⁷⁹ Не треба губити из вида да су земље западног и централног дела Балканског полуострва под османском влашћу биле повезане путевима у изузетно лошем стању што је узроковало слабу покретљивост становништва. Ти материјални основи утицали су на албанске политичке прилике колико и културне особености.

„Гега“ и „Тоска“ су два термина која се уобичајено користе за становнике северних односно јужних крајева земаља насељених Албанцима. Они свакако нису „два главна племена“²⁸⁰, већ категоризације за две заправо значајно хетерогене групе које је на тај начин некад посматрала османска администрација²⁸¹ пре него што су се сами становници ових области сматрали Гегама односно Тоскама. Такав поглед на албанско становништво пренео се и на колоквијалне изразе њихових суседа, али је ретко или готово никад постојао као термин самопоимања.²⁸²

Због наведених подвојености албанских друштава неопходно је приступити истраживању односа аустроугарских конзула и локалних елита уз узимање у обзир и изучавање њихових регионалних особености.

²⁷⁹ N. Clayer, *Aux origines du nationalisme albanais*, 30-33, G. Gawrych, *нав. дело*, 21.

²⁸⁰ Т. Толева, *нав. дело*, 79. Ауторка се повела за произвољном оценом Јулиуса фон Цвидинека из: NHStA PA Kt. 473, *Memoire über Albanien* (1896). Сам назив попут Гега и Тоске је накнадно уопштавање, и те одреднице почеле су да добијају релативни значај током 19. века. Потребно је скренути и пажњу да унутар „Гега и Тоска“ може уочити по три или четири различите економске или друштвене групе па и културне особености, као и да је разлика у језику била географски постепена а не јасна и хомогена. Такође на југу потребно ке разликовати бекташије и суните.

²⁸¹ G. W. Gawrich, *The Crescent and the Eagle. Ottoman Rule, Islam and the Albanians, 1874-1913*, London and New York, 2006, 22-23 Натали Клејер примећује барем три особене групе међу „Тоскама“ и четири међу „Гегама“, N. Clayer, *Aux origines du nationalisme albanais*, 33.

²⁸² Често га користе и истраживачи као термине погодни да се означе одређени делови албанске популације што често доводи до ситуација у којима им се придаје идентитетски значај који нису имали. Иначе Гегама је уобичајено приписиван отпор реформама, љубав према оружју, крвној освети и склоности обичајном праву, E. A. Frantz, *нав. дело*, 201.

4.2. Северна Албанија: одржавање равнотеже

Супротно честом увреженом мишљењу о читавој албанској заједници, систем племена (кланова), фисова и строгог обичајног права заправо је постојао само у планинским областима Северне Албаније: у сливу Црног и Белог Дрима, велике Малесије и Дукађина. Изван ових уских области термини попут фиса имали су другачије значење. Тако је у Косовском вилајету, изузимајући граничне области у Метохији, означавао територијалну а не племенску припадност. Упркос томе, уопштавање и посматрање албанског друштва у целини искључиво као племенског је често.²⁸³ У „правој“ племенској Албанији организованом према моделу „shtëpi – vëllazëni – fis“ (породица – братство – племе), владала је егзогамија између племена као и заједничко коришћење шума и пропланака. На тај начин било је организовано око 30 племена у северној Албанији са заједничким уверењем да воде порекло од неког митског претка.²⁸⁴ Стојећи на челу породица са одређеног географског подручја, барјактар је био њихов војни предводник. На тај начин албански Малисори²⁸⁵ су били укључивани у османску војну службу што је важило и за муслиманска и католичка племена.²⁸⁶

Након својих путовања по северној Албанији Теодор Ипен закључио је да су католички Малисори подељени у три велике групе: Велику Малесију уз границу са Црном Гором, Мирдите са суседним племенима и коначно Дукађин најближи Метохији. Аустроугарски утицај, сматрао је конзул, најмањи је у Великој Малесији јер они ретко долазе у Скадар па и у конзулат као и због снажног утицаја Цетиња. Ипен је истицао помало разочарано да су га одређена племена дочекала као шпијуна али су се вође томе супротставиле па је прихваћен са добродошлицом: „Тако мало су ови Малисори знали о

²⁸³ N. Clayer, *Aux origines du nationalisme albanais*, 26-27. Јужна Албанија није познавала племенску организацију, G. Gawrych, *нав. дело*, 23.

²⁸⁴ П. Бартл, *Албанци, од средњег века до данас*, Београд 2001, 55-56.

²⁸⁵ Алб. Malësore, у дословном преводу брђани.

²⁸⁶ П. Бартл, *Албанци*, 57. Племенска Албаније посматрана је као непознато место па су честа појава коментари да су то места која је ретко који Европљанин видео, K. Steinmetz, *Ein Vorsatz in den nordalbanischen Alpen*, Vienna und Leipzig, 1905, 32. Штајнмец је објавио још једно дело објављено у Сарајеву: K. Steinmetz, *Von der Adria zum Schwarzen Drin*, Sarajevo 1908.

аустријским аспирацијама у Албанији и аустријским намерама иако их подржавамо у протеклих 80 година“ закључивао је Ипен подвлачећи значај ширења утицаја на Дукађин.²⁸⁷

Своје постојање племена су договала политици Османског царства да планинске или неприступачне области, као и народе чији живот није био седелачку (попут Јурука) третира посебно, децентралистички са поштовањем њихових локалних права.²⁸⁸ У практичном функционисању државне администрације постојале су тешкоће у наплати пореза већ од ране фазе државних реформи током педесетих и шездесетих година 19. века.²⁸⁹

Сличне локалне посебности постојале су и поводом регрутације. Попут курдских области, процедура уведена танзиматским реформама није поштована и остала је само празно слово закона те су локални главари регрутацију држали под пуном контролом.²⁹⁰ Поред слабости османског државног система, не треба потцењивати ни чињеницу да је већина племена имала своје почетке још током 15. и 16. века, док се као систем војнички организованих села до 1570. године са наследним вођама наводи област Мирдита. Такође Хоти и Кучи помињу се још крајем 15. века.²⁹¹

Дуготрајне споне лојалности свакако су утицале на отпорност северноалбанских племена и њихову упорност у чувању локалних повластица. Северноалбанска католичка племена чувала су самоуправна овлашћења ратујући против грчких устаника и Русије у Кримском рату али су исто тако Фанди насељени у Косовском вилајету гушили устанке албанских муслимана.²⁹² Међутим, као што је већ наглашено, османска власт се од друге половине 19. века трудила да укине постојеће привилегије северноалбанских

²⁸⁷ PA XXXVIII 417 Nr. 33B, Скадар, 17.8.1898, Consul Theodor Ипен

²⁸⁸ K. Kaser, *Hirten, Kämpfer, Stammeshelden: ursprünge und gegenwart des balkanischen patriarchats*, Wien 1992, 164-171.

²⁸⁹ M. Reinkowski, Double Struggle, No Income: Ottoman Borderlands in Northern Albania, 239-254. In *Ottoman Borderlands: Issues, Personalities And Political Changes*, ed. By Kemal H. Karpat with Robert W. Zens.

²⁹⁰ E. J. Zürcher, *The Ottoman Conscription System, 1844–1914*, International Review of Social History 43 (1998), 437-449, 441.

²⁹¹ S. Pupovci, *Građanskopravni odnosi u zakoniku Leke Dukađinija*, Priština 1968, 47. K. Kaser, *Hirten, Kämpfer, Stammeshelden*, 36-37.

²⁹² O. J. Schmitt, *Die Albaner*, 68. Фанди су иначе били део једног мирдитског барјака насељен у Метохији.

племена што је водило честим кризама. На јужним и источним ободима племенских области потребно је увидети да, за разлику од најсевернијих племенских области које су биле разуђене на мале заједнице, јужније од Малесије постојале су „племенске федерације“ (Stammesföderation) чија је особина била да су различити кланови били под управом једног од њих али са унутрашњом аутономијом. Најпознатији примери су били католички Мирдита и муслимански Мати, као и федерација кланова у Љуми.²⁹³

Често се претпоставља да „примитивне“ заједнице попут Малисора нису могле да преживе снаге „модерности“ било османске државне реформе – школе, порезе, централизацију и увођење модерне војске било европске дипломатске, културне и економске продоре у њихову средину. Они су међутим одговарали прављењем „уступака“ око својих етничких или верских идентитета у замену за новац, оружје или дипломатску подршку која би им јемчила безбедност домова и породица. Малисоре су европске силе виделе као „племените дивљаке“ које треба цивилизовати а и већина албанске елите у Османском царству пореклом је била са југа и према њима осећала одређен презир. С друге стране Малисоре не треба посматрати као изоловане заједнице. Они су често служили као чувари, трговци или католички свештеници у градовима попут Пећи, Ђаковице, Скадра, а многи су путовали и у Рим, као најамници.²⁹⁴ Међутим, Малисори су у својим матичним областима одбијали да прихвате неке од основа функционисања модерне државе коју је Османско царство покушавало да уведе. Тако је Мери Едит Дарам (Mary Edith Durham), британска истраживачица Балканског полуострва и албанофилка, забележила да малисорска хришћанска племена имају дугу листу захтева за власт: железницу, фабрике и бесплатно школовање пре свега. Али идеја да и сами имају обавезу према власти потпуно им је била страна. Кад

²⁹³Die Stammesgesellschaften Nordalbanien. Berichte und Forschungen österreichischer Konsuln und Gelehrter (1861-1917), Hrsg. F. Vaxhaku und K. Kaser, Vienna 1996, 20. На челу Мирдита налазила се породица Ђонмарку, а на челу Мати, Зоколи. Због чињенице да је Љумљанска федерација више деловала у областима Косовског и Монастирског вилајета, односно да су Маћани гледано из угла аустроугарске политике посматрани попут беговата средње и јужне Албаније о њима ће бити више речи у одговарајућим деловима поглавља.

²⁹⁴I. Blumi, *Contesting the Edges of the Ottoman Empire: Rethinking Ethnic and sectarian Boundaries in the Malesore 1878-1912*, International Journal of Middle Eastern Studies 35 (2003), 237-256, 238-240.

им је Дарамова казала да Енглези плаћају порезе одговорено јој је да онда мора да су будалести, јер влада треба све то да плаћа.²⁹⁵

Деловање аустроугарских конзула у северној Албанији вршено је кроз, или користећи култуспротекторат односно право заштите католика у Османском царству остварено крајем 17. века.²⁹⁶ Након заокрета у политици 1896. године конзули су израженијим интензитетом заобилазили права која су заправо имали и покушавали да утичу на локалне елите.

Скадарски конзул Теодор Ипен сматрао је да су северноалбанска католичка племена најсличнија швајцарским сељацима јер, попут њих, као идеал своје борбе виде отпор страној превласти кроз остварење сопствене самоуправе и партикуларистичких интереса.²⁹⁷ Исто тако, сматрао је да, албански „Gebirgsbauern“ лако могу бити наговорени на сукоб са османским властима, било да се позивају у име националне идеје, било да то учини Црна Гора, јер им је једина идеја очување сопствених права.²⁹⁸ Управо у тој склоности аустроугарски конзули су тражили начин да их придобију за своје циљеве стварањем високог угледа Монархије. Начини су били вишеструки. Један од једноставнијих заснивао се на поклањању оружја вођама малисорских кланова како би се очувао углед конзулата јер су они сами

²⁹⁵ M. Edith Durham, *The Contemporary Review, November 1908*, „Constitution“ in *Northern Albania*, 7-14, у: *Albania and the Albanians: Selected Articles and Letters, 1903-1944*, ed. by B. Destani, London 2001.

²⁹⁶ A. H. Benna, *Studien zum Kultusprotectorat Österreich-Ungarns in Albanien im Zeitalter des Imperialismus (1888-1918)*, *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* 7 (1954), 13-46.

²⁹⁷ Важно је приметити да Ипен, који извештава о Малисорима као конзул заинтересован за обједињавање различитих група у албанском друштву, назива интересе северноалбанских племена „партикуларистичким“ схватајући то као негативну појаву док је заправо била реч о борби заједница које нису биле склоне укључивању ни у замишљену националну државу нити су желели империјалну власт осим оне коју су већ морали да трпе.

²⁹⁸ HHStA PA XIV Kt. 7, Nr. 1A-B, Ипен – Голуховски, Скадар, 31. јануар 1901. Неколико година раније конзул Ипен је такође писао да је антагонизам о коме се толико говори између Црногораца и Албанаца заправо неразуман и да ће понашање власти према католицима исте окренути Цетињу, HHStA PA XII Kt. 300, Nr. 18, Ипен – Голуховски, Скадар, 1. јун 1897. Исти конзул је након путовања у области Дукађина наилазио на католичка племена која јако тешко живе оптерећени крвним осветама предлажући решење Пашка Васе (Pashko Vasa/Vaso Pashë Shkodrani) о организацији северне Албаније попут Либана, Самоса или тренутно Крита иначе ће пристати уз Црну Гору, HHStA PA XII Kt. 300, Nr. 22, Ипен – Голуховски, Скадар, 25. јун 1897. У том контексту примећивао је у областима племена Шкрељи, Кастрати, Хоти, Груда, Кељменди гледају са симпатијама на Марка Миљанова, HHStA PA XII Kt. 300, Nr. 35, Ипен – Голуховски, Скадар 20. август 1897.

видели даровање пушке као израза поштовања.²⁹⁹ У сврху придобијања планинских кланова приступало се и бесплатној подели кукуруза током зимских месеци како би се спречила глад, чиме се поред хуманитарне помоћи која је одиста била неопходна, остављао „колосалан утисак“ на становништво.³⁰⁰

Најзначајнији правци аустроугарске политике плели су се око најбројније католичке заједнице у северној Албанији, Мирдита, борбе за протеривање црногорског утицаја из области Велике Малесије, и одбране самоуправних права албанских племена од покушаја османске власти да изврши централизацију у Скадарском вилајету.

Скадарски конзули активно су радили на сузбијању црногорског утицаја међу Малисорима.³⁰¹ Према проценама Теодора Ипена, црногорски утицај у октобру 1898. био је распрострањен у областима Груд и Хот и био је изузетно раширен барем у половини породица, док је у горњим Кастратима био ограничен. Међутим општи је утисак да у случају рата црногорска војска која би кренула из правца Подгорице не би наишла на отпор.³⁰² Ипен је налазио оштру конкуренцију у Црној Гори па је тако агитација црногорског кнеза довела до потпуне поделе и сукоба унутар племена Хот и њиховог расцепа на два дела. Црногорска агитација била је примарно анти-османска са поруком да ће када дође до распада царства Никола Петровић постати господар њихове земље. Ипен извештава да је затим приступио подржавању друге фракције у племену која се сећала подршке коју је добила из скадарског конзулата током 1878-1881. године и видела у аустроугарском представнику могућност да се одупре „црногорској“ струји.³⁰³

Приликом разматрања наведених извештаја потребно је свакако узети у обзир да је Ипен био горљиви присталица „албанске акције“ Министарства

²⁹⁹ ННStA PA XIV Kt. 24, Nr. 33, Ипен – Голуховски, Скадар, 10. август 1899.

³⁰⁰ ННStA PA XII Kt. 303, Nr. 39, Ипен – Голуховски, Скадар, 27. септембар 1898; Исто, Nr. 44b, Скадар, Ипен – Голуховски, Скадар 3. новембар 1898. За наставак исте акције в. ННStA PA XIV Kt. 14, Nr. 16a-b, Ипен – Голуховски, Скадар, 20. април 1899; Исто, Nr. 47/2, Квијатковски – Голуховски, Драч, 9. март 1901; Подухват је поновљен и 1903: Исто, Nr. 35, Квијатковски – Голуховски, Драч, 31. март 1903.

³⁰¹ ННStA PA XII Kt. 300, Nr. 35, Ипен – Голуховски, Скадар, 20. август 1897.

³⁰² ННStA PA XII Kt. 303, Nr. 42e, Ипен – Голуховски, Скадар, 19. октобар 1898.

³⁰³ Исто, Nr. 44A-B, Ипен – Голуховски, Скадар, 2. новембар 1899.

спољних послова па су у његовим извештајима често помало фаталистички изношени проблеми за аустроугарске интересе у северној Албанији. Ипак, Ипен је био и аустроугарски конзул који је несумњиво уживао највећи углед и утицај међу локалним становништвом. Његов утицај имао је такве размере да се аустроугарски амбасадор у Цариграду, Хајнрих фон Каличе код Сурја-бега Вљоре распитивао да ли је заиста Ипенов утицај толико велики на шта је албански бег одговорио „...као ниједног конзула годинама уназад.³⁰⁴

Међутим, и поред вишедеценијског рада дешавало се да се аустроугарски конзули у свакодневном саобраћању и са католичким Малисорима у области Дукађин суоче са неповерењем и убеђењем да је конзул, у овом случају Теодор Ипен дошао у њихове земље да шпијунира како би се вратио са војском и укинуо њихове слободе. Ипен је таква мишљења приписао продавању „за пар дуката“ које добијају од црногорског кнеза.³⁰⁵ Практично решење Ипен је налазио у обнови бенедиктинског манастира на локалитету скадарског Шенђерђа ради образовања новог центра и привлачења дукађинских Малисора у аустроугарску сферу утицаја.³⁰⁶

Последњих година 19. века тензије су расле у Скадарском вилајету из више разлога. Губитак територија на рачун Србије и Црне Горе узроковао је губитак расположивих пашњака, због природних услова производња житарица је нагло и драматично опала у периоду 1895-1898. године, што је у опасности од глади доводило до појачаног пљачкања која су се често завршавала сукобима различитих размера између османских и црногорских граничних војних постаја.³⁰⁷ Управо зато је из аустроугарског конзулата у Скадру коришћена поменута прилика да се шаље кукуруз, док су и црногорска и дипломатија Двојне Монархије тежиле да искористе порозна места у отпору племена страном утицају.

³⁰⁴ Исто, Nr. 49B, Каличе – Голуховски, Цариград, 16. новембар 1898.

³⁰⁵ HHStA PA XII Kt. 417, Nr. 33B, Ипен – Голуховски, Скадар, 17. август 1898.

³⁰⁶ Исто.

³⁰⁷ Isa Blumi, *Thwarting the Ottoman Empire: Smuggling through the Empire's New Frontiers in Yemen and Albania, 1878-1910*, Ottoman Borderlands: Issues, Personalities and Political Changes, ed. by Kemal H. Karpat with Robert W. Zens, Madison 2003, 255-274, 269.

То је нужно водило до локалних игара између албанских племена и различитих конзула и суседних држава. Тако је током скоро пет година једно малобројно племе Хота успевало да оствари у првом реду материјалне добити у игрању између црногорског књаза Николе и скадарског конзула Теодора Ипена. Након инцидента са скрнављењем џамије у северној Албанији³⁰⁸ неколико племенских главара протерано је у данашњу источну Турску, у Дијарбекир. То је била уобичајена пракса Османског царства у смиривању своје популације која није била лојална или ради очувања мира у датом крају није могла да буде одговарајуће и према закону кажњена.

Обраћајући се истовремено и Цетињу и скадарском конзулу малисорске вође су обично своје молбе завршавале жаљењем да ће, уколико не добију помоћ од тражене стране, бити принуђени да попусте делу племена које нагиње, у случају молби поднетих аустроугарском конзулу црногорској страни. Ако би се обезбедио повратак прогнаних барјактара, пре свих Дод Пренчија (Dod Prenci) који је „душа анти црногорског расположења“ и за кога се сада говори да је протеран због веза са Аустријом (што закључује Ипен није истина већ италијанска и црногорска пропаганда да Аустрија оставља своје пријатеље), то би био велики успех за нас, наводио је конзул. Ипен је предлагао да одмах реагује цариградски конзул и да се позове на повратак Хаџи Мула Зеке у Косовски вилајет и предводника Друза у Либан на британско инсистирање.³⁰⁹ Ипен је предлагао да се ступи у контакт са католичким

³⁰⁸ Убачене су свињске главе у џамију након вишенедељних тензија између муслимана и хришћана. Инцидент ће се иначе поновити почетком јула 1900. године, РА XIV Кт. 29, Нр. 22В, Ипен – Голуховски, Скадар, 7. јул 1900.

³⁰⁹ ННStA РА XIV Кт. 14, Нр. 39, Ипен – Голуховски, Скадар, 24. Август 1897 (документ о Дод Пренчију, а помињу се и Ибрахим Вуксани и Мар Даси). Такође у истом фонду: Нр. 40, Ипен – Голуховски, Скадар, 24. август 1897; Нр. 1, Ипен – Голуховски, Скадар, 7. јануар 1898; Нр. 37d, Ипен – Голуховски, Скадар, 14. септембар 1898; Нр. 1В, Ипен – Голуховски, Скадар, 5. јануар 1899, са детаљном листом протераних, временом када се протеривање десило и местом у коме се тренутно налазе. На листи су поред поменутих главара били и Пренк Биб Дода (Preng Bibë Doda) и његов рођак капетан Марка Ђони (Marka Gjoni), Исто, Нр. 2В, Ипен – Голуховски, Скадар, 16. јануар 1900. У конкретном случају занимљиво је да је коначно 1903. године султан помиловао протеране главаре али је преко скадарског валије послао обавест да је то учинио на залагање црногорског кнеза иако је притисак све време вршила аустроугарска дипломатија, био је то начин да се османска власт супротстави великој сили подржавајући значајно слабију балканску државу, са тим да је црногорска страна отворено агитовала према плану како су „њени људи“ пуштени а аустријски нису, в. ННStA РА XIV Кт. 14, Нр. 37В, Ипен – Голуховски, Скадар, 12. јун 1903; Исто, Нр. 37В, Ипен – Голуховски, Скадар, 12. јун 1903. Сличну помоћ пружали си и Мирдитима приликом амнестије Марка Ђонија оптуженог са још

бискупом најближим Дијарбекиру где су били прогнани.³¹⁰ Током година, супруге и деца протераних главара добијали су финансијску помоћ од аустроугарских конзулата, као и супротна струја наклоњена Црној Гори.³¹¹ Помоћ није била усмерена само на личне субвенције већ и на јавне радове.³¹² Док се аустријска дипломатија трудила да обезбеди повратак прогнаних Малисора ривали су ширили вести како су аустроугарске присталице протеране у Азију и Монархија не може да их избави док су присталице црногорског кнеза у земљи и то неометани, јер је султан кнежев пријатељ, и његова реч значи код султана.³¹³

Из описане свакодневне праксе, Малисори су били свесни да страни изасланици могу утицати на османске власти што би обично доводило до повратка из прогонства њихових сународника. Прилагодљивост северноалбанских племена указује уједно и на ограниченост политике придобијања наклоности локалних вођа новцем. Такође, указује и на њихову способност да се у датим околностима сналазе тражећи искључиво сопствени локални интерес. Не треба губити из вида да је таква политика била ризична

четворицом саплеменика протераних у Мосул због „наводног“ пуцања на османске војнике, в. ННStA PA XIV Kt. 8, Nr. 7, Ипен – Голуховски, Скадар, 3. фебруар 1903. Случај прогнаних Малисора наставио се и током наредне три године: ННStA PA XIV Kt. 14, Nr. 37, Ренци – Голуховски, Скадар, 10. април 1905; Исто, Nr. 78, Крал – Голуховски, Скадар, 16. септембар 1905, Исто, Nr. 6d, Каличе – Голуховски, Цариград; Коначно тек 1907. године и све аустроугарске присталице су биле пуштене на слободу: Исто, Nr. 39, Крал – Голуховски, Скадар, 28. мај 1906; Исто, Nr.10, Крал – Голуховски, Скадар, 6. фебруар 1907.

³¹⁰ Исто, Nr. 40, Ипен – Голуховски, Скадар, 24. август 1897.

³¹¹ О сталном финансирању малисорских поглавара и барјактара, види: ННStA PA XIV Kt. 25, Nr. 1B, Исто, Ипен-Голуховски, Скадар, 4. Јануар 1902; Исто, Nr. 2, Ипен – Голуховски, Скадар, 2. јануар 1903; Исто, Nr. 84, Скадар, 15. април 1904, Квијатковски – Голуховски; Исто, Nr. 264, Квијатковски – Голуховски, Скадар, 19. октобар 1904; Исто, Nr. 10, Квијатковски – Голуховски, Скадар, 22. фебруар 1905; Исто, Nr. 63, Крал – Голуховски, Скадар, 19. јул 1905; Исто, Nr. 2, Крал – Голуховски, Скадар, 3. јануар 1906; Исто, Nr. 44, Крал – Голуховски, Скадар, 18. јун 1906; Исто, Nr. 111, Крал – Ерентал, Скадар, 15. октобар 1908; Исто, Nr. 43, Крал – Ерентал, Скадар, 24. Март 1909, Исто, Nr. 162, Скадар, 29. децембар 1908, Крал-Ерентал; Исто, Nr. 2, Цамбаур (von Zambaur) – Ерентал, Скадар, 12. јануар 1911; Исто, Nr. 9, Цамбаур – Ерентал, Скадар, 19. јануар 1912. Субвенције су добијали поглавари Кастрата, Шкреља, Груда, Хоти, Шаља, Кљемндија итд. Метод црногорске стране није био значајно другачији узимајући наравно у обзир материјалне неједнакости Монархије и Црне Горе, тако је Цетиње давало новац Сокољу Бацију, малисорском прваку, једно време емигранту у Подгорици и обезбедило финансирање школовања његовом сину у Италији, PA XIV Kt. 14, Nr. 38, Крал– Ерентал, Скадар, 26. мај 1906; Исто, Nr. 19, Крал – Ерентал, Скадар, 19. фебруар 1907.

³¹² Примера ради за финансирање изградње пута у Кукљи и моста у Грудима, PA XIV Kt. 25 Nr. 86, Крал – Ерентал, Скадар, 1. јул 1909.

³¹³ PA XIV Kt. 14, Nr. 2B, Ипен – Голуховски, Скадар 16. јануар 1900; Прецизније, реч је била о барјактарима Кастрата и Груда: Исто, Nr. 6, Каличе – Голуховски, Цариград, 6. фебруар 1901.

јер су се османске власти могле одлучити и на радикална кажњавања и погубљења оптужених за шпијунажу. У најгорем случају долазило би и до војних интервенција. Ипак, у случајевима пљачке или неправедности које би им наносили жандарми или остали припадници османског административног система који су углавном били муслимани, могли су да рачунају на подршку и помоћ конзула пред централним властима а католичка племена посебно.³¹⁴

Судећи према уложеним средствима и износу субвенција централно место у аустроугарској политици према локалним господарима северне Албаније имали су Мирдители.³¹⁵ У периоду између маја 1897. и августа 1899. године за поглавара и барјактара Никаја, Шаља, Бога, Кељмендија, Кастрата, Хота, Шкреља али и још неке појединце попут драгомана скадарског валије или гусињског хоџе, скадарски конзулат исплатио је тек нешто више од 870 франака.³¹⁶ А током наредних година за племе Хоти било је предвиђено 580, за Груде 540, док су 240 франака поделили барјактари Шаља, Шоши, Никаја и Кастрата.³¹⁷ Будући да је реч о областима уз границу са Црном Гором јасно је да је циљ повећаног износа био одвраћање ових заједница од сарадње са представницима Цетиња. Током година број људи који су добијали субвенције порастао је са око 40 на близу 200.³¹⁸

³¹⁴ HHStA PA XII Kt. 302, Nr. 3, Ипен – Голуховски, Скадар, 24. јануар 1898.

³¹⁵ Мирдители су такође били релативно бројна заједница док су Кељмендији са још неколико суседних племена бројали крајем 19. века око 4700 људи на 300 квадратних километара а Краснићи око 4800 на простору од 250, в. О. Ј. Schmitt, *Die Albaner*, 79.

³¹⁶ HHStA PA XIV Kt. 25, Nr. 33, Ипен – Голуховски, Скадар, 10. август 1899. Ипен наводи да је сврха пута и трошења више политичка него хуманитарна јер се на тај начин обезбеђује лојалност Малисора Монархији као и утицај конзула.

³¹⁷ Исто, Nr. 9A, Ипен – Голуховски, Скадар, 2. April 1901. Посебна помоћ пружена је Кастратима за које је Ипен сматрао да се налазе под жестокиим притиском власти јер се од побуне из 1883. године на њих гледа као на заступнике аустријских интереса. Иначе документ садржи занимљиве примере, према речима аустроугарског конзула, оријенталног обичаја да се уместо потписа на документ стављају печати са арапским словима уписаним именом поглавара. Била је то потврда да је конзул доделио новац онеме коме је био предвиђен.

³¹⁸ Исто, Nr. 1-B, Ипен – Голуховски, Скадар, 4. јануар 1902; Исто, Nr. 2, Ипен – Голуховски, Скадар, 2. јануар 1903; Исто, Nr. 84, Квијатковски – Голуховски, Скадар, 15. април 1904; Исто, Nr. 264, Квијатковски – Голуховски Скадар, 19. октобар 1904; Исто, Nr. 10, Квијатковски – Голуховски, Скадар, 22. фебруар 1905; Исто, Nr. 63, Крал – Голуховски, Скадар, 19. јул 1905; Исто, Крал – Ерентал, Nr. 195, Скадар, 21. новембар 1906; Исто, Nr. 72, Крал – Ерентал, Скадар, 27. јун 1907; Исто, Nr. 111, Крал – Ерентал, Скадар, 15. октобар 1909; Исто, Nr. 43, Крал – Ерентал, 24. март 1909; Исто, Nr. 56, Крал – Ерентал, 1. јул 1909; Исто, Nr. 262, Цамбаур – Ерентал, Скадар, 3. фебруар 1910; Исто, Nr. 2, Цамбаур – Ерентал, 12. јануар 1911; Исто, Nr. 90, Цамбаур – Ерентал, Скадар, 10. август 1911; Исто, Nr. 9, Цамбаур – Ерентал, Скадар, 19. јануар 1912.

Са друге стране Пренк Биб Дода,³¹⁹ наследни капетан Мирдита добијао је годишњу субвенцију у износу од 75 до 150 златних наполеона³²⁰ по години док је за прогнане поглаваре Кастрата и Груда предложена помоћ од свега 12 годишње³²¹. Марка Ђони, рођак Пренк Биб Доде, изабрани кајмакам Мирдита који је покушавао и да се наметне као капетан такође је добијао субвенције скадарског конзулата и то у износу од 1500 франака на свака три месеца што је било скоро двоструко више у односу на наведени податак за неколико малисорских племена годишње.³²² Након повратка из изгнанства у Мирдите Пренк Биб Дода почео је да добија 6000 франака годишње³²³ Из предочених износа јасно је колики су значај Мирдитима придавали на Балхаусплацу па ће стога остатак одељка бити посвећен њиховим односима и последицама које су имали по албанску политику.

Мирдита су, као племенска федерација били подељени у пет барјака као територијалних, војних организација: Ороши, Фанди, Спачи, Кушнени и Дибри. Њихов наследни капетан, поменути Пренк Биб Дода био је потомак породице Ђонмаркај која је од друге половине 18. века држала наследно

³¹⁸ М. Јагодић, *Српско-албански односи у Косовском вилајету (1878-1912)*, Београд 2009, 50.

³¹⁹ ННStA PA XIV Kt. 7, Nr. 42, Тирана, Хала – Ерентал, Драч, 14. септембар 1908; Фазил паша Топтани је Пренка Биб Доду сматрао „интелигентним и либералним патриотом“, в. Исто, Nr. 89, Крал – Ерентал, Скадар, 29. септембар 1908; Кралу се Дода чинио као енергичан човек који се неће лако препустити туђој вољи, Исто, Nr. 147, Крал – Ерентал, Скадар, 17. децембар 1908.

³²⁰ ННStA PA XIV Kt. 8, садржи бројне извештаје са потврдама субвенција за период између 1895 и 1908. године, од конзула Хикела и вицеконзула Рапапорта, Ипена, Ренција, Квијатовског и Крала. Новац није додељиван само Пренк Биб Доди лично већ су повремено износи уплаћивани и његовој мајци: Исто, Nr. 32В, Ипен – Голуховски, Скадар, 11. август 1898, или кћерки: Исто, Nr. 27, Крал– Голуховски, Скадар, 17. јул 1905.

³²¹ ННStA PA XIV Kt. 14, Nr. 1, Ипен – Голуховски, Скадар, 7. јануар 1898.

³²² В. ННStA PA XIV Kt. 8 и извештаје за период 1903-1914. године. Од 1908. субвенције су увећане: Исто, Nr. 6, Крал – Ерентал, Скадар, 8. јануар 1908; Исто, Nr. 44, Крал – Ерентал, Скадар, 27. април 1908; Исто, Nr. 65, Лејханец – Ерентал, Скадар, 19. јул 1908; Исто, Nr. 108, Крал – Ерентал, Скадар, 22. октобар 1908. Марка Ђони је био најутицајнији припадник капетанске породице Мирдита након Пренк Биб Доде, в. Исто, Nr. 7, Скадар, 3.2.1903, Ипен – Голуховски. За субвенције Марка Ђонија: ННStA PA XIV Kt. 8, Nr. 1, Ипен – Голуховски, Скадар, 13. јануар 1903; Исто, Nr. 83, Ипен – Голуховски, Скадар, 21. јануар 1903.

³²³ ННStA PA XIV Kt. 9, за период 1908-1914. године: Исто, Nr. 51, Крал – Ерентал, Скадар, 8. април 1909; Исто, Nr. 88, Крал – Ерентал, Скадар, 6. јул 1909; Исто, Nr. 91, Крал – Ерентал, Скадар, 15. јул 1909; Исто, Nr. 133, Лејханец (Wenzel Lejhanec) – Ерентал, Скадар, 3. октобар 1909; Исто, Nr. 2, Лејханец – Ерентал, Скадар, 5. октобар 1910; Исто, Nr. 36, Лејханец – Ерентал, Скадар, 14. април 1910; Исто, Nr. 112, Цамбаур – Ерентал, Скадар, 16. децембар 1910; Исто, Nr. 7, Цамбаур – Ерентал, Скадар, 30. јануар 1912; Исто, Nr. 8, Цамбаур – Ерентал, Скадар, 19. јануар 1912; Исто, Nr. 62, Цамбаур – Берхтолд, Скадар, 15. април 1912; Исто, Nr. 162, Цамбаур – Берхтолд, Скадар, 14. новембар 1912; Исто, Nr.1, Цамбаур – Берхтолд, Скадар, 2. јануар 1913.

достојанство капетана Мирдита.³²⁴ Због својих активности у Албанској лиги протеран је 1881. у Анадолију где је провео 17. година у месту Кастамону док је османска власт наметнула кајмакама као управитеља а Мирдита су организовани као каза.³²⁵

У његовом одсуству, опат Мирдита, Пренг (Примо) Дочи (Preng Doçi) се после 1888. године наметнуо се као стварна власт у заједници.³²⁶ Његова опатија је била под директним ауторитетом папе што га је изузимало од утицаја остатка северноалбанског клера.³²⁷ Дочи је имао амбициозне планове са циљем да Мирдита буду основа око које ће се развити будућа албанска држава.³²⁸ У исто време део његовог плана било је и успостављање католичке превласти у будућој Албанији или барем њеном северном делу.³²⁹

Дочи је имао занимљиву и узбудљив живот. Рођен у околини Љеша 1849. године, од 1875. године држао је место опата Мирдита а већ следеће године на Цетињу преговарао са књазом Николом Петровић-Његошем о сарадњи на ослобођењу Мирдита. Две године касније ухапсиле су га османске власти у близини Гусиња јер је активно учествовао у побуни Мирдита. Поштеђен је 1877. године и протеран уз обавезу да се више никада не врати у Албанију. Међутим, након боравка у Риму, Канади, Крфу и Индији успева да придобије одобрење османских власти да се у новембру 1888. године врати у Мирдите као опат.³³⁰ Пренг Дочи је почев од 1897. године редовно добијао 10.000 франака годишње на сваких шест месеци по половину те суме, од аустроугарског конзулата у Скадру.³³¹

³²⁴ P. Bartl, *Die Mirditen – Bemerkungen zur nordalbanischen Stammesgeschichte*, Münchner Zeitschrift für Balkankunde 1 (1978), 27-69, 28-29.

³²⁵ P. Bartl, *Die Mirditen*, 49.

³²⁶ J. Faensen, *нав. дело*, 96.

³²⁷ N. Claye, *Aux origines du nationalisme albanais*, 287-288.

³²⁸ П. Бартл, *Албанци*, 152.

³²⁹ J. Faensen, *нав. дело*, 96.

³³⁰ HHStA PA XIV Kt. 7, Nr. 1A-B, Ипен – Голуховски, Скадар, 31. Јануар 1901.

³³¹ Видети извештаје у HHStA PA XIV Kt. 7 који потврђују да је Пренг Дочи све до 1913. године редовно добијао субвенције аустроугарске монархије у износу наведеном у тексту. Опат Мирдита покушао је и да затражи увећање за додатних 10 хиљада франака али му то није пошло за руком, Исто, Nr. 28 A-B, Ранци – Голуховски, Скадар, 8. јул 1899, иако су из скадарског конзулата сматрали да то не би била лоша одлука јер је Дочи упркос саботирању вилајетских власти неуморно радио на обједињавању интереса католичких Малисора, в. Исто, Nr. 21B, Ипен – Голуховски, Скадар, 28. Јун 1900. Ипенова интервенција је уродила плодом па је од 1900. године Дочијева субвенција удвостручена што потврђују следећи извештаји: Исто, Nr.

Један од планова Мирдита био је и да бунтовним понашањем издејствују повратак свог наследног капетана Пренка Биб Доде. За њих је тај циљ био од највише важности с обзиром на то да је традиција Мирдита са наследним капетаном била особена у северној Албанији а њихова лојалност капетану неупоредива са осталим племенским главарима.³³² Поред сталних тензија у односима Мирдита и власти и повремених напада на османске жандарме, долазило је и до отворених побуна 1893, 1896. и 1902. године са основним захтевом да се Пренк Биб Дода врати а са њим у потпуности и старе привилегије. Међутим, на његов повратак се чекало до победе Младотурака 1908. године. По повратку, скадарски конзул Крал га је сматрао за кључну особу која би се могла супротставити евентуалном упливу Црне Горе и(ли) Италије у северној Албанији.³³³ Већ наредне године, показало се, а биће тако у сваком периоду политичких криза када се чинило да су промене могуће, мирдитске вође биле су склоније сарадњи са Италијом. Крал је извештавао о страховима муслимана да би Пренк Биб Дода могао да искористи свој утицај да води сепаратистичку политику и у исто време османске власти сматрају да је он под аустријским утицајем и да делује у складу са политичким плановима Монархије, док заправо италилофилска осећања у капетанској кући наилазе на подршку Мирдита и „поред толике наше подршке годинама“.³³⁴

За изучавање односа аустроугарског конзулата у Скадру према Мирдитима важно је указати на начине којима су узимани у заштиту пред

16D, Ипен – Голуховски, Скадар, 31. мај 1900; Исто, Нг. 21В, Ипен – Голуховски, Скадар, 28. јун 1900; Исто, Нг. 27В, Ипен – Голуховски Скадар, 19. август 1900; Истом Нг. 36В, Ипен – Голуховски, Скадар, 1. новембар 1900 и даље. Код Т. Толева, *нав. дело*, 267-298, која детаљно износи Дочијеве политичке циљеве наводи се да га Беч не дотира након 1911. године али то не одговара стварном стању ствари, в. потврде Исто, Нг. 56, Цамбаур – Берхтолд, Скадар, 6. април 1912; Исто, Нг. 101, Цамбаур – Берхтолд, Скадар, 27. јул 1912; Исто, Нг. 163, Цамбаур – Берхтолд, 14. новембар 1912 са ратама од 4500 франака. Наредне 1913. године добио је једнократну исплату од 9000 франака: Исто, Нг. 43, Цамбаур – Берхтолд, Скадар, 19. јун 1913, видети и извештај о субвенцији из јануара 1914. године: Исто, Нг. 174, Хала – Берхтолд, Скадар, 19. јануар 1914. Без обзира што су одиста конзули имали ниско мишљење о Дочијевим квалитетима, в. Т. Толева, *нав. дело*, 298, субвенције нису престајале.

³³² Стога закључак који постоји код Т. Толева, *нав. дело*, 158-159, да се радило о наводним политичким циљевима „Албанаца“ и њиховим „задовољавањем насилиних порива“ не стоји.

³³³ ННStA PA XIV Kt. 8, Нг. 147, Крал – Ерентал, Скадар, 17. децембар 1908.

³³⁴ ННStA PA XIV Kt. 9, Нг. 27, Крал – Ерентал, Скадар, 15. фебруар 1909. Ни Мирдити нису били јединствени док је Пренк Доде преговарао око експлоатације шума у северној Албанији са француским фирмама, опат Дочи је био наклоњен сарадњи са Италијанима, Исто, Нг. 156, Крал – Ерентал, Скадар, 13. децембар 1909.

могућим османским војним интервенцијама или уопште осетнијем вршењу државне власти. Тако је Теодор Ипен, анализирајући жалбе османски власти, закључивао да би било неправедно означити све Мирдите као пљачкаше, попут Друза или Курда, чак и Љумљана који „систематски пљачкају своје словенске комшије“. Од око „21.000 Мирдита око 300 су разбојници“, закључује скадарски конзул, али Мирдита неће да их обуздају док не добију уступке од османских власти која са њима мора да преговара. Међутим покушај да се постављањем припадника капетанске породице на место кајмакама састави жандармерија Мирдита од локалних људи није се завршио потпуним успехом.

Ипен је извештавао да власт планира војну експедицију како би сломили аутономију Мирдита закључујући да Монархији никако не одговара било какво слабљење католичког елемента на северу Албаније. Власт тврди да је идеја зауставити пљачкање које долази из Мирдита што је лажни повод, а ако се војни напад деси резултати ће бити исти као 1877. и 1892: паљење имања, крађа и убијање стоке и нешто мртвих са обе стране. Зато је позвао да се преко амбасадора у Цариграду снажно интервенише и спречи деловање османске војске, што се и десило.³³⁵ Такође, скадарски конзул је сматрао да Мирдита не смеју бити предмет било какве османске војне експедиције јер власт ионако доживљава њихове привилегије као неправду, па би се „бегови и аге“ из Скадра радовале понижавању Мирдита јер као хришћани имају посебан положај. Аустро-Угарска зато не би смела да дозволи угрожавање мирдитског статуса.³³⁶

Ипак, већина Мирдита је и годину дана касније остала при основном захтеву да се Дода врати али не као кајмакам већ као наследни капетан.³³⁷ Иако су власти реаговале, незадовољство Мирдита било је снажно без обзира на то што су османске власти уклониле кајмакама Марка Ђонија, иначе рођака наследног капетана.³³⁸ Ипен је годину дана раније констатовао да присуство

³³⁵ HHStA PA XII Kt. 301, Nr. 43, Ипен – Голуховски, Скадар, 13. септембар 1897.

³³⁶ Исто, Nr. 301, Nr. 44, Ипен – Голуховски, Скадар, 14. септембар 1897.

³³⁷ HHStA PA XII Kt. 417, Nr. 47B, Ипен – Голуховски, Скадар, 24. новембар 1898.

³³⁸ Исто, Nr. 6A-E, Ипен – Голуховски, Скадар, 2. фебруар 1899.

Пренк Доде само ствара стање врења и узнемирености у северној Албанији. Такође, због несумњиве лојалности Мирдита свом традиционалном капетану они не пристају да прихвате новог из исте породице, а када је ту, он сам сплеткари и ствара немире.³³⁹

Узимајући Мирдите у заштиту, Ипен је поступао тако што је проценио да би и увођење жандармерије у Мирдите било спроведено у складу са политичким интересима како би се османска власт надметала за утицај са Пренк Биб Додом а не како би донела сигурност становништву. Представљајући покушај османских власти да успоставе контролу над сопственом територијом као завођење корумпираних институција које морају сметати свима који су пријатељи Мирдита, скадарски конзул је штитио привилегије заједнице за коју је сматрао да ће његовој Монархији бити од користи.³⁴⁰

Дакле, основни политички принцип односа са локалним елитама био је обављан путем субвенција, исплаћиваног на тромесечном или шестомесечном принципу оним људима које је аустроугарска политика желела да придобије за себе као осигурање за будуће прерасподеле османског наслеђа. Међутим последице су биле различите. Тако је амбициозни вођа племена Мирдита, Пренк Биб Дода, који је често истицао своје намере да успостави самосталну католичку кнежевину на северу Албаније, примао 6000 франака сваких пола године између 1895. и 1914. године чак и када његова политика била усмерена против Монархије или је био у отвореној сарадњи са Италијом

На Балхаусплацу су очигледно сматрали да би престанак субвенционисања значио дефинитивни прекид односа са локалним господарима на којима је лежала локална моћ и утицај и уз чији пристанак је било једино могуће неометано спроводити било које економске или пропагандне послове. Када се упореде износи исплаћивани Пренк Биб Доди и

³³⁹ ННStA PA I Kt. 473, Mémoire Ippen's, ca. April 1897.

³⁴⁰ ННStA PA XII Kt. 303, Nr. 36A, Ипен – Голуховски, Скадар, 8. септембар 1898. Ипен је уопште био присталица спречавања реформи у Османском царству сматрајући да ће реформе потиснути северноалбанске католике и септембра 1903. године је саветовао Министарство спољних послова да је боља „садашња анархија“. Претходног месеца је убеђивао католичке свештенике у Никају да подржи муслимански отпор реформама, у: В. Ђоровић, *нав. дело*, 26-27.

његовом сараднику Пренгу Дочију, опату Мирдита, са оним које је завршавало код осталих северноалбанских главара види се изузетна несразмерност у износу. То је неумитно доводило до раста утицаја Доде које он у условима непостојања страних субвенција никако не би могао да има. Размере овог утицаја тек ће се показати након 1912. године и престанка османске власти. Често не баш разумна и широкогруда политика вођена је уопште према северноалбанским католицима што је била честа замерка скадарског конзулата.³⁴¹

Слабост система субвенција није пролазила непримећено код самих конзула па је Аугуст фон Крал, у том тренутку конзул у Скадру, приликом слања 87 потврда о исплати субвенција за први део 1907. године истицао да покушава да новац усмерава само ка људима који га заслужују. Саме субвенције, истицао је Крал, изазивају и добре и лоше последице. Тако се међу „невероватно корумпираним“ Малисорима северне Албаније у „добровољним даровима“ Монархије који им се дају како би се одупрли црногорским изазовима, број оних који их траже увећава, „а ако би смо на то пристали пали бисмо на ниво балканских држава“ које новац дају само у сврхе пропаганде тврдио је Крал. Он је сматрао да би такође била велика грешка да се верује да су сви ови људи кроз „наше мале донације“ лојални, јер поред представника Аустро-Угарске иду и на Цетиње а преко италијанских конзулата добијају новац од лажних претендената на замишљени албански престо из јужне Италије иако је циљ Монархије да се заинтересују за неке од националних циљева.³⁴²

Постојао је свакако још један мотив у упорном слању новца католицима у северној Албанији који се не сме занемарити. Двојна монархија морала је да води рачуна о свом положају као о католичкој великој сили што је било дубоко

³⁴¹ HHStA PA XII Kt. 302, Nr. 2, Ипен – Голуховски, Скадар, 11. јануар 1898, где Ипен наводи „...да смо у последњих 80 година утрошили скоро 2 милиона гулдена а да од неких католика у северној Албанији можемо очекивати само тек формалну уљудност“.

³⁴² HHStA PA XIV Kt. 25, Nr. 72, Крал – Ерентал, Скадар, 27. јун 1907.

укорењено у свести њених елита.³⁴³ Зато би свако узмицање у заштити истоверника било сматрано као опадање царско-краљевског престижа.³⁴⁴

У основним цртама аустроугарска политика у северној Албанији била је посвећена спречавању централизације коју је више у налетима него као посвећену реформу покушавала да спроведе османска власт. Тако је требало одржати равнотежу између повластица, у првом реду малисорских племена, власти у Цариграду и других заинтересованих страна за северну Албанију. Потискивање црногорског утицаја у граничним пределима сматрано је јако важним не само за практичну политику већ и за престиж Монархије која није смела да допусти да јој Црна Гора као земља ограничених ресурса преотме позицију заштитника ни у пар пограничних племена. Резултат би, према плановима требало да буде одржавање високог угледа међу становништвом без обзира на вероисповест.

4.3. Средња и јужна Албанија: бегови-земљопоседници између отпора и сарадње

У средњој и јужној Албанији до краја 19. века Аустро-Угарска није водила значајну спољну политику.³⁴⁵ У наведеним крајевима владала је стабилност у верском смислу било због муслиманске већине у средњој Албанији било због толерантнијих бекташија на југу. Политичка равнотежа одржавана је захваљујући припадницима беговских породица који су у исто време били отворенији за идеје албанског национализма, док је њихов положај у османској администрацији био сигурнији захваљујући пространим земљишним поседима.³⁴⁶

³⁴³ О схватању Аустро-Угарске као католичке силе: HHStA PA XIV Kt. 28, Memorandum über die Rückwirkung der Orientkrise auf die österr.-ungar. Politik in Albanien, Herbst 1909. Аутор текста је Алфред фон Рапапорт, конзул, а од 1913. и шеф новооснованог албанског одељења у Министарству спољних послова. Аутор користи фразу „der Monarchie als katholischer Macht“.

³⁴⁴ Пренг Дочи иначе је и од османских власти добијао 1500 франака годишње, HHStA PA I 473, Memoire über Albanien (1896)

³⁴⁵ Исто, Wien, 11. Jänner 1898, Julius von Zwiedinek, Die albanesische Action des k. und k. Ministeriums des Aeussern im Jahre 1897.

³⁴⁶ K. Csaplár-Degovics, *Österreichisch-ungarische Interessendurchsetzung im Kaza von Tirana*, 144-145.

У средњој Албанији аустроугарски конзули су дочекивани са неповерењем а османска власт посматрала је свакога ко би био у контакту са странцима као шпијуна што је отежавало рад дипломатским представницима Монархије.³⁴⁷ Такође, област Љуме је била немирна и практично област без контроле, речима вицеконзула Рапапорта, „enfant terrible“ свог санџака где је мутесариф често био само „kläglichste Figur“³⁴⁸ без утицаја да спречи пљачке углавном, мада не само, хришћанских села претежно у областима Гостивара и Кичева.³⁴⁹

Средиште политичког утицаја у средњој Албанији била је Тирана са својим утицајним и моћним беговима.³⁵⁰ Припадници богате породице Топтани, као бегови тиранске области, били су у родбинским и брачним везама са утицајним породицама у Скадру, Елбасану као и породицама са југа: Вљорама из Валоне и Врионија из Берата. Породица Топтани је овладала Тираном крајем 18. века док су сами потицали из оближње Кроје позивајући се на порекло од средњовековне албанске династије Топија.³⁵¹ Свој успон Топтанији су заправо догодили Каплан Ахмед-паши (Kaplan Ahmed Pasha) са почетка 19. века који је у сукобу Мустафе-паше Бушатлије и османске власти одабрао султанову страну.³⁵²

На путовање у средњу Албанију скадарски конзул Теодор Ипен је кренуо како би успоставио контакт са вођама албанских муслимана у име Двојне Монархије.³⁵³ Он је разговарао са Мурат-бегом Топтанијем (Murad bej

³⁴⁷ HHStA PA XIV Kt. 24, Nr. 18, Квијатковски – Голуховски, Драч, 24. август 1900. Према мишљењу конзула Хале и у времену експанзије албанских националистичких идеја становништво Тиране било је фанатично муслиманско и национална партија бегова била је у дефанзиви: HHStA PA Kt. 381, Nr. 33, Хала – Ерентал, Тирана, 5. април 1909.

³⁴⁸ У преводу бедна фигура.

³⁴⁹ HHStA PA XII Kt. 302, Nr. 9, Рапапорт – Голуховски, Призрен, 5. фебруар 1898. Зато ни аустроугарски конзули као ни османске власти или било која друга заинтересована страна нису имале утицаја на бунтовне Љумљане. Слање војски само је повећавало број одметника: V. Elmaz Doda, unter Mitwirkung von Franz Baron Nopcsa, *Albanisches Bauernleben im oberen Rekatat bei Dibra (Makedonien)*, 125.

³⁵⁰ HHStA PA XII Kt. 301, Nr. 52, Ипен – Голуховски, Скадар, 29. октобар 1897, Ипен је био у средњој Албанији и Тирану сматра за пивотално место сваке акције у централној Албанији.

³⁵¹ T. Ippen, *Skutari und die nordalbanische Küsteneben*, Sarajevo 1907, 80.

³⁵² Током наредних неколико деценија као султанови лојалисти породица Топтани ставила је под своју контролу широку области читлука ка северу до реке Мати.

³⁵³ Као што је било предвиђено акционим плановима из 1897. године (в. уводни део поглавља) у циљу остварења контакта са албанским беговима што је био почетак значајног утицаја Двојне Монархије на средњоалбанске прилике а не „почетак једне романтичарске завере“

Тортани),³⁵⁴ зетом Наима Фрашерија (Naim Frashëri), и његовим братом Рефиком. Бегови су били „албански патриоти“ и заговорници отварања албанских школа са албанским књигама. Ипен се зато залагао за агресивно растурање албанских новина, уџбеника, књига међу муслиманима средње Албаније.³⁵⁵ Исти конзул наставио је почетком октобра 1897. године у Елбасан где се састао са „вођом албанске националне партије“ Дервиш-бегом Елбасанијем, који је имао идентичне захтеве као и браћа Топтани: албанске школе и уџбенике. Ипен подвлачи да Дервиш-бег ужива значајно већи утицај него сам мутесариф санџака захваљујући чињеници да са својих поседа око Елбасана у сваком тренутку може да доведе 1500 наоружаних људи у град. Његова струја националиста имала је присталице и у Берату, Корчи и Дебру.³⁵⁶ Позивајући се на Цвиденеков меморандум Ипен тражи активнију акцију међу средњоалбанским муслиманима. Уопште су за аустроугарске конзуле бегови били циљна група.³⁵⁷ Логика размишљања аустроугарског министарства била је да само ојачани беговски слој може представљати албанску нацију.³⁵⁸

Реч је свакако и о перцепцији државног уређења које су имали представници Двојне монархије као представници земље коју је практично и даље водио уски племићки круг. Отуд су дипломате Аустро-Угарске заправо желеле да успоставе тај начин уређења албанског друштва. Са друге стране албански беговат био је отворенији националној идеји након две деценије хамидовске исламизације и централизације, окрећући се национализму као

како је Ипенев пут описан код Т. Толева, *нав. дело*, 185. За потребе даљег деловања конзули су израдили посебне спискове „албанских патриота“ међу средњоалбанским беговима: ННStA PA XIV Kt. 7 Nr. 108/res, Квијатковски-Голуховски, Драч, 10. новембар 1900; Исто, Nr. 73, Крал – Голуховски, Монастир 10. децембар 1900.

³⁵⁴ Иначе изузетно непријатељски настројен према Словенима, наклоњен Аустрији, ННStA PA XIV Kt. 18, Faik Konitza, *Mémoire sur le mouvement national albanais*, Brussels, Jänner 1899.

³⁵⁵ ННStA PA XII Kt. 301, Nr. 50, Ипен – Голуховски, Скадар, 29. октобар 1897. Посебно је тражио 1000 примерака албанског буквара који је 1886. у Букурешту саставио Сами Фрашери, Општу историју његовог брата Наима у 500 примерака, и исто толико „Географије“ поново Самија, в. и Исто, Nr. 52, Ипен – Голуховски, Скадар, 29. октобар 1897. А. Wernicke, *Theodor Anton Ippen*, Wiesbaden 1967, 34.

³⁵⁶ Исто, Nr. 51, Винтер – Голуховски, Драч, 24. октобар 1897. Док је Берат одиста имао важно аутономистичко средиште међу Власима је током рата са Грчком владало филхеленско расположење, Исто, Nr. 1, Петровић – Голуховски, Валона, 12. октобар 1897.

³⁵⁷ ННStA PA XIV Kt. 24, Nr. 20, Квијатковски – Голуховски, Драч, 3. септембар 1901; в. и: К. Csaplár-Degovics, *Österreichisch-ungarische Interessendurchsetzung im Kaza von Tirana*, 161.

³⁵⁸ Види сличну тези и код: Исто, 163.

начину опозиционог деловања.³⁵⁹ Одговор османске власти био је удаљавање припадника албанског беговата у далеке крајеве Царства док су ти положаји представљани као почаст. Тако је Абедин-паша Дино (Abedin pashë Dino) један од утицајних јужњачких вођа Албанске лиге постављен за гувернера Архипелага у Егејском мору, Халил-паша Ализоти (Halil Alizoti) из Ђирокастра постављен је за управника Бејрута, док је његов рођак био сиријски кадија а Реџеп-паша Мати (Reser pashë Mati) завршио је у Измиру.³⁶⁰

Међутим, Мурат-бегу је поменута сарадња са Ипеном лако могла доћи главе. Након што је био ухапшен он ипак успева да побегне у Италију. Тамо му се обратила супарничка страна, Краљевина Италија која је преко Итало-Албанаца остваривала свој утицај у Албанији али са ограниченим успехом и практично без присталица међу албанским муслиманима. Иако по свој прилици није имао намеру да се веже за Италију,³⁶¹ тек гласине су биле довољне да га практично одстрани као некога преко кога би се могао вршити утицај међу албанским беговатом. Томе није помогло ни Ипеново заузимање а ни директно писмо које је сам Мурат Топтани послао министру Агенору фон Голуховском.³⁶²

Док се у северним крајевима насељеним Албанцима могло десити да између бегова највишег утицаја дође до бракова са онима који су нешто нижег имовинског стања, у средњој и јужној Албанији такве ситуације су у пракси биле немогуће. Најутिकाјније су биле породице Вљоре у Валони док су према анализи вицеконзула Ренџија њихов антипод у Берату били Врионији. Они су у самом граду и околини називани су „бегови Берата“ и под својом контролом нису држали само бератску казу већ и висораван Музакија, чији су приноси и профити били основ њихове моћи, а Фијери место уносне трговине. Иако су

³⁵⁹ N. Clayer, *Aux origines du nationalisme albanais*, 344.

³⁶⁰ Исто, 362-363.

³⁶¹ ННStA PA XII Kt. 302, Nr. 4С, Каличе – Голуховски, Цариград, 27. јануар 1898.

³⁶² Можда помало неспретно Мурат Топтани се правдао речима да Албанија није „чинија шпагета“ и да се није приклонио Италији, ННStA PA XII Kt. 303, Nr. 45В, Ипен – Голуховски, Скадар, 7. Новембар 1898. Бегови средње Албаније ускоро су постали отворенији ка коришћењу прилика кроз сарадњу са Монархијом па је тако Фуад-бег Топтани свог сина Музафера послао на школовање у Клагенфурт: ННStA PA XIV Kt. 10, Nr. 12/pol, Квијатковски – Голуховски, Драч, 23. јануар 1903; Исто, Nr. 45/res, Квијатковски – Голуховски, Драч, 14. мај 1903.

Вљоре у османским оквирима имали више положаје, они су због одсуства њихових водећих чланова препустили локално вођство и утицај Врионијима. Слично Топтанијима и њиховој улози у паду Бушатлија, Омер Вриони је био један од војних заповедника у војсци Али-паше Тепеленија и његова правовремена промена стране донела је његовим потомцима овако важан утицај. Такође, у побунама четрдесетих година 19. века Вриони су били уз власт а Вљоре међу вођама побуне што је створило јаз међу њима. Из угла аустроугарских конзула „Die Mittelpunkte für die autonomistische Bewegung“ (средиште аутономистичког покрета) налазило се у Валони, Берату и Аргирокастру одакле је и потицало њихово занимање за водеће породице јужне Албаније.³⁶³

Почетком 20. века „патријарси“ породице Вриони, Омер и Галиб-паша, предводници из времена Албанске лиге, подигли су синове у духу „албанског патриотизма“ док је њихов рођак Хасан био у прогонству са синовима због националне агитације.³⁶⁴ Ренци, конзул Монархије у Драчу, је у прилогу доставио породично стабло породице Вриони које на најбољи начин показује локалну структуру моћи на југу Албаније. Поменути Омер-паша Вриони је, поред два сина, имао и четири ћерке редом удате за Мехмед-пашу Топтанија, Аћиф-пашу Бичакуа, Фуад-бега Либохову док је најмлађа у том тренутку била верена за Шефкета-бега Елбасанија. Истовремено, Омеров брат Галиб био је ожењен сестром великог везира Ферид-паше Вљоре.³⁶⁵ Такође, жена Џемала-бега Зогилија била је из породице Топтани, а његова сестра је била мајка Дервиш-паше Елбасанија.³⁶⁶

Процена конзула била је да су приходи Врионија након пореза око 100.000 круна годишње (око 140.000 бруто) што је био приход који је почетком 20. века имало свега око 1000 становника Беча. Стога је јасно зашто би систем субвенција или неки финансијски утицај Аустро-Угарске на

³⁶³ HHStA PA XII Kt. 301, Nr. 2, Петровић – Голуховски, Валона, 26. новембар 1897; Исто, Nr. 4, Петровић – Голуховски, Валона, 8. децембар 1897.

³⁶⁴ HHStA PA XXXVIII Kt. 443, Nr. 18/pol, Ранци – Голуховски, Берат, 12. август 1905.

³⁶⁵ Исто.

³⁶⁶ HHStA PA XXXVIII Kt. 419, Nr. 14B, Ипен – Голуховски, Скадар, 30. мај 1901.

породице које су имале локалну моћ био безуспешан. Такође, процене су биле да породица Вриони има нешто више од 23.000 хектара земље.³⁶⁷

Још једна утицајна породица, Вљоре, бројала је међу својим прецима низ локалних господара још од половине 16. века баштинећи традицију о пореклу од анадолског ратничког племства који су своје позиције у јужној Албанији изградили као серхат-бегови (граничи војни заповедници).³⁶⁸ О угледу породице Вљоре сведочи и околност да је један од њихових представника био образован у чувеном хабзбуршком Терезијануму између 1899. и 1903. године.³⁶⁹ Без обзира на несигурне теорије о пореклу, несумњиво је да је већ вековима породица Вљоре политички доминирала Валомом и њеном широм или ближом околином у зависности од тренутног односа снага.

Занимљиво је упоредити и каријере двојице блиских рођака из породице Вљоре, Исмаила Кемала и Мехмеда Фериде Вљоре. Обојица су завршили грчку Зосимеа гимназију у Јањини, течно говорили албански, грчки, арапски, турски и француски и обављали функције валија, Исмаил Кемал у Либану а Ферид у Коњи. У познијим годинама Исмаил Кемал се окренуо албанском национализму и постао први председник албанске владе (1912-1914) док је Ферид дошао до положаја великог везира Османског царства (1903-1908).

Породице Вљоре и Вриони су поседовале простране поседе у равници Музакија у бератском санџаку, извозили су производе са својих поседа у Италију и тако поседовале значајну финансијску моћ, па су захваљујући томе имали превладавајући утицај на локалну администрацију.³⁷⁰

Опасност од генерализације о стабилности вилајета може се видети на примеру из Валоне, одакле је конзул Петровић извештавао о сукобу између

³⁶⁷ HHStA PA XXXVIII Kt. 443, Nr. 6/pol, Ранци – Голуховски, Валона, 5. фебруар 1907. Колика је била моћ бегова сведочи да је након неуспеле реформе краља Зогу, 1930. године још увек 40 процената сељака било без земље, Д. Ђорђевић, *Огледи из новије балканске историје*, 215.

³⁶⁸ E. Vlora, *Lebenserinnerungen*, I, München 1968, 26-28.

³⁶⁹ Исто, 47-63. Екрем Вљоре је послат у Терезијанум на заузимање његових рођака великог везира Фериде-паше Вљоре и оца државног саветника Сурја-бега Вљоре преко аустроугарског конзула у Цариграду, фон Каличеа, HHStA PA XII Kt. 303, Nr. 54A, Каличе – Голуховски, Цариград, 22. децембар 1898. Доцније, Екрем Вљоре ће као аустрофил и албански националиста заговарати аутономију Албаније под заштитом великих сила, HHStA PA XXXVIII Kt. 443, Nr. 21, Худа – Голуховски, Валона, 6. август 1906.

³⁷⁰ G. Gawrych, *нав. дело*, 23. Види и С. Patsch, *Sandschak Berat in Albanien*, Wien 1904, 134.

локалних муслимана и православних Албанаца закључујући да иако „Тоске важе за најтолерантнији део албанских муслимана изгледа да је само Валона изузетак“. Један богати православни Албанац из Трста одлучио је да пошаље звоно својој заједници. Међутим предвођени „фанатичним муфтијом“ (северни Албанац из Призрена) муслимани су се жалили локалном кајмакаму. Петровић закључује да ова „мала епизода“ показује постојање муслиманског фанатизма и на југу.³⁷¹

Инцидент који наводи Петровић била је вероватно последица тек завршеног грчко-османског рата³⁷² јер је реакција на реформе била значајно другачија на самом југу него у осталим вилајетима у којима је живело албанско становништво. Иако су били подједнако незадовољни османском влашћу, муслимани и хришћани нису доживљавали реформе као уједначавање сопствених права већ као унапређења система власти. То не значи да међу њима није било разлика, тако су муслимани били наклоњенији опстанку османске власти и били су велики противници мешања великих сила, док су са друге стране хришћани били наклоњени Грчкој и често незаинтересовани за реформе иако им се нису отворено супротстављали. Треба истаћи и да је на југу Албаније владало схватање да ће доћи до настанка албанског вилајета који ће имати широке границе што је изазвало одобравање за реформе.³⁷³

Са друге стране, локални беговат је био богат, често са наследним местима мутесарифа или кајмакама и са великим земљишним поседима, па је њихово отварање за националистичке идеје бринуло османске власти које су биле и флексибилније него према беговима у неким другим областима. Ипак они најотворенији према њима често су били депортовани, попут Ахмед-аге

³⁷¹ HHStA PA XXXVIII Kt. 443, Nr. 10, Петровић – Голуховски, Валона, 21. април 1898. Посебно у времену криза као што је било време грчко-османског рата док је власт делила оружје муслиманима хришћани страховали од масакра, в. извештај: HHStA PA XXXVIII Kt. 382, телеграм, Nr. - , Тројан, Јањина, 18. фебруар 1897.

³⁷² Иначе је одзив у рат против Грчке био раширен. Конзул Тројан из Валоне послао је листу редифа на којој су се нашла имена најважнијих бегова из Тиране, Елбасана, Берата, Монастира, Превезе и Валоне, Исто, Nr. 33, Тројан – Голуховски, Јањина, 18. март 1897. Према процени конзула Тројана укупно 20 хиљада Албанаца без оних из Косовског вилајета одазвало се позиву, Исто, Nr. 39, Тројан – Голуховски, Јањина, 25. март 1897.

³⁷³ HHStA PA XXXVIII Kt. 443, Nr. 11V/res, Ранци – Голуховски, Валона, 5. март 1903.

Дервиша, Абас-аге Каниотија као и још неколико отворених заговорника признавања албанског језика и националности. Са друге стране, Ислам-бег из утицајне породице Вриони јавно је заговарао иста права (што је истицао и на својим визит картама) али се слободно кретао и деловао. Вицеконзул Ренци је сматрао да је разлог што га влада сматра безопасним; међутим реалније је да је хапшење било тешко изводиво јер се радило о једној од најутицајнијих фамилија јужне Албаније.³⁷⁴

Власт је такође умела да примени најекстремније мере како би завела ред. Након две године затвора Абас-ага Каниоти је обешен са двојицом своје браће а није помогло ни активно заузимање Сурја-бега Вљоре да спречи њихово погубљење, упркос томе што је он био син Ферид-бега Вљореа, активног великог везира Османског царства.³⁷⁵ Протеривања бегова нису била усамљени примери већ део шире османске праксе, тако су Адем-бег Рисили из Валоне и Махмуд-ага из Канине у мају 1903. године интернирани у Алепо. Вицеконзул Ренци послао је у марту 1906. године занимљив извештај о интернираним беговима из Јањинског вилајета у којем поред двојице поменутих наводи још Ђемил-Бега Вљореа који се налази у анадолског Магнезији уз још двојицу валонских „нотабла“ Мула Џафера и Хасана Љумија затворених због дељења новина на албанском језику. Такође, припадник поменуте породице Вриони, Нухет-бег из Берата се од 1901. године налазио у Сивасу.³⁷⁶

Због стабилнијег политичког система у средњој и јужној Албанији аустроугарски конзули посветили су своје напоре организовању беговата да буде вођство албанског националног покрета уз заштиту појединаца од османских прогона. Наравно аустроугарски конзули убрзо су открили већ патриотски настројене бегове, али се суочавају и са двојакошћу у њиховим ставовима. Бегови су користили националну идеју као средство отпора, али нису били спремни да се одрекну свог друштвеног положаја зарад националног циља. Неки су наравно били истински националисти док су

³⁷⁴ Исто, Nr. 18/res, Ранци – Голуховски, Валона, 24. март 1903.

³⁷⁵ Исто, Nr. 28/res, Ранци – Голуховски, Валона, 10. мај 1904.

³⁷⁶ HHStA PA XXXVIII Kt. 443, Nr. 8/pol, Ранци – Голуховски, Валона, 26. март 1906.

други тај покрет видели као средство отпора Порти. Заједнички политички став све до 1912. године ипак им је био потреба да се очува Османско царство као брана извесном доласку нове империјалне, било аустроугарске било италијанске власти. С обзиром на таква расположења Монархија се посебно од око 1900. године трудила да заинтересује јужњачке бегове да шаљу своје синове у њене школе. Такав приступ је имао успеха.³⁷⁷

4.4. Косовски вилајет: успостављање поверења

Област Косовског вилајета³⁷⁸ у последњој фази османске власти била је извор нестабилности и готово сталних криза. Њене особености биле су околности да се радило о граничној области са неубедљивом муслиманском већином, разрађеном структуром моћи међу албанофоним становништвом уз стална надметања између локалних господара и османских власти.³⁷⁹ И коначно потребно је додати значајан утицај великих сила, у првом реду Аустро-Угарске и Русије као и најближих османских суседа, Србије, Црне Горе и Бугарске. Крајем 19. века њена значајна особина била је појава утицајних појединаца попут Исе Бољетинија, Бајрама Цурија, Хаџи Зеке, Риза-бега Кријезиуа из Ђаковице, Идриза Сефера из Гњилана или Рамазана Заскока из Љуме који су своје мреже утицаја ширили на различите начине: путем изнуде, шверца и обављања званичних функција у османској администрацији.³⁸⁰ Они су се често сукобљавали међусобно, али и са османским властима, тражећи

³⁷⁷ I. Blumi, *Seeing Beyond the River Drin: Ottoman Albanians and Imperial Rivalry in the Balkans after 1878*, Wechselwirkungen: Austria-Hungary, Bosnia-Herzegovina, and the Western Balkans, 1878-1918, ed. by C. Ruthner, D. Reynolds Cordileone, U. Reber, R. Detrez, New York 2015, 391.

³⁷⁸ Вилајет је обухватао приштински, скопски, призренски, новопазарски и дебарски санџак, да би 1884/85. године био формиран посебан пећки санџак, да би призренски и дебарски били припојени Монастирском вилајету. Са пресељењем седишта Косовског вилајета у Скопље 1888. године и повратком призренског санџака у његов састав 1896/97. године добио је облик који ће имати до слома османске власти 1912. године, в. S. Rizaj, *Kosovski vilajet 1896-1897. godine*, Zbornik Filozofskog fakulteta u Prištini 6 (1969), 330-331. Реформе се нису спровидиле и кључне положаје у државном апарату држали су муслимани, Исто, 365. Сам назив вилајета био је значајан; османске власти су га именовале по Косовској бици (1389) како би показали своје освајачко право у граничним областима, T. Ippen, *Novibazar und Kossovo (das alte Rascien)*, Wien 1892, 3.

³⁷⁹ N. Clayer, *Aux origines*, 80.

³⁸⁰ N. Clayer, *Religion et Nation chez Albanais, XIXe-XXe siècles*, Istanbul 2003, 205.

ослонац и код представника страних држава или великих сила. Политички захтеви већине елите албанских муслимана све до пред крај османске власти тicali су се скупа права који се могу назвати локалном самоуправом.³⁸¹

Албански муслимани и у односу на њих малобројни католици северно и источно у метохијској равници, на Косову, и у Македонији били су организовани у барјаке као територијалне јединице и иако су неке групе задржале сећања на повезаност у северноалбанској средини, нису се држали крвне освете онако као њихови преци, нити су били у нераскидивим савезима заснованим на заједничком пореклу; њихово уређење било је регионално и засновано на војном ангажовању по истом принципу.³⁸² Наравно постојали су изузеци попут области на граници са северном Албанијом где су фисови Гаши и Краснићи били најсличнији малисорским племенима.³⁸³

У практичном смислу, желели су да сами, без државних судова решавају спорове по принципу мешавине традиционалног и верског права, да без уплитања власти носе оружје а уз то су били ватрени противници било каквих реформи у самом Косовском вилајету или његовој околини. Њихови политички или бунтовнички покрети попут тзв. „Пећке лиге“ (Besëlidhja e Rejës-1899. године), отпор отварању српском конзулату у Призрену (1899/1900), односно руском у Митровици (1902), били су израз антихришћанског и антисловенског расположења које је било доминантно у вилајету. Важно је напоменути да, иако припадници албанске елите нису отворено исказивали националне идеје то није значило да нису умели њима да се користе што ће бити показано на примеру Исе Бољетинија. Свакако у сусрет 1912. години и у Косовском вилајету су се као припадници нове генерације локалних господара појављивали албански националисти попут

³⁸¹ Отпор централним властима могао је бити изазван најразличитијим разлозима. Тако су митровачки муслимани 1905. године протерали све османске званичнике јер су одбијали да прихвате измену у опорезивању, ННStA PA XXXVIII Kt. 385, Nr. 25, Цамбаур – Голуховски, Митровица, 29. март 1905. Такође постојале су основане сумње да је један Албанац убио вучитрнског кајмакама незадовољан његовим поступањем, Исто, Nr. 33, Цамбаур-Голуховски, Митровица, 3. мај 1905. Упор. Е. А. Frantz, *нав. дело*, 105. Побуне против реформи и пореза дешавале су се и током 1904, 1905 и 1907. године, М. Јагодић, *Српско-албански односи*, 86-89.

³⁸² N. Clayer, *Aux origines du nationalisme albanais*, 27-28.

³⁸³ Примера ради досељеници из области Мати који такође нису познавали фисовски организацију по доласку би постајали део фиса који их прихвата, А. Урошевић, *Трагови племенских организација код Арбанаса на Косову*, *Balkanica* 7 (1976), 323-324.

Хасана-бега Приштине (Hasan bej Prishtina) и Неџиба Драге (Nexhip bej Draga) који је од 1908. године био активан у албанској националистичкој штампи³⁸⁴ а имаће једну од водећих улога у албанском устанку 1912. године.

Аустроугарски утицај у Косовском вилајету био је ограничен због непријатељства и неповерења које су албански муслимани осећали према Монархији, уосталом као и у другим хришћанским државама попут Црне Горе и Србије. Међутим, током друге половине деведесетих година 19. века нетрпељивост према Аустро-Угарској почела је да попушта захваљујући чињеници да су муслимани Босне и Херцеговине очували своје поседе и верска права што је утицало на Албанце у Косовском вилајету. Но, то није значило и да су честа ширења вести о опасности од страних инвазија које су шириле османске власти престала, већ су и даље повремено укључивала и Аустро-Угарску. Упркос томе што се, према мишљењу главних експерата Балхаусплаца за Албанију, већина албанских патриота уздала у помоћ Двојне Монархије, то се није могло тврдити за „североисток“ чије су водеће породице биле склоне да прихвате панисламске идеје из Цариграда.³⁸⁵

Зато у Косовском вилајету није постојао систем субвенција као у Скадарском већ је највећи део новца уплаћиван за католичке школе, учитеље и књиге у Јањеву, Феризовићу, Призрену и Скопљу док су нотабли новац добијали за поуздане податке о мрежама утицаја или за информације о њиховим удруживањима. Монархија није очекивала лојалност од косоварских вођа већ је само помагала набављање штампе и књига за оне који су били заинтересовани.³⁸⁶ Политику Абдулхамида II у којој је промовисан ислам као веза са нотаблима, чинила су додељивања звања паша и бегова, уз новац и земљу, административне позиције и честе амнестије, честа протеривања и враћања у вилајет. На тај начин султан јесте на изванредан начин везао албанске

³⁸⁴ *Hasan Prishtina: përmbledhje dokumentesh, 1908-1934*, ср. nga, K. Nuro dhe N. Bato, Tiranë 1983, 1-5, 7-10 (бројеви означавају документе а не странице).

³⁸⁵ Видети: *Memoire über Albanien (Ende 1901 bis Anfang 1905)* чији је аутор конзула Аугуст фон Крал у РА I Kt. 473, такође и у ННStA Nl. Крал Kt. 1. Крал такође износи тврдњу да је аустроугарска администрација у Босни и Херцеговини оставила позитиван утисак на албанске муслимане.

³⁸⁶ В. опширан извештај Алфреда Рапапорта: ННStA РА XIV Kt. 25, Nr. 14, Рапапорт – Ерентал, Скопље, 3. фебруар 1907.

муслимане за државу али се њихов отпор централизацији и реформама појачавао и опстајао а уједно је водио и све дубљем отуђивању православних Срба од османских власти.³⁸⁷

У плановима са краја 19. века области Косовског вилајета нису били у фокусу аустроугарске политике; они то постају тек са активнијом политиком Србије и њеном жељом да стекне излаз на море.³⁸⁸ Тајним аустро-руским споразумом о Балкану, утврђеним разменом нота 17. маја 1897. године, према трећем члану договора Аустро-Угарска је задржала право на анексију Санџака, док је у додацима исте одредбе територија између Јањине и Скадарског језера предвиђена за формирање Кнежевине Албаније „са довољним проширењима ка истоку“.³⁸⁹ Остатак је био предвиђен за деобу између балканских држава уз надгледање Русије и Аустро-Угарске. Овим споразумом посед Босне и Херцеговине и Новопазарског санџака није био предмет дискусије јер аустроугарска страна задржала право анексије обе територије. Са садржајем је упознат немачки цар док је од италијанског председника владе и министра иностраних послова задржан део о Албанији.³⁹⁰ „Довољна проширења“ су свакако подразумевала да би у Косовском вилајету Монархија показала спремност да преговара са Србијом и Бугарском.³⁹¹

Међутим, већ неколико година касније ће се распламсати дипломатска борба између Аустро-Угарске са једне и Србије и Црне Горе са друге стране (у њима је виђена продужена рука Русије) у Косовском вилајету. Зато су била врло честа мишљења и локалних српских и аустријских представника да иза албанских покрета стоји друга страна. Тако су скуп Албанаца код Феризовића аустроугарски конзули описивали као последицу српске агитације о аустроугарској окупацији док су читав покрет организовале локалне албанске вође као присталице младотурских официра.³⁹²

³⁸⁷ Е. А. Frantz, *нав. дело*, 125-128.

³⁸⁸ Види: Н. Kapidžić, *Pripreme za austrougarsko prodiranje u albansko etničko područje*, 415-430.

³⁸⁹ *Balkanski ugovorni odnosi 1876-1996*, I (1876-1918), prir. М. Stojković, Beograd 1998, dok. 72.

³⁹⁰ *Исто*.

³⁹¹ Одређене територије предвиђане су за уступање Србији и на конференцијама из 1896. године, HHStA PA I 473, Protokoll der 8. Dezember 1896.

³⁹² Ž. Avramovski, *Izveštaji austrougarskih konzula u Kosovskoj Mitrovici, Призрени и Скопљу о одборској скупштини у Феризовићу, 5-23. јула 1908. године*, Godišnjak Arhiva Kosova 2-3 (1970), 310-330, dok. 2, Cambaur – Erental, Mitrovica, 6. Jul 1908.

Интерес Аустро-Угарске за стање у Косовском вилајету може се пратити и преко учесталости оснивања њених представништава у области: конзулат у Призрену основан је 1870. године, конзулати у Скопљу и Митровици, 1889. односно 1904. године. Раст интересовања Монархије видљив је и према броју извештаја из наведених конзулата, док је 1870. године из Призрена послато 11 извештаја, 15 година касније тај број износио је преко стотину, да би након 1908. године конзули скоро свакодневно извештавали Балхаусплац. Број извештаја растао је једнако и у Митровици и Скопљу.³⁹³ Борба за утицаје на локалну елиту управо је исказивана отварањем конзулата који су били како борба за симболичку надмоћ тако и практична политичка ствар. Тако је Русија маја 1902. године отворила конзулат у Митровици забринута због раста аустроугарског утицаја.³⁹⁴ Конзул Шчербина је међу албанским муслиманима схваћен као доносилац реформи након чега је избила побуна у марту 1903. да би сам конзул био рањен услед чега је преминуо 10. априла.³⁹⁵ Аустро-Угарска је две године касније отворила сопствени конзулат у истом месту.

Питање наоружаних албанских муслимана било је кључно за стање у вилајету. Као једина заједница која је имала могућности контроле силе, нарочито након повратка из ратова, готово редовно би уздрмали локалне структуре власти у својим санџацима. Тако су након повратка из османско-грчког рата 1897. године Албанци истерали приштинског, призренског, пећког и сјеничког мутесарифа.³⁹⁶ Поред тога што су сматрали да би без оружја османска власт могла да уништи њихову превласт, локални „нотабли“ су користили своју ватрену моћ да контролишу немуслимане у вилајету.

У складу са растућим непријатељством са Србима вође албанских муслимана који су били против свих који би могли да им угрозе положај њихових интереса са Монархијом у Косовском вилајету.³⁹⁷ Како је закључивао Алфред фон Рапапорт, вицеконзул у Призрену иако нема иницијатива за

³⁹³ Е. А. Frantz, *нав. дело*, 133.

³⁹⁴ Д. Т. Батаковић, *Погибија руског конзула Шчербине у Митровици 1903. године*, Историјски часопис 34 (1987), 311.

³⁹⁵ М. Јагодић, *Српско-албански односи*, 75-76.

³⁹⁶ Исто, 50.

³⁹⁷ В. Ђоровић, *нав. дело*, 24.

успостављање аутономне државе требало је придобити симпатије већинских, албанских муслимана, и њихов утицај користити против „словенства“ односно у практичном смислу спречити могућности прилажења Србије и Црне Горе албанским вођама.³⁹⁸

Скоро две деценије након нарушавања релативне равнотеже становништва у Косовском вилајету између хришћана и муслимана током 1876-1878. године³⁹⁹ област се налазила под неупитном контролом албанских првака. До краја османске власти исељења православног српског становништва су се као по правилу настављала.⁴⁰⁰ Насиље је нарочито расло у време ратова и криза нарочито након Јерменске (1894-1895), Критског устанка (1896) и Грчко-османског рата (1897), реформи 1903-1905, устанака (1908-1912).⁴⁰¹ Основни проблем како у остатку Османског царства тако и у Косовском вилајету био је како убедити муслимане да се одрекну свог повлашћеног положаја. Међутим, према мишљењу аустроугарских конзула, у вилајету је међу албанским муслиманима владало уверење да је ислам религија слободних и господара а хришћанство вера покорених и робова.⁴⁰² С

³⁹⁸ ННStA PA XII Kt. 301, Nr. 152, Рапапорт – Голуховски, Призрен, 25. октобар 1897.

³⁹⁹ „... из ослобођених крајева повукло се, делимично и под притиском српских власти, више од 30.000 тамошњих Арбанаса тражећи уточиште на Косову и Метохији а пред терором башибозука с Косова и Метохије у Србију је пребегло више десетина хиљада Срба“, у: Д. Т. Батаковић, *Косово и Метохија у српско-арбанашким односима*, 41.

⁴⁰⁰ Са простора Косовског вилајета иселило се, под притиском „зулума“ између 135 и 150 хиљада Срба. Милош Јагодић одређује број од око 100.000 православних Срба северно од Шар планине а јужно од још око 35.000 људи, у: М. Јагодић, *Српско-албански односи*, 289, док се у делу Душана Т. Батаковића који прати истраживања Јована Цвијића наводи број од око 150 хиљада људи, Д. Т. Батаковић, *Косово и Метохија у српско-арбанашким односима*, 46. „Зулуми“ су термин који је најчешће коришћен у изворима који описују разлоге исељења из Косовског вилајета. Поред пљачки, убистава и сличних злодела којима су били изложени иако ређе и сиромашни муслимани Косовског вилајета за немуслимане препреке су биле и системске природе. Јасна потчињеност локалним албанским господарима, непостојање праведног суђења, масовни прогони током значајнијих политичких криза било да је разлог био отпор реформама, страх албанских муслимана од инвазије неке стране силе или суседне државе оштрица прогона била би усмерена на локално становништво православних Срба или католичких Албанаца. Муслимани и хришћани били су дакле неједнаки и у плаћањима пореза, састава жандармерије, а док су муслимани могли да се сукобе са властима за хришћане та могућност није постојала, в. Е. А. Frantz, *нав. дело*, 365-368. Без обзира на све промене иако се радило о „трусној етничкој зони“ Косовски вилајет је остао етнички разноврсна област све до друге половине 20. века, G. Dejjings, *нав. дело*, 24. N. Clayer, *Aux origines*, 75.

⁴⁰¹ М. Ković, *Drawing on smaller Narrative Units. The Image of Kosovo Albanians in the Reports of Serbian Diplomats (1889-1912)*, AIESEE Revue 40-44 (2010-2014), 216, као и: М. Јагодић, *Српско-албански односи*, 207.

⁴⁰² N. Clayer, *Religion et Nation chez Albanais*, 201. O. J. Schmitt, *Kosovo: Kurze Geschichte einer zentralbalkanischen Landschaft*, Wien 2008, 65. Зато се немуслимане не поистовећују са

друге стране, важно је приметити да је ситуација са тешкоћама око реформи можда тек формална замерка уколико се претпостави да је власт уопште желела да их спроведе. На почетку 20. века, 1900/1901. године, у читавом Косовском вилајету из Цариграда је финансирана свега једна гимназија на супрот 45 медреса, исламских верских школа.⁴⁰³ Косовски вилајет је тако постао област у османској држави са највише верских школа по кази.⁴⁰⁴

Такође, због искуства из осамдесетих година 19. века и отвореног сукоба са Албанском лигом (1880-1881), Порта се често наизглед укочено и незаинтересовано односила према бунтовништву и незаконитом понашању албанских вођа заправо само ради избегавања сукоба са својим муслиманским поданицима.⁴⁰⁵ Зато су централне власти од времена танзиматских реформи 1839. године па све до Младотурске револуције 1908. имале проблеме са наплатом пореза у вилајету.⁴⁰⁶

Ипак османска власт је често покушавала да надомести јаз са локалном муслиманском заједницом али у томе претежно није имала успеха. Тако је у току преговора са локалним муслиманима предложено да на одговорно место мутесарифа у Призрену дође бивши пећки мутесариф Мустафа Бардаи. Као рођени Призренац, сматрано је, погодовао би албанском националном осећању („albanesischen Nationalgefühl“). Међутим вицеконзулу Рапапорту локални бег је поручио да би сматрао за срамоту да се клања Барадаију јер му

Османским царством, Исто, 65; в. и N. Claye, *Aux origines*, 77. М. Јагодић, *Српско-албански односи*, 131. Не треба ипак губити из вида да је са протоком времена у Косовском вилајету етничка идентификација постајала постепено важнија од верских иако су друге наставиле да играју улогу у одређивању првих, G. Dejjings, *нав. дело*, 50.

⁴⁰³ K. Prifti, *Lidhja Shqiptare e Pejës: lëvizia kombëtare 1896-1900*, Tirane 1984, 66-67. Политика власти ојачавала је муслимански идентитет албанских вођа али је стварала и идеје о територијализованој аутономији заснованој на мешавини „феудално-шеријатских права“ како је извештавао конзул Бохумил Пара, В. Стојанчевић, *Срби и Арбанаси*, 202-203.

⁴⁰⁴ S. A. Somel, *нав. дело*, 235.

⁴⁰⁵ *Австриски документи 1905-1906*, том 1, док 26, Рапапорт – Голуховски, 26. март 1905, пише о слању трупа у Качаник како би се натераи Албанци из Пећи да плаћају данак али да сматра да никакве ескалације неће бити јер не желе да ризикују сукобе као пре четврт века. Са друге стране албански муслимани видели су реформе као облик потчињавања хришћанској држави, били су противници ангажовања страних официра док су жандармерију видели као процес сопственог разоружања, E. A. Frantz, *нав. дело*, 112, в. и: ННStA PA XXXVIII Kt. 385, Nr. 30, Цамбаур – Голуховски, Митровица, 29. април 1904. Сукоби су постојали и међу самим великим силама које су жандармеријске зоне видели и као сфере утицаја, в. *Аустро-Угарска и Србија 1903-1918: документи из бечких архива*, Књ.2, 1904, ур. А. Раденић, Београд, док. 38 и 143.

⁴⁰⁶ E. A. Frantz, *нав. дело*, 101-102.

је брат био слуга у дому његовог оца.⁴⁰⁷ Другим речима, једино задовољавајуће решење за постојећу елиту било је да власт буде у њиховим рукама. Чак и ако би завршила код супротне фракције највише се могло рачунати на невољну и бунтовну покорност која по правилу не би дуго трајала. То је у сваком случају доприносило општој хроничној нестабилности османског система у којем постављења на иоле утицајна места у империјалној структури у просеку нису трајала ни годину дана.

Динамика односа локалних елита у Косовском вилајету најбоље је уочљива на примеру једног сукоба између локалних моћника⁴⁰⁸ између Риза-бега Кријезиуа, иначе зета чувене пашаларске породице Беголи и Бајрама Цурија, рођака утицајног Хаџи Мула Зеке, који је почео још 1885/86. године око превласти у области Ђаковице.⁴⁰⁹ После вишеструких егзила или добијања утицајних позиција у османској администрацији власт је покушала да оконча немире рушењем куле Риза-бега новембра 1897. године.⁴¹⁰

Пре тога, Риза-бег Кријезиу је као локални господар тражио преко ђаковачког свештеника Дон Николе Мазарекуа да посредује код аустроугарског вицеkonzула како би се локални захтеви изнели пред Порту уз подршку Монархије; у супротном, наглашавали су окренуће се руском конзулу.⁴¹¹ Сукоб двојице првака који је на Балхаусплацу виђен као трошење снаге замишљеног „албанског покрета“ у којем се не оставља могућност за остварење заједничких интереса.⁴¹² У питању је била локална борба за власт у којој је Риза-бег у датом тренутку лоше стајао у односу на конкуренцију, међутим Рапапорт је предложио Мазареку да одбије посредништво и да га упути директно у њему, јер империјални конзулат одржава добре односе са свим првацима у земљи. Идеја је свакако била да се оствари симболична

⁴⁰⁷ HHStA PA XII Kt. 301, Nr. 146, Rapraport – Голуховски, Призрен, 12. октобар 1897.

⁴⁰⁸ G. Gawrych, *нав. дело*, 133. Упоредо са сукобима почело је и и слабљење османске власти и раст безвлашћа, Ђ.Микић, *Друштвене и економске прилике косовских Срба у 19. и почетком 20. века*, 39. Економско погоршање и за хришћане и за муслимане, више разбојника, 338.

⁴⁰⁹ N. Claye, *Aux origines du nationalisme albanais*, 83. HHStA PA XII Kt. 301, Nr. 162, Рапапорт – Голуховски, Призрен, 20. новембар 1897.

⁴¹⁰ М. Јагодић, *Српско-албански односи*, 50.

⁴¹¹ HHStA PA XII Kt. 301, Nr. 139, Рапапорт – Голуховски, Призрен, 6. октобар 1897.

⁴¹² HHStA PA I Kt. 473, Wien, 11. Jänner 1898, Julius von Zwiedinek, *Die albanesische Action des k. und k. Ministeriums des Aeussern im Jahre 1897.*

победа над ривалима у придобијању „значајног човека“. Занимљиво је да је у ситуацији обновљених сукоба између две сукобљене стране Риза-бег слично поступио када је августа 1902. године преко генералног конзула Бохумила Паре понудио своје услуге Аустро-Угарској.⁴¹³

У истом извештају Рапапорт извештава да је у призренском крају власт потпуно у рукама муслиманских нотабла и то „неких радикалних и деструктивних елемената уместо исправних и интелигентних људи“.⁴¹⁴ Уколико би се показало да је ефикасност супарничког клана на високом нивоу, онда би прваци били осуђени на чекање грешке или тражење подршке било власти било неке заинтересоване стране за ситуацију у вилајету, као што је био случај са Риза-бегом.⁴¹⁵ У покушајима да ситуацију оконча или барем ограничи конфликт чијих се последица плашила, Порта је ангажовала Зија-бега, бившег амбасадора у Бечу, да наступи као посредник између завађених партија.⁴¹⁶ Тако је у последњи час спречено убиство Хаџи Мула Зеке, Цуријевог рођака и савезника које су покушале Риза-бегових присталица.⁴¹⁷ У сукоб је била умешана и Црна Гора од које је Риза имао писма којим су га уверавали у помоћ његовој струји, што показује сву замршеност локалних односа.⁴¹⁸

Сукоб је послужио као предлог вицеконзулу Рапапорту за анализу стања у Косовском вилајету и тумачење улоге османских власти у истом. Према његовом мишљењу, почев од победе над Албанском лигом 1881. године, према плану мушира (маршала) Дервиш-паше, заповедника османских трупа, које су однеле победу над албанским јединицама, Порта је успоставила систем власти карактеристичан за Косовски вилајет. Са циљем одржавања привида централне власти, локалне позиције биле су резервисане за најекстремније појединце склоне насилним решењима који би иза себе окупили групу људи спремну да их прати у сукобима. Затим би се те две струје толико често ротирале на власти, и бивале лишене исте те је ефекат био само

⁴¹³ В. Стојанчевић, *Срби и Арбанаси 1804-1912*, Нови Сад 1994, 217. Наредног месеца и његов ривал Бајрам Цури одрицао је истом конзулу да је аустроугарски непријатељ.

⁴¹⁴ ННStA PA XII Kt. 301, Nr. 139, Рапапорт – Голуховски, Призрен, 6. октобар 1897.

⁴¹⁵ Исто, Nr. 150, Рапапорт – Голуховски, Призрен, 20. октобар 1897.

⁴¹⁶ Исто, Nr. 9, Каличе – Голуховски, Цариград, 3. март 1898.

⁴¹⁷ ННStA PA XII Kt. 302, Nr. 22, Рапапорт – Голуховски, Призрен 3. март 1898.

⁴¹⁸ Исто, Nr. 10, Каличе – Голуховски, Цариград, 11. март 1898.

заробљавање Албанаца у таквом кругу. И данас, закључује Рапапорт, у круговима најближим султану постоји јака струја која одржава ту политику.⁴¹⁹

Сукоб између Кријезиуа и Цурија није био усамљен случај. Тако су између локалних господара вођени и мали ратови, па је на јесен 1900. године Ферхат-бег Драга, син митровачког првака Али-паше, пљачкао зависне сељаке – чивчије – свог ривала како би ослабио његову позицију и изборио се за утицај у управном систему.⁴²⁰ Политичка нестабилност у западним областима Косовског вилајета, Приштинском, Новопазарском, Пећком и Призренском санџаку била је првенствено изазвана сукобом османске власти са локалним представницима муслиманског становништва. Тако је и конзул у Скопљу Бохумил Пара описивао османску власт као потпуно неспособну у свакодневном извршавању својих права и обавеза. Насиља су постајала изузетно честа и то у селима мешовитог религијског састава односно на путевима за трговачка средишта или на планинским прелазима. Тако су Љумљани често држали читава села уцењена и захтевали плаћање глобе у замену за то да их не опљачкају. Опирања су била повод за прогоне и крвне освете, при чему се јављају миграције у Србију односно Црну Гору за хришћанско становништво а иако су биле ређа појава, долазило је и до исељења муслимана у мирније крајеве царства.⁴²¹

Врло је важно разумети да се амбиције вођа албанских муслимана, иако су били највећим делом посвећене контроли локалних заједница којој су припадале, нису ту и завршавале. О томе је занимљиво сведочанство оставио Иван Иванић, писар приштинског конзулата који се 19. и 20. децембра у Скопљу састао са Бајрамом Цуријем из Ђаковице, Ајдин-бегом и Ферхат-бегом, синовима Али Драге, који су га уверавали да ће бити боље и за Србе „кад Арбанија добије аутономију“ која им по праву припада. Ферхат Драга је говорио да су Арбанаси у овој земљи већина и да „нам је припадала у време Скендер-бега и Леке Дукађина“ и желимо ту „стару Арбанију“. „Искрено да говоримо господине ми желимо да успоставимо стару Арбанију наши ученији

⁴¹⁹ Исто, Нр. 22, Рапапорт – Голуховски, Призрен, 3. март 1898.

⁴²⁰ В. Стојанчевић, *нав. дело*, 186-187.

⁴²¹ Исто, 183-186.

људи, који напустише отаџбину, коју сада држе Турци, боре се за нашу ствар са пером у руци. Арбанаске новине, књиге и букваре, које они нашим арбанашким језиком и азбуком штампају у Букурешту и Брислу, ми читамо у сласт иако их врло тешко добијамо ... и помоћи ћемо им са оружјем у руци“.⁴²² Из наведеног извештаја јасно се види да су главари имали контакте са албанском националистичком емиграцијом што им наравно није сметало, да као што је већ речено за случај бегова из породице Драга, пљачкају и убијају српске чифчије како би ослабили положај свог ривала у исто време им обећавајући сигурност у будућој Албанији.

Хаџи Мула Зека био је албански првак из Пећи који је својим утицајем и политичким деловањем обележио прелаз векова у Косовском вилајету. Мула Зека је покушавао да претвори остварену локалну превласт у контролу над значајно ширим политичким фронтом. Иако је Мула Зека тражио сарадњу са аустроугарском Монархијом предлажући чак да ради на припајању крајева Косовског вилајета Аустрији он је био исувише сумњив конзулима и дипломатама Беча због блиских односа са султаном, русофилије и несталног карактера.⁴²³ Слична оцена Мула Зеке постоји и у плановима Балхаусплаца о акцији у Албанији.⁴²⁴ Годинама касније према извештају француског конзула Макса Шублијеа из 1902. године, Мула Зека се и даље надао албанској аутономној држави под аустроугарском влашћу у којој би сам био суверен.⁴²⁵

⁴²² *Писма српских конзула из Приштине 1890-1900*, прир. Б. Перуничкић, Београд 1985, док. 40, Иванић – Симић, 24. децембар 1898: „Али Драга паша и његова два сина (трећи је кајмакам у Кратову) врло су упливни не само у Колашину већ и у Рожају, Беранима, и Пећи. Сутра дан сам говорио и са Бајрам-Цуром из Ђаковице, који је у краћим потезима потврдио све оно, што су ми синоћ говорили Али Драга паше синови“. Поменути, трећи син Неџиб Драга био је кајмакам поред Кратова још и у Велесу и Новом Пазару, да би након 1902. напустио османску администрацију. Након подршке Младотурској револуцији играо је важну улогу у устанку 1912. године а након Првог светског рата као један од вођа партије Џемијет у новој Краљевини СХС. После његове смрти 1921. године на месту страначког вође наследио га је брат Ферхат.

⁴²³ ННStA PA XXXVIII Kt. 398, Nr. 168, Винтер – Голуховски, Призрен, 25. новембар 1896; Исто, Nr. 25, Винтер – Голуховски, Призрен, 1. март 1897; Е. А. Frantz, *нав. дело*, 133-135; Без обзира на чињеницу што је Зека био интерниран из Косовског вилајета у периоду 1893-1896. године јер је османска власт сумњала у његову лојалност, у: *Historia e Shqipërisë. Vëllimi i Dytë*, red. S. Pollo, Tiranë 1984, 334. Септембра 1896. године одобрен му је повратак у Косовски вилајет, М. Јагодић, *Српско-албански односи*, 46-47, да би своју лојалност доказивао походом у Васојевиће током јуна и јула 1898. године, Исто, 52.

⁴²⁴ ННStA PA I Kt. 473, Memoire „Die albanesische Action des k. und k. Ministeriums des Aeussern im Jahre 1897, Wien, 11. Januar 1898.

⁴²⁵ Д. Т. Батаковић, *Аустроугарска акција у Косовском вилајету 1902: једна француска анализа*, Косовско-метохијски зборник 2 (1998), 122.

Област Пећи била је предмет деловања црногорских емисара који су крстарили још и крајевима око Плава, Гусиња, Берана и Ђаковице како би се приближили муслиманима користећи често руски новац. Као средиште црногорске пропаганде означаван је манастир Високи Дечани а конзул Винтер из Призрена је закључивао да им албански муслимани не верују док су им православни наклоњени. Православни нису наоружани закључивао је конзул па је њихов однос са Црном Гором „платонски“ док им је статус у Пећи „гори него ... домаћим животињама“ где када један човек убије „православног колона“ не трпи последице што се односи и на албанске католике. Разлог слабљења црногорског утицаја била је чињеница да је Халил-паша Беголи из старе беговске породице, иначе наклоњен Црној Гори, губио утицај пред Хаџи Мула Зеком.⁴²⁶

Размишљања аустроугарских представника о албанским муслиманима Косовског вилајета треба посматрати као борбу за стратешки положај Монархије. Како је из Призрена закључивао Алфред фон Рапапорт, разоружавање Албанаца је непожељно као и било какво ограничење њиховог утицаја, из политичког угла. Потребно је „из хуманитарних разлога“ поправити положај православних Срба али због тога што су они „на вишем духовном и материјалном нивоу“ од Албанаца значи да потоњи могу да владају само са оружјем у руци.⁴²⁷ Кључни разлог за подршку албанским муслиманима била је њихова воља за могућу борбу против јужнословенских држава.⁴²⁸

Комбинације о Хаџи Мула Зеки на челу албанске аутономне државе не делују неозбиљно посебно када је познато да је он постајао прилично јединствена личност у албанским друштвима почетком 20. века. Његов утицај почео је да се осећа и у Скадарском вилајету, међу албанским

⁴²⁶ ННStA PA XXXVIII Kt. 398, Nr. 23, Винтер – Голуховски, 25.2.1897, Призрен. ННStA PA XXXVIII Kt. 398, Nr. 24, Винтер – Голуховски, Призрен, 27. фебруар 1897. Хаџи Мула Зека је иначе почетком године добио писмо из Крушевца у којем му се обраћа са „господин – вођа Албанаца“ у којем се нападала Аустро-Угарска и говорило о добром положају муслимана у Србији, Исто, Nr. 25, Винтер – Голуховски, Призрен, 1. март 1897. Винтер је иначе закључивао да пећки муслимани у случају пропасти Османског царства Монархију виде као прихватљивог спасиоца. Сличан став и у: Исто, Nr. 34, Винтер – Голуховски, Призрен, 13. март 1897.

⁴²⁷ Исто, Nr. 108, , Рапапорт – Голуховски, Призрен, 9. август 1897.

⁴²⁸ Исто, Nr. 35, Винтер – Голуховски, Призрен, 23. март 1897.

националистичким емигрантима и утицајним људима Мата и јужне Албаније.⁴²⁹ Тако је почетком 1899. године преко организоване Пећке лиге био у контакту са Албанцима из Скадра, Дебра, Приштине, али и јужне Албаније позивајући на солидарност и очување албанских интереса.⁴³⁰ Закључци скупа у Пећи (23-29. јануар 1899. године) односили су се на обустављање крвних освета, договор о заштити од спољног непријатеља и осигурање права на ношење оружја.⁴³¹

Конзул Теодор Ипен описао је деловање Пећке лиге као слично догађајима из 1878-1881. године, као борбу за одржавање тренутног стања односно територија које контролишу Албанци док договори из Призрена, Ђаковице и Пећи садрже „све одлике становника ових градова“: фанатизам и нетолеранцију. Додуше, иако је сматрао да док год се не постигне католичко-муслиманска слога и превазиђе шеријат као супротност „европског прогреса“ неће бити снажног напретка албанског националног покрета, Ипен се залагао да се подрже сви албански покрети који су посвећени одбрани и одржању територијалног *status quo*.⁴³² Сличне ставове делио је и Аугуст фон Крал који је из Монастира извештавао да пећке одлуке јасно указују да једино о чему постоји опште слагање у Албанији јесте отпор „словенском напредовању“ са чиме рачуна и османска политика, попут оног у Босни током успостављања аустроугарске окупације, док је конзул сматрао да би они могли да служе само као башибозук а не регуларна војска и да би могли само да пљачкају хришћане

⁴²⁹ *Historia e Shqipërisë*, 342. Само током 1900. године Хаџи Зека је посетио Приштину, Призрен и Дебар.

⁴³⁰ ННStA PA XIV Kt. 312, Nr. 18, Рапапорт – Голуховски, Призрен 17. јануар 1899. Важно је напоменути да Рапапорт у истом извештају закључује како ће договор са Албанцима са југа бити тежак јер се неће лако споразумети око њихових захтева за националном писменошћу и отварањем албанских школа са крајњим циљем стварања аутономне Албаније. Једноставно албански муслимани Косовског вилајета идеје јужњака сматрају непомирљивим са исламом.

⁴³¹ Исто, Nr. 40, Рапапорт – Голуховски, Призрен, 5. фебруар 1899 о договору о Пећи. Одлуке видети и у: *Akte të Rilindjes Kombëtare Shqiptare 1878-1912*, përg. S. Pollo, S. Pulaha, Tiranë 1978, dok. 84. Не треба губити из вида да је међу потписницима одлука било 9 Бошњака и 27 Албанаца како је извештавао Ипен, ННStA PA XII Kt. 312, Nr. 11, Ипен – Голуховски, Скадар, 11. март 1899. Потписници су били из Сјенице, Бијелог Поља, Новог Пазара, Митровице, Гусиња, Рожаја, Вучитрна, Приштине, Пећи, Ђаковице, Призрена и Тетова. Натали Клејер такође закључује да је Пећка лига као и још неки слични догађаји заправо били борба појединаца да очувају своје привилегије а не да се боре за идеје албанског национализма, N. Claye, *Aux origines*, 596-597.

⁴³² ННStA PA XIV Kt. 312, Ипен-Голуховски, Скадар, 2. фебруар 1899.

уместо да буду иоле значајан чинилац у већем рату.⁴³³ Из угла аустроугарске политике било је јасно да Порта нема намеру да се према Албанцима поступа као према нацији већ користи искључиво муслимане које жели у очима европских сила да покаже управо као брану словенству.⁴³⁴

Хаџи Мула Зеку, вођу Пећке лиге, убио је Адем Заими, рођак Бајрама Цурија, 1902. године када је дошло до правог малог рата у којем је скоро месец дана Пећ била потпуно одсечена од остатка вилајета. Аустро-Угарска је убиство Хаџи Зеке приписала српској влади јер је породицу Заими из фиса Шаља сматрала присталицама сарадње са Србијом.⁴³⁵

Аустроугарске оптужбе, оправдане или не, указују на још један важан аспект који је утицао на аустроугарску политику у Косовском вилајету. Када је Хаџи Мула Зека изабран за председника Пећке лиге то се десило и на крилима опасности од македонске побуне која је била опасна подједнако и за Албанце и за османску власт.⁴³⁶ Аустроугарска дипломатија се зато потрудила да се албанске области изузму од реформи како би се отклонила могућност да буду укључене у евентуалну аутономну Македонију.⁴³⁷ На тај начин требало је заштитити положај албанских муслимана које су видели као противтежу српском утицају у Косовском вилајету.⁴³⁸

Представници Двојне монархије су зато подржавали настојања локалних муслимана када је 1898-1900. године због њиховог отпора спречено отварање српског конзулата у Призрену.⁴³⁹ Уопште је почетак 20. века обележен све снажнијим ривалством Србије и Аустро-угарске у Косовском вилајету па је тако српска страна придобила Мехмед-пашу Калканделија

⁴³³ Исто, Nr. 10, Крал – Голуховски, Монастир, 25. фебруар 1899.

⁴³⁴ Исто, Nr. 11, Крал – Голуховски, Монастир, 5. март 1899.

⁴³⁵ В. Стојанчевић, *нав. дело*, 217-218. Након Зекиног убиства уследио је сукоб присталица две стране који је однео још око 150 живота, М. Јагодић, *Српско-албански односи*, 69.

⁴³⁶ P. Bartl, *Die Albanischen Muslime zur Zeit der nationalen Unabhängigkeitsbewegung (1878-1912)*, Wiesbaden 1968, 149. Сценарио кога су се плашили заправо је био образовање аутономне Македоније по узору на Крит, што је била последица грчко-османског рата, N. Claye, *Religion et Nation chez Albanais*, 211.

⁴³⁷ HHStA PA I Kt. 473, Memoire über Albanien (Ende 1901 bis Anfang 1905).

⁴³⁸ Један од разлога отпора, укључујући ту и примање хришћана у жандармерију био је страх албанских муслимана од разорувања. HHStA PA XXXVIII Kt. 385, Nr. 30, Цамбаур – Голуховски, Митровица, 29. април 1904.

⁴³⁹ Д. Т. Батаковић, *Косово и Метохија у српско-арбанашким односима*, 125-137.

(Mehmet Derralla/Kallkandeleni) наследног господара Тетова и онемогућила аустроугарски рад у тетовско-полошкој области међу Албанцима.⁴⁴⁰

Монархија је такође тежила да одржава односе са заједницом Фанда, призренских католика који су се доселили из Мирдита и чинили посебну друштвено-верску групу у Косовском вилајету. Њиховом прваку Пренку Тахирију исплаћиване су редовне субвениције мада је малобројност албанских католика у Косовском вилајету њихову улогу сводила углавном на прикупљане података о муслиманским вођама.⁴⁴¹

Важан пример успона и деловања локалног господара је пример активности Исе Бољетинија. Користећи положај земаља под његовим утицајем на северу Косовског вилајета и границе са Србијом, Иса Бољетини је стекао значајну материјалну добит шверцујући оружје, стоку, дрвну грађу и пшеницу.⁴⁴² Иако је одржавао блиске односе са султаном, он је из угла српске државе био сматран за заштитника Срба у Старом Колашину све док није постао један од предводника истраге оружја међу српским становништвом на северу. Везе које је Иса имао са Србима биле су предмет опсежних анализа аустријских конзула.⁴⁴³

Када је након неуспеха дипломатских активности Србије да побољша положај Срба у Косовском вилајету српска влада отпочела наоружавање Срба у Ибарском Колашину што је окончано до пролећа 1901. године,⁴⁴⁴ Иса Бољетини се отворено поставио као вођа антисрпског покрета. Једноставно, Бољетинијева улога „српског заштитника“ била је мање важна од очувања улоге заштитника Царства која је Иси те 1900-1902. године свакако била

⁴⁴⁰ В. Стојанчевић, *нав. дело*, 262-263.

⁴⁴¹ ННStA PA XIV Kt. 6, Nr. 192, Лејханец – Голуховски, Призрен, 15 новембар 1904; Исто, Nr. 217, Лејханец – Голуховски, Призрен, 17 децембар 1904; Исто, Nr. 45, Лејханец – Голуховски, Призрен, 25. април 1905; Исто, Nr. 35, Прохаска – Ерентал, Призрен, 11. април 1907; Исто, Nr. 156, Прохаска – Ерентал, Призрен, 17. септембар 1908; Исто, Nr. 22, Прохаска – Ерентал, Призрен, 16. фебруар 1910; Исто, Nr. 49, Прохаска – Ерентал, Призрен, 6. април 1910; Исто, Nr. 86, Прохаска – Ерентал, Призрен, 9. септембар 1911.

⁴⁴² I. Blumi, *Reinstating the Ottomans: Alternative Balkan Modernities, 1800–1912*, New York 2011, 144.

⁴⁴³ ННStA PA XXXVIII Kt. 398, Nr. 108, Рапапорт – Голуховски, Призрен 9. август 1897; Исто, Nr. 25, Винтер – Голуховски, Призрен, 1. Март 1897.

⁴⁴⁴ Д. Т. Батаковић, *Косово и Метохија у српско-арбанашким односима*, 139-143. М. Јагодић, *Српско-албански односи*, 65-66.

значајнија у страху да би могао бити истиснут од својих ривала као „српски човек“.⁴⁴⁵ Иса се вратио у Митровицу почетком 1906. године како је констатовао аустроугарски конзула због нестабилног држања Албанаца у Пећи, Ђаковици, Дреници.⁴⁴⁶

Због таквих несталности и већ наглашене оданости исламу и султану, аустроугарски конзули су углавном играли пасивну улогу у Косовском вилајету на пољу локалне политике. Међутим њихова „споредна“ улога у односу са вођама албанских муслимана не умањује чињеницу да су са Балхаусплаца спречавали реформе у Косовском вилајету и у геополитичком смислу спречавали било какве промене у области сматрајући да би оне нужно значиле напредак Србије и Русије. Одржавањем стања несталности и хроничне анархије тиме што је спречавала реформе у вилајету аустроугарска дипломатија пресудно је утицала на односе локалне моћи у њему.

У Косовском вилајету је све до половине деведесетих година 19. века међу муслиманима владало уверење да се Аустро-Угарска спрема да анектира њихове крајеве. Али та идеја се, након што је виђено поступање према муслиманима у Босни и Херцеговини се мења и њихово „завођење реда“ није се албанским вођама чинило као сасвим лоша идеја.⁴⁴⁷ Зато су десетак година касније приликом доласка аустроугарског конзула у Митровицу локални муслимани приредили пријатељски дочек видећи у њему противтежу руском конзулу и могућем српском напредовању. Додуше, заједно са отпором реформама, кроз убиство руског конзула⁴⁴⁸ (које је претходило доласку аустријског) и раст насиља према локалним хришћанима расло је и

⁴⁴⁵ Истрага оружја није спасила Ису јер је „почаствован“ укључивањем у султанову личну гарду 1902-1906. године и удаљавањем од места које му је гарантовало друштвену моћ и утицај, поред материјалног богатства, в. G. Gawrych, *нав. дело*, 134.

⁴⁴⁶ HHStA PA XIV Kt. 14, телеграм, Цамбаур, Митровица, 26. Фебруар 1906. О Исином одласку из вилајета под притиском руског конзула: Исто, Nr. 170, Пара – Голуховски, Скопље, 12. септембар 1902; Исто, Nr. 175, Пара – Голуховски, Скопље, 21. септембар 1902, док је на повратак чекао неколико година: Исто, Цамбаур-Голуховски, Митровица, 5. март 1905.

⁴⁴⁷ HHStA PA XXXVIII Kt. 385, Цамбаур – Голуховски, Митровица 10. јул 1904; в. и E. A. Frantz, *нав. дело*, 134.

⁴⁴⁸ Детаљну анализу доласка руског конзула Шчербине, албанског отпора и убиства руског дипломате видети код: Д. Т. Батаковић, *Косово и Метохија у српско-арбанашким односима*, 155-173.

непријатељство албанских муслимана и према суседним државама.⁴⁴⁹ Отпор реформама није се задржао само на убиству руског конзула, већ су почетком исте 1903. године немири су избили у Мирдитима а у фебруару 1905. у Пећи и Кроји а на пролеће исте године убијен је мутесариф у Ђирокастру да би 1906. и Дебрани истерали представнике власти.⁴⁵⁰ Немири који су избијали током наведеног периода нису били само особеност Косовског или суседних вилајета. Отпори новим порезима избијали су против власти од Солуна и Једрена до Трабзона, Мосула, Басре, Јемена и низу других области.⁴⁵¹

Без обзира на то што је подозрење међу муслиманима увек тињало и наспрам Двојне монархије пред окончање османске власти аустроугарски конзули су сматрали да су постигли висок ниво поверења међу албанским становништвом Косовског вилајета без обзира на вероисповест.⁴⁵² Након четири године сукоба са Младотурцима⁴⁵³ тај капитал аустроугарска дипломатија користиће након 1912. године када буде подржавала албанске вође попут Исе Бољетинија, Бајрама Цурија или Хасана Приштине који након одласка османске власти нису имали другде да се окрену, осим ка Бечу, у намери да остваре своје амбиције.

4.5. Локална политика и идентитетски избори

Пред притиском државне централизације и бирократизације која је захватила земље насељене Албанцима још од прве половине 19. века локалне

⁴⁴⁹ HHStA PA XXXVIII Kt. 385, Nr. 23, Цамбаур – Голуховски, Митровица, 24. Март 1905.

⁴⁵⁰ P. Bartrl, *Albanische Muslime*, 150-151.

⁴⁵¹ E. Atilla Ayetkin, *Tax Revolts During the Tanzimat Period (1839–1876) and Before the Young Turk Revolution (1904–1908): Popular Protest and State Formation in the Late Ottoman Empire*, *Journal of Policy History* 25 (2013), 308-333.

⁴⁵² HHStA PA XXXVIII Kt. 405, Nr. 22, Адамкијевич – Берхтолд, Призрен, 4. март 1912. Може се рећи да су допринели и у окретању албанских муслимана против њихових северних суседа јер након 1912. године они нису сматрани ослободиоцима већ освајачима, а то се свакако односило и на неалбанске муслимане, в. М. Јагодић, *Нови крајеви Србије (1912-1915)*, Београд 2013, 139.

⁴⁵³ Младотурска власт била је прва која је заправо покушала да управља Косовским вилајетом укидањем привилегија, захтевом да муслимани плаћају све порезе као и да монопол силе има само држава, Schmitt, *Kosovo*, 81.

политичке елите покушавале су да се прилагоде и очувају своје повлашћене положаје у друштву.

У том оквиру посебно је важно истаћи појаву „идентитетских избора“ којима су прибегавали појединци како би се изборили за сопствене циљеве. У том замршеном чвору локалних политика, конзулских мрежа утицаја и централне власти Монархија је истраживала могућности остваривања сопствених интереса. На северу Албаније, посебно у Скадарском вилајету њени конзули суочили су се са малисорским главарима који су наизменично користили ослон било на Дунавску монархију као на „истовјерну“ империју или на суседну Црну Гору у борби против Цариграда. Северним племенима није било страно ни да посегну за албанском идентификацијом како би се показали као борци за националну ствар док су у суштини бранили своја тешко стечена регионална права. Посебно занимљив је пример Мирдита, најбројније и најбоље организоване заједнице католичке Албаније у оквиру које су настајали и планови о будућој државности о чему ће још бити речи.

Средња и јужна Албанија биле су другачији изазов за Аустро-Угарску. Изузетно раслојено становништво, са беговима-земљопоседницима који су једнако били део османске власти колико и њени противници а и присталице идеја албанског национализма. Уз те лојалности постојала је једна важна ограда. Бегови су били препознати међу доносиоцима одлука на Балхаусплацу као слој који ће водити будућу државу као што су и они сами себе поимали као најподесније за исти задатак. По нестанку османског империјалног поретка између земљопоседника и муслиманских сељака доћи ће и до отвореног сукоба које се преклапао са изградњом нације и нове државе што ће бити важан део последњег поглавља дисертације.

Посебан изазов за Двојну монархију представљао је простор Косовског вилајета. Вође албанских муслимана заснивале су своју превласт у области позивајући се на државну религију, ислам. Друштвена моћ коју су имали стизала је и из договора постигнутих са султаном који их је повластицама и панисламском политиком везивао за власти у Цариграду. Продрети у такве односе моћи и ширити сопствени утицај било је изузетно захтевно за конзуле Монархије који су као представници католичке велике силе и освајачи Босне

и Херцеговине посматрани са подозрењем. Како се крај османске власти приближавао и локалне вође постале су суочене са изборима које је наметала будућност нових националних држава чије су политичке елите изнова исцртавале границе на Балканском полуострву.

5. Темељи националног обрасца: аустроугарска културна мисија и албанска друштва

*Књига је написана и за хришћане и муслимане, и први је пример ове врсте међу народом у коме су вероисповести једна према другој више непријатељске него другде.*⁴⁵⁴

Лајош Талоци, аустроугарски балканолог и дворски саветник

Аустроугарска културна мисија⁴⁵⁵ у дисертацији је одређена као скуп деловања Двојне монархије на пољу помоћи пружане појединцима или удружењима која су заступала идеје развоја албанске нације засноване на замислима блиским њеним интересима. Поред непосредне финансијске помоћи, пружана је подршка у виду слања књига и уџбеника школама, стипендирани су албански ђаци и студенти у самој Монархији, подржаване су иницијативе на стандардизацији језика и писма. Са тим потезима био је испреплетен рад аустроугарских албанолага, на неким практичним потезима, као што је био пројекат писања популарне историје Албанаца и публиковање издања о разноврсним албанским темама која је требало да надоместе одређене недостатке у постојећим научним делима.

Читава идеја културног деловања у политици Аустро-Угарске била је да се ублаже последице политике Османског царства, државе у којој се налазила убедљива већина албанског становништва а која је водила политику непосредно уперену не само против политичких захтева националиста, или било каквих партикуларистичких интереса који би водили довођењу у питање ауторитета централних власти, већ и против икаквих културних или просветних делатности на албанском језику.

⁴⁵⁴ HHStA PA XIV Kt. 20, Ad. Praesidium des k. u. k. G.M. VN, Z. 937, Pr. ViH, Калај – Голуховски, 15. јул 1897. Бенјамин Калај у писму цитира извештај Лајоша Талоција о „Историји Албанаца“ коју је потоњи написао.

⁴⁵⁵ Израз културна мисија искоришћен је с обзиром на то да је аустроугарска, као и италијанска, политика вођења према идејама мисије доношења цивилизације и културе међу Албанце, в. I. Blumi, *The Role of Education in the Formation of Albanian Identity*, 55.

У том оквиру може се говорити и о сукобу између пројеката „аустроугарске“ и „османске“ Албаније. Османска политика почивала је на везивању најбројнијег дела говорника албанског језика, муслимана, за државу на основу верског идентитета и делимично османског државног патриотизма. Аустроугарски приступ, ближи идејама већине албанских националиста, предвиђао је развој нације засноване на јединственом језику без обзира на верске разлике. Није се, наравно, радило само о „културолошким“ ратовима већ су такве идеје биле повезане са стратешким ривалствима између великих сила, јер је упоредо са поменутом два пројекта постојао и италијански са непосредним и ограниченим територијалним претензијама на јужне делове Албаније уз упоредну подршку оним албанским муслиманима и католицима склоним идејама грађења идентитета тесно везаним за религијско опредељење.

У османској држави позног 19. века албански муслимани и делимично Помаци, муслимани насељени на источном делу Балканског полуострва у будућој Бугарској, били су изложени одређеном облику „туркификације“ кроз образовање што није било случај у арапском делу Османског царства где је држава радила на јачању лојалности без наметања особеног идентитета.⁴⁵⁶ Таква политика била је посебно изражена након 1878. односно пораза Албанске лиге 1881. године када су османске власти Абдулхамида II и његове панисламске политике покушавале да јачањем верског основног образовања посебно у Косовском и Скадарском вилајету развијају лојалност становништва које је опет субверзивно одговарало одбијањем да плаћа одржавање школа.⁴⁵⁷

Османска образовна и административна политика у областима насељеним Албанцима подразумевала је увођење модерног државног апарата заснованог на централизацији државне управе, појачаној регрутацији албанских муслимана и активном сузбијању страних утицаја. То је требало да буде постигнуто новим могућностима у образовању, слањем утицајних државних чиновника, промовисањем османског турског упоредо са забраном

⁴⁵⁶ S. A. Sommel, *нав. дело*, 11-12.

⁴⁵⁷ Исто, 157.

школовања на албанском језику као и сталним окретањем страних представника једних против других док се позивањем на верски идентитет остваривала контрола над локалним вођама кроз стално присутну цензуру и државну контролу непожељних списа и појединаца.⁴⁵⁸ Према мишљењу Теодора Ипена отпор организовању Албанаца је пружан јер су у Цариграду сматрали да би онда и Арапи у Сирији или Курди показали жељу за „федерализмом или сепаратизмом“.⁴⁵⁹

Већ помињана забрана коришћења албанског језика од друге половине деведесетих година 19. века услед деловања националиста постала је израженија. Није се радило само о сузбијању образовања, штампања књига и уџбеника, уређивања и продаја штампе, већ су и проповеди петком у џамији, уколико би биле изговорене на албанском постајале повод за истрагу. У времену најизраженије цензуре одвијала се и „албанска акција“ Балхаусплаца.

Када се околности за настанак и развој албанског националног идентитета упореде са суседним земљама све до 1912. године, држава у којој је живело албанско становништво изузев кратког периода током 1908-1910. године имала је за разлику од суседа Србије, Црне Горе, Грчке и Бугарске власт која није радила на развоју националног идентитета. Напротив, Османско царство је спроводило репресивну политику сузбијања било каквог културног деловања на албанском језику без обзира на то да ли је постојала било каква политичка позадина.⁴⁶⁰

Резултат таквих околности било је барем 80 процената неписмених становника у земљама насељеним Албанцима. Забрана било каквих публикација на матерњем језику за последицу је имала коришћење три различита писма за један⁴⁶¹ албански језик што је логично стварало тешкоће

⁴⁵⁸ E. O. Evered, *Empire and Education under the Ottomans: Politics, Reform and Resistance from the Tanzimat to the Young Turks*, London 2012, 38.

⁴⁵⁹ HHStA PA I Kt. 473, Mémoire Ippen's April 1897.

⁴⁶⁰ Важно је истаћи да иако се релативно често наводила било у списима савременика посебно припадника националиста суседних албанском да су се говорници више дијалеката албанског језика заправо врло добро разумели супротно тврдњи која постоји код, Т. Толева, 441.

⁴⁶¹ Када је Јулиус фон Цвидинек затражио од призренског вицеkonzула јануара 1899. године списак алфавета које Албанци користе он је навео 17 али се ту заправо радило о варијацијама сличних писама, Т. Толева, *нав. дело*, 307-308.

за удруживања писмених појединаца којима је уједно наметано коришћење османског турског.⁴⁶² Отуд није претерано прихватити закључак да су албанска друштва крајем 19. века, у културном смислу, била „таписерија са много дубоких подела и испреплетених идентитета.“⁴⁶³

Идеја – водиља аустроугарске политике да подржава албански културни развој била је део општег уверења да ће као несловенски народ бити брана утицају Русије али у исто време и стратешка препрека италијанском продору на источну обалу Јадранског мора.⁴⁶⁴ Већ крајем 1896. године током образовања „албанске акције“ истакнута је важност школа и штампе као једног од стубова деловања.⁴⁶⁵ Зато је могуће пратити раст уложеног новца у политику Монархије према Албанцима током 1896-99. са кратким падом током договореног аустро-руског споразума између 1900. и 1903. године. Затим су износи поново увећани током 1904-1909. а сходно „убрзању“ балканске политике настављен је раст улагања након 1909. године, за потребе образовања и штампе.⁴⁶⁶

Ограничења која су постојала у помоћи Албанцима почивала су на околности да Дунавска монархија као страна држава није једноставно могла да отвара или финансијски помаже школе у Османском царству за његове поданике осим у оквиру култуспротектората у северној Албанији.⁴⁶⁷ Под протекторатом Аустро-Угарске се налазило близу 60 школа које су добијале субвенције па је тако Скадарски вилајет био средиште културне акције.⁴⁶⁸ Ипак, култуспротекторат је важио само у областима где су живели римокатолици те су једино у крајевима који су им били близу аустроугарски представници могли да делују под његовим окриљем чак и када су излазили

⁴⁶² A. Hetzer, *Geschichte des Buchhandels in Albanien. Prolegomena zu Literatursoziologie*, Berlin 1985, 102-105.

⁴⁶³ C. Endersen, *Is the Albanians Religion really „Albanianism“: religion and nation according to Muslim and Christian leaders in Albania*, Wiesbaden 2012, 45.

⁴⁶⁴ F. Ramadani, *Shqipëria në politikën e Austro-Hungarisë*, 42-43.

⁴⁶⁵ HHStA PA I 473, Die albanesische Action des k. und k. Ministeriums des Aeussern im Jahre 1897, Wien, 11.1.1898

⁴⁶⁶ K. Gostentschnigg, *Zwischen Wissenschaft und Politik*, 104.

⁴⁶⁷ F. Ramadani, *Kontributi i Austro-Hungarisë për zhvillimin e arsimit dhe të kulturës shqiptare 1900-1912*, Tetovë 2010, 54.

⁴⁶⁸ HHStA NI Szapary 3, Verzeichnis der dem k. und k. Protektorate unterstehenden Kirchen, Pffaren und geistlichen Anstalten im Osmnaischen Reiche.

из оквира права која су имали. Тако је Монархија 1910. године подржавала око 220 различитих институција. Од тога броја 130 су чиниле парохије у скадарској, драчкој, скопско-призренској дијецези и мирдитској опатији. Тек мали број институција налазио се у областима Јањинског и Монастирског вилајета где нису живели католици па није било начина да се деловање Монархије оправда и одбрани пред османском администрацијом.⁴⁶⁹

Ефикасније коришћење култуспротектората или боље речено његово „креативно“ заобилажење како би се мрежа субвенционисаних школа све више проширила била је предвиђена још меморандумом Јулиуса Цвидинека 1897. године.⁴⁷⁰ Посебан проблем била је и чињеница да је уз подршку одређених Албанаца у османској администрацији постојала само једна школа за албанске муслимане, на њиховом матерњем језику, у Корчи, са 80 – 100 ђака што је на Балхаусплацу схватано као основни проблем о јачању бриге о језику која би водила стварању чвршћих веза међу Албанцима.⁴⁷¹

Културна акција Двојне монархије била је посвећена унапређењу школа и образовања на албанском језику, и усавршавању Албанаца у самој Аустро-Угарској уз субвенције и помоћ штампи. Пре свега, циљ је било залагање за стандардизацију језика, његовог писма и званичног признања власти што је сматрано најважнијим подухватом.⁴⁷² Поред наведеног, већ 1897. године јавила се идеја о изради једне популарне „Историје Албанаца“ која би допринела развијању албанског националног заједништва истицањем тема из прошлости око којих би се читаоци могли ујединити. Стога ће други део поглавља бити посвећен аустроугарској албанонологији у хронолошким оквирима дисертације како би се показала свеобухватна делатност Двојне монархије.⁴⁷³

⁴⁶⁹ K. Gostentschnigg, *Zwischen Wissenschaft und Politik*, 103

⁴⁷⁰ HHStA PA I 473, Die albanesische Action des k. und k. Ministeriums des Aeussern im Jahre 1897, Wien, 11.1.1898

⁴⁷¹ Исто.

⁴⁷² HHStA PA I 473, Memoire über Albanien. Ende 1901 bis Anfang 1905, Wien, April 1905; в. и Т. Толева, *нав. дело*, 307.

⁴⁷³ HHStA PA I 473, Die albanesische Action des k. und k. Ministeriums des Aeussern im Jahre 1897, Wien, 11.1.1898

У дисертацији се износи теза да је Аустро-Угарска својом „албанском акцијом“ покушала да надомести недостатак који је за Албанце представљало непостојање било какве државне творевине, аутономне или независне, која би на начин уобичајен за њихове суседе утицала на настанак и развој националног идентитета својих грађана. Пре него што се изнесу правци политике Монархије биће посвећена пажња култуспротекторату, као привилегији коју су аустроугарски представници користили како би практично спроводили културну мисију.

5.1. Култуспротекторат Монархије и католичка црква у северној Албанији

Култуспротекторат је, независно од тога ко то право поседује, право заштите одређене религије у земљи чија је државна вера другачија.⁴⁷⁴ Такав случај постојао је у аустро-османским односима где је Беч постао заштитник католика у Османском царству.⁴⁷⁵ Током читавог 19. и у раном 20. веку Хабзбуршка монархија а након 1867. године Аустро-Угарска помагала је градњу црква и школа у северној Албанији у чему су најважнију улогу имали фрањевачки и језуитски редови. То право Монархија је утврђивала још од времена цара Фердинанда III (1619-1637) са сваким мировним уговором све до Свиштовског мира 1791. године.⁴⁷⁶ Права Аустро-Угарске свакако нису била по вољи османским властима које су користиле кризе у односима две земље, као у случају током сукоба око Босне и Херцеговине, 1908/09. године да покушају да укину култуспротекторат.⁴⁷⁷

Како је већина албанских католика живела северно од реке Шкумбе и могућности коришћења култуспротектората била су ограничена на одређене

⁴⁷⁴ E. Deusch, *Das k. (u.) k. Kultusprotektorat im albanischen Siedlungsgebiet in seinem kulturellen, politischen und wirtschaftlichen Umfeld*, Wien 2009, 21.

⁴⁷⁵ Као један од његових истакнутих представника Теодор Ипен је саставио и једну студију о правима Монархије на заштиту католика: Т. А. Ippen, *Das religiöse Protektorat Österreich-Ungarns in der Türkei*, *Die Kultur* 3 (1901/1902), 298-310.

⁴⁷⁶ E. Deusch, *нав. дело*, 32-35.

⁴⁷⁷ A. H. Benna, *нав. дело*, 37

делове Скадарског вилајета и неколико институција изван тог простора.⁴⁷⁸ Због тога не чуди што је скоро три четвртине средстава предвиђених за подршку католицима трошено у самом граду Скадру.⁴⁷⁹ Иначе, субвенције за дијецезе Скадар, Драч, Љеш, Скопље односно опатије Мирдита, Пуљат, Сапа исплаћиване су из Беча све до 1918. године.⁴⁸⁰

Однос између католичког клера северне Албаније и државе на чијем је челу био „цар Аустрије и апостолски краљ Угарске“ није био однос једнаких. Помоћ коју су добијали од Беча била је важна за клер али то није значило да су били потпуно зависни од Монархије. Припадници католичке цркве у северној Албанији нису били „убичајени“ клирици већ су бискупи имали наоружану пратњу док су сами свештеници па и фрањевачки монаси често били наоружани.⁴⁸¹ У време заснивања албанске акције дошло је и до несугласица између клера и Монархије од најнижих позиција у цркви до надбискупа. Једна од идеја аустроугарске политике била је да се потискује постојеће свештенство и да се доводе фрањевци из Босне или Албанци школовани претежно у семинарима у Инзбруку и Клагенфурту.⁴⁸² На такве жеље локални свештеници одговарали су отпором у виду одбијања сарадње.⁴⁸³

Без обзира на отпоре, Јулиус фон Цвидинек је током разговора са Јаком Серегејем (Jak Serreqi), будућим скадарским надбискупом 23. новембра 1899. године у Бечу отворено истакао да Монархија види „као дужност“ католичког клера да подржи њене напоре у Албанији.⁴⁸⁴ Без обзира на такве замисли, после више од деценије нове политике у Албанији, Алфред Рапапорт је у меморандуму о албанској политици 1909. године навео пример двојице фрањеваца за које је наводио да их познаје од времена њихових студија кроз своје службовање на три различита места у Албанији али да не би могао да тврди да ли су наклоњени Аустро-Угарској, Италији, Османском царству или

⁴⁷⁸ E. Deusch, *нав. дело*, 88.

⁴⁷⁹ HHStA PA XXXVIII Kt. 382, Јањина, Јул 1896. Janina 1896-1903, Das osterreichisch-ungarische Cultursprotectorat in Albanien.

⁴⁸⁰ E. Deusch, *нав. дело*, 104-119.

⁴⁸¹ Исто, 133.

⁴⁸² В. Стојанчевић, *Срби и Арбанаси*, 275-276.

⁴⁸³ I. A. Murzaku, *Catholicism, Culture, Conversion: The History of Jesuites in Albania*, Roma 2006, 138.

⁴⁸⁴ S. Skendi, *нав. дело*, 257.

су „искрени албански националисти, панслависти или егоисти“.⁴⁸⁵ Без обзира на очекивања неупитне лојалности и сумњи које су настајале из практичног деловања, Аустро-Угарска ће и после 1912. године и албанске независности очувати култуспротекторат као средство свог утицаја на незадовољство Италије.⁴⁸⁶

5.1.1. Бунтовни надбискуп и идеја „католичке“ Албаније

Посебно тежак и неугодан сукоб аустроугарски конзули су имали са скопским надбискупом Паском Трокшијем (Pask/Pashk Trokshi) који је на самом почетку албанске акције описан као противник култуспротектората и пријатељ Француске.⁴⁸⁷ Као противника аустроугарског утицаја посматрао га је и тада призренски вицеконзул Рапапорт. Као проблем на Балхаусплацу је схватано и то што су арберешке новине јужне Италије „Нова Албанија“ и „Албанска нација“ опширно и често писале о сукобу Монархије са Трокшијем.⁴⁸⁸ Надбискуп није намеравао да одустане па је током друге половине 1899. године користио подршку османске власти да сузбија аустроугарски утицај у католичким школама.⁴⁸⁹

Надбискуп Трокши је био присталица албанских националних идеја и долазак странаца у „албански“ католички клер је видео као проблем у чему је имао извесно разумевање мирдитског опата Пренга Дочија који је покушавао да посредује у сукобу надбискупа и Монархије.⁴⁹⁰ То, међутим, није утицало на Трокшија који је и даље страховао од славизације албанских опатија.⁴⁹¹ Надбискуп је покушавао да се ослони на Ватикан као и на француског конзула који је 1902. године стигао у Скопље. Залажући се за коришћење албанског језика у школама он се очигледно борио да уклони словенске свештенике чак

⁴⁸⁵ HHStA PA XIV 28 Liasse XX: Varia-Albanesia: diverse Memoires, Studien, Projekte: Memorandum über die Rückwirkung der Orientkrise auf die österr.-ungar. Politik in Albanien, Wien, Herbst 1909.

⁴⁸⁶ A. H. Benna, *нав. дело*, 44

⁴⁸⁷ HHStA PA I 473, Memoire über Albanien (1896).

⁴⁸⁸ HHStA PA XII Kt. 303, Пасети – Голуховски, Рим, 31. октобар 1898.

⁴⁸⁹ E. Deusch, *нав. дело*, 324-327. Сукоб се продубљавао и након 1900. године: Исто, 350-354.

⁴⁹⁰ HHStA PA XXXVIII Kt. 417, Nr. 12B, Ипен – Голуховски, Скадар, 16. март 1898.

⁴⁹¹ E. Deusch, *нав. дело*, 267.

и тамо где верници нису говорили албански као у Јањевићу куда је слао албанске свештенике у покушају да замени тамошње далматинске и херцеговачке клерике.⁴⁹²

Између 1903. и 1908. године односно док се Трокши није повукао са своје позиције био је у отвореном сукобу са аустроугарским представницима.⁴⁹³ У једном погледу на те догађаје неколико година након његовог одласка Алфред Рапапорт, који се налазио у средишту конфликта на његовом почетку закључио је да је надбискуп окретао Италију против Аустро-Угарске и обратно описавши његово деловање као „албански патриотизам са дозом егоизма“.⁴⁹⁴

Однос са Трокшијем представља најистакнутији пример, али не усамљен, раздора Монархије и једног од представника Католичке цркве на почетку албанске акције. Дубоке разлике су се јављале и у виђењима будућности Албаније између Балхаусплаца и њихових присталица. Одличан показатељ за то је план који је саставио опат Мирдита, Пренг Дочи 14. марта 1897. године.⁴⁹⁵ Иако је реч о разматрању политичког статуса Албаније, који није остварен, Дочијева „Промеморија“ је важан извор за разумевање идентитетских избора католичког клера. Дочи је наиме предвиђао настанак пет различитих јединица који би били део замишљене (кон)федералне Албаније: „Скадар“ (од Јадранског мора у сливу Бојане и Дрима до Пећи, Таковице, Призрена), „Косово“ (до српске и босанске границе), „Кроја“ (око реке Мати са градовима Драч, Тирана и Каваја), „Тоскерија“ (са седиштем у Елбасану), „Епир“ (са центром у Јањини).

Грубе границе предвиђених делова Албаније показују да је Дочијев план био магловит. Међутим, „прва фаза“ остваривања плана подразумевала је настанак једног „katholische Fürstenthum Ober-Albanien“ (Католичка

⁴⁹² В. Стојанчевић, *Срби и Арбанаси*, 278-279.

⁴⁹³ В. Стојанчевић, *Срби и Арбанаси*, 281. Е. Deutsch, *нав. дело*, 262-263. Током сукоба Трокшија су аустроугарски конзули описивали као претерано поносног и расипног, ННStA PA XIV Kt. 29, телеграм, Лејханец, Призрен, 6. фебруар 1907; Исто, Прохаска. 14. август 1907.

⁴⁹⁴ ННStA PA XIV 28 Liasse XX: Varia-Albanesia: diverse Memoires, Studien, Projekte: Memorandum über die Rückwirkung der Orientkrise auf die österr.-ungar. Politik in Albanien, Wien, Herbst 1909.

⁴⁹⁵ ННStA PA I Kt. 473, Promemoria über die zur Entwicklung der Autonomie Albanien's anzuwendenden Mittel, 14. март 1897.

кнежевина Горње Албаније). Таква територијална јединица, која би обухватила слив Бојане, Дрима и реке Мати са Скадром као главним градом, имала би на свом челу гувернера за кога је Дочи предлагао вођу Мирдита, Пренк Биб Доду. Потом би се Горња Албанија на неки начин „ширила“ на остатак земље мада Дочи није предвиђао како што говори да је његов циљ једноставно било остварење католичке аутономије уз подршку Двојне монархије.⁴⁹⁶ Будућу албанску аутономију, Дочи је видео као брану панславизму и хеленизму.

Већ следећег месеца у свом мемоару Теодор Ипен је одбацио Дочијев план као заснован на обмани јер се у њему наводи да на простору предвиђеном за настанак Горње Албаније живи 160 хиљада католика наспрам 50 хиљада муслимана, док је у званичном попису забележено заправо 84 хиљаде муслимана и три хиљаде католика мање. Ипен је подвлачио и да би такав план одбио и албанске муслимане што је у супротности са албанском акцијом аустроугарског Министарства спољних послова.⁴⁹⁷ Идеја о аутономној католичкој организацији на северу није нестала и поново ће се појавити у оквиру аустро-албанских односа након 1912. године. Тада ће као водеће заступнике поново имати мирдитски двојац, Пренк Биб Доде и Пренга Дочија о чему ће бити више речено у наредном делу дисертације.

Иако је Монархија подржавала католичко свештенство и преко култуспротектората гајила посебне односе са албанским католицима, упоредо са већином која је живела у Скадарском и мањином која је била насељена у западним рубовима Косовског вилајета њој након средине деведесетих година 19. века није одговарала идеја посебног, албанског идентитета који јесте био национални али у исто време утемељен у верским осећањима припадника. Такав приступ изградњи нације у албанском случају водио би настанку три посебне заједнице, у случају да православни Албанци не буду укључени у истоверну грчку државу.

⁴⁹⁶ Уз то Дочи је наступање католичке Албаније ка муслиманским крајевима посматрао као превласт севера над „нецивилизованим“ муслиманима, N. Claye, *Aux origines*, 524; HHStA PA I Kt. 473, *Mémoire Ippen's April 1897*; в. и Т. Толева, *нав. дело*, 452.

⁴⁹⁷ HHStA PA I Kt. 473, *Mémoire Ippen's April 1897*.

Зато су процеси отварања „затворених кругова“ католичког свештенства, како их је дефинисала Натали Клејер, најпре кроз сарадњу са лаичким припадницима заједнице а онда и са спољним групама, односно муслиманима, били пожељни за Аустро-Угарску.⁴⁹⁸ То ипак не значи да су присталице дискурса „католичке Албаније“ најједном постали заговорници албанског национализма заснованог на језичкој идентификацији. Тако је 1902. године у Бриселу, уз подршку Монархије, Ндоч Никај (Ndoc Nikaj), свештеник и историчар из Скадра објавио „Историју Албаније“ у којем је изношењу њене прошлости аутор указао на основе „католичког“ поимања земље.⁴⁹⁹

Никај своје дело започиње описом пелашко-илирског порекла Албанаца,⁵⁰⁰ да би потом Филипа Македонског и Александра Великог уврстио у пантеон албанских националних хероја.⁵⁰¹ После кратког прегледа историје Албаније између смрти Александра Великог и доласка Османлија на Балканско полуострво следи приказ живота Ђона Кастриота (Gjon Kastrioti), оца Ђерђа Кастриота Скендербега (Gjergj Kastrioti Skënderbeu).⁵⁰² Остатак књиге, више од половине садржаја, заправо је посвећен историји владавине Скендербега као борца против ислама чиме Никајева књига следи образац супротан идеји обједињавања свих Албанаца без обзира на вероисповест.⁵⁰³ Тих година у делима албанских националиста успостављан је лик истог хероја као борца против „Турака“ и „окупатора“ чиме је верска димензија потискивана. Због тога је Никајево дело наишло на критике Теодора Ипена који се неповољно изражавао о делу.⁵⁰⁴

Као малобројна заједница и сама подељена различитим начинима друштвеног организовања,⁵⁰⁵ налазила се окружена муслиманском већином

⁴⁹⁸ N. Clayer, *Aux origines*, 524, 526-527.

⁴⁹⁹ N. Nikaj, *Historia e Shqypniis*, Brusel 1902.

⁵⁰⁰ Исто, 35-36.

⁵⁰¹ Исто, 36-37.

⁵⁰² Исто, 37-52, о Ђону Кастриоту, Исто, 75-100.

⁵⁰³ Исто, 103-357.

⁵⁰⁴ N. Clayer, *Aux origines*, 525.

⁵⁰⁵ „Албанска католичка заједница“ је сасвим апстрактан појам јер би се у њу сврстало како католичко свештенство тако и племена у Малесији и грађани Скадра који су исповедали исту веру.

уз границу са православном Црном Гором. Зато су њени предводници своје деловање често доживљавали као грчевиту борбу за посебна права усмеравајући погледе ка Бечу за помоћ. Чести боравци фрањевачких свештеника у босанским самостанима, попут Ђерђа Фиште (Gjergj Fishta) или Ндреа Мједе (Ndre Mjeda) довели су и до настанка албанског национализма који је био „конфесионално условљен и антиправославни“.⁵⁰⁶

Док „католички партикуларизам“ није био по вољи представника Монархије, његова друга значајка, која се односила на непријатељство према суседним државама Црној Гори и Србији сматрана је корисном. Зато је поспешивана двојност „албанско против словенског“, односно „католичко против православног“ што је била идеја коју је од краја 1897. године заступао Лајош Талоци.⁵⁰⁷

Одличан пример за наведени приступ је дело Ђерђа Фиште, албанског фрањевца образованог у самостанима у Сутјесци, Ливну и Крешеву где је блиско сарађивао са босанским фрањевачким песником Гргом Мартићем. Фишта је најпознатији као аутор епа „Lahuta e Malcis“⁵⁰⁸ чији су први делови објављени у Задру 1902. и 1905. године. Док је у првобитним замислима у средишту дела требало да буде борба против „Турака“ дело је „осавремењено“ и у средишту се налази отпор Словенима (shkja/Shkije).⁵⁰⁹ Фиштин еп је потом дорађиван у више наврата: 1912, 1929, 1931 и 1933. године.⁵¹⁰ Укратко, дело је подељено у 30 певања о борбама Малисора против Црне Горе између 1862. и 1913. године. Опевани су ратови шездесетих година 19. века, отпор одлукама Санстефанског мира и Берлинског конгреса 1878. године и одбрана Хота, Груда, Плава и Гусиња предвођених Али-пашом Гусињским (Ali pashë Gucia/Shabanagaj). Посебно је истицана и католичко-муслиманска борба против Словена. У доцнијим прерадама последња певања, посвећена времену између 1908-1912. године односе се на борбу против „Турака“ када се појављује и цар

⁵⁰⁶ O. J. Schmitt, *Die Albaner*, 108.

⁵⁰⁷ N. Clayer, *Aux origines*, 528.

⁵⁰⁸ “Планинске гусле”. Роберт Елси је у препеву на енглески језик искористио превод „The Highland Lute“, в. G. Fishta, *The Highland Lute. The Albanian National Epic*, London 2005.

⁵⁰⁹ N. Clayer, *Aux origines*, 528-529.

⁵¹⁰ Introduction, G. Fishta, *The Highland Lute*, vii.

и краљ Франц Јозеф као заштитник Албаније да би се на крају црвено-црна застава Скендербега победоносно вила над земљом.⁵¹¹

Утицај Фиштиног дела био је значајан изван католичких кругова чему је значајно допринело писање утицајног емигрантског листа, софијске „Дрите“, док су француски конзули у Скадру писали да дело говори о „наследном непријатељу“ Црној Гори као руском „chiot“ (фр. штене) док подстиче албанску мржњу према Словенима, односно католика према православцима.⁵¹² Дакле, према жељама Монархије културни обрасци католика северне Албаније требало је да буду подстакнути у оквирима супарништва са суседним државама док би постајали отворенији за сарадњу са албанским муслиманима. Био је то део стварања препрека за успостављање словенског „гвозденог прстена“ о коме је говорио Калај приликом успостављања албанске акције и начин да се ојачају напори аустроугарских конзула на границама са Црном Гором.⁵¹³

5.2. Културна акција током османских забрана коришћења албанског језика

5.2.1. Питање албанског писма (1897-1908)

Османске власти забрањивале су албански језик јер је он био први захтев националиста иза којег су стајали коришћење латинског алфабета, оснивање школа, затим одређена врста територијалне аутономије, односно

⁵¹¹ Ђерђ Фишта је у својој делатности добијао финансијску помоћ Двојне монархије у износу од 500 круна годишње за, како се наводи, „његов рад у књижевним и културним областима“: ННStA PA XIV Kt. 10, Nr. 45/2, Крал – Ерентал, Скадар, 27. новембар 1909; Исто, Nr. 150, Крал – Ерентал, Скадар, 11. јануар 1909; Исто, Nr. 6, Лејханец – Ерентал, Скадар, 15. јануар, 1910; Исто, Nr. 322, Цамбаур – Ерентал, Скадар, 14. фебруар 1910; Исто, Nr. 8, Цамбаур – Ерентал, Скадар, 30. јануар 1911.

⁵¹² N. Clayer, *Aux origines*, 530.

⁵¹³ Користећи идеје Фиштиног епа на тај начин су повлачене границе у крајевима где су оне биле магловите као између племена северне Албаније и Црне Горе која су делила низ обичаја, заједничких митова о пореклу па и била двојезична, в. I. Kalemaj, *нав. дело*, 73-74.

признање постојања албанског „милета“ (нације).⁵¹⁴ До почетка 20. века у Албанији су у већини коришћена три различита писма. Најстарије од њих је установљено 1879. године у Цариграду одлукама „Друштва за штампање албанских списа“ (Shoqëri e të shtypuri shkronja shqip). Познат као цариградски, односно „Фрашери“ алфавет, саставио је Сами Фрашери да би у сарадњи са Јани Вретом (Jani Vreto) исте године написао Албански буквар (Alfabetare e gjuhësë shqip). Поменуто писмо било је прихваћено не само унутар заједнице цариградских Албанаца већ и у албанским штампаријама у Букурешту и Софији.⁵¹⁵ Сами Фрашери се у свом раду на албанском језику угледао и користио дела старијих аутора, нарочито Костандина Кристофоридија (Kostandin Kristoforidhi) као и на стране језичке студије.⁵¹⁶

Иако се већина албанских аутора, определила за изградњу албанског националистичког дискурса заснованог на „европској“ припадности Албанаца то не значи да нису постојале другачије идеје. Иако ће временом превладати идеја о коришћењу латинице, 1881. године настала је граматика албанског језика писана арапским словима Даута Бумчија (Daut Bumçi), која је била ширена међу присталицама албанског образовања.⁵¹⁷ Међутим, околности османске цензуре утицали су на то да Фрашери алфавет не буде општеприхваћено писмо иако је његово коришћење било раширено у јужној Албанији све до Драча и Тиране, као и у Пећи почетком 20. века.⁵¹⁸

Према анализи Фаика Конице (1899) предоченој Балхаусплацу закључено је да се у областима Корче, Колоње и Берата бегови се служе албанским језиком, као и већина у Елбасану и Монастиру где живе бројни писмени људи нарочито међу жандармима али код албанских муслимана на северу влада висока неписменост. Нешто другачије било је у Дебру, Мату,

⁵¹⁴ Један од карактеристичних меморандума био је онај „Друштва за слободу Албаније“ (Per lirinë e Shqipërisë) из Монастира новембра 1905. године, в. *Akte të Rilindjes Kombëtare Shqiptare 1878-1912*, dok. 99.

⁵¹⁵ F. Trix, *The Stamboul alphabet of Shemsedin Sami Bey: Precursor to Turkish Script Reform*, *International Journal of Middle East Studies*, 31-2 (1999), 255. S. Demiraj, K. Prifti, *Kongresi i Manastirit*, Tiranë 2004, 19-29

⁵¹⁶ В. опширније: H. Kaleshi, *Le rôle de chemsedin Samy Frasheri dans la formation de deux langues*, *Balkanica* 1 (1970), 197-216, 215.

⁵¹⁷ I. Blumi, *Austrian Strategies in Ottoman Albania: The School and the Fall of Sectarian Politics*, *Das Osmanische Reich und die Habsburegermonarchie in der Neuzeit*, Hrsg. M. Scheutz, Wien 2005, 607.

⁵¹⁸ Т. Толева, *нав. дело*, 329

Тирани док је посебна жеља за школама била у Елбасану, Валони, Колоњи, Пермету, Тепелени, Охриду, Тирани.⁵¹⁹

Крај 19. века донео је нове промене на северу Албаније. У Скадру је 1899. године основано књижевно удружење „Друштво за уједињење албанског језика“. Оснивач и вођа био је опат Мирдита Пренг Дочи заједно са бискупом Јаком Серегејем, Ђерђом Фиштом, Ндре Мједом, Ндоч Никајем, Љазером Мједом (Lazër Mjeda) и писцем Љуиђем Гуракућијем (Luigi Gurakuqi). Њихов алфавет „Bashkimi“ („Јединство“) је одмах добио подршку скадарског конзула Теодора Ипена који је покрет на питању језика сматрао одличном околношћу за политику Монархије.⁵²⁰ Већ наредне године развијена је активност из конзулата да се ради на подршци објављивања албанских уџбеника на новом алфавету и ускоро је штампан и буквар у хиљаду примерака.⁵²¹ Уз одобрење остатка клера постојали су планови да се изради и уџбеник о учењу албанског језика.⁵²² Један од важних подухвата које је предводио Пренк Дочи било је „чишћење“ албанског језика од турцизама и италијанизама током настанка још једног издања друштва, библијске историје.⁵²³

Током рада друштва дошло је до унутрашњих неслагања па су тако браћа Љазер и Ндре Мједа 15. јула 1901. године основали друштво „Agimi“ („Зора“) и ускоро заједно са Матијем Логорецијем (Mati Logoresi) израдили истоимени алфавет. Тако су се у Скадру, најмногољуднијем граду Албаније користила три различита алфавета посебно између 1901. и 1908. године.⁵²⁴ Ту поделу продубљивале су две велике силе јер је Италија након аустроугарске подршке издањима на Башкимију почела да подржава и финансира публикације на алфавету Агими.⁵²⁵ Међутим, како су и једна и друга струја у

⁵¹⁹ ННStA PA XIV Kt. 18, Faik Konitza, *Mémoire sur le mouvement national albanais*, Brussels, Jänner 1899.

⁵²⁰ ННStA PA XIV Kt. 4, Nr. 19b, Ипен – Голуховски, Скадар, 11. мај 1899; Исто, приватно писмо, Рапапорт – Цвидинек, Призрен, 31. јануар 1899.

⁵²¹ Исто, Pr. ВН, 2397, Калај – Голуховски, Сарајево, 29. март 1899; Исто, Nr. 24b, Ранци – Голуховски, Скадар, 5. јун 1899; Исто, Nr. 25, Ранци – Голуховски, Скадар, 22. јун 1899; Исто, Nr. 304/2, Ипен – Голуховски, Скадар, 12. септембар 1899.

⁵²² Исто, Nr. 44с, Ипен – Голуховски, Скадар, 3. новембар 1898; Исто, Nr. 345/2, Ипен – Голуховски, Скадар, 23. новембар 1899.

⁵²³ Исто, Nr. 39, Ранци – Голуховски, Скадар, 27. новембар 1900.

⁵²⁴ S. Demiraj, *Le Congrès de Monastir*, *Studia Albanica* 2 (1968), 79-87, 80.

⁵²⁵ K. Gostentschnigg, *Zwischen Wissenschaft und Politik*, 110.

Скадру објављивале списе који су одговарали аустроугарским интересима Монархија је почела посебно након што се Конгрес оријенталиста у Хамбургу 1902. године као и највећи део клера северне Албаније, позитивно изразио о Агимију, да финансира и уџбенике на том писму.⁵²⁶

Важан разлог раширенијег прихватања Агимија била је вероватно и чињеница да су оба алфабета настала у фрањевачким круговима а добар део њих је школован у самостанима у Босни и Херцеговини и доцније је добијао, на аустроугарско залагање, положаје у Албанији како би ефикасније сузбијали италијански утицај.⁵²⁷ Тако образован кадар, био је склонији да прихвати Агими, алфabet који је усвојио дијакритични облик слова попут оних коришћених међу Јужним Словенима, уместо дијаграфског приступа аутора Башкимија. Сукоб присталица два алфабета трајао је до 1908. године и конгреса у Монастиру када је у новим околностима расправљано о питању јединственог писма.⁵²⁸ Аустроугарски представници такође нису могли да се упуштају у расправе унутар клера северне Албаније током сукоба између присталица два алфабета који је посебно буктео између 1902. и 1905. године јер би на тај начин изазвали непожељне реакције османских власти.⁵²⁹

И на овом примеру виделе су се последице одсуства централних образовних институција, као у Србији или Грчкој где је током 19. века вршена стандардизација језика које је потом примењивано кроз образовни систем. У албанском случају радило се и о „бурдијеовском“ сукобу у интелектуалном пољу. Наиме, победа једног културног обрасца у албанској средина, била би не само интелектуална надмоћ већ и обезбеђивање утицаја у друштву. Тада би део елите који би се изборио за „свој“ начин писања последично примењен у

⁵²⁶ S. Skendi, *нав. дело*, 141-142. в. и Т. Толева, *нав. дело*, 318-321. Томе у прилог говори и да је у три тома објављен уџбеник албанског језика који је саставио Ндре Мједа са још једним сарадником: „Kendime për shkollë të para të Shqipërisë“ у три дела објављен у Бечу 1902, 1908 и 1912. године, који је коришћен у призренским и скопским школама, Ј, Redžepagić, *Razvoj prosvete i školstva albanske narodnosti na teritoriji današnje Jugoslavije do 1918. godine*, Priština 1968, 216.

⁵²⁷ Т. Кралјаčić, *нав. дело*, 111-112.

⁵²⁸ Толева, *нав. дело*, 321-322.

⁵²⁹ Исто, 322-328.

образовању и настанку уџбеника па би њихова израда припала члановима победничке струје а са тим и највећи део положаја и звања.⁵³⁰

5.2.2. Систем субвенционисаних школа и стипендија Аустро-Угарске

Основни правци аустроугарске културне акције били су рад на отварању школа на албанском језику и снабдевање истих одговарајућим уџбеницима као и образовање младих Албанаца у аустријском образовном систему.⁵³¹ Османски одговор било је повећање броја школа у Косовском и Монастирском вилајету, на турском језику, спречавање растурања књига и новина које се објављују ван царства. Како је посебан циљ био успостављање додира са албанским муслиманима успех је ипак постигнут увођењем матерњег језика у школство области око Скадра и Тиране које су биле део система субвенција Монархије под оквиром верске заштите.⁵³²

На тај начин, користећи католичке верске школе, Аустро-Угарска је спроводила њихову „национализацију“ сузбијајући ширење утицаја Рима јер се у школама које је финансирала апенинска краљевина предавало на италијанском језику.⁵³³ Важно је истаћи да су и Аустро-Угарска и Италија на територији Османског царства наступале у својим школским програмима као доносиоци цивилизације и културе са последичним циљем, поред међусобног

⁵³⁰ О монопољу на доминантан културни легитимитет и такмичарском пољу, в. Р. Burdije, Ž-K. Paseron, *Reprodukcija. Elementi za jednu teoriju obrazovnog sistema*, Beograd 2011, 31-32.

⁵³¹ HHStA PA I 473, Die albanesische Action des k. und k. Ministeriums des Aeussern im Jahre 1897, Wien, 11.1.1898. Поглавље у књизи Теодоре Толеве о школама и штампи представља „избор из теме“ написан на основу ограниченог и селективно одабраног броја извора те не пружа задовољавајућу слику аустроугарске политике, посебно за штампу где се бави само организационим односима аустроугарских представника и листа „Албанија“, в. Толева, *нав. дело*, 353-441.

⁵³² HHStA PA I 473, Der Stand der nationalen Bewegung in Albanien am Schlusse des Jahres 1901 und das Verhältnis der k. und k. Regierung zu derselben, Wien, Jänner 1902. Тиме се показује да иако је још током 1896/97. године прокламована идеја увођења албанског језика у субвенционисаним школама тек 1902. године одлука је до краја спроведена, U. Asllani, *нав. дело*, 64.

⁵³³ Fehari Ramadani, Kontributi Austro-hungarisë për zhvilimin e arsimit de të kulturës shqiptare 1900-1912, 52. На тај правац указује нарочито: HHStA PA I 473, Memoire über Albanien. Ende 1901 bis Anfang 1905, Wien, April 1905.

ривалства, заустављања словенског ширења у северну Албанију и Косовски вилајет.⁵³⁴

Двојна монархија деловала је са циљем стварања новог слоја клерика образованих било у Скадру или у језуитском конвикту у Инзбруку. За те намере још крајем деведесетих година 19. века је планиран новац за 24 стипендиста годишње. Предвиђано је отварање школа у Тирани, као и помагање постојећих у Скопљу, Јањеви, Дреници, Призрену и Ђаковици.⁵³⁵ Све те школе требало је да постоје под окриљем култуспротектората и према трошковима издвојеним за период 1897/98. године територијална распрострањеност била је, поред већ наведених, у области Скадра са залеђем, Драча, Призрена уз неколико појединаца у Валони, Јањини и Превези. Укупно је на помоћ Монархије могло да рачуна око 90 појединаца и институција.⁵³⁶

Највећи део средстава требало је да буде усмерен на поправке и одржавање цркава и учитељске плате при чему је Монархија посебно рачунала на драчког надбискупа Бјанкија (Primo Bianchi) као присталицу сарадње са Бечом.⁵³⁷ У званичну помоћ католичкој заједници требало је укључити и албанске муслимане, па се тако током планова о изградњи обданишта и једне фрањевачке школе у Скадру предвиђало отварање низа школа у планинским областима северно од града а нарочито једна католичка школа у Тирани. Као седиште утицајних бегова такав потез био би значајан: „...како би се са њима одржавала веза, а нотабли би оснивање наше школе на албанском добро

⁵³⁴ I. Blumi, *The Role of Education*, 55-56.

⁵³⁵ У наредним година центар за субвенције у Косовском вилајету било је Скопље где је највећи део новца трошен на куповину уџбеника и на ширење аустрофилског расположења, PA XIV Kt. 25, Nr. 5, Рапапорт – Ерентал, Скопље, 15. јануар 1907; Католичке школе, њихови ђаци и учитељи, добијали су језгро средстава Монархије али је новац коришћен и за доушнике који су путовали вилајетом и извештавали о покретима албанских муслимана, Исто, Nr. 110, Рапапорт – Ерентал, Скопље, 11. јул 1907. О субвенцијама из Скопља в. и: Исто, Verrechnung über den albanischen Vertrag des k. und k. Konsulates pro semester II који је саставио Алфред Рапапорт у Скопљу 10. јануара 1908 као и: Исто, Verrechnung über die Gebahrung mit dem albanesischen Fond im I semester 1908, Скопље, 8. јул 1908. Књиге су слате и заинтересованим појединцима у Призрен, Исто, Verrechnung über die Gebahrung mit dem albanesischen Fond im I semester 1908, Скопље, 8. јул 1908.

⁵³⁶ HHStA PA I Kt. 473, Cultus- und Schul- Verhältnisse in Albanien. Beilage 1.

⁵³⁷ Исто, Beilage 2. Cultus-Subventionen. Anträge des General-Consulates in Scutari, des Vice-Consulates in Durazzo, des Consulates in Uesküb und des Vice-Consulates in Prisren auf Gewährung neuer Cultus- Subventionen oder Aenderung bereits bestehender.

прихватили јер би се примала и муслиманска деца“ гласила је анализа Балхаусплаца.⁵³⁸

Док су се османске власти трудиле да стварају различите тешкоће у помагању албанских школа,⁵³⁹ конзул у Скадру, Теодор Ипен истицао је да пошто „наша акција има за циљ да од Албанаца створи државотворни елемент“ за то су кључне школе. Ипак, док у Македонији има 350 грчких школа, 180 бугарских, 101 српска и 35 влашких албанских нема.⁵⁴⁰ Такав распоред наравно није био по вољи представницима Монархије а пошто су се конзули представљали као заштитници и присталице образовања Албанаца у Скопљу су „нотабли“ негодовали јер им се чинило незамисливим да „мале“ Србија и Бугарска имају „миријаде школа“ док „моћни цар Аустрије не може нама да пружи више“.⁵⁴¹

Зато је важна била набавка књига за школе у скадарском залеђу где је могло значајније да се дела. Теодор Ипен је тако тражио више издања књига на албанском језику попут „Историје света за основне школе“ коју је објавило друштво „Дрита“ из Букурешта као још нека њихова издања о аритметици, зоологији, ботаници, геометрији, географији и слично.⁵⁴² Делатност скадарског конзула није била ограничена само на набављање постојећих издања већ и на обезбеђивање нових те се тако залагао за приређивање и објављивање речника Костандина Кристофоридија који је „покојни албански патриота“ оставио у рукопису. Ако би се приступило његовом објављивању, тврдио је Ипен, показала би се подршка Монархије „албанским националним тежњама“.⁵⁴³

Подршка иницијативама за одржавање школа на албанском језику као што је наведено, била је ограничена култуспротекторатом па је тако конзул Цамбаур у Митровици, тамошњим беговима морао да објашњава како

⁵³⁸ Истро, *Beliage 3. Anträge des General-Consulates in Scutari, des Vice-Consulates in Durazzo, des Consulates in Uesküb und des des Vice-Consulates in Prisren auf gewährung neuer Schulsubventionen.*

⁵³⁹ ННStA PA I 473, Nr. 164, Писко – Голуховски, Скопље, 12. август 1897.

⁵⁴⁰ ННStA PA XII Kt. 300, Nr. 27, Ипен – Голуховски, Скадар 9. јул 1897.

⁵⁴¹ ННStA PA XII Kt. 303, Nr. 93, Цамбаур – Голуховски, Скопље, 25. август 1898.

⁵⁴² ННStA PA XII Kt. 300, Nr. 193, Ипен – Голуховски, Скадар, 28. јун 1897.

⁵⁴³ ННStA PA XII Kt. 301, Nr. 56, Ипен – Голуховски, Скадар, 29. октобар 1897.

Монархија не може да им помогне. Наиме, док су се бегови жалили да километрима „ни на југ ни на запад“ не постоји школа на албанском језику и да ли је могуће да се у Митровици отвори једна католичка школа? Конзул је одговорио да османске власти то дозвољавају само у областима где живе католици.⁵⁴⁴

Без обзира на ограничења, уколико би се јавила иницијатива са албанске стране, као у случају Фуада и Фазила Топтанија о отварању школа и болница у области Мати и Тиране, аустроугарски конзули били су спремни да пруже подршку, посебно због тога што су се бегови залагали за културни и национални развој без обзира на разлике и вероисповест.⁵⁴⁵ Због тога је наредне године одобрена помоћ Фуаду Топтанију у износу од 15.690 франака.⁵⁴⁶ Треба истаћи да су такви подухвати били могући, и значајно безбеднији 1910. године када је план браће Топтани остварен у време уздрмане османске власти него када је Монархија започињала своју нову политику у Албанији.

Труд који је османска администрација улагала да сузбија аустроугарску политику видљива је и у одговарајућим османским изворима током 1899. до 1904. године који показују присутан страх од аустроугарских школа не само у Скадру, већ и у Призрену, Пећи и Ђаковици.⁵⁴⁷ Болан ударац за албанске националисте али и аустроугарске напоре представљала је одлука султана Абдулхамида да јуна 1902. године затвори једину школу у којој се настава обављала на матерњем језику.⁵⁴⁸ Школи у Корчи, која је опстајала захваљујући цариградским Албанцима запосленим у османском државном апарату, помоћ је пружала и Монархија првенствено кроз набавку уџбеника.⁵⁴⁹

Када се укратко погледа културна акција Аустро-Угарске може се закључити да је након почетног успостављања циљева током 1896-1897. године убрзо започет амбициозни план рада на стандардизацији писма и

⁵⁴⁴ F. Ramadani, *Kontributi i Austro-Hungarisë*, 41-42.

⁵⁴⁵ HHStA PA XIV Kt. 10 Nr. 70, Хала – Ерентал, Драч, 7. октобар 1909; Исто, Nr. 74, Хала – Ерентал, Драч, 2. новембар 1909.

⁵⁴⁶ Исто, Nr. 15, Хала – Ерентал, Драч, 26. мај 1910.

⁵⁴⁷ I. Blumi, *Austrian Strategies in Ottoman Albania*, 607.

⁵⁴⁸ F. Ramadani, *Shqipëria në politikën e Austro-Hungarisë*, 40.

⁵⁴⁹ HHStA PA XIV Kt. 25, Nr. 1B, Ипен – Голуховски, Скадар, 4. јануар.1902.

језика и организованог помоћи школама. Након првих година деловања, односно после 1899. године и настанка два нова албанска алфавета почела је борба две групе католичког клера северне Албаније која је доживела врхунац око 1902. године што је у великој мери паралисало планове Балхаусплаца. Израда новог писма није долазила у обзир јер би то створило само још већи хаос, док би мешање у сукоб албанских фракција допринело могућности да супротна страна потражи помоћ од Италије.

Тек је делатност четника и комита у Македонији 1903-1905. године значајније покренула деловање албанских националиста не само у смислу организовања првих албанских чета већ и појачаних захтева за увођењем школа и признањем језика и постојања нације. Прву чету основао је заменик директора гимназије у Монастиру, Бајо (Бајрам) Топули (Бајо Топули) крајем 1905. године да би заједно са братом Черчизом све до 1908. године и успостављања веза са младотурским покретом водио акције и нападе на османске власти у областима Корче, Перметија, Валоне, Ђирокастра.⁵⁵⁰ Са члановима комитета „Për lirineë Shqipërisë“ („За слободу Албаније“) у оквиру којег су чете деловале, Фехим-бегом Заваланијем (Fehim Zavalani) и Ђерђом Киријазијем (Gjergj Qiriazi),⁵⁵¹ аустроугарски представници оствариће блиску сарадњу наредних година.⁵⁵²

Све иницијативе које су се залагале за признавање албанског језика и оснивање школа имале су подршку Монархије. Такав случај био је са поменутиим удружењем које је бројало око 60-70 људи и било повезано са сличним организацијама из Старове, Охрида, Елбасана, Струге, Дебра, Монастира.⁵⁵³ Слање новина и књига постао је препознатљив образац у аустроугарској политици због чега је Алфред Рапапорт писао Јулиусу Цвидинеку средином 1906. године како би и у Косовски вилајет који показује

⁵⁵⁰ П. Бартл, *Албанци*, 111-112.

⁵⁵¹ Ђерђ Киријази добијао је и финансијску подршку у скадарском конзулату, РА XIV Кт. 25 Нр. 72, Крал – Ерентал, Скадар, 27. јун 1907.

⁵⁵² Основано удружење поставило је себи три циља: признање албанског језика и његово коришћење у администрацији и школама, постављање албанских чиновника, као и да албански војници не буду распоређени ван европских провинција, РА XIV Кт. 14, Нр. 10, Прохаска – Голуховски, Монастир, 21. април 1906.

⁵⁵³ Исто.

знаке живости иако је до сада област била позната као „заостала у националном смислу“ изузев малобројних католичких школа и бекташијских текија требало слати што више образовних материјала. Рапапорт је такође писао да је комитет из Монастира остварио везе и са Албанцима у Косовском вилајету што је до тада било тешко замисливо. У Ђаковици је основан огранак који је водио Бајрам Цури.⁵⁵⁴ Убрзо је за Рапапортов предлог одобрено по 1000 франака конзулима у Скопљу и Монастиру.⁵⁵⁵

Аугуст фон Крал, у том тренутку конзул у Монастиру, писао је о потреби да се пружи сва подршка новооснованом албанском комитету истакавши да су они сами тражили књиге а не финансијску помоћ. Аустроугарски конзул је предлагао подршку и у новцу у књигама, али и раду на изради јединственог писма за албански језик како би се ојачала „наша акција“.⁵⁵⁶ Активности албанских националиста постајале су све израженије јер се осећао рад осталих балканских држава пошто су борбе српских, бугарских и грчких чета увелико трајале а уз то све те заједнице имале су дозволе за отварање својих школа у Османском царству. Отуд је почело оснивање како албанских чета тако и појачаних протеста за отварањем школа.

Поред помагања школа у албанским крајевима тада је већ традиционално постојало образовање албанских свештеника у Инзбруку, Клагенфурту и Грацу док су се лаици школовали у Модлингу односно самом Бечу.⁵⁵⁷ Међутим постојала је јасна подвојеност између ђака. Сходно хијерархијском уређењу друштва саме Аустро-Угарске највећи део стипендиста и ђака јесте долазио из редова албанских католика али су најпрестижније установе, попут Терезијанума биле место у којем су се школовали људи из најутицајнијих беговских породица. Тако су поменуто школу завршили Саид Топтани (Said Toprani) и Екрем Вљоре (Eqrem bej Vlora)

⁵⁵⁴ ННStA PA XIV Kt. 14, писмо, Рапапорт – Цвидинек, Скопље, 1. мај 1906; Комитет је имао огранке и у Јањини и Скадру, S. Skendi, *нав. дело*, 209.

⁵⁵⁵ ННStA PA XIV Kt. 14, Nr. 103, Пара – Голуховски, Скопље, 5. јун 1906; ННStA PA XIV Kt. 15, Nr. 24, Ранци – Голуховски, Монастир, 7. јун 1906.

⁵⁵⁶ ННStA PA XIV Kt. 14, Nr. 48, Крал – Голуховски, Скадар, 5. јул 1906.

⁵⁵⁷ F. Ramadani, *Kontributi i Austro-Hungarisë*, 32-36.

као припадници две познате земљопоседничке породице.⁵⁵⁸ Таква могућност није постојала за синове трговаца.

Као најважнији Албанци школовани у Монархији показали су се Скадранин Хил Моси (Hilë Mosi), који је студирао у Клагенфурту до 1908. године, који ће бити умешан у албанску политику након 1911. године док ће у периоду након Првог светског рата у више наврата бити министар у различитим владама,⁵⁵⁹ затим Филип Нога (Filip Noga), економиста који је завршио средњу школу у Бечу да би после учешћа на Лондонској конференцији амбасадора био министар финансија у албанској влади Турхана-паше Перметија.

Уз њих посебно место припада Ђерђу Пекмезију (Gjergj Pekmezi) пореклом из средње Албаније који је најпре студирао у Београду, филолошки факултет и теологију (1890-1894) да би између 1894. и 1898. завршио филозофско-филолошке студије у Бечу (1894-1898) после чега је почео да држи курсеве албанског језика на истом универзитету. Заједно са Хиле Мосијем, 1904. године је у Клагенфурту покренуо албанско друштво „Dija“ (Знање) и објавио више важних издања попут Граматике албанског језика из 1908. године уз подршку Монархије. После Првог светског рата обављао је дужности албанског конзула у Аустрији и професора бечког универзитета.⁵⁶⁰ Делатност Монархије није пролазила непримећено па се тако оформила група албанских националиста која је видела Дунавску монархију као заштитника албанске нације а међу њима су били Фаика Конице, Матија Логореција, Љуиђа Гуракуђија, Николе Качиорија, Љазера Мједе, Јака Серегеја и других.⁵⁶¹

Пре него што се приступи анализи нових околности после 1908. године потребно је истаћи значај аустро-италијанског ривалства по културну мисију Монархије у Албанији. Сажимајући стање италијанске политике у Албанији (1907) конзул Хала је из Драча писао да у граду постоји једна италијанска колонија састављена од учитеља из школа за дечаке и девојчице, агената

⁵⁵⁸ U. Asllani, *нав. дело*, 170-179.

⁵⁵⁹ Уједно је Моси био и познат песник.

⁵⁶⁰ U. Asllani, *нав. дело*, 165-172.

⁵⁶¹ F. Ramadani, *Kontributi i Austro-Hungarisë*, 63-64.

трговачких друштава, представника поште и људи који раде у дрвној индустрији. Ту ради и школа основана 1902. године а постоје додатне у Тирану и Елбасану са италијанским субвенцијама. Стабилност свог положаја у средњој Албанији Италија је остваривала првенствено преко Есад-паше Топтанија користећи његове везе у драчком санџаку као и Елбасану. Халину забринутост је изазивао и раст италијанске трговине у последње три године са 886 хиљада на 1,5 милиона круна док је аустроугарска пала са 3 на 2,6 милиона.⁵⁶² Све наведене методе користила је и сама Монархија у намери да потисне утицај ривала.

5.3. Клубови, конгреси и борба за културну аутономију (1908-1910)

Преокрет у општем положају Албанаца био је долазак нових османских власти у виду „Комитета за уједињење и напредак“ (даље: Комитет), тзв. Младотурака.⁵⁶³ То је био покрет који се састојао од различитих државних службеника, политичких изгнаника и официра у којем су чланови поред туркофоних становника Османског царства били и припадници јерменских, грчких, албанских и македонских заједница.⁵⁶⁴ Од почетка 20. века и албански националисти попут Исмаила Кемала сарађивали су са Комитетом у нади да ће бити проглашени и спроведени уставност и либерализација Царства и тако допринети унапређењу њихових права.⁵⁶⁵

Када су током јула 1908. године у најснажнијим упориштима Комитета, у Монастирском и Солунском вилајету почеле да избијају побуне предвођене официрима покрет се осетио и међу Албанцима. Најважнији збор, по албанске прилике, одиграо се у Косовском вилајету, у Феризовићу када су предвођени једним од чланова Комитета, Неџибом Драгом уз неколико официра и државних службеника Младотурци покренули скоро 30 хиљада албанских

⁵⁶² ННStA PA XXXVIII Kt. 381, Nr. 1, Хала – Ерентал, Драч, 10. јануар 1907.

⁵⁶³ П. Бартл, *Албанци*, 115.

⁵⁶⁴ Сви заједно су учествовали на конгресима организације у Паризу 1902. и 1905. године, Д. Ђорђевић, *Националне револуције*, 128.

⁵⁶⁵ М. Şükrü Hanioglu, *Preparation for a revolution: the Young Turks, 1902-1908*, New York, 2001, 14-16.

муслимана који су већином сматрали да се боре за своје привилегије. Комитет је тако успео да искористи скупљене Албанце за своје идеје.⁵⁶⁶ Пошто је претио улазак побуњеника у саму престоницу султан је пустио и 23. јула објавио враћање устава. Испоставило се да су искушења за нове власти тек почела, јер је 5. октобра Бугарска прогласила независност, а Аустро-Угарска анексију Босне и Херцеговине.⁵⁶⁷

Младотурски преврат имао је важне последице по аустроугарску политику у Османском царству. Наиме, сада више није постојала препрека оснивању албанских удружења и другим иницијативама на пољу образовања, и шире схваћено културе. Према извештају монастирског конзула Младотурци су желели да се приближе „албанским патриотима“ још почетком јула 1908. године али су се ови држали резервисано.⁵⁶⁸ Истовремено, тешкоће за Монархију била је чињеница да су и пре и после Анексионе кризе власти Комитета биле без поверења у аустроугарску политику према Албанцима што свакако није било без повода.⁵⁶⁹

Готово непосредно након проглашења устава уследило је оснивање различитих клубова и удружења са албанским националним предзнаком током 1908/09. године. Њихова седишта била су у Берату, Делвини, Дебру, Драчу, Елбасану, Флорини, Ђирокастру, Грамшу, Цариграду, Каваји, Коници, Колоњи, Куманову, Курвелешу, Лесковику, Монастиру, Митровици, Неговану, Охриду, Пермету, Поградецу, Солуну, Скадру, Старови, Струги, Тепелени, Тирани, Валони, Вучитрну, Ђаковици и Скопљу.⁵⁷⁰ Према мишљењу аустроугарских конзула клубови су били, мање или више, „у одређеној врсти

⁵⁶⁶ М. Јагодић, *Српско-албански односи*, 94-95, Р. Мантран, *Историја Османског царства*, Београд 2002. 696-697.

⁵⁶⁷ Све то уједно је изменило општу слику Балканског полуострва након 1908. године, L. Stavrijanos, *нав. дело*, 499.

⁵⁶⁸ Ђ. Микић, *Аустро-Угарска и Младотурци, 1908-1912*, Бањалука 1983, 36.

⁵⁶⁹ Исто, 256.

⁵⁷⁰ J. Faensen, *нав. дело*, 65-67, са тачним датумима оснивања; P. Bartl, *Albanische Muslime*, 162-164. в. и *Akte të Rilindjes Kombëtare Shqiptare 1878-1912*, dok. 111, 113 о оснивању клубова у Монастиру и Скадру. В. списак и у: ННStA PA XIV Kt. 15, Zl. 83, Beilage III, Посфаи – Ерентал, Монастир, 20. децембар 1908.

повезаности“ што је сматрано изузетно повољном околношћу у складу са интересима Монархије.⁵⁷¹

Као водећи клуб убрзо се истакао „Башкими“ („Јединство“) из Монастира чији је председник постао Фехим Завалани који је сматран пријатељем Монархије,⁵⁷² као и потпредседник Ђерђ Киријази. Укупан број чланова био је 40 али у сталном порасту; притом одлично су били повезано са, на пример клубом у Корчи који је већ бројао 200 чланова. Основна намера албанских националиста била је да се сви клубови повежу снажним вођством, да се купују књиге и да се отпочне са издавањем једног часописа за шта су тражили помоћ од самих власти. Ђерђ Киријази и Мидхат-бег Фрашери (Mit'hat bej Frashëri), још један сарадник клуба и син Абдула Фрашерија (Abdul Frashëri), већ крајем августа 1908. су послали друштву „Агими“ у Скадру предлог о стварању јединственог писма.⁵⁷³

Док су се широм области насељених Албанцима вицеkonzул Лукес (Lukes) је извештавао из Скопља „да се националне идеје шире са умереним успехом“ у Косовском вилајету због тога што га насељава „пола милиона фанатика и партикулариста“ мислећи тиме на албанске муслимане. Тако на скупу у Феризовићу, почетком јула није било „борбе за слободу већ само за привилегије“ усред лажних вести Комитета док је у Призрену владала „национална незаинтересованост“. Ипак, значајно за Монархију, постоји и стална спремност за борбу против Срба на северу вилајета па је тако Скопље „центар националних идеја“ иако је на „периферном положају североисточне Албаније“. Међутим, као још једна позитивна појава, поред против-словенског расположења у вилајету, виђено је и постојање људи попут Неџиба Драге и Хасана Приштине који су заступали „модерне идеје“.⁵⁷⁴ Главним проблемом Аустро-Угарске Лукес је сматрао и то што у Косовском вилајету и даље имају чврсте везе пре свега са албанским католицима а њих је 15 хиљада од укупно

⁵⁷¹ ННStA PA XIV Kt. 15, Nr. 140, Лукес – Ерентал, Скопље, 1. септембар, 1908; Исто, Nr. 1, Пара – Ерентал, Солун, 7. септембар 1908; Исто, Nr. 73, Посфаи – Ерентал, Монастир, 23. новембар 1908.

⁵⁷² Фехимов син је похађао пољопривредну школу у Модлингу, Аустрија.

⁵⁷³ PA XIV Kt. 15, Nr. 54, Посфаи – Ерентал, Монастир.

⁵⁷⁴ Под тиме је конзул подразумевао идеје албанског национализма.

пола милиона становника. Јачање албанских муслимана и њихово повезивање са католицима било би одлучујући фактор где би били најбоља одбрана од српских амбиција али и италијанске политике.⁵⁷⁵

Почев од севера Албаније могли су се наћи вишеструки идентификацијски слојеви међу албанским становништвом. Аугуст фон Крал извештавао је из Скадра да постоји жива преписка између албанским клубова у Скадру, Монастиру и Солуну у исто време оцењујући да је присутан „безгранични фанатизам муслимана“ који су незадовољни јер сматрају да су албански муслимани – чланови клубова – недовољно посвећени верници.⁵⁷⁶ У средњој Албанији, где је Елбасан био средиште албанских националиста, Аћиф-паша Бичаку (Aqif Pashë Viçaku/Elbasani) је основао клуб који наступа против „муслиманског фанатизма“.⁵⁷⁷ На југу, у Валони, клуб јавно говори о оснивању једне лиге за оснивање школа на албанском језику, док је прави политички циљ који се тајно заговара независност Албаније.⁵⁷⁸

Идеје албанског национализма су након младотурске револуције постале део јавног дискурса у Османском царству иако су, већински и у јавности, упоредо прихватале власт султана. Тако је Фехим Завалани на свечаном отварању клуба Башкими говорио о потреби за развијањем „албанске националне културе“ под „турским барјаком“ уз пуно јединство нације, и муслимана и хришћана.⁵⁷⁹

У јесењим месецима 1908. године главно питање у клубовима постајало је питање алфавета које је сматрано као препрека даљем развоју албанске нације; због тога се очекивало сазивање скупа на којем ће бити прихваћен Фрашери алфавет. То је одговарало политици Двојне монархије па је Аугуст фон Крал, конзул у Скадру, финансирао делегате Ђерђа Фишту, Андреа Мједу и Матија Логореџија и Сељма Блошмија како би деловали као посредници у разговорима са Љумом Скендом (псеудоним Мидхата-бега Фрашерија). Крал

⁵⁷⁵ Конзул Лукес посматрао је Албанце као брану Србији у оквиру Анексионе кризе која је трајала, ННStA PA XIV Kt. 15, Nr. 191, Лукес – Ерентал, Скопље, 29. новембар 1908.

⁵⁷⁶ Исто, Nr. 97, Крал – Ерентал, Скадар, 10. октобар 1908.

⁵⁷⁷ Исто, Nr. 60, Хала – Ерентал, Драч, 7. новембар 1908.

⁵⁷⁸ Исто, Nr. 62, Краус – Ерентал, Валона, 3. новембар 1908.

⁵⁷⁹ Клуб у Монастиру бројао је 50 чланова, док су истоимена удружења у Корчи и Елбасану имала по 200 односно 150, PA XIV Kt. 14, Nr. 60, Тахи – Ерентал, Монастир, 15. септембар 1908.

је закључио како би конгрес могао да пропадне ако би наведене особе са њега изостале.⁵⁸⁰

Конгрес је сазван у Монастиру и одржан је између 14. и 22. новембра 1908. године са циљем да се на њему одреди и већински прихвати писмо за албански језик између алфабета Агими, Башкими и Фрашери.⁵⁸¹ Организовало га је друштво Башкими а председавао је Мидхат Фрашери док су потпредседници били Љуић Гуракући и Ђерђ Киријази.⁵⁸² Учествовало је око 59 делегата из 23 албанска клуба: осам из Скадарског, четири из Косовског, 24 из Монастирског, 10 из Јањинског, три из Цариградског као и један делегат из Солунског вилајета.⁵⁸³ Отварању конгреса присуствовали су валија, велики број официра локални Грци, Бугари и Власи док је прочитан и телеграм подршке вође Мирдита, Пренк Биб Доде из Скадра, који је предлагао Башкими за национални алфabet.⁵⁸⁴

Према извештају Ђерђа Киријазија, предвиђен је најпре програм према којем ће се расправљати о алфabetском питању док ће се сви учесници конгреса обавезати да ће се држати његових одлука или бити означени као издајници националног подухвата. Док је језичка комисија радила, било је одржано неколико предавања, између осталих Фехима-бега Заваланија о „Неопходности ширења цивилизације и науке у Албанији“, Мидхата Фрашерија о „Потреби о увођењу индустрије у Албанији“, Абдул-бега Ипија о „Херојима Албаније у њиховом раду у служби Османског царства“.

Расправа о избору писма вођена је на основу три могућа решења: да ли треба прихватити један од три понуђена и најраширенија алфабета, да ли од та три начинити нови односно да ли створити потпуно нови алфabet?⁵⁸⁵ На

⁵⁸⁰ HHStA PA XIV Kt. 15, Nr. 128, Крал – Ерентал, 22. новембар 1908. Из Беча су већ послате књиге на југ Албаније током октобра када су у Валону стигле књиге Ђерђа Пекмезија, Ференца Нопче, Карла Штајнмеца, Паула Зиберца и Теодора Ипена, в. Исто, нр. 3278, Ref. ,1, Беч, 21. октобар 1909.

⁵⁸¹ *Alfabeti i gjuhës shqipe dhe kongresii manastirit, (14-22 nëndor 1908) - Studime, materiale, dokumente*, 316-318; S. Demiraj, K. Prifti, *нав. дело*, 78-79.

⁵⁸² F. Trix, *нав. дело*, 266.

⁵⁸³ Уз њих дошли су и представници из Букурешта, Софије, Сицилије и Бостона, в. G. Gawrych, *нав. дело*, 165.

⁵⁸⁴ HHStA PA XIV Kt. 15, Zl. 73, Посфаи – Ерентал, Монастир, 23. новембар 1908.

⁵⁸⁵ П. Бартл, *Албанци*, 119. Постојали су и предлози о усвајању арапског или грчког писма али су ти гласови брзо „утишани“, S. Demiraj, K. Prifti, *нав. дело*, 76.

крају су подржана два алфабета, Фрашери и нови латински алфabet најсличнији Башкимију, док је једино Агими одбачен.⁵⁸⁶ У самој комисији за Фрашери алфabet били су Мидхат Фрашери, Бајрам Топули, Шахин Колоња (Shahin bej Kolonja), Нузет-бег Вриони и Ндре Мједа (иначе аутор Агими алфабета); док су за Башкими гласали Сотир Пеци, Ђерђ Киријази, Глигор Цилка, Димитри Буда, Ђерђ Фишта и Љуић Гуракући.⁵⁸⁷ Одлука конгреса у Монастиру био је први случај, да је једна већински муслиманска заједница, пре закона Мустафе Кемала Ататурка у Турској 1928. године, усвојила латински алфabet за своје писмо.⁵⁸⁸

Већ током самог конгреса почели су да се појављују знаци жеље Комитета да успостави одређену контролу над албанским удружењима. Први покушај био је да се преко сопствених чланова који су били пореклом из Албаније утиче на њихов рад. Министар унутрашњих послова Решид Аћиф-паша, бивши валија Бејрута, Халил-паша и начелник генералштаба Изет-паша са још четрдесетак потписника позивали су Албанце, без обзира на верске разлике, да се успротиве анексији Босне и Херцеговине, да се изјасне о компензацијама Србији, Грчкој и Црној Гори о којима се шире вести као и да устану против независне Бугарске уз објаву да су све „Османлије спремне да се до последње капи крви боре за свету отаџбину“. Поменута објава стигла је и у Монастир пред само отварање конгреса.⁵⁸⁹ Коначно конгрес је објавио меморандум у којем су истакнути:

1. Захтев влади да образује албанске ученике у основним школама у Албанији.
2. Оснивање вишег образовања што ће чинити сами Албанаци за шта ће сами сносити трошкове.

⁵⁸⁶ HHStA PA XIV Kt. 15, Nr. 9419, телеграм, Крал, Скадар, 23. новембар 1908.

⁵⁸⁷ F. Trix, *нав. дело*, 266.

⁵⁸⁸ *Akte të Rilindjes Kombëtare Shqiptare 1878-1912*, dok. 115. F. Trix, *нав. дело*, 255.

⁵⁸⁹ HHStA PA XIV Kt. 15, Nr. 71, Тахи – Ерентал, Монастир, 14. новембар 1908.

3. Одређивање центра националне културе која ће усмеравати комуникацију између самих Албанаца, са османском владом и младотурским Комитетом за добробит Албаније.⁵⁹⁰

Албански националисти који су успоставили контролу над радом конгреса успели су да у одлуци о писму наметну латински алфавет као једини избор без обзира на варијанту. На тај начин градили су још један елемент идентитета другачији у односу на суседе. Као што их је одвајао особен језик, сада је њихово писмо било другачије од османског, грчког, српског па и бугарског.

Насупрот намерама власти албанска удружења тражила су и наредних месеци подршку за новине, школске потребе и „друге националне ствари“.⁵⁹¹ Током новембра и децембра своје жеље за аутономијом изражавао је уредник Дрите, Шахин Колоња који је тражио за Албанце права која уживају и остале заједнице у Османском царству. На састанцима корчанског и манастирског клуба говорило се и о увођењу албанског језика у православну цркву као и о Фану Нолију из Бостона као епископу, а упутили су властима захтев за званичним одобрењем школовања на албанском језику.⁵⁹²

Почетак наредне године обележили су потези Комитета којим је власт почела да се супротставља посебно оним појединцима и удружењима која су заговарала националистичке идеје. Тако је Дервиш Хима (Dervish Hima), албански новинар и отворени заговорник национализма, током састанка са конзулом Кралом говорио да је скадарски валија њега, Мидхата Фрашерија и Баја Топулија оптуживао у јавности као „људе који су упрљали Куран“ због њихове борбе за алфавет.⁵⁹³ Ускоро се показало да је младотурски Комитет почео отворено да наступа против „национално-културног развоја и организација“ Албанаца приказујући националну идеју као потпуно супротну са исламом, писао је Алфред Рапапорт из Солуна. Агитовало се за употребу

⁵⁹⁰ Исто, Nr. 67, Тахи – Ерентал, Манастир, 28. октобар 1908.

⁵⁹¹ ННStA PA XIV Kt. 21, Nr. 81, Посфаи – Ерентал, Манастир, 14. децембар 1908.

⁵⁹² ННStA PA XIV Kt. 15, Zl. 75, Посфаи – Ерентал, Манастир, 29. децембар 1908.

⁵⁹³ ННStA PA XIV Kt. 10, Nr. 5, Крал – Ерентал, Скадар, 3. јануар 1909.

арапског писма из простог разлога што је све већи број муслимана пристајао „уз националну идеју“ као и за „децентралистичке планове албанских патриота док Младотурци нуде једино јачање јединствене, централизоване државе“.⁵⁹⁴

Ускоро су Младотурци организовали и јавне демонстрације у Тирани и Елбасану где су организовали делове тамошњих „ага“ и уleme који су говорили о националним питањима као антидржавним и антиверским док су подвлачили да се албански језик може писати само „турским словима“ на којима је и Куран.⁵⁹⁵ Помињани Дервиш Хима ипак је писао Аугусту фон Кралу да „усхићење за албанску националну ствар“ стиче све више присталица па је и Аћиф-паша Бичаку из Елбасана из тихе подршке, прешао у јавно заступање националних идеја. Као неповољно, Хима је стање оценио у Драчу и Тирани где је утицај младотурског Комитета „јак као и у северној Албанији“⁵⁹⁶ због значајног утицаја ислама. Сам конзул Крал је наводио да су заиста у последње време напори „панисламизма и турско-централистичких идеја“ удвостручени.⁵⁹⁷ Почетком јула 1909. године у Елбасану и Валони је завладао страх да Младотурци желе да уклоне све „националне вође“ док је конзул Хала сматрао да је део бегова али и становништва Тиране наклоњена идеји аустроугарске окупације а да и Елбасану постоје раширене симпатије према Монархији.⁵⁹⁸

Током летњих месеци почеле су да се проносе вести да се спрема албански конгрес у Дебру у који су „локални патриоти“ полагали велике наде.⁵⁹⁹ На њему је учествовало око 315 представника различитих крајева, од

⁵⁹⁴ У исто време Рапапорт је бележио да „на Косову“ влада „аустрофобно“ расположење и код Срба и код албанских муслимана као последица анексије Босне и Херцеговине, ННStA PA XIV Kt. 9, Nr. 27, Рапапорт – Ерентал, Солун, 17. март 1909.

⁵⁹⁵ ННStA PA XXXVIII Kt. 381, Nr. 33, Хала – Ерентал, Драч, 5. април 1909.

⁵⁹⁶ Дервиш Хима је као северну Албанију подразумевао Косовски вилајет, прим. аут.

⁵⁹⁷ Аугуст фон Крал је уједно дао 600 франака како би помогао Химу, ННStA PA XIV Kt. 10, Nr. 58, Крал – Ерентал, Скадар, 16. април 1909.

⁵⁹⁸ ННStA PA XXXVIII Kt. 381, Nr. 48, Хала – Ерентал, Тирана/Драч, 3. јул 1909. У исто време Дервиш Хима је у јулу 1909. у једном цариградском листу позвао на оснивање аутономне Албаније са престоницом у Охриду или Елбасану, у који би били укључени Јањина, Превеза, Ђирокастер, Берат, Драч, Скадар са Малесијом, Гребена, Дебар, Елбасан, Корча, Скопље, Приштина, Пећ и Призрен, *Akte të Rilindjes Kombëtare Shqiptare 1878-1912*, dok.120.

⁵⁹⁹ ННStA PA XIV Kt. 14, Nr. 49, Посфаи – Ерентал, Монастир, 12. јул 1909. На исти скуп спремали су се делегати из Митровице, Приштине и Вучитрна.

чега 95 хришћана са присутним младотурским официрима у цивилу са пресудним утицајем.⁶⁰⁰ Када је конгрес одржан од 23. до 29. јула 1909. године испоставило се да је на њему било представника различитих струја.⁶⁰¹ Аустроугарски конзули листом су закључивали да скуп у Дебру нису организовали заступници албанских националних идеја већ сам младотурски Комитет.⁶⁰² Одлуке конгреса су то јасно показале јер су се учесници изјаснили за арапско писмо и за турски и албански језик у школама. Као део младотурске политике уједно су се наставиле демонстрације у Тирани против чланова албанског клуба.⁶⁰³

На јесен је уследио одговор албанских националиста на скупу у Елбасану.⁶⁰⁴ Конгрес је одржан између 2. и 9. септембра 1909. године и аустроугарски конзули су закључивали да Албанци показују брз напредак у „националном развоју“.⁶⁰⁵ Одлуке Елбасанског конгреса подразумевале су отварање школа на албанском језику, док ће бити уважен и турски као државни језик. Предвиђено је и оснивање једне основне установе у Елбасану која би надгледала рад свих албанских школа где би била и установа за образовање новог учитељског кадра. У смислу писма прихваћен је латински алфавет и најављен је још један конгрес за наредну годину.⁶⁰⁶

Средишњи део сукоба албанских националиста и младотурског Комитета биле су дакле школе и одабрано писмо албанског језика. Док је у почетку османска власт макар привидно показивала разумевање за албански покрет, од почетка 1910. године Младотурци су забранили латиницу да би идуће године покушали да се изнова приближе Албанцима. Понуда власти

⁶⁰⁰ ННStA PA XIV Kt. 15, Nr. 57, Посфаи – Ерентал, Монастир, 2. август 1909; в. и Исто, Nr. 54, Хала – Ерентал, Тирана/Драч, 22. јул 1909, о делегатима из средње Албаније.

⁶⁰¹ M. Verli, *Informacione dhe opinione të diplomatëve austro-hungarezë për Kongresin e Dibrës*, Studime Historike 46-1/2 (2009), 230-232.

⁶⁰² ННStA PA XIV Kt. 15, Nr. 52, Посфаи – Ерентал, Монастир, 19. јул 1909; Исто, Nr. 99, Крал – Ерентал, Скадар, 20. јул 1909; Исто, Nr. 63, Прохаска – Ерентал, Призрен, 20. јул 1909; Исто, Nr. 58, Руднај – Ерентал, Митровица, 21. јул 1909.

⁶⁰³ Нападнути су и неки бегови и хоџе који су сматрани за присталице националне идеје, ННStA PA XXXVIII Kt. 381, Nr. 1, Хала – Ерентал, Драч, 25. јул 1909; Исто, Nr. 56, Хала – Ерентал, Тирана/Драч, 29. јул 1909.

⁶⁰⁴ A. Krause, *нав. дело*, 50-52.

⁶⁰⁵ M. Verli, *Kongresi arsimor i Elbasanit dhe themelimi i Shkollës Normale në burimet diplomatike austrohungareze*, Studime Historike 48-1/2, 285-86.

⁶⁰⁶ За одлуке Елбасанског конгреса: *Akte të Rilindjes Kombëtare Shqiptare 1878-1912*, dok. 121.

гласила је да се за све осим за исповедање ислама користи алфавет док би за верска питања било коришћено арапско писмо.⁶⁰⁷ На новом конгресу у Монастиру 2-3. априла 1910. године окуљени су једноставно поручили османској држави да се не меша у албанска језичка питања.⁶⁰⁸

Док су, као што је показано током догађаја 1908-1910. године, аустроугарски представници са задовољством пратили нове, повољне околности у албанским заједницама, последњи потези младотурских власти нису давали разлога за оптимизам. Опрезна политика која је за основ имала идеју да се Албанци који траже подршку Двојне монархије за своје циљеве усмеравају на коришћење нових погодности у Османском царству које је њихова најбоља заштита отварала је, ипак, разлоге за бригу. Министар спољних послова Ерентал кратко их је сажео у мисли да би највећа тешкоћа по интересе Аустро-Угарске била могућност да се албанске вође обрате другим великим сила, где је посебно мислио на Италију, а да Балхаусплац остане по страни.⁶⁰⁹ Непокојство је изазивала и агресивна политика Комитета којом је према мишљењу амбасадора у Цариграду, Палавичинија (Johann von Pallavicini), сама власт губила своју најважнију подршку против „напредовања Словена“.⁶¹⁰

5.4. Аустроугарска албанонологија и преобликовање албанског националистичког дискурса

Албанонологија, као истраживачка дисциплина, у тези је одређена као скуп различитих научних области које су се бавиле земљама насељеним Албанцима. Подразумевала је изучавање историје, језика, обичаја заједнице, географије, археологије као и других сродних области.⁶¹¹ Уз радове стручњака из Аустро-Угарске у оквир истраживања укључена су и издања чији су аутори

⁶⁰⁷ А. Krause, *нав. дело*, 50. Б. Храбак, *Арбанашке студије*, 273.

⁶⁰⁸ П. Бартл, *Албанци*, 124.

⁶⁰⁹ ОУА, II, Nr. 2114, Ерентал – Палавичини, Беч, 14. април 1910.

⁶¹⁰ Исто, Nr. 2204.

⁶¹¹ К. Gostentschnigg, *Die Verflechtung von Wissenschaft und Politik am Beispiel der österreichisch-ungarischen Albanologie*, *Südost-Forschungen* 58 (1999), 221-224.

били Албанци док је објављивање њихових дела финансирала Двојна монархија.

Иако је било ранијих махом филолошких истраживања која је спроводио фон Лајбниц (Gottfried Wilhelm Leibniz), зачетник албанологије био је Јохан Георг фон Хан (1811-1869), аустријски конзул у Јањини, познавалац албанског језика⁶¹² и аутор „Албанских студија“.⁶¹³ У Хановом делу изнета је теза о Албанцима као потомцима Пелазга, аутохтоног пред-хеленског народа, на Балканском полуострву који је био у блиским односима са илирским, македонским и епирским заједницама.⁶¹⁴ Занимљиво његов секретар је био Костандин Кристофориди (1826-1895), заједно са Наумом Већилихарџијем (Naum Veqilharxhi) (1797-1846) један од првих реформатора албанског језика и зачетника теза о албанској културној посебности.⁶¹⁵ „Пелашка теорија“ почела је већ око 1860-1861. године да се појављује у дискурсу албанског покрета па је тако Анастас Бујку у Атини издавао лист „Пелазг“.⁶¹⁶

Од половине 19. века када се може пратити значајније занимање за албанске теме у Дунавској монархији, постоји раст броја одговарајућих издања. Укључујући и научне и новинске часописе, са 31 публикације у периоду (1851-1875) број албанолошких издања порастао је на 105 током двадесетогодишњег периода до 1895. године, да би у временском оквиру дисертације 1896-1914. тај број износио 339.⁶¹⁷ Ту се свакако подразумева и низ радова који нису били дело школованих специјалиста у оквиру

⁶¹² K. Goetschnigg, *Zwischen Wissenschaft und Politik*, 43.

⁶¹³ J. G. Hahn, *Albanesische Studien*, I-II, Jena 1854.

⁶¹⁴ У раду се питању порекла Албанаца приступа искључиво у контексту идеја албанског национализма а не као питању античке прошлости Балканског полуострва. Док у Албанији готово да не постоји расправа о илирском пореклу на које се гледа кроз, ако се послужимо речником истраживачких приступа национализму, примордијалне оквире, најновије тезе о истраживању порекла албанског језика изнео је аустријски филолог Јоаким Мацингер предлажући тезу о сеоби са источног дела Балканског полуострва на западни што иако не ремети идеју о „древном“ пореклу нације „штети“ миту о „аутохтоном континуитету“, в. J. Matzinger, *Die Albaner als Nachkommen der Illyrer aus der Sicht der historischen Sprachwissenschaft*, *Albanische Geschichte. Stand und Perspektiven der Forschung*, Hrsg. O. J. Schmitt, E. A. Frantz, München 2009, 13-36.

⁶¹⁵ П. Бартл, *Албанци*, 153-154.

⁶¹⁶ С. В. Körner, *Entwicklung und Konzeption der Presse in Albanien und der albanischen Exilpresse*, München 1982, 21.

⁶¹⁷ Уз још 86 током период 1914-1920. године, статистика је израђена према: K. Gostentschnigg, *Zwischen Wissenschaft und Politik*, 253.

албанонологије, али свакако говори о томе колико су Албанци и Албанија добијали важније место у јавном простору Монархије како је њена спољна политика била значајније заинтересована за њихове земље. Пораст броја издања свакако је повезан и са развојем балканолошких истраживања на бечком Универзитету где је након оснивања катедре за славистику 1849. године настајао све већи број различитих катедри или установа које су за поље истраживања имале Балканско полуострво.⁶¹⁸ Посебно везано за време албанске акције, у циљу проширивања поља деловања, курсеве албанског језика на бечком универзитету 1903. године држао је бивши стипендиста Монархије, Албанац Ђерђ Пекмези.⁶¹⁹

Интерес за развој истраживања Балканског полуострва посебно је растао после 1878. године и окупације Босне и Херцеговине. Тада је настао и развијао се модел изградње нација на Балканском полуострву, пре свега у Босни и Албанији, чија су „покретачка снага“ били министар финансија и управитељ земаља Босне и Херцеговине, Бенјамин фон Калај⁶²⁰ и његов блиски сарадник, од 1896. године дворски саветник („Hofrat“)⁶²¹, историчар и балканолог, Лајош Талоци.⁶²² У оба случаја, подухват који је надахнуо поменути двојац (до Калајеве смрти 1903. године) имао је за стратешки циљ деловање против Србије и могућности да та земља постане препрека аустроугарској хегемонији у Југоисточној Европи. Зато се у Босни и Херцеговини током Калајеве управе (1882-1903) радило на идеји једне, босанске нације, да би доцније муслимани били подстицани да изграде посебан идентитет уместо српско-муслиманског што је била једна од

⁶¹⁸ O. J. Schmitt, *Balkanforschung an der Universität Wien*, 64. Првенствено је била важна Комисија за историјско-археолошка и филолошко-етнографска истраживања Балканског полуострва („Kommission für die historisch-archäologische und philologisch-etnographische Durchforschung der Balkanhalbinsel“) основана као одељак Царске академије наука у Бечу.

⁶¹⁹ HHStA PA I 473, Memoire über Albanien. Ende 1901 bis Anfang 1905, Wien, April 1905.

⁶²⁰ За његову улогу у настанку албанске акције види прво поглавље.

⁶²¹ A. Gottsmann, *Ludwig von Thallóczy und die österreichisch-ungarischen Interessen im Adriaaraum*, Lajos Thallóczy der Historiker und Politiker. Die Entdeckung der Vergangenheit von Bosnien und Herzegowina und die moderne Geschichtswissenschaft, Hrsg. A. Gottsmann, Dž. Južbašić, I. Ress, Sarajevo 2010, 301

⁶²² После Калајеве смрти (1903) Талоци је записао: „... до сада сам служио живог Калаја; од сада ћу служити мртвог“, цит. према, R. Okey, *A Trio of Hungarian Balkanists: Béni Kállay, István Burián and Lajos Thallóczy in the Age of High Nationalism*, *The Slavonic and East European Review*, 80-2 (2002), 256.

могућности. Истовремено у Албанији је циљ био спречавање српског изласка на Јадранско море.⁶²³

Када је реч о улози аустроугарских албанолага у империјалном пројекту у Албанији попут подршке образовању, у виду школа на матерњем језику односно помоћи приликом одабира јединственог писма, и албаноолошка истраживања Двојне монархије се може разумети уколико јој се приступи са становишта да су њени представници играли улогу намењену држави у времену изградње нација која би преко својих институција обликовала владајући националистички дискурс.

Међутим, док је уистину постојала подударност интереса Аустро-Угарске и стваралаца једног облика националистичког дискурса међу Албанцима коначни циљ две стране био је другачији. Као што ће се показати после 1912. године, Монархија није желела пространу албанску државу сходно жељама националиста, већ брану италијанском и словенском упливу на источну обалу Јадранског мора. Међутим, постојала је једна важна област у којој је могуће пратити значај аустроугарске албаноологије по даљи развој албанске државе. У вероватно пресудном периоду по обликовање владајућег дискурса путем деловања које се може назвати „примењеном науком“ албаноолози Монархије су пружили значајан допринос у јачању већ постојећих темеља и, испоставиће се, преобликовање албанског национализма садржајима које ће се у многоме задржати до данас.

Зато ће у одељку посвећеном уделу албаноологије у акцији Министарства спољних послова после 1896. године најпре укратко бити изложен преглед основних значајки национализма и идеја о будућој организацији Албаније након чега ће бити указано на места додира и на процес преобликовања албанског националистичког дискурса. У другом делу излагања о албаноологији Монархије биће указано на најважнија издања и њихова вишестрана значења у којима су се прожимала научна истраживања са потребама политичких подухвата.

⁶²³ O.J.Schmitt, *Balkanforschung an der Universität Wien*, 76-77

5.4.1. Преклапање интереса Монархије и албанских националиста

„Нација су сви људи који живе у истој земљи, говоре исти језик и имају исто порекло. Ми Албанци, ми живимо у истој земљи, говоримо исти језик и имамо исто порекло и зато смо једна нација, ми смо албанска нација. Неке нације су муслиманске, неке хришћанске, неке су мешовито и муслиманске и хришћанске, али нације нису имале религије пре две хиљаде година. Данас, албанска нација је муслиманска, католичка, православна и бекташијска... Али, као и друге нације, албанска нација веровала је у месец, сунце, звезде, дрвеће и стене... с временом су променили религију и постали хришћани до доласка Османлија. Османлије су дошле у Албанију у 15. веку, и после 30 година борби, албанска нација је приморана да постане муслиманска, неких 50 година касније Албанци су се вратили старој хришћанској религији, док је већина остала муслиманска, било да су нашли да је тако боље или зато што им је боље служила. Албанци су увек били снажни, али после поделе религијом изгубили су своју снагу“.⁶²⁴

Цитат из бриселског листа „Албанија“ чије је издавање подржавала Двојна монархија о чему ће бити речи у одељку посвећеној штампи, указује на један од најважнијих „националних митова“ Албанаца. Идеја о неважности религије најбоље се може описати као „историјски конструкт“⁶²⁵ обликован у кругу албанских службеника османске империје, који су под утицајем покрета Младих Османлија и преиспитивања будућности државе засновали будући националистички дискурс шездесетих и седамдесетих година 19. века.⁶²⁶ У поменутој групи нашли су се, између осталих, припадници све три верске заједнице међу Албанцима: Пашко Васа, Абдул, Сами и Наим Фрашери, Јани Врето, Наум Већилихарци, Хасан Тахсини, Костандин Кристофориди и Исмаил Кемал Вљоре. Искуства овог круга људи, који ће са временом кренути путем албанског национализма не одбацујући нужно лојалност Османском царству,

⁶²⁴ *Albania*, бр. 9, (1898), 146.

⁶²⁵ B. Art. Puto, Feja e shqiptarit është “shqiptaria”: mit apo konstruktim historik, Përpekja, 15-16 (1999), 38

⁶²⁶ J. Faensen, *нав. дело*, 39-40.

уз боравак у другим европским земљама или грађење империјалних каријера далеко од своје локалне средине, пружила су им могућност да Албанце посматрају као целину.⁶²⁷

Врето, Кристофориди, Исмаил Кемал Вљоре и браћа Фрашери били су ђаци грчке школе „Зосимеа“ у Јањини те су свој идентитет градили у односу на грчки.⁶²⁸ Тако се почеци „албанијанизма“ („албанства“) могу објаснити као реакција на „хеленизам“. Првобитно, идеје албанског национализма појавиле су се управо у заједници православних Албанаца кроз делатност Наума Веђилихарџија који се од двадесетих година 19. века залагао за образовање и школе на албанском језику у страху од хеленизације. Та бојазан је постојала нарочито од 1830. године и успостављања независне грчке државе.⁶²⁹

Док је у граничним османско-грчким областима Краљевина Грчка имала успеха у придобијању албанских православца, са муслиманима јужне Албаније посебно након Берлинског конгреса није било превише успеха. Са друге стране, православни и муслимански Албанци стварали су упоредо сопствене иницијативе чиме се албански национализам укључивао у такмичење са суседима уз ослонац на дискурсе о древном пореклу чиме је њихова заједница добијала право „примарне аквизиције“ земаља које је требало да уђу у састав будуће Албаније.⁶³⁰

После искуства Велике источне кризе (1875-1878) и Албанске лиге (1878-1881) успостављан је доминантни националистички дискурс у чему су предњачили браћа Фрашери: Абдул, Сами и Наим, бекташијски муслимани са југа и Пашко Васа, скадарски католик. Њихове идеје почивале су на идеји да је нација заснована на језику подвлачећи небитност религије за националну идентификацију.⁶³¹ Даља динамика развоја национализма у албанским друштвима пратила је нестабилности Османског царства од Велике источне

⁶²⁷ Art. Puto, *нав. дело*, 34.

⁶²⁸ J. Faensen, *нав. дело*, 21.

⁶²⁹ O. J. Schmitt, *Die Albaner*, 105.

⁶³⁰ Тако се одржавала и изнова дефинисала граница између две групе које су имале сличне дискурсе о античком пореклу.

⁶³¹ У осмом поглављу своје књиге Натали Клејер у осмом поглављу своје књиге идентификује „слике нације“ у различитим заједницама: муслиманској-сунитској, бекташијској, православној, католичкој, в. N. Claye, *Aux origines*, 411 и даље.

кризе када је услед опасности од губитка територија и опасности од распада државе долазило до јавних појава албанског национализма.

Све више новина, издања, политичких манифеста испуњених албанским националистичким дискурсом налазило је свој пут до читалаца што је било праћено даљим политичким нестабилностима попут Македонске кризе 1903-1905, Младотурске револуције 1908. и коначно Балканских ратова 1912-1913. године.⁶³² Током наведеног периода припадници албанске елите, посебно они укључени у управљачке структуре Османског царства, нашли су се пред тешким изборима. Суочени са немоћи османске државе да искористи чак и своје победе или издржи притисак осталих балканских држава нашли су се суочени са страхом од комадања османских земаља али и губитка положаја и друштвене моћи који су имали.⁶³³

Па ипак, ма како изгледало из савремене перспективе прихватање дискурса национализма без верских или регионалних уплива није било једноставно. Или, другачије речено намера Двојне монархије да обједини различита удружења и појединце око јединственог циља наилазила је на значајне препреке. Тако је Фаик Коница, блиски сарадник Балхаусплаца писао о албанским православцима као о „фанатичном и најмање интелигентном делу свог народа“.⁶³⁴ Коница је био у сукобу са букурештанским емигрантским центром због тога што је њима, како је истицао, најважније православље. У наведеном примеру видљив је управо наставак регионалног ривалства и унутар присталица албанског национализма који су образовани јужњачки муслимани схватили најближе ставовима секуларног албанског национализма који оспорава значај религија, махом супротстављеног

⁶³² N. Clayer, *The Albanian students of the Mekteb-i Mülkiye. Social networks and trends of thought, Late Ottoman Society. The intellectual Legacy.* ed. by E. Özdalga, London and New York 2005, 291-311, 299-300.

⁶³³ В. Д. Фундић, Исмаил Кемал – преображај османског служненика у вођу албанског националног покрета, *Историјски часопис* 60 (2012), 365.

⁶³⁴ HHStA PA XIV Kt. 18, Faik Konitza, *Mémoire sur le mouvement national albanais*, Brussels, Jänner 1899, 4-6.

Грчкој,⁶³⁵ док су са друге стране били албански православци блиски идеји сарадње са хеленском краљевином.⁶³⁶

Потребно је рећи и да док је Коница заступао идеју секуларног национализма, на њега су свакако утицали наслеђени обрасци заједнице којој је припадао: страх и непријатељство према Грчкој и неповерење према албанским православцима. Када је заједно са Муратом Топтанијем⁶³⁷ преговарао о организовању једног средишта пропаганде за „албанску ствар“ са представницима удружења у Букурешту, на предлог да он буде у Босни или Далмацији најпре је настао тајац, јер као „фанатици“ саговорници нису желели да центар буде у „католичкој земљи“.⁶³⁸ Дакле, најтеже премостива слабост албанског национализма била је недостатак јединственог административног, економског, културног и(ли) верског средишта као неке врсте кохезивног фактора који би обједињавао напоре његових присталица. Сасвим супротно, на делу је било више регионалних центара у међусобним надметањима, такмичењима и замишљањима будућности Албаније.⁶³⁹

Без обзира на тешкоће до краја деведесетих година 19. века постепено се искристалисао дискурс национализма заснован на четири основна мита који су потом репродуковани: античко порекло, етничка хомогеност и чистота, стална национална борба кроз историју и неважност религије.⁶⁴⁰

Између 1879. године и 1899. године симболично уоквирених делима Пашка Васе и Самија Фрашерија,⁶⁴¹ уз све раширенију штампу настајао је дискурс који је обухватао и „мапирање албанских земаља“ засновано на

⁶³⁵ Идеја Исмаила Кемала о албанско-грчком зближавању била је редак случај међу јужњацима.

⁶³⁶ HHStA PA XIV Kt. 18, Faik Konitza, *Mémoire sur le mouvement national albanais*, Brussels, Jänner 1899:18-20.

⁶³⁷ О његовим односима са Теодором Ипенем види поглавље Домети сарадње.

⁶³⁸ HHStA PA XIV Kt. 18, Faik Konitza, *Mémoire sur le mouvement national albanais*, Brussels, Jänner 1899, за пут Фаика Конице и Мурата Топтанија у Букурешт види одељак XII.

⁶³⁹ P. Misha, *Invention of a Nationalism: Myth and Amnesia*, *Albanian Identities*, 38.

⁶⁴⁰ N. Malcolm, *Myths of Albanian National identity*, *Albanian Identities*, 73. У складу са наведеним митовима главне тачке албанске историографије су зато историја Илира, Скендербегово доба и историја „националног препорода“ – „Рилиндје“ (1878-1912), K. Csaplár-Degovics, *Lajos Thallóczy und die Historiographie Albaniens*, 211.

⁶⁴¹ У дисертацији су коришћена издања: Wassa Effendi, *Albanien und die Albanesen. Eine historisch-kritische Studie*, Berlin 1879 и S. Frashëri, *Shqipëria: Ç'ka qënë, ç'është e ç'do të bëhetë? Mendime për shpëtim të mëmëdheut nga reziket që e kanë rethuarë*, Prishtinë 2009.

језичком одређивању идентитета. Језик Албанаца, зато је сматран древним као и само порекло,⁶⁴² од Пелазга, пред-хеленског становништва Балканског полуострва од којег нису изузимани ни Илири, Молоси (становништво античког Епира) и Македонци, па су самим тим Албанци „првобитни досељеници у Европу“. Сва та пелашка племена, истог језика и предака Албанаца, опстала су на суженим земљама где су сатерани инвазијама Грка, Римљана и Словена док им је број умањен ратом и асимилацијом.⁶⁴³

Језик и његово порекло је требало да послужи и за конкретније ствари, попут одређивања граница Албаније и њиховог идеолошког оправдања. Описујући замишљену националну државу Сами Фрашери наводи да она има око два милиона становника од чега око 100.000 Влаха махом око планине Пинд, исто толико Грка око Јањине, као и Словена у монастирској долини и у неким деловима Косова „али и они су Албанци, који су заборавили свој језик и научили грчки или словенски у школи и цркви“.⁶⁴⁴

Посебно проблематично за албанске националисте било је верско питање. Како би се превазишле разлике, Пашко Васа и Сами Фрашери су истицали посебност Албанаца у односу на суседне народе. Васа је наводио да: „Ако се пита ком народу припада сваки сељак рећи ће ја сам Албанац, без обзира да ли је муслиман, католик, православац“.⁶⁴⁵ Исти дискурс настављао је и Сами Фрашери: „Албанац је Албанац, без обзира на то да ли је хришћанин или муслиман“.⁶⁴⁶ Једноставно, Сами Фрашери и његови истомишљеници су сматрали да ако би се држало до верских линија разграничења које су религије „наметале“ Албанија би била распарчана на неколико држава или би постојала само једна муслиманска држава док би мањинске верске заједнице које говоре

⁶⁴² Истицан као једини стари живи језик: S. Frashëri, *нав. дело*, 30.

⁶⁴³ S. Frashëri, *нав. дело*, 13-23. Окренутост албанског национализма етничким својствима у процесу изградња нације део је ширег балканског оквира који је настао као последица „...дуготрајне потчињености османској односно хабзбуршкој империји, па је национализам могао да се развије само у виду захтева да одређеној групи припада одређена држава јер би обрнути захтев био сасвим бесмислен...“, J. Bakić, *Ideologije jugoslovenstva između srpskog i hrvatskog nacionalizma 1981-1941*, Zrenjanin 2004, 48.

⁶⁴⁴ S. Frashëri, *нав. дело*, 43.

⁶⁴⁵ Wassa Effendi, *нав. дело*, 12. За разлику од бугарских хришћана и муслимана, албански се према Васиним речима, нису отуђили, Исто, 59.

⁶⁴⁶ S. Frashëri, *нав. дело*, 109.

албански припале некој од суседних држава временом изгубиле и свој језик а тиме, у виђењу албанских националиста, и свој национални идентитет.⁶⁴⁷

Дело Самија Фрашерија уједно је било и показатељ потребе заједнице албанских муслимана да се одвоји од „турског наслеђа“ иако је османизам био значајан чинилац њиховог идентитета посебно узимајући у обзир чињеницу да је аутор био чиновник Османског царства, а то је иначе био и Пашко Васа. Како је наводио Фрашери: „Турци су дивљи народ који је дошао из Азије, заузео својом дивљом снагом бројне области, и поделиће судбину осталих таквих народа: Хуна, Вандала, Монгола, Авара и Гота: „Шта ми имамо заједничко са њима? Да ли смо стигли са њима? Не, не уопште. Ми нисмо Турци, нисмо дошли из дивљина Азије. Ми смо најстарији народ Европе. Ми имамо више права да живимо у Европи него било ко други“.⁶⁴⁸ Албанија о којој су писала два аутора чија су дела имала пресудни значај за садржај дискурса албанског национализма такође су уоквирили њене „менталне границе“ које су обухватале просторе од Скадра до Јањине и Превезе обухватајући на исток и Приштину и Скопље као и Монастир, Дебар и Корчу.⁶⁴⁹

Које значајке албанског национализма су биле од посебне важности за политику Двојне монархије, односно за аустроугарску албанонологију као део њеног деловања? Пре свега било је потребно указати на потребу јединства свих Албанаца, без обзира на вероисповест, као и успоставити њихова „историјска права“ на успостављање сопствене државе.

Зато је улаган напор како би се репродуковала идеја о дуготрајном присуству албанске заједнице на Балканском полуострву од времена од Илира преко Скендербега до савременог периода.⁶⁵⁰ Посебно важно било је

⁶⁴⁷ S. Frashëri, *нав. дело*, 47.

⁶⁴⁸ S. Frashëri, *нав. дело*, 75-76. Цитат је уједно и одличан пример „унутрашњег оријентализма“ односно оптерећености албанске елите својим источњачким наслеђем. В. Д. Фундић, *нав. дело*, 379-380.

⁶⁴⁹ Wassa Effendi, *нав. дело*, 12, детаљније 44-48. S. Frashëri, *нав. дело*, 87. Такву мапу предвиђао је и Самијев брат, Наим у својој песми „Домовина“ истичући простор од Улциња на северу до Чамерије на југу и од Приштине и Скопља до Јадранског мора, в. J. C. Sugarman, *Imagining the homeland: poetry, songs, and the discourses of Albanian nationalism*, *Ethnomusicology*, 43-3 (1999), 426.

⁶⁵⁰ P. Siebertz, *Albanien und die Albanesen Landschafts und Characterbilder*, Wien 1910, 55-66. Исти аутор бележио је наклоност Аустро-Угарској и код муслимана и католика, P. Siebertz, *нав. дело*, 139.

изградити јединствени поглед не само на далеку прошлост већ и на османско-албанске односе током 19. века. Зато су се идеје о власти „националних вођа“ над Албанијом до 1831. године, из дела Пашка Васе, доцније ширене у истраживачким радовима албанолага. Посебно је истицано да је после пада Али-паше Јањинског и Мустафе-паше Бушатлије уследила неповољна промена у начину владања Османлија.⁶⁵¹

Тако су на делу Пашка Васе заснивани захтеви за аутономијом стицали легитимност под велом борбе за повратак некадашњих вековних права. Сами Фрашери је такође, на Васином трагу, истицао да су Албанци имали користи од Османског царства до доба Танзимата када их је „издала“ Порта.⁶⁵² Ту идеју износио је и Исмаил Кемал Вљоре у својим мемоарима у којима су „национални интереси“ Албанаца били везани за Османско царство док је средином 19. века уследила промена која је погоршала њихов положај.⁶⁵³ Као пример стапања националистичких поставки и албанологије видљив је у преузимању наведеног става у књизи Теодора Ипена о Скадру и северној Албанији у којој је наводио да је управо „време аутохтоних гувернера“ било време „цветања Скадра у турском периоду“, мислећи на породицу Бушатлија.⁶⁵⁴ „Све чега се сећају становници Скадра“, наводи Ипен, „потиче из доба Али-паше и Бушатлија“.⁶⁵⁵ После њиховог пада уследила је централизација и погоршање положаја Албанаца. На том трагу настаће и Талоцијева „Историја Албанаца“ као и Ипенов допринос у „Албанско-илирским истраживањима“ о којима ће бити речи.

Још једна појава са далекосежним последицама за поимање албанског националног идентитета одиграла се током период између осамдесетих година 19. века до око 1900. године. Тада је Скендербег до тада виђен као „балкански хришћански херој“ изнова осмишљен као албански национални

⁶⁵¹ Wassa Effendi, *Albanien und die Albanesen*, 52.

⁶⁵² S. Frashëri, *нав. дело*, 26-30.

⁶⁵³ *The Memoirs of Ismail Kemal Bey*, ed. by Sommerville Story, London 1920, 361-363. Исмаил Кемал је такође истицао насељеност Албаније од доба Пелазга као предака Албанаца међу које су спадали Епирци, Македонци и Илири док су као национални хероји навођени Александар Велики и краљ Пир, Исто, 355-356.

⁶⁵⁴ T. A. Ippen, *Skutari und die Nordalbanische Küstenebene*, 26.

⁶⁵⁵ Исто, 31.

јунак захваљујући Фаику Коници и његовом листу „Албанија“ који је добијао аустроугарске субвенције.⁶⁵⁶ Скендербег је свој нови лик дуговао још и низу албанских националиста попут Наима Фрашерија, Шахина Колоње и његовог листа „Дрита“. На тај начин бивао је укључен у низ албанских хероја од Александра Великог и Пира док су у тај пантеон убрзо улазили и неки савременици попут браће Фрашери.⁶⁵⁷

Еп „Историја Скендербега“ Наима Фрашерија, објављен у Букурешту 1899. године, био је први састав посвећен средњовековном великашу који је написао муслиман. У њему, Наим Фрашери је пружио романтичарску, црно – белу слику Скендербега и његових непријатеља Турака.⁶⁵⁸ Сам еп, почиње стиховима о Скендербеговој храбрости која је Албанији донела светлост.⁶⁵⁹ За албанске националисте Скендербег је био идеална личност за уједињавање нације као човек који је био и католик и муслиман, борац против „окупатора“ али са именом које није непријатељско исламским верницима. Уједно је указивао и на историју средњовековне Албаније која је сада требало поново да се уздигне као модерна држава.⁶⁶⁰

Сва издања која су могла да допринесу стварању одговарајуће слике Албанаца и која су била у складу са идејом њиховог јединства добијала су аустроугарске субвенције. Тако је на предлог Теодора Ипена, финансиран је превод књиге Самија Фрашерија, која је анализирана у претходном делу поглавља, на турски и француски језик док је поезија Ђерђа Фиште штампана у Сарајеву. Књиге са албаноолошким темама штампане су у Бечу без обзира на

⁶⁵⁶ O. J. Schmitt, *Skanderbeg: der neue Alexander auf dem Balkan*, Regensburg 2009, 308.

⁶⁵⁷ Абдул Фрашери један од вођа Албанске лиге (1878-1881) преминуо је 1892. године у Цариграду где су га османске власти читаву деценију држале у изолацији. Његова браћа Наим и Сами преминули су 1900. односно 1904. године.

⁶⁵⁸ A. Hetzer, *Die Funktion des Skanderbeg-Mythos für die nationale Identität der Albaner. Vom Athleta Cristi zum Garant des laizistischen Staates*, Erinnerungskultur in Südosteuropa, Hrsg. Von R. Lauer, Göttingen 2011, 110-111.

⁶⁵⁹ N. Frasheri, *Histori e Skenderbeut*, Tirane 1987, I, 1-5, 15.

⁶⁶⁰ J. C. Sugarman, *Imagining the Homeland*, 427. О славном догу Скендербега писао је Пашко Васа, Wassa Effendi, *нав. дело*, 27-28, као и Сами Фрашери који је истицао његову храброст, ратничку вештину, праведност, племенитост и слично, S. Frashëri, *Shqipëria: нав. дело*, 24-26. Мит о Скендербегу као албанском националном хероју интегрисан је и у темеље републике (1920-1924), коришћен је и за време краља Зогуа (1925-1938) а посебно је раширен после 1968. године када је додатно уздигнут као симбол атеистичке државе, A. Hetzer, *Die Funktion des Skanderbeg-Mythos*, 115-116. O. J. Schmitt, *Skanderbeg*, 310.

писмо које је у њима коришћено а превођена су и дела Ндоча Никаја иако је њихов садржај био мање прихватљив.⁶⁶¹

Подршка је пружена и Ђерђу Пекмезију, будућем професору Бечког универзитета који је саставио граматику албанског језика објављену у Бечу 1908. године.⁶⁶² Пекмезијев рад у Бечу и подршка Монархије добар су пример на који начин су коришћене све предности стипендирања Албанаца. Пошто је завршио докторске студије Пекмези је држао курсеве албанској језика на Универзитету а његова граматика постала је уџбеник на одељењу за Оријенталне језике.⁶⁶³ Од Пекмезија су албански језик научили Максимилијан Ламберц (Maximilian Lambertz), (1882-1963) и Норберт Јокл (Norbert Jokl), (1871-1941) који ће представљати нову генерацију аустријских албанолога.⁶⁶⁴

Као важна институција за албаноолошка истраживања и објављивање литературе истакао се Балкански институт у Сарајеву који је између 1904. и 1908. године деловао као приватна иницијатива Карла Пача (Carl Ludwig Patsch), аустријског археолога и историчара да би након тога добио одређену врсту званичног признања. Званично признање је изостало због сукоба аустријског и угарског дела монархије око ингеренција над босанским институцијама.⁶⁶⁵ За албански удео у истраживању Балкана било је предвиђено организовати објављивање књига, истраживање традиција о песмама, говору, миту и праву како би се Албанци придобили за сарадњу.⁶⁶⁶ Гувернер Босне и Херцеговине (1909-1911), Маријан Варешанин је 1910. сматрао да је истраживачки рад Института веома важан јер ће „читав

⁶⁶¹ HHStA PA I 473, Memoire über Albanien. Ende 1901 bis Anfang 1905, Wien, April 1905; N. Clayer, *Aux origines*, 416-417. Књига Самија Фрашерија преведена је на иницијативу Теодора Ипена и Ференца Нопче још једног албаноолога и 1913. године на немачки у Бечу, I. Blumi, *Seeing Beyond the River Drin*, 394.

⁶⁶² G. Pekmezi, *Grammatik der albanesischen Sprache : Laut- und formenlehre*, Wien, 1908, в. S. Skendi, *нав. дело*, 277.

⁶⁶³ I. Arapi, *Vjenë: Mësimi i gjuhës shqipe në Universitetin e Vjenës (fundi i shek. XIX-2010)*, 107-144, *Studime Revistë për studime filologjike* 20 (2013), 109.

⁶⁶⁴ Уз државну подршку Пекмези је објавио још важних издања: G. Pekmezi, H. Mossi, F. Manek, *Sprachführer zur schnellen Erlernung der albanischen Sprache*, Wien 1913; M. Lambertz, G. Pekmezi, *Lehr- und Lesebuch des Albanischen*, Wien-Leipzig 1913;

⁶⁶⁵ H. Kapidžić, *Institut za istraživanje Balkana u Sarajevu 1904-1918 (Namjena i planovi)*, *Radovi Filozofskof fakulteta u Sarajevu* 2 (1964), 8-9; в. *Naučne ustanove u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske uprave*, ur. H. Kapidžić, Sarajevo 1973, dok. 212 – 213.

⁶⁶⁶ H. Kapidžić, *Institut za istraživanje Balkana u Sarajevu*, 16-17.

комплекс старе Далмације од Јадрана до Дрине и од Истре до дубоко у Албанију спадати у нашу радну сферу“.⁶⁶⁷

Институт у Сарајеву је организован и као конкуренција постојећим италијанским установама и зато није случајно да је баш током Анексионе кризе преведен у практично званичну институцију.⁶⁶⁸ Карл Пач је званично одобрење за тај статус добио 2. фебруара 1908. године.⁶⁶⁹ Од тада субвенције за Институт су само расле, од 500 круна 1908. године, да би 1911. износ учетворостручен са тиме што је Пач лично добијао још 2400 круна. Коначно, 23. јула 1914. године Министарство спољних послова одобрило је субвенцију у износу од 5000 круна за Институт што показује раст његовог значаја али и задовољство његовим радом.⁶⁷⁰ За време свог постојања Институт је објавио 27 издања у едицији „Zur Kunde der Balkanhalbinsel“ а као аутори су предњачили Теодор Ипен, Ференц Нопча и Карл Пач.⁶⁷¹

Пример Балканског института у Сарајеву посебно је занимљив јер представља иницијативу једног човека, Карла Пача, који је своја знања покушао и добрим делом успео да укључи у политику Монархије. На тај начин могуће је указати и на обрнуту варијанту процеса повезаности политичко-стратешких циљева државе са научним истраживањима. Ако је пример Талоцијеве „Историје Албанаца“ који следи показатељ државне иницијативе и коришћења могућности који је пружала албанонологија, Пачов институт указује на „моћ/знање“ парадигму у смеру којим лична иницијатива налази пут до

⁶⁶⁷ *Naučne ustanove u Bosni i Hercegovini*, dok. 214.

⁶⁶⁸ K. Gostentschnigg, *Zwischen Wissenschaft und Politik*, 125-127.

⁶⁶⁹ *Naučne ustanove u Bosni i Hercegovini*, dok. 207.

⁶⁷⁰ Исто, dok. 208, 218, 232,

⁶⁷¹ S. Gruber, *Austrian Contributions to the Ethnological Knowledge of the Balkans Since 1850*, *Ethnologia balkanica* 2 (1998), 209-244. Нека од важнијих издања посвећена албанским питањима била су: Т. Ippen, *Skutari und die nordalbanische Küstenebene*, Sarajevo 1907; дело Френца Нопче: *Aus Šala und Klementi. Albanische Wanderungen*. Sarajevo 1910, у којем се захваљује Аугусту фон Кралу на подршци, Исто, 100; F. Nopcsa, *Haus und Hausrat im katholischen Nordalbanien*, Sarajevo, 1912. Иако је оставио значајан допринос албанолошким истраживањима посебно изучавањем племенске организације, обичаја и предела која су насељавала северноалбанска племена, Нопча није у фокусу истраживања јер због непоузданости а може се рећи и изражене албанофилије није увек могао да прихвати правце политике Аустро-Угаске, G. Robel, *Franz Baron Nopcsa und Albanien*, Wiesbaden 1966, 162-163. Ипак, важно је поменути да када је разматрана акција северноалбанских племена против Црне Горе током Анексионе кризе, Нопча је у ту неизведену акцију био активно укључен почетком јануара 1909. године, в. ÖUA, I, Nr. 864.

званичних средишта моћи тако се укључујући у обликовање државних политика и спољнополитичких стратегија. Гледано у оквирима изван албаноолошких истраживања, Балкански институт у Сарајеву требало је да послужи не само као центар изучавања полуострва већ и као научни центар Двојне монархије као балканског хегемона на политичком, економском и културном пољу.

5.4.2. „Историја Албанаца“ и утврђивање кључних тачака националне прошлости

Најважнији пример „примењене науке“ је свакако „Историја Албанаца“ Лајоша Талоција.⁶⁷² Међутим, док је Талоци био аутор, сама књига је представљена као дело „Гега“ који воли своју отаџбину али се налази у изгнанству у Александрији у Египту. Реч је о првој модерној историји Албанаца писаној и објављеној на албанском језику.⁶⁷³ Књига, наводно објављена у Александрији, штампана је у 500 примерака а текст је са немачког језика превео Зеф Цурани (Zef Zurgani), још један аустроугарски стипендиста. Историја је потом дељена у самој Албанији преко конзула и католичких свештеника.⁶⁷⁴

У писму Калају Талоци је истицао да га је у писању водила идеја да су Албанци одувек имали „националну особеност“ коју су чували кроз племенско осећање. То је, наглашава Талоци, прва историја популарно писана и за албанске хришћане и муслимане. Преводиоца Цуранија, Талоци је описао као одличног „стилисту албанског језика“ док је за илустрације Талоци начинио грб и заставу,⁶⁷⁵ који су се састојали од Скендербеговог грба као византијског

⁶⁷² Примерци се могу видети у: HHStA PA XIV Kt. 22. *T'nnollunat e Shqypnis prei gni Geget qi don vënnin e vet. Skenderie*, Skendrie 1898.

⁶⁷³ Милорад Екмечић помиње Талоцијеву историју али у његовој анализи није довољно јасан контекст настанка дела те се непрецизно наводи да Талоци тада није израдио албански грб и заставу већ је реч била о илустрацијама за саму књигу, М. Екмечић, *Стварање Југославије*, књ. 2, Београд 19090, 453.

⁶⁷⁴ О плановима за дисеминацију књиге: HHStA PA XIV Kt. 20, Nr. 42, Ипен – Голуховски, Скадар, 7. септембар 1897.

⁶⁷⁵ Талоци је изабрао црвено црну боју заставе за коју је извор била традиција о Скендербегу, K. Csaplár-Degovics, *Ludwig von Thallóczy und die Albanologie*, 154-155.

деспота уз комбинацију са грбом Балшића: вуком уз „илирски“ грб са звездама и полумесецом. Док су орао и вук познати у „албанском етносу“ полумесеци и звезде су блиски муслиманима што је требало да побољша прихватање историје међу Албанцима без обзира на вероисповест.⁶⁷⁶ Бенјамин Калај је потом известио министра Голуховског да му је Талоци уручио „Историју Албанаца“ као и о потребним трошковима за њену израду.⁶⁷⁷

Талоцијева периодизација албанске историје започиње са периодом од времена Илира, као албанских предака до 167. године пре нове ере,⁶⁷⁸ да би се потом обухватио период до 626. године на неких двадесетак страница,⁶⁷⁹ док је за период до 1479 године издвојено око три пута више.⁶⁸⁰ Од тога највећи део заузима опис Скендербегове борбе за Албанију.⁶⁸¹ Османска власт ограничена је на четредесетак страница док Талоци значај посвећује паду Али-паше Јањинског и Мустафе-паше Бушатлије⁶⁸² уклапајући тако своју историју у средишњи дискурс албанског национализма ослањајући се на дело Пашка Ваче.⁶⁸³

Талоцијев примарни циљ било је успостављање „славног доба албанске историје“ независне од Османског царства.⁶⁸⁴ Тај лук је успостављен најпре преко пелашке теорије коју Талоцијева историја одбацује истичући у први план Илире, највероватније због тога што су албанолошка истраживања током 19. века показивала да је то вероватнија опција а о њима је сачувано више историјских извора. Мит о древном пореклу Албанаца требало је да послужи како би се успоставио историјски континуитет заједнице пре свега

⁶⁷⁶ HHStA PA XIV Kt. 20, Ad. Praesidium des k. u. k. G.M. BH, Z. 937, Pr. BiH, Калај – Голуховски.

⁶⁷⁷ HHStA PA XIV Kt. 20, Praesidium des k. u. k. G.M. BH, Z. 937, Pr. BiH, Kallay-Goluchowski. 15.7.1897. Калај и Талоци су иначе, на крају без успеха, радили на историји Босне али тај подухват на крају није успео, Т. Крајчић, *нав. дело*, 268-270.

⁶⁷⁸ *T'nnollunat e Shqypnis*, 8-20.

⁶⁷⁹ Исто, 21-42.

⁶⁸⁰ Исто, 43-106.

⁶⁸¹ Исто, 78-107.

⁶⁸² Исто, 138-144; A. Hetzer, *Die Funktion des Skanderbeg-Mythos für die nationale Identität der Albaner*, 111.

⁶⁸³ *T'nnollunat e Shqypnis*, 2-3; K. Csaplár-Degovics, *Lajos Thallóczy und die Historiographie Albaniens*, 225-226. Дегович указује и на чињеницу да су сви албански национални митови сабрани у Талоцијевој историји као и да показује велике сличности са владајућим током историографије након 1945. године, Исто, 242.

⁶⁸⁴ K. Csaplár-Degovics, *Ludwig von Thallóczy und die Albanologie*, 144-146

на њеним рубним областима у којима се одвијало такмичење са Србима и Грцима око спорних територија.⁶⁸⁵

Посебно важно је приметити заокрет о изабраним древним прецима. Уместо Пелазга који си имали донекле полу-митски статус и недовољно истражен језик и историју у складу са дотадашњим истраживањима у први план истакнути су Илири. Док су они били део албанске националистичке идеологије колико и Пелазги посматрани су као „једно од племена“, у Талоцијевој историји добили су средишње место у раном периоду албанске историје. То је посебно важно јер је њихова вишевековна борба против Римског царства искоришћена као показатељ албанске националне истрајности.

Када се садржај Талоцијеве „Историје Албанаца“ упореди са ширим европским оквирима она представља јасан пример дела које је писано на начин историчара као „градитеља нације“.⁶⁸⁶ Нација је уобичајено приказивана као древна, са непрекинутом и особеном историјом, уједињеном у славном добу. Тако је и Талоци указивао на истрајност Албанаца и поред свих освајача, ови потомци Илира су опстали и сада се боре за своју слободу. Поред илирског порекла, славно доба Скендербега представља модел којем нација треба да тежи. Такав модел није усамљен па као докази древности међу свим европским заједницама 19. века попут Гала у француској историји, Англосаксонца у Енглеској, „демократичних“ Словена и „слободољубивих“ хусита у Чешкој.⁶⁸⁷ Уз то овај образац је пратило углавном величање раног периода историје нације и њене дуговечности.⁶⁸⁸

Уобличивши у једној краткој књизи митове о илирском пореклу, Скендербеговој средњовековној Албанији, поносном народу који је храбро и славно био део Османског царства док оно није издало традиције Албанаца, Талоци је укључио своје дело у дискурс албанског национализма и тиме

⁶⁸⁵ P. Misha, *Invention of a Nationalism: Myth and Amnesia*, 37-38.

⁶⁸⁶ В. зборник радова: *Nationalizing the Past. Historians as Nation Builders in Modern Europe*, ed. by, S. Berger and C. Lorenz, New York 2010.

⁶⁸⁷ M. Baar, *Historians and Nationalism: East-Central Europe in the nineteenth century*, Oxford 2010, 65-66.

⁶⁸⁸ Исто, 193-194.

постао равноправан учесник изградње нације. На тај начин требало је оснажити митове који ће успоставити јасне границе између албанске заједнице и њених суседа.⁶⁸⁹

5.4.3. Борба за границе и државу: „Acta Albaniae“ и „Albanisch-illyrische Forschungen“

У својим белешкама са путовања у Албанији, босански фрањевац Ловро Михачевић забележио је разговор са једним кафеџијом у Превези. Наиме, представљајући се као „Арбанас из Драча“ кафеџија је наводио да се „утопио у море грчкога језика као и други Арбанаси који сви само грчки морају говорити, а ипак је све ово арбанашко“.⁶⁹⁰ Као што показује Михачевићев запис, успостављање граница после распада империје каква је била и османска држава било је праћено спорењима, сукобима па и отвореним ратовима земаља – наследница. И албански државници су у раним годинама постојања самосталне државе, и пре и по завршетку, Првог светског рата били суочени са вишеструким изазовима за успостављањем стабилних граница.

У, испоставиће се, години пред проглашење независности Албаније, тројица водећих историчара Монархије, Лајош Талоци, Константин Јиречек⁶⁹¹ и Милан Шуфлај саставили су меморандум упућен министру спољних послова Еренталу, јула 1911. године.⁶⁹² У њему су изнели плодове свог рада на изучавању историје Албаније упоредо с истраживањем босанске прошлости.

Тројица стручњака, изнели су тезе о историјским границама Албаније, на линији Бар – Призрен – Охрид – Валона јер у том оквиру „албанско име постоји од староилирских времена“. Албанија, закључили су, је гранична земља „*par excellence*“ граница између „језика, религија, сила“: спој источне и

⁶⁸⁹ „Један од важних аспеката митова је да служи као механизам одржавања граница које одређују границе између заједница једне од друге“, P. Kolsto, *Assesing the Role og Historical Myths in Modern Society, Myths and Boundaries in South-Eastern Europe*, London 2005, 1-34, 3.

⁶⁹⁰ L. Mihačević, *Po Albaniji. Dojmovi sa puta*, Zagreb 1911, 59

⁶⁹¹ Константин Јиречек био је важан не само у својим албанолошким истраживањима већ и као особа која је у правој мери спровела диференцијацију балканологије на универзитету у Бечу, O.J.Schmitt, *Balkanforschung an der Universität Wien*, 72.

⁶⁹² HHStA PA XIV Kt. 21, Memorandum über die Acta et Diplomata res Albaniae mediaevalis illustrantia vorgelegt von Thallloczy, Jireček, Šuflyay.

западне културе, грчко – латинске, римско – византијске уз аутохтони албански и словенски елемент. Талоци, Јиречек и Шуфлај Албанију су описали као „Balkankosmos“ са латинским, римским, италијанским, грчким и византијским траговима.⁶⁹³ Документе које су припремили пронашли су у архивима Ватикана, Венеције, Напуља, Барселоне, Мантове, Милана и Дубровника док је читав материјал припремљен у четири тома.

Први том обухватао би период од „почетака“ албанске историје до 1343. године, други (1343-1421) док би последња два обухватала период до 1479. године. Предлог приређивача био је да се први том објави већ 1911. године а остатак до 1916. године.⁶⁹⁴ Почетни део плана је спроведен две године касније од предложеног 1913. али су ратне године додатно спречиле предвиђену динамику рада па је до 1918. године објављена још једна књига.⁶⁹⁵ С обзиром на то да су последњи томови били намењени претежно периоду Скендербегове владавине јасан је циљ приступа тројице приређивача, било је потребно још једном указати на херојско доба албанске прошлости и „борбу против Турака са Скендербегом у средишту“.⁶⁹⁶

У писму које је пратило меморандум, упућено министру Еренталу, Лајош Талоци је указао на важне подстицаје приликом настанка дела. Талоци је указао министру да је „Acta et diplomata res Albaniae“ плод две деценије рада на албанској историји и да га је на рад на овим документима упутио Бенјамин фон Калај, док је сам још од 1882. године ангажован у политици према Албанији. Сабрани документи, истиче Талоци, иако приређени стручно и уз поштовање научних принципа имају у политичку позадину. Наиме, од времена рада Бартоломеа Ђекетија у Венецијанском архиву настао је низ радова у којима се истиче да је Јадранско море кроз историју искључиво било

⁶⁹³ Исто.

⁶⁹⁴ Исто.

⁶⁹⁵ Први том обухватао је период од 344. године до 1343: *Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia*. Vol. 1 (annos 344-1343 tabulamue geographicam continents), с. et d. L. de Thallóczy, C. Jireček et E. de Sufflay, Vindobonae 1913. Други део односи се на раздобље између 1343. и 1406. године, *Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia*. Vol. 1 (annos 1343-1406 continents), с. et d. L. de Thallóczy, C. Jireček et E. de Sufflay, Vindobonae 1918. В. и Fehari Ramadani, Kontributi Austro-hungarisë për zhvilimin e arsimit de të kulturës shqiptare 1900-1912, 136.

⁶⁹⁶ HHStA PA XIV Kt. 21, Memorandum über die Acta et Diplomata res Albaniae mediaevalis illustrantia vorgelegt von Thallloczy, Jireček, Šuflyay.

„mare Venetum“ на које данас само Краљевина Италија има право као наследница венецијанске државе. Насупрот томе, Талоци тврди, понуђен је „непристрасан преглед“ који указује и на права угарских краљева као и Хабзбурга на то наслеђе док би и писање историје Албаније било сасвим немогуће без овог дела за шта ће Аустро-Угарској бити захвална и „европска јавност“.⁶⁹⁷ Талоцијево писмо изнова указује на значај империјалног такмичења са Италијом као важног надахнућа читаве албанске акције.

Документи организовани у „Acta et diplomata res Albaniae“ требало је да покажу историјску распрострањеност албанског становништва и на њихово културно наслеђе као потомака делимично романизованих Илира. Албанци су, према ставовима три аутора, током средњег века живели и у Призрену, као и у осталим деловима Метохије односно у зетском приморју.⁶⁹⁸

Исту аргументацију пружио је Константин Јиречек у својој „Историји Срба“⁶⁹⁹ где наводи да су главна албанска седишта била у „четвороуглу између Скадра, Призрена, Охрида и Валоне са огранцима далеко на север“.⁷⁰⁰ Јиречек је на истом месту подвукао да се „Arbanenses“ са својим „националним именима“ појављују и у грбаљској жупи код Котора као и северозападно од Скадарског језера у Црмници.⁷⁰¹ Посебно је важно приметити да се у поменутој Јиречековој „Историји Срба“, налазе једна уз другу одреднице националне припадности уз све појединце који се као важне личности у њој наводе. Без улажења у разматрања о важности етничких (или националних) идентификација током европског средњег века, Јиречекове категоризације балканских заједница одговарале су поимањима аустроугарске спољне политике и културних политика на Балканском полуострву па се отуд једнако наводе: „Griechen, Türken, Albaner, Serben, Bosnier, Bulgaren, Wlahen, Kroaten“ и слично.⁷⁰²

⁶⁹⁷ РА XIV Kt. 20, писмо, Талоци – Ерентал, Беч, 21. јул 1911.

⁶⁹⁸ Ј. Redžepagić, *Razvoj prosvete i školstva i albanske narodnosti*, 16.

⁶⁹⁹ Први пут објављена: К. Ј. Јиречек, *Geschichte der Serben*. Bd. 1, (Bis 1371.), Gotha 1911.

⁷⁰⁰ К. Ј. Јиречек, *нав. дело*, 152.

⁷⁰¹ Исто, 152-153.

⁷⁰² „Грци, Турци, Албанци, Срби, Босанци, Бугари, Власи, Хрвати“, Исто, *passim*.

Јединствену целину, у ауторском и садржајном смислу са „Acta et diplomata res Albaniae“ чини и двотомни зборник чланака „Illyrisch-Albanische Forschungen“.⁷⁰³ Поменуто дело приредио је Лајош Талоци уз сарадњу Константина Јиречека, Милана Шуфлаја, Теодора Ипена и још неколико сарадника. На тај начин Талоци се свакако истиче као најзначајнија личност два дела која се могу сматрати за „standardwerk“ историографије о Албанији.⁷⁰⁴ Методолошки и у складу са знањима, вештинама и намерама аутора, оба дела је потребно једнако посматрати и анализирати и као квалитетна, пре свега медијевалистичка дела, али и као политички подухват којим се оспоравају тежње Србије и Црне Горе да своје територије прошире на области Скадра и Љеша, односно у случају прве, обезбеде излаз на Јадранско море.⁷⁰⁵

Сам наслов дела: „Illyrisch-Albanische Forschungen“ требало је да укаже на историјску повезаност античких Илира са модерним Албанцима.⁷⁰⁶ Према речима приређивача дело је наставак рада започетог још у време фон Хана али пре свега Бенјамина фон Калаја. Покојном министру Монархије такође према речима приређивача треба захвалити „за прву писану историју Албанаца“⁷⁰⁷ док је истовремено у његовом „балканском програму“ развој албанског језика заузимао важно место.⁷⁰⁸

Изнова је поновљен став да су после илирског периода своје прошлости,⁷⁰⁹ Албанци средњег века живели ограничени простором свог језгра у оквиру Скадар – Призрен – Охрид – Валона.⁷¹⁰ Србија угрожавањем

⁷⁰³ *Illyrisch-Albanische Forschungen*. I-II, zusammengestellt von L. Thallóczy, München und Leipzig 1916.

⁷⁰⁴ K. Gostentschnigg, *Verflechtung von Wissenschaft und Politik*, 225

⁷⁰⁵ O.J.Schmitt, *Balkanforschung an der Universität Wien*, 78.

⁷⁰⁶ С. Терзић, *Аустроугарско обликовање албанског националног покрета (1878-1912)*, Европа и источно питање: политичке и цивилизацијске промене. Међународни научни скуп 9-11. децембар 1998, Београд, 2001, 247-262, 260.

⁷⁰⁷ Мисли се вероватно на Историју Албанаца коју је саставио Лајош Талоци 1897/98. године о којој је већ било речи.

⁷⁰⁸ *Illyrisch-Albanische Forschungen*, Vorwort, III-IV.

⁷⁰⁹ K.Jireček, *Albanien in der Vergangenheit*, *Illyrisch-Albanische Forschungen* I, 63-93, 63, , (Erschienen in der Österreichischen Monatsschrift für den Orient, herausgegeben vom k. k. Österreichischen Handelsmuseum in Wien, 40. Jahrgang, Januar, Februar 1914).

⁷¹⁰ K.Jireček, *Albanien in der Vergangenheit*, *Illyrisch-Albanische Forschungen* I, 69. Границе Албаније понавља и Шуфлај у истом делу: M.Šufflay, *Die Grenzen Albaniens in Mittelalter*, *Illyrisch-Albanische Forschungen* I, 292. Erschienen in *Pester Lloyd*, 60. 1913 April 1, Seite 4.).

Скадра заједно са Црном Гором није угрозила само будућност Албаније већ и њену прошлост.⁷¹¹

Тај став је посебно образложен у делу Милана Шуфлаја који је истакао постојање српских претензија на Љеш и Драч које су правдане историјским правом због чега, Албанија нема право на аутономију. У српској пропаганди, пише Шуфлај, истицано је да су малисорска племена заправо Срби док је Шен Ђин некад искључиво био српска лука. Међутим, заправо према Шуфлајевом мишљењу Срби немају никаква историјска права на Драч.⁷¹² Шуфлај у свом тексту, закључује да једини град у Албанији који Срби никада нису заузели Драч, а на њега полажу историјска права.⁷¹³

Ипенев приказ албанске историје у 19. веку заокружује наратив о историји Албаније за коју је кључан пад паша 1821-1830. године.⁷¹⁴ Тада је власт „наследне феудалне гувернере“ заменила „страним функционерима из центра државе“.⁷¹⁵ Као и Пашко Васа, Сами Фрашери и Лајош Талоци, Ипен остаје на истом трагу. Посебно место посвећује и Албанској лиги (1878-1881) коју описује као организацију без правог центра али са утицајним средиштима у Призрену, Јањини, Скадру, Дебру. Лига је, бележи Ипен, била *Volksregierung* („народна влада“) чији је циљ је био одбрана „интегритета албанских територија“.⁷¹⁶

Након прегледа делатности аустроугарских албанолага може се закључити да су њихови напори били усмерени у неколико различитих праваца. Првенствени циљ свакако је било стицање што више знања о земљи која је постајала све значајнија у спољној политици Двојне монархије. Затим, једнако је било потребно створити или финансирати објављивање књига из готово свих друштвено-хуманистичких области како би се албанским националистима обезбедила продукција коју нису могли да створе у сопственој земљи али и да се у „европској јавности“, чиме се пре свега мислило

⁷¹¹ M. Šufflay, *Die Grenzen Albaniens in Mittelalter*, 288.

⁷¹² M. Šufflay, *Die mittelalterliche Albanien*, 282-283. (Erschienen in der Neuen Freien Presse, 1912 November 28. Nr. 17338. Seite 26, 27.)

⁷¹³ M. Šufflay, *Die mittelalterliche Albanien*, 286.

⁷¹⁴ T. Ippen, *Beiträge zur inneren Geschichte Albaniens*, Illyrisch-Albanische Forschungen I. 345-349.

⁷¹⁵ Исто, 349.

⁷¹⁶ Исто, 369-370.

на остале велике силе, понуди једна „слика Албаније“ као државе чији народ има право да је обнови. Коначно, албанонологија је била коришћена не само у јавном простору, већ и као тајни катализатор албанског обједињавања у чему је централно место имало дело Лајоша Талоција.

5.5. Штампа на албанском језику: организација и подршка

Одмах по отпочињању „албанске акције“ на Балхаусплацу, како је већ помињано, донета је одлука да се искористи штампа на албанском језику како би се јачала национална осећања и солидарност међу Албанцима. Две најважније публикације биле су „Албанија“ Фаика Конице и „Дрита“, лист који су у Софији покренули двојица земљака из Јужне Албаније, Шахин-бег Колоња и Кристо Луараси (Kristo Luarasi).⁷¹⁷ Наравно, забрана османских власти да се издају, увозе и продају новине на албанском језику била је главна препрека. Тако је 1897. године Мидхат, син Абдула Фрашерија који је са собом носио пакет листа „Албанија“ ухапшен, али је спасен захваљујући интервенцији свог стрица Самија после три дана у затвору. Уколико преступник не би имао утицајне чланове породице казне су биле вишегодишњи затвор, можда и прогонство у неки од удаљених делова Османског царства.⁷¹⁸ Из угла Дунавске монархије, помагање издавачима новина није било вршено само како би се повезали албански националистички кругови и удружења већ и за сузбијање италијанског утицаја, па тако ни Фаик Коница ни Шахин Колоња нису сарађивали са јужноиталијанским Арберешима.⁷¹⁹

Лист Фаика Конице покренут је у договору албанског писца и Јулиуса фон Цвидинека. Наредба Балхаусплаца била је да се сви конзуларни представници ангажују у Скадру, Призрену, Драчу, Валони и Монастиру како би се придобиле секуларно настројене особе а посебно муслимани за сарадњу са листом. Намера Балхаусплаца и самог Конице је била да садржај листа не

⁷¹⁷ N. Clayer, *Aux origines*, 418.

⁷¹⁸ HHStA PA XIV Kt. 18, Faik Konitza, *Mémoire sur le mouvement national albanais*, Brussels, Jänner 1899.

⁷¹⁹ S. Skendi, *нав. дело*, 232-233

буде ни против османских власти ни против ислама.⁷²⁰ Тај захтев био је важан јер је пре успостављања сарадње са Балхаусплацом Коница већ у првом броју листа истицао непријатељски став Османског царства према образовању Албанаца уз позив да се за права може изборити само силом.⁷²¹

Споразум између Монархије и Фаика Конице успостављен је преко посланика у Бриселу након чега је албански емигрант ступио у везу са Цвидинеком и новембра 1897. године сусрео се са њим у Бечу.⁷²² У разговорима са бароном Цвидинеком Коница се обавезао да ће највећи број страница у „Албанији“ бити посвећен текстовима о албанској народној култури и историји. Такође, садржај је требало да надахне настанак једног патриотског удружења а важан део подухвата била је и намера да се одржава редовна преписка са другим албанским центрима, да се ради на придобијању муслиманских вођа док би се у исто време водила борба против страних утицаја.⁷²³

У практичном смислу то је значило да би релативно често у садржају „Албаније“ требало да се нађе и по политички чланак против Италије или њених листова као што је била „Nazione albanese“ између осталог.⁷²⁴ Убрзо је дошло и до нових промена према постигнутом договору па је тако у листу истицано да албански покрет није сепаратистички.⁷²⁵ Према анализи Јулиуса Цвидинека о раду „Албаније“ из 1902. године посебно задовољавајуће било је то што се међу сарадницима налазе и муслимански и хришћански Албанаци.⁷²⁶

⁷²⁰ HHStA PA XIV Kt. 18 Nr. 16, Ипен – Голуховски, Скадар, 18. мај 1897; Субвенције Аустро-Угарске за издавање листа „Албанија“, Исто, Nr 22, Кевенхилер – Голуховски, Брисел, 15. децембар 1897; Исто, Nr. 2, Кевенхилер – Голуховски, Брисел, 27. јануар 1898; Исто, Nr. 5, Кевенхилер – Голуховски, Брисел, 26. фебруар, 1898; Исто, Nr. 10, Кевенхилер – Голуховски, Брисел, 12. април 1898; HHStA PA XIV Kt. 19, Nr. 7, Кевинхилер – Голуховски, Брисел, 16. април 1901; Исто, Кевинхилер – Голуховски, Брисел, 9. октобар 1901.

⁷²¹ *Albania*, Nr. 1 (1896), 15.

⁷²² S. Skendi, *нав. дело*, 157.

⁷²³ Изузимајући наравно саму Монархију, HHStA PA I 473, Die albanesische Action des k. und k. Ministeriums des Aeussern im Jahre 1897, Wien, 11.1.1898.

⁷²⁴ HHStA PA XIV Kt. 18 Nr. 27B, Ипен – Голуховски, Скадар, 7. јул 1898. Чланци о „италијанским интригама“ били су готово редовна рубрика у листу, в: *Albania*, Nr. 6 (1897), 101-102; *Albania*, Nr. 7 (1897), 106-107. *Albania*, Nr. 10 (1901), 161-164, *Albania*, Nr. 4-5 (1902), 108-109.

⁷²⁵ *Albania*, Nr. 9 (1898), 157.

⁷²⁶ HHStA PA I Kt. 473, Der Stand der nationalen Bewegung in Albanien am Schlusse des Jahres 1901 und das Verhältnis der k. und k. Regierung zu derselben, Wien, Jänner 1902.

Иако је садржај „Албаније“ био уздржан према османској власти не значи да се радило о благонаклоности. Зато су преношени и извештаји и о конгресу који је одржало албанско удружење у Букурешту, 13. новембра 1898. године са закључком да иако се шестина пореза прикупљених у Албанији улаже у школе само две су на албанском а према проценама доступним скупу на осталим језицима, пре свих турском и грчком чак 5000.⁷²⁷

Дугорочни значај листа „Албанија“ био је објављивање дела неких писаца по први пут те се тако читалачка публика први пут упознала са ауторима попут Тими Митка, Костандина Кристофоридија, Самија и Наима Фрашерија, Ђерђа Фиште. Уз наведене ауторе и сам лик Скендербега као и застава са црним орлом на црвеном платну која се приписивала средњовековном великашу ширена је преко страница „Албаније“.⁷²⁸

„Албанија“ је тако служила репродукцији дискурса албанског национализма у његовим основама које су настајале у време њеног издавања. Између осталих, тако је објављена и песма Наима Фрашерија „Pelhazget-Shqipetaret“, у којој се као древни преци Албанаца наводе Пелазги, Македонци, Илири и Молоси стварајући тако идеју непрекидног континуитета албанске нације.⁷²⁹ Уз то своје место нашла је и значајна песма Пашка Васа у којој се наводи да „религија Албанаца је албанство“.⁷³⁰ Посебно важно, за рад листа било је промовисање Скендербега као националног хероја о коме су објављивани текстови, песме и кратки историјски прикази.⁷³¹

Упоредо са наведеним активностима у низу бројева „Албаније“ препоручивана је „Историја Албанаца“ коју је саставио Лајош Талоци као одличан приказ албанске историје и на тај начин је укључивао у скуп дела националиста.⁷³²

На тај начин лист Фаика Конице представљао је једну од перјаница секуларног албанског национализма који је своје дискурзивне обресе добијао

⁷²⁷ *Albania*, Nr. 2 (1898), 145.

⁷²⁸ S. Skendi, *нав. дело*, 126. V. *Albania*, Nr. 3 (1897), 33-34.

⁷²⁹ *Albania*, Nr. 4 (1897), 50.

⁷³⁰ *Albania*, Nr. 8 (1897), 196-197, такође и бројеви: Nr. 4, (1903), 50; Nr. 9 (1903), 135; Nr. 6 (1905), 114-116, Nr. 3 (1907), 69-72.

⁷³¹ *Albania* Nr. 8 (1897). 134;

⁷³² В. полеђину бројева часописа „Албанија“ током 1901-1903. године.

управо на прелазу векова. Лист је после 1902. године објављиван у Лондону, у који је Коница прешао „јер Британски музеј нуди више материјала за историјске студије Албанаца у средњем веку него било који други европски центар“ а уз то сматрао је да му је рад у Бриселу постао немогућ због броја „турских шпијуна“ који су га пратили.⁷³³

Још један лист имао је значајно место у систему аустроугарских субвенција. Реч је била о листу „Drita“ („Светлост“) који су у Софији 1901. године основали Шахин-бег Колоња и Кристо Луараси два емигранта са југа Албаније. „Дрита“ је била од посебне важности не само за аустроугарску политику већ и за стварање веза између албанских националиста. Убрзо по излажењу првог броја показало се да је „Дрита“ лист који највише кружи међу османским бирократама и официрима односно нижим државним званичницима албанског порекла.⁷³⁴ Такав расплет није промакао конзулима Монархије па су на залагање Аугуста фон Крала Колоња и Луараси добијали субвенције Двојне монархије за свој рад.⁷³⁵ Крал је у свом меморандуму о

⁷³³ ННStA PA XIV Kt. 19 садржи потврде које је највише гроф Менсдорф слао у Беч о редовним исплатама Фаику Коници за издавање „Албаније“ између 1901. и 1909. године: Исто, Nr. 7, Кевенхилер – Голуховски, Брисел, 9. октобар 1901; Исто Nr. 53, Менсдорф – Голуховски, Лондон, 10. октобар 1902; Исто, Nr. 118, Дејм – Голуховски, Лондон, 9. април 1903; Nr. 39А, Менсдорф – Голуховски, Лондон, 17. јул 1903; Nr. 61В, Менсдорф – Голуховски, Лондон, 9. октобар 1903; Исто, Nr. 2А, Менсдорф – Голуховски, Лондон, 15. јануар 1904; Исто, Nr. 23С, Менсдорф – Голуховски, Лондон 8. април 1904; Исто, Nr. 41, Менсдорф – Голуховски, 29. јул 1904; Исто, Nr. 27Е, Шенбург – Голуховски, Лондон, 4. мај 1905; Nr. 40, Менсдорф – Голуховски, Лондон, 14. јул 1905; Исто, Nr. 56, Менсдорф – Голуховски, Лондон, 20. октобар 1905; Исто, Nr. 2, Менсдорф – Голуховски, Лондон, 4. јануар 1906; Исто, Nr. 20, Менсдорф – Голуховски, Лондон, 6. април 1906; Исто, Nr. 47, Шенбург – Голуховски, Лондон, 24. август 1906; Исто, Nr. 5F, Менсдорф – Ерентал, Лондон, 25. јануар 1907; Исто, Nr. 24D, Сеђењи – Ерентал, Лондон, 19. април 1907; Исто, Nr. 43Е, Менсдорф – Ерентал, 25. јул 1907; Исто, Nr. 54D, Менсдорф – Ерентал, 17. октобар 1907; Исто, Nr. 24F, Менсдорф, Лондон, 17. април 1908; Исто, Nr. 52L, Менсдорф – Ерентал, Лондон, 30. октобар 1908; Исто, 32Н, Менсдорф – Ерентал, Лондон, 16. април 1908; Исто, Nr. 70К, Менсдорф – Ерентал, Лондон, 1. октобар 1909.

⁷³⁴ „Дрита“ је иначе штампана на Фрашери алфабету, ННStA PA XIV Kt. 15, Nr. 3, Крал – Голуховски, Монастир, 6. јануар 1902.

⁷³⁵ У фонду ННStA PA XIV Kt. 17, постоје потврде о субвенционисању листа „Дрита“ за (1902-1908), потписивао их је и слао Аугуст фон Крал као конзул у Монастиру и Скадру: Исто, Nr. 3, Крал – Голуховски, Монастир, 6. јануар 1902; Исто, Nr. 113, Крал – Голуховски, Монастир, 4. септембар 1903; Исто, Nr. 22, Крал – Голуховски, Монастир, 13. март 1904; Исто, Nr. 44, Крал – Голуховски, 15. јун 1904; Исто, Nr. 1, Крал – Голуховски, Скадар, 12. март 1906; Исто, Nr. 67, Скадар, 14. јун 1907; Исто, Nr. 66, Крал – Ерентал, Скадар, 14. јун 1907; Исто, Nr. 90, Крал – Ерентал, Скадар, 16. август 1907; Исто, Nr. 11, Скадар, 17. јануар 1908; Исто, Nr. 17, Крал – Ерентал Скадар, 11. фебруар 1908; Исто, Nr. 112, Крал – Ерентал, Скадар, 21. октобар 1908. Отежавајућа околност сарадње било је погоршање здравља Шахина Колоње и претерано коришћење алкохола, али је Крал, тада конзул у Скадру ипак инсистирао да се субвенције

албанској акцији 1905. године „Дриту“ описивао као лист који ужива највећи престиж и од 1903. је на листи субвенционисаних гласила.⁷³⁶

Када се упореди са „Албанијом“ уредништво „Дрите“ није имало ограничења која су постојала у Коницином листу па је често извештавано о немирима у Албанији и „огрешењима“ османских власти,⁷³⁷ као и о „варварском јарму“ Османског царства у Албанији.⁷³⁸ Посебно су истицана стална погоршања општег стања Османског царства, као вести о и сузбијању читања албанских књига и новина о чему је извештавао „читалац из Јањине“.⁷³⁹

Уредништво Дрите је добијало подршку Монархије јер је њихов поглед на албански национални идентитет одговарао замислима Балхаусплаца. Сама чињеница да су на челу њеног уредништва стајали заједно муслиман и хришћанин. Шахин Колоња је тако писао о књизи Самија Фрашерија издавајући из ње делове који истичу потребу за окретањем Албанаца од верских идентитета који су невезани са националним осећањем.⁷⁴⁰ Идеја о Албанцима више вера била је важна тема аутора „Дрите“ још од самог почетка излажења листа.⁷⁴¹ Шахин Колоња је такође у својим текстовима истицао је лук деловања албанског национализма од рада Абдула Фрашерија током Берлинског конгреса, као и његовог брата Самија и Пашка Васе који су били оснивачи превладавајућег дискурса албанског национализма.⁷⁴² На тај начин, поред античког: пелашко-македонско-илирског настајао је и модерни пантеон хероја нације. Гледано из угла дугог трајања „Дрита“ је значајно

наставе у нади да ће се албански новинар опоравити „због албанског журнализма,“ в. Исто, Nr. 11, Крал – Ерентал, Скадар, 17. јануар 1908.

⁷³⁶ HHStA PA I 473, Memoire über Albanien. Ende 1901 bis Anfang 1905, Wien, April 1905

⁷³⁷ В. текст о немирима у Бепату, Drita, Nr. 6 (31.1.1902), у; *Mendimi politik e shoqëror i Rilindjes Kombëtare Shqiptare : përmbledhje artikujsh nga shtypi I (1879-1908)*, perg. Z. Haskaj, Tiranë 1971., dok. 2.

⁷³⁸ Drita, Nr. 16 (25.10.1902), *Mendimi*, dok. 3.

⁷³⁹ Drita, Nr. 40 (21.2.1904), *Mendimi*, dok. 5; Drita Nr. 49 (13.8.1904), *Mendimi*, dok 7.

⁷⁴⁰ Drita, Nr. 1 (14.11.1901), *Mendimi*, dok. 155.

⁷⁴¹ Drita, Nr. 2 (30.11.1901), *Mendimi*, dok. 156.

⁷⁴² Drita, Nr. 38 (18.2.1904), *Mendimi*, dok. 136.

допринела настанку идеје „нетурских муслимана“ што је био важан део издавања албанског националног осећања из османског самопоимања.⁷⁴³

Средином 1904. године Крал је из Монастира саставио анализу читаности између листова „Албанија“ и „Дрита“. Најпре је од Фаика Конице, односно Шахина Колоње добио обавештења да се „Албанија“ штампа у 240 а „Дрита“ у око 670 примерака. Што се тиче географске распрострањености у Албанији и Македонији завршавало је око 65 примерака Коничиног односно 180 бројева Колоњиног листа. У осталим земљама „Албанија“ била распоређена тако да је у Аустро-Угарску било послато 140, Румунију 25, Италију 13, Египат 12 односно Црну Гору 11 примерака. Са друге стране читаоци „Дрите“ поручивали су своје примерке из следећих земаља: Румунија 88, Египат 85, Грчка 35, Италија 27, Црна Гора 15 бројева.

„Албанија“ је превладала у Скадарском вилајету, док је „Дрита“ читана и шире: како у Јањинском тако и Скадарском. Разлоге за то, Крал је налазио у чињеници да се у „Дрити“ доста пише о питању албанског алфабета као и осталим политичким темама. Као читаоце, аустроугарски конзул навео је северноалбанске католике, муслиманске бегове у Корчи и Елбасан али пре свега албански официри и грађани, једнако муслимани и католици. Крал је посебно наглашавао да је важна чињеница да је један примерак увек имао више читалаца: „ ...и када албански језик и његово писмо више не буду више забрањени и када Албанци буду могли сами да користе матерњи језик, албанске новине ће бити снажно оружје у нашим рукама на корист нашег утицаја“. Са задовољством је истицао да итало-албанску „Nazione albanese“ („Албанска нација“) у Скадру, Корчи, Колоњи, Дебру, Мати и Елбасану нико не чита док су у извесној мери раширене и одређене новине из Египта које је издавала тамошња албанска емиграција.⁷⁴⁴

⁷⁴³ N. Clayer, *Convergences and Divergences in Nationalism through the Albanian Example*, Developing Cultural Identity in the Balkans. Convergence vs. Divergence, Peter Lang, 2005, 217.

⁷⁴⁴ HHStA PA XIV Kt. 16, Nr. 51, Крал – Голуховски, Монастир, 28. јун 1904. По градовима 26 примерака Дрите завршавало је у Скадру, 16 у Драчу, 14 у Валони, 7 у Превези, 28 у Јањини, 25 у Монастиру, 32 у Солуну, 15 у Скопљу, 5 у Једрену, 15 у Цариграду, од осталих места занимљиво је да је и на атоској Светој гори наручено 2 примерка листа. У Румунији највише примерака завршавало је у Букурешту, преко стотину у Бугарској, односно 9 у Србији, за остале градове в. Beilage II zum Berichte d.d. Monastir 28. Juni 1904, Z. 51

Најутицајнији и најпопуларнији лист на југу све до Тиране и Драча, према Краловом извештају, је била „Дрита“.⁷⁴⁵ Примерци софијског листа били су присутни и на југу Албаније где новине објављиване у Италији такође нису имале своје читаоце барем према информацијама тамошњег аустроугарског представника. Конзул Ранци из Валоне истицао је да је у том граду лакше набавити новине него у остатку Албаније јер се власт до скоро благо односила према локалним беговима и агама. Међутим, пре две године, од када су почели „национални прогони“, иако новина и има у Валони и Канини у унутрашњости, људи сматрају читање новина на албанском језику као превелику опасност.⁷⁴⁶ Зато је читање новина вршено тајно па је тако босански фрањевац Ловро Михачевић забележио са свог пута по Албанији да је више пута присуствовао како османски официри ваде из џепа скривене албанске новине које би „строго у тајности“ давали другима на читање. Такво стање, забележио је, владало је све до проглашења устава 24. јула 1908. године.⁷⁴⁷

Наравно делатност Двојне монархије у области развоја и подршке штампи није била ограничена само на два листа чији је рад анализиран. Аустро-Угарска је такође пратила и листове који су били и антиаустројски оријентисани попут „Албаније“ из Београда⁷⁴⁸ и листа „Комби“ („Нација“) из Бостона. „Комби“ представља занимљив пример на који начин је Монархија користила субвенције како би придобила подршку албанских листова. Након што је конзул Крал из Скадра скренуо пажњу Министарства спољних послова да је бостонски лист најзначајнији после „Дрите“ предложио је да Монархија

⁷⁴⁵ S. Skendi, *нав. дело*, 155

⁷⁴⁶ ННStA PA XIV Kt. 16, Nr. 24/res, Ранци – Голуховски, Валона, 17. април 1904.

⁷⁴⁷ L. Mihačević, *Po Albaniji*, 44. Поред значајних резултата „Дрите“ највећи проблем за излагање овог листа било је погоршање здравственог стања Шахина Колоње изазвани претераним коришћењем алкохола. Без обзира на то када је тражио значајније субвенције, у износу од 2000 франака како би помогао организацију Баја Топулија Крал је ипак предложио да му се исплати помоћ од 1500 франака у нади да ће се сарадник Монархије опоравити „због албанског јурнализма“, ННStA PA XIV Kt. 16, Nr. 11, Крал – Ерентал, Скадар, 17. јануар 1908.

⁷⁴⁸ PA XIV Kt. 17, Nr. 138, Немеш – Голуховски, Београд, 12. август 1902, гесло уредништва је било „Балкан балканским народима“ затим последично „Албанија Албанцима“. Лист је наступао са позиције албанско-српског наступа против Аустро-Угарске као заједничког непријатеља: Исто, Nr. 74, Крал – Голуховски, Монастир, 10. октобар 1902.

почне да им шаље 1400 франака годишње.⁷⁴⁹ Потом су аустроугарски конзули у Њујорку најпре исплаћивали новац као поклон а потом као субвенције како би уредништво листа „Комби“ имало блажи поглед на делатност Аустро-Угарске у Албанији.⁷⁵⁰

Током година Монархија је пружала подршку за више листова који су имали мање или више политичке и идејне погледе на будућност Албаније као „Албанија“ и „Дрита“ али без њихове дуготрајности и последично, значаја. Некад би подршка, попут оне пружене Ндоч Никају, аутору „Историје Албаније“ да купи штампарску машину како би отпочео са издавањем новина била одобрена уз услов да неко од особа којима се у Бечу верује надгледа издавање. Тако је према плану Монархије за годишњу субвенцију, неко од тројице именованих поверљивих људи: Ђерђ Фишта, Паск Барди или Мати Логореци требало да преузме практично уређивање новина док ће Никај бити наведен као одговорно лице. Услов је наравно био да лист заузме „благонаклон став према Монархији“.⁷⁵¹

Албанска штампа у оквиру планова Балхаусплаца требало је да послужи за сваки од зацртаних циљева плана из 1896. године. Најпре, требало је да понуди и шири идеје о секуларном албанском националном идентитету, да повољно пише о политици Монархије у Албанији и привлачи муслимане за сарадњу. Начин рада са албанском штампом био је двојак, док се са „Албанијом“ Фаика Конице радило непосредно, осталим, одговарајућим листовима пружана је финансијска подршка док год је њихов садржај годио државницима Монархије.

5.6. Наставак културне акције (1912-1914)

Пре него што се изложе резултати истраживања везани за прве године постојања албанске државе пажња ће бити скренута на наставак културне

⁷⁴⁹ HHStA PA XIV Kt. 17, Nr.4, Крал – Ерентал, Скадар, 7. јануар 1907.

⁷⁵⁰ HHStA PA XIV Kt. 17, лист „Комби“ је од конзулата у Њујорку током 1908. и 1909. године добијао аустроугарске субвенције.

⁷⁵¹ HHStA PA XIV Kt. 17, Nr 13, Лејханец – Ерентал, Скадар, 20. јануар 1910; Исто, Nr. 69, Цамбаур – Ерентал, Скадар, 8. јануар 1911.

акције Двојне монархије у Албанији. Како су политичка питања и дипломатска превирања свакако била она која су заокупљивала пажњу аустроугарских државника овај одељак треба да послужи као одређени увод у последње поглавље јер се кроз њега могу приметити основне стратешке поставке Монархије након 1912. године.

У приватном разговору који је Алфред Рапапорт водио са Ернстом Хелмрајхом аутором књиге о дипломатији Балканских ратова буџет за албанске школе Двојне монархије износио је око 149 хиљада круна у 1912. години. Међутим, бивши конзул и службеник Министарства спољних послова некадашње Аустро-Угарске такође је приметио да се количина новца који је током свог постојања Монархија послала у Албанију никада неће прецизно утврдити јер је клерицима некад плаћано непосредно а некад кроз Ватикан или на неки сасвим трећи начин.⁷⁵²

Заиста, једна опширна анализа састављена у Бечу јула 1912. године на скоро стотину страница бележи школе које су биле субвенционисане новцем Монархије.⁷⁵³ У уводу је истакнуто, као позитивна околност, да се на иницијативу Аустро-Угарске од 1897. године врши национализација школа док је увођење немачког језика као другог у тим институцијама најбољи начин за сузбијање италијанске пропаганде. Са изузетком одређених „конзервативних“ језуитских школа у већини се примењивала албанско-немачка настава.⁷⁵⁴ У складу са податком који је Алфред фон Рапапорт пружио новац који је плаћан школама износио је 148 хиљада круна „уз то да треба рећи да је албански буџет у порасту“.⁷⁵⁵

Спис о „Школској акцији у Албанији“ поред већ традиционалних средишта као што су били језуитски „Collegium Pontificium“ као и фрањевачке школе и „Kollegium Francisco-Xaverianum“ у Скадру помиње и малисорски интернат.⁷⁵⁶ Са високом субвенцијом у износу од 10 хиљада круна наведено је да се ради о интернату предвиђеном за „синове албанских нотабла“ за који је

⁷⁵² E. C. Helmreich, *The Diplomacy of the Balkan Wars 1912-1913*, New York 1969², 252.

⁷⁵³ HHStA Nl. Szapary 4-9, Die Schulaktion in Albanien, Wien, Juli 1912.

⁷⁵⁴ Исто, 6.

⁷⁵⁵ Исто, 7.

⁷⁵⁶ Исто, 33.

у марту 1901. године иницијативу покренуо „наш представник у Скадру“ Теодор Ипен. У њему су живели синови малисорских главара који су се образовали у скадарским средњим школама како би се „одржавало поверење у Монархију и подизао културни ниво као најбољи отпор славизацији“. Требало је такође утицати образовањем на будуће вође племена да одустану од крвних освета.

Упркос отпору османских власти интернат је отворен фебруара 1903. године и с годинама његова субвенција је расла од почетних четири хиљаде јер је Италија већ остварила сопствену установу са истом наменом па је требало прихватити више дечака од ње.⁷⁵⁷ После проглашења албанске независности аустро-италијанско такмичење ће се наставити и на културном пољу. Занимљиво је приметити да се у више наврата наводи да је идеја школске политике у Албанији присуство „западноевропског образовног елемента“.⁷⁵⁸

Током прве две године албанске независности настављена је и политика стипендирања албанских ђака и студента. Тако су током 1913. године било предвиђено да кандидати имају „одговарајуће образовање и да буду из добростојеће породице“. Укупно је издвајано око 48 хиљада круна за 21. стипендисту међу којима је било петорица припадника породице Топтани.⁷⁵⁹ Већ наредне године (1914) њихов број се увећао на 36.⁷⁶⁰ Од укупног броја половину су чинили синови бегова-земљопоседника из породица Топтани, Фрашери и Цакарани као и деца Исе Бољетинија некадашњег првака из Косовског вилајета који је након 1912. године деловао у Албанији.⁷⁶¹

Током 28. и 29. јануара 1914. године у Бечу је одржана конференција о „културној акцији“ аустроугарске Монархије у Албанији на којој су

⁷⁵⁷ Исто, 34.

⁷⁵⁸ Исто.

⁷⁵⁹ В. HHStA NI Szapary, 4-8. Albanische Stipendisten zur k. u. k. MdA 1913; HHStA NI. Szapary 4-8, Bericht über die albanischen Stipendisten des k. und k. Ministeriums des Äußern im Jahre 1913.

⁷⁶⁰ HHStA NI. Szapary 4-8, Dokument Uebersicht des Budgets der albanischen Stipendisten (1914).

⁷⁶¹ Остало су били синови трговаца из Елбасана, Скадра и Призрена, команданта жандармерије у Корчи. Према верској структури међу стипендистима је било 20 муслимана, 13 католика, 2 православца и 1 грко-католик, HHStA NI. Szapary 4, Stipendisten 4-8, Albanische Stipendisten des k. und k. Ministeriums des Äußern 1914.

учествовали неки од најважнијих сарадника Балхаусплаца: Карл фон Маћио, Јохан Форгач, Александер фон Муслин, Рудолф Погачер и Алфред Рапапорт.⁷⁶² Као најважнији закључци изнето је помагања „албанских националних школа“, ширење учења немачког језика у Албанији, стипендирање ђака према школским успесима али је Терезијанум ипак остао резервисан за припаднике „најбољих породица“.

У северној Албанији требало је повећати број полазника свештеничким семинарима, отворити једну трговачку школу уз курс немачког језика у Скадру са барем 30 до 60 полазника из малисорских области. На југу земље требало је да се покрене отварање једног здравственог института за који би било издвојено око 120 хиљада круна за борбу против маларије, туберкулозе и сифилиса. Такође, једна школа за припаднике свих вероисповести. Укупно је предвиђено 700 хиљада круна за читаву културну акцију.

Конференција је организована са циљем поновног осмишљавања „албанског програма“ с обзиром на то да је успостављена „аутономна Албанија“. Са тим у вези, потребно је разматрање настављања досадашње политике, односно на који начин би се најефикасније прилагодило новој ситуацији. Као посебно важно, истакнуто је да је неопходно развити политику у јужној Албанији где „нисмо развили скоро никакву културну активност“ док на северу постоји она заснована на култуспротекторату и зато, последично, има скоро искључиво „духовни карактер“. Међутим, захваљујући политици и финансирању Монархије у већим местима постоје и „домаћи секуларни учитељи“. Тешкоће су конзервативност верских школа која је „природна верским редовима“ па се не примају муслимани.

Без обзира на наведене проблеме закључено је да је „наша политика у северној Албанији“ постигла своју сврху о „одржавању националног осећања албанских католика“. За измену акције како на северу тако и за настанак исте на југу као најважније означене су две ствари: одговор на „италијанску пропаганду“ и стварање албански државних школа.

⁷⁶² HHStA NL Szapary, 4-1, Aufzeichnung über die Konferenzen 28-29. Jänner 1914. betreffend unsere kulturelle Aktion im autonomen Albanien; U. Asllani, *нав. дело*, 90-95.

Италија је одржавала своје школе у Скадру, Драчу и Валони који су се налазили под контролом њених конзулата. Препрека за Двојну монархију је била то што је култуспротекторат као једини прави ослонац њене политике није одржив нити може да „продре“ ка југу где италијанске школе делују без обзира на верску припадност ученика и без правог ривалства.

Учесници конференције су као основе будућег рада навели избегавање било каквог сукобљавања „аустроугарских“ са албанским државним школама као и да се укине разлика у погледу на то да ли су школе које финансира Монархија верске или секуларне. Истовремено потребно је активно се суочити а не само ограничавати са Италијом. Најбољи начин за то је да се спречи италијански уплив у области Скадра је једна „општа национална и интерденоминациона“ акција која ће обухватити и југ Албаније.⁷⁶³ О читавом подухвату подразумевајући ту пре свега стипендисте, њихов одабир и слање у Монархију, током марта 1914. године обавештен је и посланик Аустро-Угарске у Албанији Хајрних фон Левентал.⁷⁶⁴

Политичке околности првих година албанске државности свакако су у други план склониле културно деловање Двојне монархије у новој држави којој је најпре било неопходно обезбедити услове за само постојање. Као што је већ наглашено за њене границе легитимитет није само тражен у међународним уговорима него и у њеној прошлости који су изнова обликовали албанолози – службеници империје. Тако је за нову државу чијој је нацији израдио прву историју на матерњем језику, Лајош Талоци израдио нову верзију грба.

На основу Скендербеговог печата израђен је грб са црним двоглавим орлом на црвеном пољу коју су красиле круна као владарска инсигнија и звезда као симбол древних Илира. Према налогу Екрема Вљоре албански владар добио је посебне ознаке тако што је на орловим грудима, као грб у грбу стајао паун.⁷⁶⁵ Био је то последњи део подухвата црвено-црне заставе коју је

⁷⁶³ HHSta NL Szapary, 4-1, Aufzeichnung über die Konferenzen 28-29. Jänner 1914. betreffend unsere kulturelle Aktion im autonomen Albanien

⁷⁶⁴ Посебно је наведено да ће се одабиром кандидата бавити Ђерђ Пекмези, Исто, Nr. 1143, Беч, 16. март 1914.

⁷⁶⁵ HHStA PA XVI Kt. 454, Promemoria über das neue Wappen des Fürstentums Albanien.

Талоци замишљао још за своју „Историју Албанаца“ а коју је популаризовао и Фаик Коница у листу „Албанија“.

У наредном поглављу, пажња ће бити усмерена на покушај остварења империјалног подухвата Двојне монархије у Албанији са освртом на године које су претходиле настанку нове балканске државе и улози Балхаусплаца у њеном успостављању и одржавању.

6. Последице независности

„Он није човек који би сам исковао своју круну“.⁷⁶⁶

Хајнрих фон Левентал (Heinrich von Löwenthal), аустроугарски посланик у Албанији (1914)

6.1. Албанске побуне и слом османске власти на Балканском полуострву (1912)

6.1.1. Аустроугарска политика и османско-албански сукоби 1910-1911. године

Британски дипломата, обавештајац и путописац Обри Херберт записао је да су Албанија и Ирска сиромашне земље у саставу богатих царстава, са историјом подела служећи „понекад као цемент, понекад као динамит“ ширим заједницама чији су део биле.⁷⁶⁷ Последње године османске власти у албанским крајевима обележиле су побуне са различитим надахнућима њених учесника подривајући османски систем.⁷⁶⁸ Те области су постале попут Јемена једно од жаришта нестабилности у последњих петнаест година постојања Османског царства. Не треба такође губити из вида да су, поред наведеног Јемена, албанска дешавања била само један део османских проблема; ту су били и арапски националисти наклоњени идејама турско-арапске двојне монархије или борби за независност, док је у септембру 1911. године Италија објавила рат османском царству и заузела данашњу Либију.⁷⁶⁹ Тешко стање Османског царства пружио је значајан подстицај за развој амбиција албанских вођа.

Побуне су почеле као последица нових, младотурских власти у Цариграду који су све веће трошкове државне управе намеравали да

⁷⁶⁶ HHStA PA XIV Kt. 53 Zl. 73/P V. Левентал – Берхтолд, Драч, 12. август 1914, о Вилхелму од Вида.

⁷⁶⁷ A. Herbert, *Ben Kendim. A Record of of Eastern Travel*, London 1925, 155.

⁷⁶⁸ H. Kaleshi, *Një burim Turk mbi kryengritjet shqiptare më 1909-1912*, Gjurmime albanologjike I (1972), 297-336.

⁷⁶⁹ П. Бартл, *Албанци*, 133-134.

надокнаде централизацијом и новим порезима.⁷⁷⁰ Као и средином деценије, посебно истрајни били су побуњеници у Косовском вилајету, те су почев од 1909. све до 1912. године сукоби избијали у околини Приштине, Вучитрна, Пећи и Призрена али су се ширили и у околним областима попут Љуме док ће се у устанак Малисора 1911. године умешати и суседна Црна Гора. Узевши наведено у обзир, период добрих односа Комитета са једне и албанских националиста, локалних вођа, па и османских официра пореклом из Албаније трајао је сразмерно кратко.

Велики број Албанаца у младотурском покрету може се објаснити уверењем да су чланови Комитета наклоњени децентрализацији и уступању одређених права различитим народима Царства. Пошто се кроз неколико месеци показало да то није случај, сукоб је најпре отворен са албанским националистима, да би се убрзо пренео и на остале слојеве албанских друштава. Заузврат, Комитет је преузео дискурс претходних османских власти називајући Албанце „нецивилизованим“ због њиховог отпора централизацији и на раскол је одговорено насиљем што је довело не само до одсуства интеграције албанске заједнице, већ може се тврдити и неуспеха саме идеје османизма.⁷⁷¹

Када је у питању однос према побуњеницима власт Комитета је одговорила оштро шаљући војске предвођене Џавид-пашом (Cavit Paşa) и Тургут-пашом (Şevket Turgut Paşa), од којих се други нарочито брутално обрачунавао са албанским устаницима.⁷⁷² После првих неуспеха Османско царство распоредиће и до 40 хиљада војника у побуњеним крајевима чије је деловање праћено пребијањима, посебно у случајевима општег отпора, као у Таковици где долази до паљења кућа, кажњавања затвором, прогоном

⁷⁷⁰ Исто, 124.

⁷⁷¹ J. N. Tallon, *The Albanian Vilayets of the Ottoman Empire: Between Young Turks (or CUP) and Balkan Players, 1909-1912*, *Balkan Nationalism(s) and the Ottoman Empire*, Ed. D. Stamatopoulos, III, *The Young Turk Revolution and Ethnic Groups*, Istanbul 2015, 181-182.

⁷⁷² Османска војска је априла 1910. године у Косовском вилајету предвођена Тургут-пашом пљачкала и спаљивала куће, в. *Përmbledhje dokumentesh mbi kryengritjet shqiptare (1910-1912)*, per. N. Nika, Prishtinë 2003, dok. 179-180; Видети преглед устанака код: П. Бартл, *Албанци*, 124-129. Какав страх је владао од Тургутове експедиције сведочи да су пре уласка његове војске у Елбасан сви бегови напустили град: ННStA PA XXXVIII Kt. 381, Nr. 30, Руднај – Ерентал, Драч, 25. октобар 1910.

верских вођа, погубљењима и протеривања предводника устанака. Османске власти почеле су да прогоне све који користе албански алфавет и уместо раније перцепције када се у османским документима и наредбама говорило о рату против „реакционара“, сада отворено говори о борби против Албанаца.⁷⁷³

Последице османских обрачуна са устаницима који су имали одлике војних похода у страној земљи постале су видљиве веома брзо. Када је скадарски паша позвао албанске муслимане Скадарског вилајета на свети рат против малисорских католика њих 1000 колико се пријавило прешло је током првог сукоба на страну устаника. Иако је било и муслимана који нису желели да подрже устанак који су започели католици таква ситуација тешко да је била замислива пре војних похода централних власти.⁷⁷⁴ Аустроугарском амбасадору у Цариграду Палавичинију изгледало је да ће устанак у северној Албанији трајати или до потчињавања Албанаца или до војног слома самог Османског царства.⁷⁷⁵ Иако је несумњиво да су побуне биле изазване како отпором новим порезима, тако и често несразмерно оштрим османским одговором, што ранијих година није био случај, захтеви албанских вођа постајали су све ближи самоуправи, аутономији а повремено се говорило и о независности изван познатих националистичких кругова.⁷⁷⁶

Косовски вилајет на северу и одређене планинске области Скадарског вилајета уз чете у Монастирском и Јањинском вилајету биле су области превасходно захваћене сукобом.⁷⁷⁷ Упоредо са побунама против новог опорезивања и увођења централизоване власти, све више је јачао и утицај албанских националиста који ће за своје планове покушати да придобију како

⁷⁷³ N. Clayer, *Retour sur les « révoltes albanaises » de l'après 1908*, Südost-Forschungen 73 (2014), 207-208. Албански националиста и посланик, Хасан Приштина, је у османском парламенту више пута скретао пажњу на злочине османских војски нарочито у области Ђаковице, Пећи и Љуме: *Hasan Prishtina. Permbledhje dokumentesh 1908-1934*, dok. 11-12.

⁷⁷⁴ П. Бартл, *Албанци*, 130.

⁷⁷⁵ M. Verli, *Kryengritja antiosmane e vitit 1910 sipas burimeve dokumentare austro-hungareze*, Studime Historike 3/4 (2010), 215.

⁷⁷⁶ Зато су власти Комитета оснивале своје испоставе, као у Скадру, где су на чело ставили тамошњег муфтију и покренули учлањивање становника под притиском: HHStA PA XXXVIII Kt. 381, Nr. 67, Руднај (von Rudnay) – Ерентал, Драч, 28. новембар 1910.

⁷⁷⁷ N. Clayer, *Retour sur les revoltes albanaises*, 194 То су у „хамидовском“ периоду биле области са посебним статусом тзв. „mutesna“: муслимани нису плаћали све порезе, ношење оружја било је присутно и код католика северне Албаније, а били су образовани и у посебне јединице у рату, Исто, 194.

локалне албанске вође тако и шире слојеве становништва. За то време, као што ће се показати у овом одељку аустроугарске дипломате, од министра спољних послова, до конзуларних представника, настојале су да утичу на османску власт како би обезбедили блажу политику према албанским побуњеницима, односно на албанске вође како би их убедили да им је царство и даље потребно као штит од суседа како би за своје земље обезбедили политичку равнотежу,⁷⁷⁸ културни и економски развој.⁷⁷⁹

У марту 1911. године, у планинама северно од Скадра избила је нова побуна малисорских племена.⁷⁸⁰ Вишеструки интереси различитих нотабла поново су долазили до изражаја. И овај пут као и претходне године, Пренк Биб Дода, вођа Мирдита, остао је по страни, на чему му се почетком године захваљивао амбасадор Палавичини док је мирдитски вођа говорио о својим жељама за аустроугарским протекторатом.⁷⁸¹ Бегови из Тиране и Елбасана су се према мишљењу аустроугарских конзула надали победи устанка и поразу младотурске политике чиме би повратили утицај који су губили од проглашења уставности, при чему се чинило да јача и жеља за аутономном Албанијом.⁷⁸²

Управо зато је одговор Беча био да саветује Османском царству, како је већ речено, политику наклоњену Албанцима и што блажем поступању према устаницима.⁷⁸³ Посебно, након бекства малисорских снага преко границе у Црну Гору конзулима најближим догађајима саветовано је строго немешање⁷⁸⁴ иако су већину устаника чинили северноалбански католици који

⁷⁷⁸ ÖUA. II, Nr. 2131, Ерентал – Палавичини, Беч, 25. април 1910; в. Ђ. Mikić, *Srpsko-bugarski odnosi i albansko pitanje (od 1909. do 1912. godine)*, Jugoslovensko-bugarski odnosi, Beograd 1982, 26.

⁷⁷⁹ Аустроугарска дипломатија није стајала иза организације устанака током 1911. и 1912. године, Е. С. Helmreich, *The Diplomacy of Balkan Wars 1912-1913*, London 1938, 96.

⁷⁸⁰ S. Skendi, *нав. дело*, 411.

⁷⁸¹ ННStA PA XIV Kt. 9, Nr. 1d, Палавичини – Ерентал, Цариград, 5. јануар 1911. Исто држања иако су стајали на страни малисорских устанака биће доцније и скадарски бискуп Јак Сереге и мирдитски опат Пренк Дочи, в. ННStA PA XIV K35 Nr. 302/2, Цамбаур – Ерентал, Скадар, 5. мај 1911.

⁷⁸² ННStA PA XIV Kt. 34, Nr.16, Драч, Хала – Ерентал, 4. април 1911; Исто, Nr.18, Хала – Ерентал, Драч, 5. април 1911.

⁷⁸³ Исто, Берхтолд – Мереј, Беч, 6. април 1911.

⁷⁸⁴ Исто, приватно писмо, Палавичини – Сеђењи, Беч, 21. април 1911. Палавичини је сматрао да ће османске власти брзо решити ситуацију.

су очекивали помоћ Аустро-Угарске.⁷⁸⁵ Међутим, како је устанак и даље трајао, и утицај Црне Горе бивао све израженији на Балхаусплацу је завладало осећање да је потребно реаговати. Министар Ерентал је у листу „Фремденблат“ 8. јуна 1911. наложио да се објави један кратак текст у којем се Порти поручује да што пре уступцима реши ситуацију.⁷⁸⁶ Османске власти требало је да схвате овај потез као полузванично упозорење Монархије.

Током маја и јуна 1911. године сукоби су и даље трајали а ситуација је била немирна и у Косовском вилајету. Тешке губитке трпеле су и османске трупе. У таквим околностима сам султан Мехмед V (V. Mehmed Reşad) је дошао на Косово поље и 18. јуна 1911. године понудио амнестију побуњеницима.⁷⁸⁷ Албански националисти су одговорили покушајем да побуну Малисора искористе за сопствене циљеве организујући израду „Меморандума из Герче“ (23. јуна 1911) чији су аутори заправо били Исмаил Кемал Вљоре и његово блиски сарадник, Скадранин Љуић Гуракући. Меморандум је упућен како Порти тако и посланицима великих сила на Цетињу и подразумевао је признање постојања албанске нације, увођење албанског језика у школе, избор албанских посланика у османски парламент према пропорционалном систему, постављање високих функционера који знају „језик земље“ и постављање Албанаца на остале административне функције, служење војске само у Албанији током мира, повратак одузетог оружја и надокнаду за уништenu имовину. Укратко, захтевана је децентрализација за Албанце у још увек неодређеној области.⁷⁸⁸

⁷⁸⁵ PA XIV Kt. 35, Nr. 53, Цамбаур – Ерентал, Скадар, 30. мај 1911.

⁷⁸⁶ *Fremden-Blatt*, 8. јун 1811; Такође и: HHStA PA XIV Kt. 36, Nr. 39, Цетиње, Гизл – Ерентал, 8. јун 1911; Исто, Nr. 30A-C, Сеђењи – Ерентал, Берлин, 22. јун 1911.

⁷⁸⁷ P. Bartl, *Albanischen Muslime*, 176.

⁷⁸⁸ *Akte të Rilindjes Kombëtare Shqiptare 1878-1912*, dok. 142; *Ismail Qemali. Përmbledhje dokumentesh 1888-1919*, dok. 133; *Përmbledhje dokumentesh mbi kryengritjet shqiptare (1910-1912)*, dok. 66. Текст документа на француском језику у: HHStA PA XIV Kt. 36, Nr. 43A-B, Гизл – Ерентал, Цетиње, 27. јуна 1911. Током јуна Љуић Гуракући тражио је помоћ за устанике и од албанске емиграције у Египту: *Përmbledhje dokumentesh mbi kryengritjet shqiptare (1910-1912)*, dok. 60. Екрем-бег Вљоре обавестио је амбасадора у Цариграду да су успостављење везе јужњака са Малисорима као и да ће уз помоћ његовог рођака Исмаила Кемала проследити њихове захтеве великим силама што се и десило: HHStA PA XIV Kt. 37, Nr. 39C, Палавичини – Ерентал, Цариград, 1. јул 1911; У исто време у бератском санџаку постојале су групе одметнутих Албанаца спремних за устанак, HHStA PA XIV Kt. 38, Nr. 54, Краус – Ерентал, Валона 28. јун 1911.

Неколико година узастопних немира и сукоба између различитих делова албанских заједница и османских власти допринело је приближавању до тада често раздвојених делова друштва. Иако су војне операције биле ограничене само на области Малесије, и црногорско-османске границе албански националисти из остатка земље покушавали су да сазнају став аустроугарске дипломатије. Тако се Дервиш-бег Елбасани, од раније познат аустроугарским конзулима као „албански патриота“ распитивао у Монастиру да ли би Аустро-Угарска подржала један општи албански устанак новцем и оружјем са циљем успостављање независне Албаније? Ово питање, тврдио је бег поставља не као „пријатељ пријатељу“ него као „представник албанског народа представника Монархије“.

Одговори које је добио све до позног лета 1912. године биће заједнички представницима Аустро-Угарске: Монархија подржава културни развој Албанаца и развој њихове посебности и нема сумње да ће и наставити, али у оквиру Османског царства, „наша политика на Балканском полуострву је мирнодопска“. Елбасани није био задовољан па је говорио да би се онда Албанци окренули Италији. Тражио је и новац за отварање учитељске школе у Елбасану да би онда дао део за школу, део за оружје те конзул закључује да је Дервиш „како би Американци рекли „four flusher“(блефер)“.⁷⁸⁹ Ипак, с обзиром на умешаност Црне Горе, и значајан број њених присталица међу устаницима, скадарски конзул је подржао одлазак бискупа Серегија, уз одобрење валије, малисорским побуњеницима како би се преговарало о договору.⁷⁹⁰

Побуна која је укључивала нежељени утицај неког од албанских суседа морала је зарад очувања интереса Монархије што пре бити окончана. Зато је министар спољних послова Ерентал у јулу 1911. године закључио да је лоша

⁷⁸⁹ ННStA PA XIV Kt. 31, Nr. 47, Борнемиса – Ерентал, Монастир, 29. јун 1911; Идентичан одговор дао је и аустроугарски амбасадор у Паризу Исмаилу Кемалу у октобру исте године: Arb. Puto, *L'indépendance albanaise et la diplomatie des grandes puissances 1912-1914*, Tirana 1982, 73. Као противник Младотурака истицао се и Есад-паша Топтани најављујући сигуран сукоб Албанаца и Порте, в. ННStA PA XIV Kt. 38, Nr. 49, Хала – Ерентал, Тирана/Драч, 28. јул 1911.

⁷⁹⁰ ННStA PA XIV Kt. 37, Nr. 125, телеграм, Цамбаур, Скадар, 1. јул 1911. Сереги ће доцније обавестити скадарског конзула да су Црногорци преко њега нудили било аутономију било независност Албаније у персоналној унији по моделу Двојне монархије, у: ННStA PA XIV K38 Nr. 122, Цамбаур – Ерентал, Скадар, 3. новембар 1911.

политика Порте према Албанцима довела до свих тешкоћа последњих година. Зато је Монархија слала поверљиве поруке о потреби да се помирљиво поступа са Албанцима, и стално указивала на предности добрих односа Албанаца и Порте зарад одржања османске власти у Европи, али и о опасности да би немири у Албанији могли бити искоришћени од једне или друге балканске државе за војну интервенцију. Међутим, османски државници само су пристојно слушали савете али ништа нису радили осим подстицања насиља. Као резултат Црна Гора је примила Малисоре на своју територију и сада тражи предност у новонасталој ситуацији: „ми са друге стране посебно у односу на култуспротекторат који и у нашој јавности буди интересовање за католичке Албанце не можемо више само давати пријатељске савете Порти, неопходно је хитно протестовати против насиља посебно јер Малисори сада имају нови меморандум који се разликује од претходног јер је настао под утицајем неких албанских националиста“.⁷⁹¹

Зарад разумевања наредних потеза аустроугарске дипломатије нарочито због умерености и опрезности у њеном приступу албанском питању пре избијања Балканских ратова, важно је осврнути се на личност Јохана фон Палавичинија, маркгрофа (маркиза) и амбасадора у Цариграду (1906-1918). Палавичини је био „туркофил“ и заговорник ослањања на Османско царство уместо на Албанце. Тако је оспоравао могућности чињења уступака Албанцима јер би их одмах тражили и остали, после Албаније, на ред би дошла Македонија. Био је то само један од показатеља како је Палавичини „успоравао“ Балхаусплац и „албански лоби“ у истом.⁷⁹²

Односи централне власти и Албанаца ипак су се кретали силазном путањом. Поменута посета султана Мехмеда V Косовском вилајету и церемонија код Муратовог турбета, места погибије османског султана 1389. године, је симболично требало да покаже не само османско право освајача у поменутиим крајевима већ и верску повезаност албанских муслимана са

⁷⁹¹ ННStA PA XIV Kt. 37, циркулар, Нг. 1583-1585, Берхтолд – Пфугл, Атина; Тарновски, Софија; Угрон, Београд; Беч, 10. јул 1911.

⁷⁹² ННStA PA XIV Kt. 37, Нг. 42А-L, Палави чини – Ерентал, Цариград, 15. јул 1911. Са друге стране то не оспорава на било који начин несумњиву способност Палавичинија као дипломате.

њиховим калифом али није имала жељени утицај.⁷⁹³ Порта, испоставило се, заправо није била спремна да пружи било какав уступак, који би се могао сматрати иоле значајним.⁷⁹⁴ Са друге стране не само да су походи Џавид-паше и Тургут-паше донели само још тежи положај већ и прогоне, уништавања насеља, разоружања, снажнији притисак зарад опорезивања, већ је и посета султана-калифа имала један нежељени ефекат. До његове посете, писао је конзул Тахи (Таћу) из Митровице, он је посматран као нека врста натприродне појава међу муслиманима Косовског вилајета. Сада, виђен међу омраженим заповедницима османске војске виђен је само као „генерал генерала“.⁷⁹⁵ Другачији исход је био тешко очекиван јер су се у месецима султанове посете (оправдано) шириле вести о пљачкама цркава у устаничким областима и убијањима људи. Насиље није вршено само над католичким клером; када је један хоџа протествовао против пљачкања војници су га натерали да се попне на минарет и одржи молитву да би га потом убили. Ситуација у северној Албанији постала је толико тешка да је долазило и до тога да деца умиру од глади.⁷⁹⁶

Избегли Малисори који су већ месецима били на територији Црне Горе, исцрпљени после изузетно тешких борби са османском војском посебно током

⁷⁹³ Султан је иначе напустио Цариград уз помпу праћен пропагандом да иде на Косово поље где су заустављени „крсташи бројни као скакавци“, Е. Ј. Zürcher, *Kosovo revisited: Sultan Resad's Macedonian Journey of June 1911*, Middle Eastern Studies 35-4 (1999), 28-34.

⁷⁹⁴ ННStA PA XIV Kt. 37, приватно писмо, Ерентал – Палавичини, Беч, 1. јул 1911; Исто, приватно писмо, Палавичини – Ерентал, Цариград, 8. јул 1911.

⁷⁹⁵ Исто, Nr. 16, Митровица, 8. јул 1911, Тахи – Ерентал. У исто време у средњој Албанији вршена је активна револуционарна (национална) пропаганда коју су предводили по један бег и ага из Валоне и тројица албанских дервиша из Корче: Исто, Nr. 42, Хала – Ерентал, Тирана/Драч, 5. јул 1911. Пећ, Призрен и Ђаковица чак нису ни послали било какве представнике на скуп, S. Skendi, *нав. дело*, 419. Истог мишљења био је и српски конзул у Приштини који је закључио да је „султанов долазак промашио циљ“ који је после разговора са Хасаном Приштином закључио: „И ако се Хасан Беј трудио да буде обазрив и уздржљив, јасно је избијало из његовог говора да је пре свега Арнаути, да је чак искључиво Арнаути, да се Арнаути никад неће задовољити царском амнестијом и бакшишом, да тек има да се развије борба између Арнаута и Турака...“, *Документи и спољној политици краљевине Србије*, IV – 3/II, прир. К. Џамбазовски, Љ. Алексић-Пејковић, Београд 2009, док. 651. Разговор је вођен 30. јуна 1911. године. В. и М. Ракић, *Конзулска писма 1905-1911*, прир. А. Митровић, Београд 1985, док. 68, 69, 71.

⁷⁹⁶ ННStA PA XIV Kt. 37, Nr. 68, Џамбаур – Ерентал, Скадар 8. јул 1911. Палавичини је упозоравао Балхаусплац на пристрасност извештаја из Албаније јер су конзули „под претераним утицајем албанских националиста“, ННStA PA XIV Kt. 38, Nr. 45, Палавичини – Ерентал, Цариград, 15. август 1911.

маја и јуна 1911. године, прихватили су прилагођене услове смиривања побуне уз поменуто посредовање бискупа Серегеија.⁷⁹⁷ У односу на меморандум из Герче напуштен је општи албански оквир и одлуке су, изузимајући слање посебног гувернера и обећања да је требало да буду примењена на области северне Албаније. Смиривање ситуације на југу Албаније и разговори са тамошњим вођама нису имали успеха јер је крајем августа 1911. године на скупу у Тепелени израђен меморандум који је захтевао аутономију читаве земље.⁷⁹⁸ Стање у албанским крајевима испоставиће се смирило се тек на непуних месец дана. Најпре су стигле вести о неуспешном италијанско-османском рату за Триполитанију током септембра и октобра 1911. а потом ће првих осам месеци наредне године бити обележени новим револтом Албанаца да би јесен донела Балканске ратове и слом османске моћи у Југоисточној Европи.

После анексије Босне и Херцеговине (1908) Аустро-Угарској је био потребан складан однос са Османским царством и избегавање новог дипломатског сукоба са Русијом. После изненадне смрти министра – барона Алојза фон Ерентала, његов наследник гроф Леополд Берхтолд дефинисао је такву политику речима да је Албанији потребна „еволуција, а не револуција“. Тог начела у албанској политици аустроугарско Министарство спољних послова држаће се све до предвечерја османског пораза у Балканским ратовима. У летњим месецима 1912. године постајала је све видљивија намера Аустро-Угарске да обезбеди одређену врсту посебности албанских области унутар Османског царства. Била је то важна промена у аустроугарској политици у односу на претходни период јер ће уместо притајене подршке Балхаусплац почети отворено пред османским властима и осталим великим силама да се залаже за уступке албанским елитама.

⁷⁹⁷ HHStA PA XIV Kt. 38, Nr. 89, Цамбаур – Ерентал, Скадар, 11. август 1911.

⁷⁹⁸ *Përmbledhje dokumentesh mbi kryengritjet shqiptare (1910-1912)*, dok. 95.

6.2.2. Урушавање старог поретка: албански устанак 1912. године и Балкански ратови

Након пораза Османског царства у рату са Италијом један од познатих албанских националиста и посланик у османском парламенту, Хасан Приштина сазнао је крајем 1911. године за састанак председника влада Србије и Бугарске октобра 1911. године у Београду и за почетак преговора о стварању Балканског савеза.⁷⁹⁹ Могућност да балканске државе искористе кризу Османског царства и тако поделе његове европске поседе значајно је утицала на Хасана Приштину да почне са спровођењем припрема за нови албански устанак чиме би се предупредила могућа акција суседа.

После сукоба у османском парламенту у новембру 1911. године одржани су састанци албанских посланика Хасана Приштине, Исмаила Кемала Вљоре, Муфида Либохове (Mufid bej Libohova), Есада Топтанија, Азиза Врионија и Сурја-бега Вљоре на којима је одлучено да је општи албанску устанак једино решење ситуације. План је био да се до пролећа пошаље 15000 пушака-маузерки на Косово преко Црне Горе док је Есад Топтани уверавао да може да организује средњу Албанију и Мирдите, а Либохова, Вриони и Сурја Вљоре су тврдили да ће организовати и предводити наоружане групе на југу Албаније док би Исмаил Кемал као искусан дипломата тражио подршку у центрима великих европских сила.⁸⁰⁰

Стање у Косовском вилајету који је требало да буде главна устаничка база чинило се никад није било повољније за почетак борбе против османских власти. Митровачки конзул писао је почетком 1912. године да је централна власт „ионако чини се одувек слаба али да сада влада потпуна анархија“, да постоји *de facto* аутономија на простору Дренице и у долини Лаба, док кајмаками немају под својом контролом ништа изван градских средишта у којима су распоређени. Постојећа ситуација је таква да албански муслимани користе тренутни положај за пљачку па је положај српског становништва у

⁷⁹⁹ Богумил Храбак, *Оријентација косовских и дебарских Албанаца у првим месецима 1912. године*, Зборник радова Филозофског факултета у Приштини 30 (2000), 24.

⁸⁰⁰ H. Prishtina, *Nji shkurtim kujtimesh mbi kryengritien shqyptare të vjetit 1912*, Prishtinë 1995, 6-8.

казама Феризовић, Ибарски Колашин и Митровица неиздржив док од власти нема помоћи ни када су читава села уцењена. Нису били безбедни ни путеви, а најгоре стање било на оном који је водио од Митровице до Пећи.⁸⁰¹

Пошто су састанци у Цариграду окончани а пре одласка у Косовски вилајет Хасан Приштина је са два предлога посетио аустроугарског конзула у Солуну и познатог стручњака за албанску политику Аугуста фон Крала. У свом извештају Крал је најпре закључио како су Младотурци и њихова „пантурска политика“ довели до „развоја националне идеје“ у „северној Албанији“ (Крал наводи Пећ, Ђаковицу, Дебар, Приштину и Призрен као градове који јој припадају) што су последице њихових „варварских репресивних мера и неискрености“ на шта је и сам упозоравао још у мају 1909. године. Крал је закључивао да би остављање албанских елемената на цедилу довело до тога да их потпуно упије „Serbenthum“ („српство“). Хасан Приштина је приликом посете истакао да заједништво Албанаца напредује, да би албански вођа наставио о спољним опасностима али и израженој „туркизацији царства“.

Крал је према већ наведеним упутствима саговорнику одговорио да је Аустро-Угарска за јачање Османског царства које је најбоља заштита Албаније као и за њен културни и економски напредак у оквиру постојеће државе, док ће Монархија чувати интегритет Албаније од спољног непријатеља. Хасан Приштина се на тим речима захвалио али је ипак инсистирао на аутономији и непосредно питао представника Двојне монархије: „Да ли би у случају општег устанка Албанци могли да очекују енергично дипломатско залагање Аустро-Угарске за осигурање њихових права или аутономије?“. Аугуст фон Крал одговорио да се најпре мора се узети у обзир реакција суседа, али би одговор Монархије зависио од околности те да је „његова наклоност албанској ствари лична“.⁸⁰²

Наредних недеља Аугуста фон Крала је посетио Фехим-бег Завалани, пријатељ из времена када је службовао у Монастиру и један од присталица

⁸⁰¹ ННStA PA XXXVIII Kt. 388, Nr. 2, Тахи – Ерентал, Митровица, 3. јануар 1912.

⁸⁰² Крал је иначе о Хасану Приштини извештавао врло позитивно и као о искреном албанском патриоти, ННStA PA XIV Kt. 39, Zl. 6, Крал – Ерентал, Солун, 5. јануар 1912; в. и N. Clayer, *Retour sur les revoltes albanaises de l'après 1908*, 221.

албанског националног покрета. Завалани је дошао заједно са три утицајна члана „националне партије бекташија“ и поставио исто питање као Хасан Приштина о устанку истичући аутономију као једино решење. Крал је поручио министру Еренталу да су тражење аустроугарске подршке и уверење да је аутономија једино решење у последње време чест став „албанских патриота“ а не само Приштине и Заваланија.⁸⁰³

Балхаусплац је према плановима албанских националиста и у односу на стање у вилајетима насељеним Албанцима и даље био опрезног става. Као што је Аугусту фон Кралу после његових разговора са Приштином и Заваланијем, тако је и амбасадору Палавичинију, поручено да: „ ... das der Heil der Nation nicht auf dem Wege der Revolution, sondern der Evolution zu erreichen sei“.⁸⁰⁴ Другим речима револуционарна побуна и борба за аутономију немају подршку Беча, већ само постепени развој албанских националних интереса.⁸⁰⁵ Са друге стране, у Косовском вилајету конзули су имали тешкоће да остваре утицај на становништво јер су „нас српски агенти од времена анексије (Босне и Херцеговине) називали крвним непријатељима“⁸⁰⁶, док су дебарски Албанци на једном скупу 20. јануара за своје области захтевали исте привилегије које су Малисори добили августа претходне године.⁸⁰⁷ Коначно, Иса Бољетини погранични господар севера Косовског вилајета у дослуху са српским властима кријумчарио је оружје за присталице устанка док је мисија коју је власт послала са намером да придобије Албанце дочекана са млаким одговором.⁸⁰⁸ Мирна еволуција која би била по жељи аустроугарске дипломатије била је све даље.

Упоредо са плановима Хасана Приштине и Исмаила Кемала о устанку, неправилности током нових парламентарних избора, у марту и априлу 1912.

⁸⁰³ ННStA PA XIV Kt. 39, Zl. 15, Крал – Ерентал, Солун, 18. јануар 1912.

⁸⁰⁴ ННStA PA XIV Kt. 40, Nr. 311-312, Ерентал – Крал/Палавичини, Беч, 25. јануар 1912.

⁸⁰⁵ Arb. Puto, нав. дело, 77.

⁸⁰⁶ ННStA PA XXXVIII Kt. 388, Nr. 8, Тахи – Ерентал, Митровица, 30. јануар 1912.

⁸⁰⁷ ННStA PA XIV Kt. 39 Nr.5, Хала – Ерентал, Монастир, 5. фебруар 1912. Приликом посете у мају 1912. године, османски министар унутрашњи послова је такве предлоге „глатко одбио“, Исто, Nr. 39, Хала – Берхтолд, Монастир, 15. мај 1912.

⁸⁰⁸ Исто, Nr. 15, Позел – Берхтолд, Митровица, 28. фебруар 1912; Исто, Nr. 21, Берхтолд – Хала, Монастир, 16. март 1912. Током фебруара и марта 1912. власт је као посредника именовала локалног првака Бајрама Цурија, али без успеха, Б. Храбак, *Оријентација косовских и дебарских Албанаца*, 44.

године само су погоршали ситуацију широм Османског царства.⁸⁰⁹ Иако је било сметњи аустроугарски конзули били су уопштено задовољни њиховим исходом посебно избором припадника породица Вриони, Либохова и Вљоре у османски парламент јер су на њих гледали као на особе блиске Двојној монархији.⁸¹⁰

Но, и поред све снажнијег устројавања општег албанског и против-османског фронта, то није значило да су све разлике и подељености албанских друштава биле превазиђене. Примећено је да су Албанци добро наоружани али без организације, те да сваки чека оног другог да направи први корак, уз превише противречности којих је толико да „власт користи муслимански фанатизам, чак и када постоји изражена солидарност“, писао је драчки конзул Руднај.⁸¹¹ Док су се албански муслимани и даље колебали да јасно устану против османске власти католичке елите биле су забринуте за будућност иако је њихово непријатељство према османској држави било јасно.

Тако је свештеник из Феризовића, Паск Краснићи говорио аустроугарском конзулу у Београду како у Албанији „влада немир међу Албанцима свих вера“ и да су ћаковачки и пећки крај средишта незадовољства док постоје и ривалства између племена и верских група. Тешко стање имало је према Краснићијевим речима више извора: албански католици и православци плаше се денационализације Албанаца преко постојећих српских школа док у исто време не верују муслиманима, а у случају политичке аутономије Албаније плаше се прогона те зато они желе административну аутономију под гаранцијом великих сила. Када му је конзул поручио да су европске силе тренутно наклоњене одржању мирног стања, Краснићи му је ипак рекао да се Албанци неће смирити већ ће се наставити побуна за побуном.⁸¹²

⁸⁰⁹ П. Бартл, *Албанци*, 135. Заједно са тим стизале су вести и о италијанском кријумчарењу оружја у Албанију: ННStA PA XIV Kt. 39, Nr. 61, Квијатковски – Берхтолд, 20. април 1912.

⁸¹⁰ ННStA PA XXXVIII Kt. 445, Nr. 7, Лејханец – Берхтолд, Валона, 27. фебруар 1912; Исто, Nr. 9, Лејханец – Берхтолд, Валона, 5. март 1912; ННStA PA XXXVIII Kt. 445, Nr. 14, Лејханец – Берхтолд, Валона, 3. мај 1912; Исто, Nr. 17, Лејханец – Берхтолд, Валона, 12. мај 1912.

⁸¹¹ ННStA PA XXXVIII Kt. 381, Nr. 20, Руднај – Берхтолд, Драч, 10. април 1912.

⁸¹² ННStA PA XIV Kt. 39, Nr. 26, Угрон – Берхтолд, Београд, 24. март 1912.

Додатни притисак на Балхаусплац представљала су и стална очекивања од католика северне Албаније где, како је писао скадарски конзул Цамбаур, у најбољем случају верују да Министарство спољних послова Монархије није довољно добро обавештено о тешком стању у Албанији. Иначе, сматрали су конзулови саговорници, било би немогуће да се ради „тако мало“. Цамбаур је ипак додао да је за њих „мало“ било шта што не подразумева збацивање „турског јарма“.⁸¹³

Пролећни и летњи месеци 1912. године дали су за право Краснићијевим предвиђањима. У Косовском вилајету почеле су борбе против османских снага још док су трајали парламентарни избори, да би након тешких сукоба била заузета Ђаковица али је у намери да се освоји Пећ претрпљен неуспех.⁸¹⁴ И поред тога устаници су успели да се организују и сазову скуп у селу Јуник (21.-25. мај) како би се донела одлука о наставку деловања.⁸¹⁵ На јуничком збору окупило се око 250 првака, међу којима су истакнуто место имали Хасан Приштина, његов утицајни рођак Зејнулах-бег Вушитрли (Zejnullah bey Vushtriinli), Неџиб Драга, Бајрам Цури, Иса Бољетини, Махмут Заими, Риза-бег Кријеџију и други.⁸¹⁶ Конзул Прохаска је описао Хасана Приштину као „духовног вођу покрета који је окупио нотабле Пећи, Вучитрна и Ђаковице уз план да се побуне и остатак Албаније“.⁸¹⁷

Наиме, судећи према захтевима учесника збора у Јунику пресудни утицај имали су кругови наклоњени националистичким идејама окупљени око Хасана Приштине и Неџиба Драге.⁸¹⁸ Захтевано је одређивање граница

⁸¹³ Исто, Nr. 76, Цамбаур – Берхтолд, Скадар, 14. мај 1912.

⁸¹⁴ S. Skendi, *нав. дело*, 428. Процене су говориле да је било око „две, три хиљаде“ револуционара, ННStA PA XIV Kt. 39, Nr. 33, Тахи – Берхтолд, Митровица, 18. мај 1912. Борбе на Косову будиле су наде и у устанак у јужнијим крајевима иако су бегови и даље били спори у својим активностима, ННStA PA XIV Kt. 39, Nr. 38, Руднај – Берхтолд, Тирана/Драч, 24. мај 1912. Иначе, избори су спроведени уз раширено варање младотурске стране, H. Kayali, *Elections and the Electoral Process in the Ottoman Empire, 1876-1919*, International Journal of Middle East Studies, 27-3 (1995), 273.

⁸¹⁵ Б. Храбак, *Арбанашки упади и побуне на Косову и у Македонији од краја 1912. до краја 1915. године*, Врање 1988, 234.

⁸¹⁶ H. Prishtina, *Nji shkurtim kujtimesh*, 16.

⁸¹⁷ ННStA PA XIV Kt. 39, Nr. 16, телеграм, Прохаска, Призрен, 22. мај 1912.

⁸¹⁸ Реч је била о албанским вођама који се нису својим образовањем и идејама уклапали у уобичајену слику косоварских предводника, в. N. Clayer, *Retour sur les revoltes albanaises de l'apres 1908*, 195-196.

Албаније, истицање албанске заставе на њеној будућој територији, избор и постављање генералног гувернера Албаније из једне од старих и познатих породица, замена неалбанских чиновника албанским, увођење албанског језика као званичног у земљи као и гаранција великих сила да ће договор бити спроведен.⁸¹⁹

Како османске власти нису имале намеру да прихвате наведене услове борбе су настављене а устанак се ширио. Један од вођа дебарских Албанаца, Басри-бег договарао је бесу са заступницима из области Мати, где су се локални муслимани и католици обавезали да ће блокирати пут у случају османске војне експедиције из Тиране било у правцу Љеша или Скадра.⁸²⁰ Постепено је побуна постајала и верски мешовита: тако се током маја 1912. године међу 3000 албанских устаника налазило барем око 500 католика.⁸²¹ У исто време, различита албанска удружења и комитети од средине 1912. су радили на снажнијем повезивању средишта устанка у Косовском вилајету са јужним албанским крајевима.⁸²² Према мишљењу аустроугарског конзула у Скопљу, програм албанских устаника подразумевао је оснивање албанског вилајета, вођење администрације на албанском језику, отварање школа на матерњем језику писаном „националним алфабетом“ (латиницом), док би закони били објављивани само на албанском језику са искључиво албанским службеницима, док би се војска служила само у новом вилајету.⁸²³ Исте захтеве навео је и конзул Лејханец из Валоне, наводећи као његове ауторе Хасана Приштину, Неџиба Драгу, Исмаила Кемала и Фазила Топтанија.⁸²⁴ Османске власти су крајем јуна 1912. године према мишљењу конзула Крапа

⁸¹⁹ *Akte të Rilindjes Kombëtare Shqiptare 1878-1912*, dok. 152. N. Clayer, *Retour sur les revoltes albanaises de l'après 1908*, 222-223. K. Csaplár-Degovics, *Der Erste Balkankrieg und die Albaner*, 179.

⁸²⁰ ННStA PA XIV Kt. 39, Nr. 39, Руднај – Берхтолд, Тирана/Драч, 31. мај 1912.

⁸²¹ Б. Храбак, *Арбанашки устанци 1912*, 220.

⁸²² А. Krause, *нав. дело*, 152. Скадарски бискуп Сереги био је опрезан залажући се за децентрализацију Османског царства али да уз одређену аутономију Скадар буде под аустроугарском контролом, ННStA PA XIV Kt. 39, Nr. 86, Цамбаур – Берхтолд, Скадар, 22. јун 1912.

⁸²³ ННStA PA XIV Kt. 39, Nr. 68, Хајмрот – Берхтолд, Скопље, 11. јун 1912; Исто, Nr. 27, Лејханец – Берхтолд, Валона, 16. јун 1912.

⁸²⁴ Исто, Nr. 27, Лејханец – Берхтолд, Валона, 16. јун 1912.

покушавале да поделе Албанце који у озбиљним круговима брину да, ако се ствари буду компликовале, власт неће презати ни од балканског рата.⁸²⁵

Без обзира на то што се током претходних година показало да су репресивне мере власти изазивале само још нових побуна османска жандармерија је наставила са сличним потезима па су тако у азијски део царства депортоване породице десетине бегова махом из Косовског вилајета између осталих Ризе Кријезија и Бајрама Цурија.⁸²⁶ Повод су свакако биле вести које се могу наћи у извештају аустроугарског војног аташеа Помјановског да се први пут овако дуго и албански муслимани и хришћани заједно боре против „турских трупа“.⁸²⁷ Уз вести да се међу вођством припремала израда меморандума великим силама о жељама албанске нације,⁸²⁸ постајало је јасно да побуна из 1912. године добија општи албански карактер који је недостајао револтима претходних година. Истовремено је растао и број устаника па се говорило о 25.000 људи који чекају долазак владине комисије.⁸²⁹ Почетком августа, скадарски конзул Цамбаур примио је делегацију албанских устаника, коју су водили бегови Авди и Рефик Топтани уз Пренка Прендија, мирдитског барјактара из Орошија и вођу Кељмендија, Деда Чокуа (Ded Çoku) који су тражили помоћ од Монархије али не у злату већ у оружју и муницији.⁸³⁰

Побуњеници из области Берата и Корче израдили су детаљан меморандум који је обухватао захтеве за гаранцијом која би спречила понављање антиуставног деловања власти уз поштовање традиционалних обичаја, признање постојања албанске нације, слободне изборе посланика, слободу школовања на албанском језику, децентрализацију албанских области и давање локалних привилегија Албанцима, као и увођење албанског језика у државну службу, жандармерију и полицију у којој би запослени били

⁸²⁵ Исто, Нг. 102, Крал – Берхтолд, Солун, 25. јун 1912.

⁸²⁶ ННStA PA XIV Kt. 40, Nr. 63, Прохаска – Берхтолд, Призрен, 4. јул 1912.

⁸²⁷ ННStA PA XIV Kt. 41, Nr. 272, војни аташе Помјановски – Конрад, 5. јул 1912.

⁸²⁸ ННStA PA XIV Kt. 40, Nr. 32, Лејханец – Берхтолд, Валона/Берат, 22. јул 1912.

⁸²⁹ Исто, Нг. 41, Тахи – Берхтолд, Митровица, 24. јул 1912. У средњој и јужној Албанији уз „присталице Исмаила Кемала“ пристао је и његов рођак, аустрофил Екрем Вљоре и други тирански бегови, Исто, Нг. 33, Лејханец – Берхтолд, Валона/Берат, 26. јул 1912.

⁸³⁰ ННStA PA XIV Kt. 41, Nr. 104, Цамбаур – Берхтолд, Скадар, 1. август 1912.

само Албанци и коначно именовање „генералног инспектора“ који би контролисао спровођење свих одлука.

Међу потписницима су се налазили и градоначелник Берата, Илијас-бег Вриони, још неколико утицајних представница исте породице, господар Малакастре, Бекташ-бег Цакарани, Гани-бег Корча, Изет-бег Завалани и други.⁸³¹ Списак потписника обухватао је локалну политичку елиту јужне Албаније, док саме одредбе меморандума заправо подсећају на захтеве из Јуника уз то да су неке од њих детаљније образложене.⁸³² Неколико дана касније, у Приштину су стигли Ирфан-бег Елбасани, Хусеин Елбасани, Шеик Хусеин Елбасани, Зејнел-бег Дибра, Џафер-бег Колоња, Хилми-бег Корча и још десетак нотабла са југа како би устанике Косовског вилајета упознали са наведеним програмом јужне Албаније.⁸³³ Крај јула донео је још једну потврду албанских успеха. Услед све неповољнијег стања по власт, кабинет у Цариграду поднео је оставку 22. јула 1912. године.

Добијајући овакве информације од конзула распоређених у албанским областима, на Балхаусплацу су се одлучили да пруже подршку албанском покрету који је, чинило се, показивао знаке заједништва који су и били циљ аустроугарске дипломатије током скоро две деценија. Тако је преко, већ помињаног полу-званичног гласила Министарства спољних послова, „Фремденבלата“ 2. августа 1912. године писано о идеји увођења положаја једног генералног инспектора за албански вилајет, подударног са захтевом изнетом на скупу у Јунику, крајем маја.⁸³⁴ Током прве половине месеца министар Леополд Берхтолд писао је амбасадору Палавичинију о предлогу који би могао да пренесе Порти, да се за Албанију оснује положај министра без портфеља којем би одговарала институција аустријског „Landesminister-a“.⁸³⁵

„Туркофил“ Палавичини сматрао је да предмет о министру без портфеља не би прошао боље од оног о генералном инспектору јер је текст из

⁸³¹ Исто, Nr. 35, Лејханец – Берхтолд, Валона/Берат, 5. август 1912.

⁸³² Меморандум је подразумевао и различите практичне одреднице попут уређења прихода од царина, поште, телеграфа, дувана и слично који би омогућили приходе за албански вилајет.

⁸³³ Исто, Nr. 89, Хала – Берхтолд, Монастир, 8. август 1912.

⁸³⁴ А. Krause, *нав. дело*, 224-225.

⁸³⁵ HHStA PA XIV Kt. 40, Nr. 150, Берхтолд – Палавичини, Беч, 12. август 1912.

„Фремденблата“ изазвао неповољну реакцију османских власти.⁸³⁶ Зато је министар Берхтолд обавестио остале велике силе званично тражећи не уступке Албанцима већ општу децентрализацију Османског царства, 13. августа 1912. године.⁸³⁷ Остале велике силе биле су резервисане наспрам наведеног предлога па је тако руски амбасадор у Цариграду поручио Палавичинију да би након уступака Албанцима и друге националности Османског царства тражиле исто што би довело до немира или сукоба.⁸³⁸ Балканске државе: Црна Гора, Србија, Бугарска и Грчка само су, после Берхтолдове ноте послате 13. августа 1912. појачале своје међусобне споразуме и војне конвенције припремајући се за рат у страху од нове стабилизације Османског царства.⁸³⁹

Са друге стране, албански устанак је јачао па је тако у Скопљу владала општа паника почетком августа јер се долазак Албанаца предвиђао из дана у дан.⁸⁴⁰ Дезертерство међу османским трупима са великим бројем Албанаца и других нерегуларних јединица попут курдских, довео је до пада Ђаковице, Пећи и Приштине у руке албанских устаника па је тако пут за заузимање вилајетске престонице, Скопља био отворен.⁸⁴¹ Након колебања на положајима око Скопља устаници су се одлучили да уђу у град и поред могућег отпора османске војске након што је Фазил-бег Топтани поручио да „без крви нема слободе“ и саопштио свој став да се или заузме град или да се војска распусти.⁸⁴² Већ 11. августа око 200 албанских побуњеника заузело је главни трг у Скопљу, сутрадан их је у граду било око 6000 да би до 15. августа њихов број достигао 30 хиљада наоружаних људи.⁸⁴³

⁸³⁶ ННStA PA XIV Kt. 41, Nr. 70, Палавичини – Ерентал, Цариград, 15. август 1912.

⁸³⁷ ÖUA, IV, Nr. 3687; М. Војводић, *Велике силе и балканска иницијатива Аустро-Угарске у августу 1912*, Зборник Филозофског факултета 10-1 (1968), 414.

⁸³⁸ ННStA PA XIV Kt. 41, Nr. 327, телеграм, Палавичини, Цариград, 22. август 1912.

⁸³⁹ Е. С. Helmreich, *нав. дело*, 108-109. В. Ђоровић, *нав. дело*, 388-389. Ни остале велике силе нису биле одушевљене, све заинтересоване стране страховале су за своје привилегије у другачијем, децентрализованом Османском царству.

⁸⁴⁰ ННStA PA XIV Kt. 41 Nr. 97, Хајрот – Берхтолд, Скопље, 5. август 1912.

⁸⁴¹ Н. Prishtina, *Nji shkurtim kujtimesh mbi kryengritien shqyptare*, 19-21.

⁸⁴² Б. Храбак, *Арбанашки устанци 1912*, 318. Сасвим је оправдана анализа Богумила Храбака да је до средине августа 1912. године власт једноставно капитулирала у Косовском вилајету, *Исто*, 320.

⁸⁴³ К. Frasheri, *The History of Albania*, Tirana 1964, 174.

Како би се обуздао албански покрет, нови председник османске владе Гази Мухтар-паша послао је маршала Ибрахим-пашу да отпочне преговоре уместо војног решења. Током прве половине августа док је османски маршал припремао почињање преговора, у Скопље су стизали представници Елбасана и Монастира, телеграми подршке из Превезе, Берата, Делвине и других места док су се у Пермету, Дебру, Фијеру и Елбасану Албанци организовали и протерали представнике локалних власти преузевши контролу над поменутиим градовима.⁸⁴⁴

Када је до састанка дошло, 9. августа 1912. године, Хасан Приштина изнео је захтеве устаника: примена посебних закона за одређене области Албаније у смислу озакоњења неких делова обичајног права, обавеза војне службе за Албанце само у европском делу Османског царства, повратак конфискованог оружја, да чиновници познају језик и обичаје области у којима су постављени, оснивање по једног лицеја и пољопривредних школа у седиштима Јањинског, Скадарског, Монастирског, Косовског вилајета на албанском језику, изградња више верских школа, слобода отварања приватних школа, укључивање локалног језика у основне, секундарне и више школске нивое, побољшање старих и изградња нових путева, оснивање нахија као додатног административног чиниоца, поштовање шеријата и уставних закона Царства, суђење припадницима кабинета Ибрахима Хакија и Саид-паше, општа амнестија и последње, плаћање накнаде за сву уништену имовину.⁸⁴⁵ Приметно је да су изнети захтеви значајно умеренији после скупа у Јунику или различитих прогласа пре свега послатих из Скадарског и Јањинског вилајета, што ће бити предмет важне анализе након кратког прегледа догађаја који су уследили.

Док је маршал Ибрахим-паша преносио захтеве властима у Цариграду, у Скопље је средином августа стигла и делегација северне и средње Албаније коју је чинило око 125 људи на челу са мирдитским капетаном Марка Ђонијем, уз још десет утицајних главара из Мирдита, Пука и Кроје заједно са Абди-бег Топтанијем из Тиране и Мана-бегом из Љеша. Аустроугарски конзул

⁸⁴⁴ G. Gawrych, *нав. дело*, 193-194.

⁸⁴⁵ *Akte të Rilindjes Kombëtare Shqiptare 1878-1912*, dok. 166.

забележио је да су „муслиманске вође из Косовског вилајета дочекале Мирдите и поздравили их као браћу“. Изасланици су саборцима предали меморандум према којем је предвиђено да Албанија остаје део Османског царства обухватајући четири постојећа вилајета: Скадарски, Јањински, Косовски и Монастирски. Султан би био истовремено и владар Царства и Албаније према моделу државног дуализма. Албанија би била уставна парламентарна држава са законодавним овлашћењима на својој територији док би спољни послови били препуштени централним властима а током рата војна служба за Албанце важила је где год нареди султан док би у миру служили само у Албанији. Приоритет нових албанских власти била би изградња инфраструктуре и „технички напредак цивилизације“. Уз то албанска држава давала би допринос за цивилну листу султана а регуларну албанску војску издржавала би царска власт уз албански као званични језик у армији док би знање турског било обавезно.⁸⁴⁶

У Скопљу су се дакле нашли представници практично свих земаља насељених Албанцима. Од наведеног тренутка може се говорити о конвергенцији интереса различитих делова албанског друштва.⁸⁴⁷ Са једне стране локалне вође Косовског вилајета, попут Исе Бољетинија, Бајрама Цурија и Ризе Кријезија који су деценијама држали стварну власт у својој области били су незадовољни младотурском централизацијом и наметањем нових пореза, жалећи за влашћу збаченог султана Абдулхамида II. Малисори и Мирдита као најбројније католичко племе северне Албаније и Скадарског вилајета такође су се противили Комитету који је само вршио снажнији притисак на њихове привилегије у односу на претходне османске власти. Бегови средње и јужне Албаније, као политичка елита наведених области суочавали су се губитком ранијег утицаја, а сви заједно гледали су како

⁸⁴⁶ HHStA PA XIV Kt. 41, Nr. 82, Прохаска – Берхтолд, Призрен, 16. август 1912. Аустроугарски представници пратили су са пажњом набавке оружја из Србије које су се одиграла преко синова и нећака Исе Бољетинија, односно, Исиног побратима попа Анђелка из Митровице, HHStA PA XIV Kt. 40, Nr.49, Тахи – Берхтолд, Митровица, 16. август 1912. Претпостављало се да је око 5 хиљада нових, односно да 2-3 хиљаде старих модела пушака шверцовано из Србије, HHStA PA XIV Kt. 41, Nr. 99, Хајрот – Берхтолд, Скопље, 11. август 1912.

⁸⁴⁷ За разлику од 1910. и 1911. које су реакције побуна из 1912. године је активна против Комитета, N. Clayer, *Retour sur les revoltes albanaises de l'après 1908*, 219. Либијски рат, страх од нестанка царства, распуштање Парламента у јануару 1912. године, Исто.

Османско царство престаје да буде могућа заштита од суседа који су, чинило се, лако могли да заузму земље које су насељавали Албанци. Уз све то, од Митровице и Приштине па до југа Албаније носиоци идеја албанског национализма заснованог на промовисању вишеверског албанског идентитета и аутономне (или независне) Албаније тежили су стварању нове државе по узору на балканске суседе.⁸⁴⁸ Сви заједно однели су значајну победу над османским трупама које су се после првих пораза све више повлачиле испред устаника.

Но, то не значи да је настао и јединствени национални покрет. Већ након првих, срдачних сусрета Хасан Приштина бележи да је постало јасно разочарење Абдул-бега Топтанија, Мустафе Кроје и Марка Ђонија верским фанатизмом Исе Бољетинија и Ризе Кријезијуа.⁸⁴⁹ Исто мишљење имао је Љуић Гуракући који је неке од косоварских вођа револтирано назвао „више турским од Турака“.⁸⁵⁰ Међутим најбројнија група албанских вођа окупљених у Скопљу нису биле ни „хамидовски лојалисти“ попут Бољетинија, Кријезијуа, Цурија или Идриза Сефера, ни албански националисти наклоњени децентрализацији и аутономији, попут Хасана Приштине, Неџиба и Фериде Драге, Абдула и Фазила Топтанија, Љуића Гуракићија (који је наступао и као представник Исмаила Кемала). Првенство је имала она, скоро потпуно заборављена, посебно у албанској историографији која се залагала за примену Устава, правни развој Османског царства и постепено завођење реда у албанским областима Османског царства.⁸⁵¹ Ту групу предводили су између осталих Мехмед-паша Калкандели и Зејнулах-бег из Вучитрна. Њихова улога се занемарује у уобичајеним приказима албанске историје, те се уоквирени албански захтеви из Скопља посматрају као компромис између „хамидиста“

⁸⁴⁸ Натали Клејер оправдано подвлачи и хетерогеност албанског национализма који је имао различите значајке попут везивања за одређени верски идентитет, лојалност султану и слично, Исто, 228-229.

⁸⁴⁹ Н. Prishtina, *Nji shkurtim kujtimesh mbi kryengritien shqyptare*, 26.

⁸⁵⁰ Цит. према: N. Clayer, *Retour sur les revoltes albanaises de l'apres 1908*, 227-228.

⁸⁵¹ ННStA PA XIV Kt. 40, Nr. 103, Хајмрот – Берхтолд, Скопље, 21. август 1912; Н. Prishtina, *Nji shkurtim kujtimesh mbi kryengritien shqyptare*, 23-24. N. Clayer, *Retour sur les revoltes albanaises de l'apres 1908*, 226.

попут Бољетинија и „просвећених интелектуалаца“ попут Неџиба Драге и Хасана Приштине.⁸⁵²

Разлог за занемаривање деловања најбројније групе, која би се могла назвати „умереним“, је са једне стране углавном, нормативни приступ албанске историографије и њених суседа, у којима има мало, или нимало места за избор деловања који је супротан оквиру „за или против нације“. Са друге стране чињеница да су захтеви „умерених“ кроз свега неколико месеци једноставно постали немогући балканским поразом Османског царства, довела је до тога да се једноставно не узимају довољно у обзир иако откривају мишљење најбројнијег дела албанских политичких елита. „Умерени“ су једноставно желели заустављање анархије пре свега у Косовском и Монастирском вилајету и ограничење централне власти у областима насељеним Албанцима али и остатку Османског царства.⁸⁵³

Када је османски одговор стигао 16. августа 1912. године у њему су изузев одбијања да се суди претходним члановима османских влада и условним прихватањем војне службе за Албанце само у Румелији свих осталих дванаест захтева прихваћени.⁸⁵⁴ Уследиле су расправе између различитих фракција, где су „хамидисти“ желели да наставе борбу, марширају на Солун, можда и сам Цариград и врате на власт Абдулхамида док су националисти и „умерени“, дакле већина присутних вођа одлучили да прихвате понуду османских власти.⁸⁵⁵ Разлог за њихово пристајање био је више него јасан: османско прихватање „Четрнаест тачака Хасана Приштине“ у пракси је отварало врата оснивању албанског вилајета.⁸⁵⁶ Док се аутономија Албаније не помиње изричито примена „Четрнаест тачака“ заправо би оцртала простор будућег вилајета а оснивањем школа у четири важна регионална центра и

⁸⁵² В. нпр. S. Skendi, *нав. дело*, 435.

⁸⁵³ Позиције „хамидиста“ и националиста биле су значајно удаљеније, тако је британски путописац и обавештајца Обри Херберт, 27. августа 1912. године у разговорима са Неџибом Драгом и Исом Бољетинијем питао обојицу да ли су за аутономију Албаније? Драга је на то одговорио да није за аутономију већ за „слободу и независност“ док је Бољетини Херберту саопштио да док „ми јесмо један народ, Тоске би имале предност јер су паметнији и образованији“ док са друге стране не желе да збаце власт сутана јер није било ничег другог да се замени осим да „нама владају Срби и Црногорци“, A. Herbert, *нав. дело*, 203-207.

⁸⁵⁴ G. Gawrych, *нав. дело*, 195.

⁸⁵⁵ S. Skendi, *нав. дело*, 435.

⁸⁵⁶ K. Csaplár-Degovics, *Der Erste Balkankrieg und die Albaner*, 169-170.

званичним коришћењем албанског језика у администрацији и образовању османска власт је коначно признала постојање албанске нације. Истовремено биле су измирене и разлике између различитих хтења албанских вођа укључивањем неодређених начела попут поштовања „закона земље“ у „неким крајевима“ и начелним позивањем на шеријат.⁸⁵⁷ Из Цариграда, је 4. септембра 1912. године званично поручено да ће се приступити изради одговарајућих закона и спровођењу османско-албанског договора.

Делатност аустроугарске дипломатије је, као што је већ речено, током августа 1912. године пратила развој албанског устаничког покрета и његових захтева кроз иницијативе министра Берхтолда о постављењу посебног министра за Албанију или за децентрализацију Царства. Таква политика наилазила је на повољне реакције међу Албанцима те су тако Фуад и Рефик Топтани са конзулом у Драчу веома топло говорили о потезима Двојне монархије, обавезујући се да остану у оквиру Османског царства и теже мирном националном и економском развоју постигнутих уступака, на шта је аустроугарски представник одговорио да се то у потпуности слаже са политиком Беча.⁸⁵⁸ Такве и сличне планове, као и примену успеха албанске побуне из 1912. године прекинуће Балкански ратови.

Док су се Аустро-Угарска и остале велике силе, укључујући и Русију, трудиле да умире балканске савезнице почетком октобра, постало је јасно да је сукоб неминован. Почело је црногорском објавом рата Османском царству, да би се између 8. и 18. октобра 1912. године још и Србија, Бугарска и Грчка нашле на истој страни. Османске власти су у Скопљу је 10. октобра поделиле 63.000 пушака Албанцима како би их организовали да бране не само државу већ и своје земље али само се њих 16.000 појавило код на граничним положајима код Мердара да се супротстави српској војсци.⁸⁵⁹ Вишегодишњи

⁸⁵⁷ Још један важан разлог за прихватање османске понуде био је страх присутан посебно код Хасана Приштине и Неџиба Драге да ће се суседне земље војно интервенисати у случају стварања аутономне Албаније, в. D. T. Bataković, *Serbia, the Serbo-Albanian Conflict and the First Balkan War*, *Balkanica* 45 (2014), 337.

⁸⁵⁸ HHStA PA XIV Kt. 41, Nr.55, Руднај – Берхтолд, Драч/Tirana, 31. август 1912.

⁸⁵⁹ D. T. Bataković, *Serbia, the Serbo-Albanian Conflict and the First Balkan War*, 339.

османско-албански сукоби претходних година ипак су оставили дубок јаз између две стране.

Ток војних операција за аустроугарске власти био је потпуно неочекиван. У Бечу су веровали да ће рат бити дугачак а самим тим биће и довољно времена за остваривање интереса Монархије.⁸⁶⁰ У складу са тим око политике „сачекај и види“ постојало је потпуно слагање између цара и краља Франца Јозефа и министра спољних послова Берхтолда.⁸⁶¹

Догађаји су оштро демантовали доносиоце одлука на Балхаусплацу. Већ 22. октобра српске трупе су биле у Приштини, 23-24. октобра однета је победа српске војске код Куманова, да би потом пало и Скопље, а победом код Монастира (Битоља), 18-19. новембра рат је практично окончан. Црногорска војска опседала је Скадар, бугарска је опколила Једрене, а са уласком Грка у Солун 8. новембра, рат је био готов за тек нешто више од месец дана.⁸⁶² У току сукоба, Албанци су се показали као потпуно непоуздани те честе тезе младотурских официра о издаји у току рата нису без основа посебно због појаве лаког напуштања положаја, као код Куманова и Монастира, односно масовног дезертирања албанских регрута.⁸⁶³ Албански отпор био је најснажнији код Ђаковице, где су након пораза Бајрам Цури, Риза Кријезиу и Иса Бољетини прешли у области на којима ће ускоро бити проглашена албанска држава.⁸⁶⁴

Неколико дана након црногорске објаве рата Авди-бег Топтани, један од албанских националистичких вођа, предлагао је у Драчу да се Албанија организује као Босна и Херцеговина или протекторат Аустро-Угарске и тако спречи њено комадање.⁸⁶⁵ То је био један од израза постепеног окретања, већине албанских националиста тражењу подршке од Аустро-Угарске за своје

⁸⁶⁰ E. C. Helmreich, *нав. дело*, 166.

⁸⁶¹ A. Hanning, *Austro-Hungarian policy and the Balkan wars*, 234. Како је то описао Александер фон Хојос, Монархија ће „остати у позадини догађаја и у погодном тренутку наметнуће решење“, Ж-П- Блед, *Франц Фердинанд*, Београд 2014, 256.

⁸⁶² Д. Ђорђевић, *Изназак Србије на Јадранско море и Конференција амбасадора у Лондону 1912*, Београд 1956, 17-18.

⁸⁶³ K. Csaplár-Degovics, *Der Erste Balkankrieg und die Albaner*, 177.

⁸⁶⁴ Dj. Mikić, *The Albanians and Serbia During the Balkan Wars*, 171.

⁸⁶⁵ HHStA PA XIV Kt. 42, Nr. 72, Руднај – Берхтолд, Драч, 12. октобар 1912.

циљеве која се може пратити током 1911. и 1912. године.⁸⁶⁶ Разлози су били вишеструки: опасност по нестанак Албаније пред амбицијама суседних држава, недовољна заинтересованост Велике Британије за балканска питања и сумње према италијанским територијалним претензијама ка албанској обали. Одлуке донете у Бечу крајем октобра 1912. године показале да су предвиђања албанских националиста била највећим делом оправдана.

На више седница Министарства спољних послова у Бечу између 25. и 30. октобра 1912. године усклађена је политика Двојне монархије са новим околностима насталим након непредвиђено брзог слома османске војне силе. Циљ ће бити успостављање аутономне Албаније ослоњене на Двојну монархију, што је била идеја на којој је рађено још од почетка „албанске акције“ 1896/97. године, потискивање Србије од јадранске обале уз понуду железничких веза преко Босне и Херцеговине или Солуна, Црној Гори би се могла понудити одређено проширење у замену за пристајање на царинску унију и уступање стратешки важних дела Ловћена, некадашњи Новопазарски санџак биће препуштен Црној Гори и Србији, док би се бугарске амбиције имале усмерити ка Цариграду како би се та земља окренула против Русије.⁸⁶⁷ Када се сагледају концепције Балхаусплаца, нова балканска држава Албанија требало је заједно са Србијом и Црном Гором да буде на исти начин део Монархијине сфере утицаја. Њихове земље су могле да се „парчају“ у складу са интересима Беча.⁸⁶⁸

⁸⁶⁶ Видети одговарајућу анализу процеса код, S. Skendi, *нав. дело*, 438-446.

⁸⁶⁷ ÖUA, IV, Nr. 4025, 4118, 4128, 4170; Д. Ђорђевић, *Издак Србије на Јадранско море*, 20-21; Е. С. Helmreich, *нав. дело*, 206-207. В. F-J. Kos, *Die politischen und wirtschaftlichen Interessen Österreich-Ungarns und Deutschlands in Südosteuropa 1912/1913: Die Adria-Hafen-, die Saloniki und die Kavallafrage*, Wien – Köln – Weimar 1996, 51-52. Идеја о неприхватљивости српске луке на Јадранском мору није била нова, изнео ју је још министар Ерентал, примера ради у свом писму Палавичинију, 6. марта 1907. године, истакавши да би тако Србија постала економски независна од Монархије што је било неприхватљиво док је са друге стране Албанија брана српским и италијанским претензијама, Aus dem Nachlaß Aehrenthal. Briefe und Dokumente zur österreichisch-ungarischen Innen- und Außenpolitik 1885-1912, II, Dok. 343.

⁸⁶⁸ О Берхтолдском закључку да је Албанија ривал спајању Србије и Црне Горе в. ÖUA IV, Nr. 4183. Намера је била и да се спречи ширење утицаја било које друге велике силе, А. Митровић, *Продор на Балкан*, 171-175. Критикујући спорост доношења одлука у Бечу Лајош Талоци је у својим дневницима забележио да док је Берхтолд брзо схватио да је „status quo“ немогућ није имао потпуно јасно решење за будућност, тако се Монархија прва незванично одустала од „status quo“-а последња која га је званично прихватила, G. Demeter, *Hesitation, indecision or astuteness? The foreign policy of Austria-Hungary in 1912-1913 based on the diary of Lajos Thalloczy*,

Док се на Балхаусплацу доносила одлука о даљим правцима балканске политике Исмаил Кемал Вљоре се нашао са Љуиђем Гуракуђијем у Букурешту 27. октобра 1912. године.⁸⁶⁹ Циљ његовог пута био је сам Беч и покушај да се добије подршка Аустро-Угарске за проглашење албанске независности. Након што је важан центар албанских емиграната у румунској престоници прихватио идеје Исмаила Кемала о његовим намерама албански политичар продужио је у Беч, 5. новембра.⁸⁷⁰ Већ 9. новембра 1912. године послао је телеграм свом сину Етхему: „Будућност Албаније је сигурна“.⁸⁷¹ У разговору са министром Берхтолдом три дана касније добио је подршку која се очекивала.⁸⁷²

У време боравка Исмаила Кемала у Бечу, Францу Јозефу је упућено писмо бегова и утицајних људи средње Албаније, махом из околине Тиране и Драча као и избеглих представника некадашњег Косовског вилајета.⁸⁷³ Апел који су из Драча 12. новембра 1912. године, упутили окупљени нотабли цару и краљу Францу Јозефу предлагао је гаранцију аутономне албанске краљевине уређене према узору постојећих балканских држава али неутралне попут Швајцарске односно Белгије.⁸⁷⁴

Док су српске копнене трупе напредовале преко северне и средње Албаније, Исмаил Кемал је на аустроугарском броду, преко Драча доспео у Валону, где је 28. новембра 1912. године прогласио независност Албаније када је на тераси породичне куће Вљора развијена црвена албанска застава са црним орлом.⁸⁷⁵ Од нешто више од 80 присутних потписника, око две трећине

100 години от Балканските войни. Извори и документи/100th Anniversary of the Balkan Wars. Sources and Documents, ed. A. Grebenarov, Sofia 2015, 441.

⁸⁶⁹ *Ismail Qemali. Përmbledhje dokumentesh 1888-1919*, dok. 179.

⁸⁷⁰ *Ismail Qemali. Përmbledhje dokumentesh 1888-1919*, dok. 181. Претходно је одбио положај у османској влади који му је нуђен како би се придобили Албанци, *The Memoirs of Ismail Kemal Bey*, 369-370. Два посланика рекла Билинском да у случају распада царства, тоске Албанци су спремни за протекторат Аустро-Угарске, што мисле и бекташијске вође, ННStA PA XII Kt. 417, Nr. 86, Билински – Берхтолд, Јањина, 7. новембар 1912.

⁸⁷¹ *Ismail Qemali. Përmbledhje dokumentesh 1888-1919*, dok. 183.

⁸⁷² S. Skendi, *нав. дело*, 460.

⁸⁷³ K. Csaplár-Degovics, *Der Erste Balkankrieg und die Albaner*, 183-184.

⁸⁷⁴ A. Krause, *нав. дело*, 197; ННStA PA XII Kt. 417, Руднај – Берхтолд, Драч, 13. новембар 1912; *Akte të Rilindjes Kombëtare Shqiptare 1878-1912*, dok. 172.

⁸⁷⁵ *Ismail Qemali. Përmbledhje dokumentesh 1888-1919*, dok. 200. *Përmbledhje dokumentesh mbi kryengritjet shqiptare (1910-1912)*, dok. 261; ÖUA, IV, Nr. 4716.

били су муслимани, око једне трећине православни Албанци уз двојицу католика. У складу са ратном ситуацијом која је владала у албанским крајевима разумљиво је што је из Скадра била присутна само једна особа. Од осталих области из средње Албаније било их је 15, из јужне такође а 10 из некадашњег Косовског вилајета. За историју албанске државе не само пре већ и након Првог светског рата важно је истакнути да су четвртину потписника чинили припадници породица Вљоре, Вриони, Топтани, Пермети и других припадника утицајних земљопоседничких фамилија.⁸⁷⁶

У дану када је проглашена независна Албанија Рефик-бег Топтани јављао је Исмаилу Кемалу о уласку српске војске у Тирану,⁸⁷⁷ док су се у њиховим рукама налазили још Дебар, Елбасан и Драч. Црногорска војска била је у Шенђину и Љешу а грчке трупе су 27. новембра заузеле Саранду и острво Сасено у близини Валоне.⁸⁷⁸ Према претходном договору о међусобном савезу српско-грчка граница требало је да буде постављена на реци Шкумби што би значило да би све територије замишљене албанске државе биле предмет поделе балканских савезника.⁸⁷⁹ По српском заузимању Драча проглашен је округ сачињен од четири среза, драчког, љешког, елбасанског и тиранског: „Влада (српска прим. аут) није помишљала на повлачење. Напротив понашала се као да ће у Албанији вековати“.⁸⁸⁰ Тек проглашена албанска држава под ефективном контролом држала је тек Валону са залеђем.

Пре него што се истраживање окрене првим година проглашене албанске државности неопходно је подвући један важан оквир разматрања аустроугарске политике у Југоисточној Европи. Иако је још средином деведесетих година 19. века као један стубова спољне политике постављена идеја настанка одрживе албанске државе то не значи да је таква одлука и поред истрајности аустроугарске политике било једино могуће решење. Док

⁸⁷⁶ K. Csaplár-Degovics, *Der Erste Balkankrieg und die Albaner*, 193. Проглашење је било добар аргумент за Аустро-Угарску и Италију да подрже оснивање државе на обали Јадрана, велике силе је признају 13. јула 1913, Исто, 194.

⁸⁷⁷ *Përmbledhje dokumentesh mbi kryengritjet shqiptare (1910-1912)*, dok. 258.

⁸⁷⁸ П. Бартл, *нав. дело*, 139-140. Српска војска је 28. новембра стајала на линији Драч – Елбасан – Струга, в. Dj. Mikić, *The Albanians and Serbia During the Balkan Wars*, 175.

⁸⁷⁹ Д. Ђорђевић, *Излазак Србије на Јадранско море*, 53.

⁸⁸⁰ Исто, 56

је Исмаил Кемал путовао у Беч како би добио подршку Балхаусплаца за проглашење независности у исто време у главном граду Монархије су се разматрале различите могућности.

У случају споразума о царинској унији са Србијом, како је према сећањима Јозефа Редлиха тврдио утицајни Александер фон Мусулин поменути краљевина могла би да добије „свако територијално проширење“.⁸⁸¹ Такође, након пропалих преговора са „Савском монархијом“ вођени су преговори са Црном Гором којој би за уступке око Ловћена и царинску унију био припојен и Скадар.⁸⁸² За центар северне Албаније од Црне Горе је 17. новембра 1912. године тражена изградња железница од Габеле до Бара која би се одатле да се продужила до Скадра уз стратешку исправку границе на Ловћену.⁸⁸³ Међутим, пошто су преговори пропали после успостављања Албаније, односно прогласа независности у Валони, није више било преговора са Црном Гором око Скадра. Двојна монархија је везала свој успех на Балканском полуострву за успостављање и одржање албанске државе.⁸⁸⁴

Са друге стране, српска, грчка и црногорска влада желеле су да искористе војничке победе и да што је више могуће прошире границе сопствених држава. Њихове амбиције, као и замишљене границе албанске владе у Валони, потребно је сагледати у оквиру „доба империја“ како је Ерик Хобзбаум назвао последњи период дугог 19. века. Наиме, поред крилатица, попут оне „Балкан балканским народима“ и сличних, о националним уједињењима радило се о настојањима политичких заједница да до крајњих могућности прошире границе својих држава користећи позивања на различита „права“ како би остварили своје циљеве: етнографске, историјске, привредне, стратешке и слично.⁸⁸⁵ Тако је Србија правдала своје амбиције у северној Албанији једнако историјским правом говорећи о Шенђину или Љешу као о историјским седиштима српских краљева док је економско-

⁸⁸¹ А. Митровић, *Продор на Балкан*, 142.

⁸⁸² Dž. Tredveј, *Soko i orao: Crna Gora i Austro-Ugarska 1908-1914*, Podgorica 2005, 137. Црногорски предлози Бечу кретали су се од тога да Никола буде краљ Албаније, у новембру 1912, до нуђења савеза против Србије у децембру 1912, са сумњивом искреношћу, Исто, 143-144.

⁸⁸³ М. Војводић, *Скадарска криза*, 25-28; ОУА, IV, Nr. 4609.

⁸⁸⁴ F-J. Kos, *нав. дело*, 115.

⁸⁸⁵ Д. Ђорђевић, *Огледи из новије балканске историје*, 89-90.

привредне аргументе о потреби једне луке истовремено истурала као додатне аргументе.

Уз планове великих сила, пре свега Аустро-Угарске и Италије, амбиције суседа и унутрашњу динамику сукоба за власт у новој држави, период албанске историје између краја новембра 1912. године и одлуке Вилхелма од Вида (Wilhelm zu Wied) да напусти земљу 3. септембра 1914. чини догађаје изузетно испреплетаним на више различитих нивоа.

6.2. Пред одлукама великих сила

Када је крајем 26. јуна 1914. године један од шефова одсека у Министарству спољних послова фон Мачеко (Franz von Matscheko) заједно са грофом Берхтолдом израдио анализу постигнутих успеха и главних брига Монархије на Балканском полуострву, настанак Албаније је био један од усамљених позитивних чинилаца.⁸⁸⁶ Но, управо је током наредних месеци и сама Албанија постала поприште међусобних сукоба такмаца за власт али и поље обрачуна два империјална пројекта, италијанског и аустроугарског. Два дана након израде меморандума у Сарајеву ће бити извршен атентат на престолонаследника Франца Фердинанда што ће доносиоце одлука у Бечу покренути ка значајно радикалнијим потезима од оних предвиђених само два раније, када су им у фокусу били даље јачање Албаније и поновно, снажније привлачење Румуније Централним силама. Током непуне две године (крај новембра 1912. године – почетак септембра 1914. године), завршног дела аустро-албанских односа одређених „албанском акцијом“, представници Двојне монархије биће умешани у изградњу албанске државе на најразличитије начине.

Најпре, она је уз Италију била заступница саме идеје настанка Албаније насупрот решењу да иста буде подељена између Србије, Црне Горе и Грчке. Потом била је активни учесник Лондонске конференције амбасадора на којој се одлучивало о будућности Балканског полуострва, а где је албанско питање

⁸⁸⁶ А. Митровић, *Продор на Балкан*, 247-248.

било једно од најважнијих. Коначно, не само да је помагала само успостављање администрације, жандармерије, већ се пресудно умешала и у питање избора владара, као и одржавање на власти Вилхелма од Вида када је његов режим коначно успостављен. Испоставиће се да је албански „Staatsaufbau“ био изузетно тежак изазов за спољну политику Монархије што је делом било условљено противницима са којима се Беч суочио.

У одређеним месецима насупрот идеје о постојању Албаније у њеним границама одређеним на Лондонској конференцији, као и против њеног изабраног владара, свако из својих разлога стале су: Италија, Србија, Црна Гора, Грчка, младотурски официри Османског царства и конзервативне муслиманске фракције у самој Албанији. Албанија ће током поменуте, непуне две године, прећи пут од ране фазе изградња државе до грађанског рата и коначно неуспеха аустроугарског империјалног подухвата у Албанији. Када царско-краљевска војска заузме области између Скадра и реке Војуше током јануара 1916. године њена политика биће заснована на другачијим темељима од оних пре пада Вилхелма фон Вида.

6.2.1. Лондонска конференција (1912-1913) и средишта политичке моћи у Албанији

Боравећи у Италији као политички емигрант Исмаил Кемал Вљоре изјавио је 15. јула 1909. године за новине италијанских Арбереша „Албанска нација“ („Nazione albansese“), да се залаже за настанак албанског вилајета унутар Османског царства, са Елбасаном или Охридом као главним градом, док би се унутар замишљене аутономне јединице нашли још и Јањина, Превеза, Ђирокастер, Берат, Драч, Скадар, Гребена, Дебар, Корча, Скопље, Приштина и Пећ.⁸⁸⁷ Сличне „менталне мапе“ Албаније делили су и остали албански националисти, али испоставиће се, не и концерт великих сила, а још мање непосредни суседи нове балканске државе.

⁸⁸⁷ *Ismail Qemali. Përmbledhje dokumentesh 1888-1919, dok. 103.*

Већ неколико дана након валонског прогласа, 1. децембра 1912. године министар Берхтолд упутио је Исмаилу Кемалу речи подршке истичући како се Аустро-Угарска и Италија залажу за одрживу и снажну Албанију.⁸⁸⁸ Међутим, нису се само две непоуздане савезнице питале о будућим границама, Балкански ратови преместили су питање будућности Албанаца и њихових земаља из орбите османске политике у оквир интересовања великих сила и балканских држава. Албанско питање било је интернационализовано.⁸⁸⁹

Чланови привремене владе оформљене 4. децембра 1912. године били су: Исмаил Кемал Вљоре, као председник владе и министар спољних послова, потпредседник Николе Качиори, министар унутрашњих послова Муфид-бег Либохова, министар војске Мехмет-паша Калкандели министар правде Петро Пога, министар финансија Абди-бег Топтани, министар образовања Љуић Гуракући, министар јавних радова Мидхат бег Фрашери, министар економије Пандели Цале, министар за поште и телеграф Леф Носи. Привременом владом у којој су се налазила три албанска католика и двојица православаца показује јасно да су најутицајнији бегови из редова земљопоседничких породица.⁸⁹⁰ Истог дана обавештење о настанку и саставу владе послата су управницима Ђирокастра, Берата, Елбасана, Драча и Корче њеном о саставу владе.⁸⁹¹

Исмаил Кемал Вљоре суочио се са као председник владе са неколико великих проблема. Њега су већ деценијама пратиле гласине да одржава претерано блиске односе са Грчком,⁸⁹² док између новембра 1912. и априла 1913. године због присуства српске и грчке војске није могао ни да напусти

⁸⁸⁸ ÖUA, IV, Nr. 4740.

⁸⁸⁹ A. Krause, *нав. дело*, 284.

⁸⁹⁰ M. Schmidt-Neke, *Entstehung und Ausbau der Königsdiktatur in Albanien (1912-1939)*, München 1987, 25-26.

⁸⁹¹ *Ismail Qemali. Përmbledhje dokumentesh 1888-1919*, dok. 226.

⁸⁹² Исмаил Кемал је током живота заговарао грчко-албанску државу видећи је као брану словенству и довољну заштиту за будућност Албаније. Тако је основао „Комитет грчко-албанског јединства“ у Атини, 22. марта 1907. године као политички емигрант, в. *Ismail Qemali. Përmbledhje dokumentesh 1888-1919*, dok. 73. Међутим већина националиста јужне Албаније била је изразито непријатељски расположена према Грчкој, не само због процеса које су видели као насилну хеленизацију већ је и сама идеологија албанског национализма произашла из такмичења са грчким. Постојале су и суревњивости у самој породици Вљоре, тако је рођак Исмаила Кемала, Сурја-бег, иначе аустрофил, отворено радио против избора свог рођака за османског посланика још 1911. године: ННStA PA XIV Kt. 34, Краус – Ерентал, Валона, 23. април 1911. Њихово ривалство наставило се и у новој држави.

престоницу.⁸⁹³ У остатку Албаније ауторитет Валоне није се осећао па је већ дан пошто је проглашен састав владе аустроугарски конзул у Драчу известио да влада Исмаила Кемала само формално има утицај у том граду.⁸⁹⁴

Иако је често посматрана као „играчка у рукама Беча“ и „одвојена од народа“ јер је прогласе објављивала на турском,⁸⁹⁵ ни једна ни друга тврдња не описују валонску владу у складу са њеном жељеном политиком. Објављивање прогласа на арапском писму била је краткотрајна мера условљена образовањем писмених људи у самом граду, који је дословно тек који дан раније био део Османског царства. Тако је убрзо донета одлука о увођењу латинског алфабета као јединог писма за албански језик у складу са одлукама Монастирског конгреса (1908). Што се тиче спољнополитичких односа док ослонац јесте тражен пре свега у Бечу, јер је Двојна Монархија била земља са којом су делили највише циљева на крају је оборена у сукобу управо са том државом крајем 1913. односно почетком 1914. године.⁸⁹⁶ Иако ограниченог утицаја, често потцењена како од савременика тако и у историографијама суседа влада у Валони ипак је током периода неизвесности одржавала крхку идеју албанске, секуларне и националне државе.

Пре него што се истраживање окрене различитим центрима политичке моћи насталих у Албанији након османског пораза и повлачења српске војске, потребно је осврнути се на одлуке Лондонске конференције амбасадора великих сила. Представници шест великих сила одлучивали су о новим границама и односу снага на Балканском полуострву од средине децембра 1912. до 11. августа 1913. године. Сама конференција била је изузетно неформална, захваљујући и чињеници да су представници Аустро-Угарске, Русије и Немачке: грофови Алберт фон Менсдорф (Albert von Mensdorff) и Александар Константинович Бенкендорф (Александр Константинович Бенкендорф) односно принц Карл Макс Лихновски (Karl Max von Lichnowsky)

⁸⁹³ *The Memoirs of Ismail Kemal Bey*, 374-375.

⁸⁹⁴ ННStA PA XII Kt. 417, Nr. 82, Руднај – Бехтолд, Драч, 5. децембар 1912.

⁸⁹⁵ Д. Ђорђевић, *Излазак Србије на Јадранско море*, 86.

⁸⁹⁶ Узгред речено, Аустро-Угарска и Италија биле су усамљене међу великим силама у одлуци да подрже валонску владу као власт читаве Албаније.

били рођаци.⁸⁹⁷ Саветник аустроугарске делегације био је познати аустроугарски конзул у Скадру и албаноолог, Теодор Ипен.⁸⁹⁸

Албанска делегација поднела је британском министру спољних послова Едварду Греју меморандум у којем је истицано древно порекло Албанаца, њихов особени језик, морал и национални карактер који је другачији од суседа. Кроз своју историју, истакнуто је, Албанци су се без прекида борили за очување интегритета своје земље истичући сада границе Албаније које би обухватале Пећ, Митровицу, Скопље, Монастир и Превезу. Као потписници меморандума наведени су чланови делегације Рашид Дино, иначе син Абедина Дина, једног од истакнутих вођа Албанске лиге (1878-1881), Мехмед Коница, старији брат албанског аустрофила Фаик-бега и Филип Нога, истакнути албански националиста из Скадра.⁸⁹⁹ Њихов боравак у Лондону финансирао је гроф Менсдорф, аустроугарски амбасадор у Лондону са по 150 фунти за сваког члана.⁹⁰⁰

Међутим док се аустроугарска дипломатија трудила да помогне албанску делегацију њихови погледи на будуће границе били су другачији. Још пре сазивања конференције министар Берхтолд је током новембра и децембра 1912. године закључио да је интерес Монархије и њеног владара као заштитника католичке цркве да Скадар буде део Албаније.⁹⁰¹ Скадар је уједно као центар аустроугарског култуспротектората био важан и за њене државне интересе те се чинило да је без града са залеђем немогућ опстанак албанске државе немогућ.⁹⁰² Током саме конференције показало се да је Двојној монархији основни циљ био да створи Албанију, како је наговештено плановима са краја октобра 1912. године, „способну за живот“ али не такву да би обухватила све Албанце односно „Велику Албанију“ од чега су страховале балканске државе. На Балканском полуострву, према стратешким

⁸⁹⁷ Е. С. Helmreich, *нав. дело*, 250.

⁸⁹⁸ А. Wernicke, *нав. дело*, 66-67.

⁸⁹⁹ HHStA PA XII Kt. 418, Nr. 1E, Менсдорф – Берхтолд, Лондон, 3. јануар 1913.

⁹⁰⁰ Исто, Nr. 36B, Менсдорф – Берхтолд, Лондон, 4. април 1913; в. и: Н. Löhr, *Die Gründung Albanien: Wilhelm zu Wid und die Balkan-Diplomatie der Großmächte, 1912-1914*, Frankfurt am Main – Wien 2010, 56-57.

⁹⁰¹ ÖUA, IV, Nr. 4467.

⁹⁰² ÖUA, V, Nr. 4928.

концепцијама Беча, није било места ни за какву „велику државу“ већ само за систем држава зависних од Монархије.⁹⁰³

Преговори између великих сила, односно између Аустро-Угарске (иза које је стајала Италија) и Русије око источне границе заправо су текли веома једноставно. Већ у јануару 1913. године амбасадор Менсдорф је добио упутства да Пећ, Призрен и Охрид користи за ценкање око осталих албанских граница,⁹⁰⁴ а са друге стране италијански представници су убеђени да одустану од идеје да се Црној Гори уступи Скадар.⁹⁰⁵ Коначно, између фебруара и априла Берхтолд је уступио пред притиском Русије и њених савезница око одлуке да Дебар и Ђаковица не припадну Албанији којој би се онда гарантовао Скадар што је и био приоритет Беча.⁹⁰⁶

Преговоре је сигурно олакшала и чињеница да су током марта и априла пале и преостале три европске тврђаве преостале Османском царству изузимајући сам Цариград. Најпре је 6. марта 1913. грчка војска заузела Јањину, бугарска 26. марта Једрене, док је предаја Скадра црногорској војсци окончана између 22. и 24. априла.⁹⁰⁷ Албанске границе биле су успостављене, говорио је Едвард Греј 7. априла 1913. године у Доњем дому британског парламента „не као етнографске већ као пресудне за мир у Европи“.⁹⁰⁸

Последња криза које су велике силе решиле било је опирање црногорског краља Николе да нареди својим трупам да напусте Скадар који је одлуком Лондонске конференције припао Албанији. После притиска великих сила, које су најпре месецима покушавале да прекину црногорско-српску опсаду града, коначно су поморска блокада Црне Горе и претња војном

⁹⁰³ Зато је Исмаил Кемал Вљоре Берхтолдов однос према „територијалном интегритету Албаније“ описао као ударац за Албанце, в. *The Memoirs of Ismail Kemal Bey*, 376.

⁹⁰⁴ ОУА, V, Nr. 4957, 4974, 5384; М. Војводић, *Скадарска криза*, 37-38; Е. С. Helmreich, *нав. дело*, 255-256.

⁹⁰⁵ Е. С. Helmreich, *нав. дело*, 255-265, као и ОУА, V, Nr. 5056.

⁹⁰⁶ ОУА, V, Nr. 6230, 6247, 6262; Е. С. Helmreich, *нав. дело*, 308-309. Заправо Берхтолд је уступио Дебар али је Ђаковицу препустио за гаранцију Скадра у саставу Албаније, S. R. Williamson, *нав. дело*, 134.

⁹⁰⁷ П. Бартл, *Албанци*, 141; М. Војводић, *Скадарска криза*, 135-137; S. R. Williamson, *нав. дело*, 137-138; Е. С. Helmreich, *нав. дело*, 310-325.

⁹⁰⁸ Цит. према: М. В. Fried, *Austro-Hungarian war aims in the Balkans during World War I*, London 2014, 429.

интервенцијом довеле до уласка заједничких трупа европског концерта у град 17. маја 1913. године.⁹⁰⁹

Интервенција великих сила против Црне Горе, која неће бити последња у низу претњи упућених балканским државама делила је све сличности са догађајима који су обележили доба империја. Вероватно најсличнија била је англо-немачко-италијанска блокада Венецуеле, између децембра 1902. и фебруара 1903. године када је јужноамеричка држава приморана да обештети грађане европских сила који су имовину изгубили током рата у тој земљи.⁹¹⁰ Империјалне интервенције, у првом реду Аустро-Угарске и Италије, наредних година обележиће и албанску средину. У исто време важио је став да ако грчка влада не пристане на одлуке конференције о Епиру према њој ће бити поступљено једнако као и према Црној Гори.⁹¹¹

Кратак преглед одлука Лондонске конференције показује да су границе Албаније биле ствар нагодбе Двојне монархије и Русије. Од ушћа Бојане у Јадранско море, обухватајући Скадар, али без Плава, Гусиња, Пећи, Ђаковице, Призрена, Дебра и Охрида, са границом у Љуми која је као клин прелазила Дрим,⁹¹² Резултат је била земља која није обухватила скоро 400 хиљада људи чији је, условно речено, матерњи језик био албански.⁹¹³

Пре окончања свог рада, конференција у Лондону донела је још две важне одлуке. За Албанију израђен и „Статут“ 15. јула 1913. године,⁹¹⁴ да би затим силе прогласиле аутономну, суверену, неутралну Албанију са кнезом на

⁹⁰⁹ М. Војводић, *Скадарска криза*, 179-181. Неколико дана касније, пет племена градског залеђа, скадарске Малесије: Хоти, Груди, Кељменди, Кастрати и Шкрељи упутили су меморандум са изјавом да желе да се нађу у границама Албаније јер су „крвљу, језиком, обичајима“ део албанске нације и да се претходне три године проливали крв за слободу и напредак албанске нације против Црне Горе и осталих Словена трпећи притом разна насиља и злочине, в. ННStA РА XII Кт. 430, Nr. 20, Цамбаур – Берхтолд, Скадар, 23. мај 1913.

⁹¹⁰ N. Mitchell, *The Height of the German Challenge: The Venezuela Blockade, 1902-3*, Diplomatic History 20-2 (1996), 185-209.

⁹¹¹ Као предмет спорења на јужним границама издвајали су се Ђирокастер и Корча, в. N. Guy, *The birth of Albania: ethnic nationalism, the great powers of World War I and the emergence of Albanian independence*, London – New York 2012, 53.

⁹¹² Д. Ђорђевић, *Излазак Србије на Јадранско море*, 142.

⁹¹³ Н. Löhr, *нав. дело*, 100-105.

⁹¹⁴ E. A. Frantz, *Prinz Wilhelm zu Wied und Albanien – der Versuch einer Herrschaftseinrichtung von außen*, München, Mag. 2003, 19-20.

челу, под заштитом великих сила, 29. јула 1913. године.⁹¹⁵ Сам статут који су предложили представници Аустро-Угарске, Менсдорф и италијански изасланик Империјали, подразумевао је стварање суверене и наследне кнежевине Албаније, под гаранцијама великих сила, али без икакве везе са Османским царством. Њен суверенитет, био је дакле ограничен протекторатом европских сила.

Територија Албаније проглашена је недељивом у оквиру границама чију ће коначну демаркацију одредити велике силе и оне се не могу мењати без њиховог пристанка. Нова земља биће неутрална изузев у случају одбрамбеног рата. Њен развој пратиће Међународна контролна комисија (даље: Комисија) коју ће чинити шест представника великих сила и представник саме Албаније са мандатом од 10 година. Обавеза Комисије била је успостављање албанске администрације са мандатом од барем пет година. Суверен Албаније биће проглашен у наредних 6 месец; до тада његове дужности обављаће Комисија, која ће бити потпомогнута жандармеријом коју ће организовати официри из једне од неутралних држава, пожељно Шведске.⁹¹⁶ Важно је истаћи када је Међународна контролна комисија организовала прославу проглашења албанске аутономије, сами Албанци славили су независност.⁹¹⁷

Почев од октобра 1912. године аустроугарски државници су наступали без намере да траже компромисно решење, са Србијом или било ким другим. Планови о Солуну као слободној луци, или билатералним наметањем воље балканским државама нису успели а цена је била изолација унутар концерта великих сила на Лондонској конференцији.⁹¹⁸ Читање планова Балхаусплаца током Балканских ратова често оставља утисак да се ради о представницима државе која је управо изашла као победница у сукобу. Такав приступ може

⁹¹⁵ H. Afflerbach, *Der Dreieck. Europäische Großmacht- und Allianzpolitik vor dem Ersten Weltkrieg*, Wien 2002, 750-751.

⁹¹⁶ M. Schmidt-Neke, *нав. дело*, 31-32.

⁹¹⁷ HHStA PA XII Kt. 454, Nr. 304, Хорнбостел – Берхтолд, Драч, 27. новембар 1913; Исто, Nr. 198, Тимшчиук – Берхтолд, Валона 29. новембар 1913.

⁹¹⁸ F-J. Kos, *нав. дело*, 223-224.

бити објашњен тиме да не само да је жеља Беча била хегемонија у Југоисточној Европи већ и да су се већ самопоимали као „балкански арбитар“.

Успостављање потпуне контроле над законским овлашћењима као и контролом силе представљало је најважнији изазов за нову, централизаторску државу која успоставља своју власт над деловима друштва са традицијама „комуналне аутономије, племенске организацији и обичајног права“.⁹¹⁹ Уз то „инфраструктурна моћ“ како ју је дефинисао Мајкл Мен, одређена као „капацитет државе да заправо продре у цивилно друштво, и уведе логистички политичке одлуке на својој територији“ била је приоритет проглашених албанских власти.⁹²⁰

У земљи се поред владе у Валони коју је водио Исмаил Кемал Вљоре уз подршку Абди-бега Топтанија, Мехмед-паше Калканденлија (Дерале) и Авни-бега Врионија налазило још неколико средишта политичке моћи. У средњој Албанији, између Охрида и реке Шкумбе, контролу је имао Аћиф-паша Бичаку, док је након предаје Скадра, крајем априла 1913. године у Тирану стигао Есад-паша Топтани.⁹²¹ На северу земље постојало је ривалство између Пренк Биб Доде са амбицијама да, у најмању руку постане, гувернер северне Албаније као неке аутономне области, и његовог најважнијег противника, Дед Чокуа који је са својим позицијама у Љешу и Задрими спречавао уплив свог супарника ка Драчу.⁹²² У мају 1913. у Скадру ће се наћи и пуковник Филипс, један од заповедника међународне жандармерије који ће и сам показивати одређене гувернерске амбиције.⁹²³ Поред више поменутих моћника, до краја 1913.

⁹¹⁹ B. Pula, *Institutionalizing a Weak State Law and Jurisdictional Conflict between Bureaucratic and Communal Institutions in the Albanian Highlands*, *Comparative Studies in Society and History* 57-3 (2015), 637.

⁹²⁰ M. Mann, *The Sources of social power, II: The rise of classes and nation-states, 1760-1914*, Cambridge 2003, 189.

⁹²¹ Ж. Балугџић, *Кад се стварала Албанија*, Српски књижевни гласник 52 (1937), 520. Балугџић је иначе истакао занимљиву чињеницу како се у Србији „пре рата“ владало уверење да је Албанија пуна „аустријских и италијанских агената“ али су заправо они сами преувеличавали своје успехе „за грдан новац“, Исто, 521.

⁹²² HHStA PA XII Kt. 420, Nr. 94, Цамбаур – Берхтолд, Скадар, 5. август 1913; Исто, Nr. 140, Мајерхозер – Берхтолд, Скадар, 13. септембар 1913.

⁹²³ E. A. Frantz, *Prinz Wied und Albanien*, 62

године главни протагонисти ситуације у Албанији били су Исмаил Кемал и Есад Топтани.⁹²⁴

На северу земље где је постојао већ традиционално снажан како интерес тако и утицај Двојне монархије, њени представници су се посветили сузбијању било каквих децентралистичких или сепаратистичких појава држећи се начела да је Скадар неопходан део албанске државе. Као први циљ конзул Цамбаур је видео рад на измирењу „наше и италијанске партије“ међу албанским католицима нарочито међу учитељима, као и развоју што ближих односа између клера и муслиманских представника.⁹²⁵ Деценије империјалног такмичења очигледно су биле оставиле последице по стање у северној Албанији. Године надметања сада су ометале заједнички рад када више није било османског господарства.

Аустроугарска делатност у северној Албанији била је вишеструка. Пажња је била посвећивања и наизглед локалним али симболично веома важним детаљима. Када су скадарски фрањевци, прослављајући празник Светог Антонија Падованског окитили цркву цвећем а уместо ватиканске истакли црвено-црну албанску заставу, само да би је британски вицеадмирал Бурни, један од представника снага великих сила у граду скинуо, упућен је оштар протест.⁹²⁶ Аустроугарски представник, контраадмирал Максимилијан Његован потом је тражио да се уклони забрана подизања албанске заставе на свим црквама и џамијама.⁹²⁷ Реч је свакако била о непосредној подршци сваком истицању припадности Скадра Албанији што је био, као што је већ речено, један од најважнијих циљева преговора вођених на Лондонској конференцији.

Доста мука Монархији је задавало и деловање Пренк Биб Доде, непоузданог и италофилски настројеног господара Мирдита који је и поред

⁹²⁴ Исто, 62-63. Окрећу се било Аустро-Угарској било Италији, првенствено из личне користи. Есада Топтанија су у првим месецима његовог доласка у средњу Албанију подржали и познати албански националисти Фаик Коница и Дервиш Хима, ННStA PA XII Kt. 417, Nr. 238, телеграм, Цамбаур, Скадар, 16. август 1913.

⁹²⁵ ННStA PA XII Kt. 421, Nr. 59, Цамбаур – Берхтолд, Скадар, 30. јун 1913.

⁹²⁶ ННStA PA XII Kt. 430, Nr. 33, Цамбаур – Берхтолд, Скадар, 14. јун 1913.

⁹²⁷ Исто, Nr. 3379-3381, Берхтолд – Министарство рата/Цамбаур/Менсдорф, Беч, 16. јул 1913; Исто, Nr. 198, Цамбаур – Берхтолд, Скадар, 31. јул 1913.

пристајања уз валонску владу, 7. августа 1913. године наставио да организује своје присталице.⁹²⁸ Став Балхаусплаца био је да било какво политичко организовање Мирдита или суседних племена као независног административног тела представља само „државу у држави“ и да је неспојиво са идејом „модерне албанске државе“. У том смислу упућен је савет амбасадору у Риму да у том правцу ради код италијанског министарства спољних послова.⁹²⁹ Зато је урађено све да се спречи спровођење идеје о сазивање „националне скупштине“ у Љешу коју би организовали албански католици како би стварали сопствену аутономну област, односно државу у држави како се то чинило Монархији, на чијем челу би се налазио Пренк Биб Дода као кнез.⁹³⁰

Једна анализа из Скадра показује да Дода није био само католички вођа, већ и да је свим средствима покушавао да окупи око себе што више пратилаца независно од верске припадности. Уз Пренга Дочија као главног стратега покрета и рођака капетана Марка Ђонија као десне руке, Дода је обезбедио, некад уз насиље или мито, подршку пет барјака Мирдита, три главна племена љешке Малесије, неколико муслиманских барјака али и немалог броја присталица међу угледним муслиманима у Скадру. Као његови противници истицали су се у првом реду бискупи Скадра и Љеша, Сереги и Колеци уз подршку Дед Чокуа и његовог брата.⁹³¹ Монархија је оштро одбацивала и предлоге Комисије да се за област између Скадра и реке Мати постави, албански муслиман-гувернер видећи у томе растакање албанске државе.⁹³²

Слабост аустроугарске позиције била је у њеном противљењу да Скадар буде албанска престоница. Као основни аргументи били су изложене стратешка позиција и стална претња из Црне Горе уз претерани утицај католичког клера и њихово противљење протестантском владару. Коначно, присуство Пренк Биб Доде и његових интрига изазивало би сталне локалне

⁹²⁸ О пристајању Мирдита уз владу, известио је Љуић Гуракући, в. *Ismail Qemali. Përmbledhje dokumentesh 1888-1919*, dok. 291.

⁹²⁹ РА XII Кт. 417, телеграм, Nr. 119/Nr. 929, Берхтолд – Цамбаур/Мереј, Беч, 12. август 1913.

⁹³⁰ ННStA РА XII Кт. 420, Nr. 86/Nr. 1017, Реферат 1 – Руднај/Амбрози.

⁹³¹ ННStA РА XII Кт. 421, Nr. 151, Мајерхозер – Берхтолд, Скадар, 1. октобар 1913.

⁹³² ННStA РА XII Кт. 452, Nr. 14, телеграм, Петровић, Валона, 27. октобар 1913.

аустро-италијанске сукобе па се као повољнија опција наводио Елбасан.⁹³³ Став Двојне монархије није наишао на одобравање скадарских угледника који су свој град вероватно и са правом посматрали као центар Албаније с обзиром на бројност његовог становништва.

Са друге стране, вођен сопственим положајем и средиштем моћи Есад-паша је предлагао да се престоница пресели из Валоне у Драч објашњавајући такав потез превеликим утицајем који становници јужноалбанског града имају на владу.⁹³⁴ Током 1913. године сукоби и надметање између Есад-паше и Исмаила Кемала су се погоршавали па је тако председник валонске владе наредио управнику Елбасана да предузме активности против господара средње Албаније.⁹³⁵ Свака одлука било које стране схватана је као изазов па је тако Есад-паша долазак холандских официра из Драча у Тирану схватио као провокацију јер су са њима били и син Исмаила Кемала, Етхем, са преводиоцем и жандармима из Валоне.⁹³⁶

Коначно, Есад-паша је 12. октобра 1913. године основао „Средњоалбански сенат“ (Pleqësia e Shqipërisë së Mesme),⁹³⁷ покушавајући тако да озваничи али и ограничи сопствену власт. Као утицајни земљопоседник средње Албаније, са бројним присталицама између Тиране и Драча желео је да се наметне као незаобилазан чинилац албанске политике у предвечерје доласка владара.

Поред сузбијања тежњи за аутономијом у северној Албанији и међусобних сукоба локалних вођа, аустроугарска дипломатија се суочила и са намерама, пре свега албанских муслимана избеглих из Косовског вилајета, да силом заузму територије које су сада биле под контролом српских или црногорских власти. Иако су односи између Дунавске и „Савске“ монархије били далеко од стабилних после Балканских ратова српско-албански сукоб

⁹³³ HHStA PA XII Kt. 454, Nr. 1258/Nr. 22, телеграм, Берхтолд – Амбрози/Петровић, Беч 26. октобар 1913.

⁹³⁴ Превод писма Есад-паше са турског на немачки језик: HHStA PA XII Kt. 417, Nr. 234, Хорнбостел – Берхтолд, Драч, 10. септембар 1913.

⁹³⁵ *Ismail Qemali. Përmbledhje dokumentesh 1888-1919*, dok. 300.

⁹³⁶ HHStA PA XII Kt. 453, Nr. 282, Хорнбостел – Берхтолд, Драч, 27. новембар 1913; Исто, Nr. 303, Хорбостел – Берхтолд, Драч 27. новембар 1913.

⁹³⁷ M. Schmidt-Neke, *нав. дело*, 31.

није био у интересу Аустро-Угарске. Као што је речено, албанске границе је требало да одржавају равнотежу на Балканском полуострву које би под својим утицајем као арбитар и хегемон држала Монархија.

Већ у првој половини 1913. године, Иса Бољетини и Бајрам Цури тражи подршку Монархије за наоружавање својих људи односно распитивали се да ли је могуће добити подршку за војну акцију против Србије односно за подршку промене источне границе Албаније. Одговори су били да се и једно и друго сада тешко може наметнути.⁹³⁸ Министар Берхтолд је подржао одговор својих конзула уз упутства да се Албанцима саопштава како се Аустро-Угарска у Лондону залагала за њихов национални и верски интегритет „и на Косову“, али да се сада држи да је у њиховом интересу да се уздрже од насилних одлука, и да све жалбе износе пред велике силе.⁹³⁹

Међутим, Бајрам Цури није одустајао. Пошто је наишао на одбијање у аустроугарским конзулатима, послао је двојицу изасланика, нотабла из Ђаковице влади у Валони, са предлогом о нападу на Србе у Дебру са 20 хиљада људи, тражећи притом оружје, муницију, новац и остале потрепштине. Муфид-бег Либохова обавестио је конзула Лејханеца у Валони да је дао одричан одговор јер је сматрао да тренутак није добар за оружани сукоб и стога што нема поверења у самог Бајрама Цурија.⁹⁴⁰ Узнемиреност међу косоварским главарима шириле су и вести о српској пропаганди у областима Краснића и Гашија да се изјасне у корист припајања њихових земаља Србији.⁹⁴¹ У намери да их привуку одлучи да се изјасне за припајање Србији власти су забраниле одлазак на градску пијацу Албанцима из ђаковачког залеђа када је њих пет стотина кренуло у град. Враћени су са речима да „ако им је до Албаније нека иду на пијацу у Скадар“.⁹⁴² Са друге стране Берхтолд је поручивао да се стање не користи за устанак или било шта слично.⁹⁴³

⁹³⁸ ННStA PA XIV Kt. 422, Nr. 20, Руднај – Берхтолд, Драч, 27. фебруар 1913; Исто, Nr. 157, Руднај – Берхтолд, Драч, 16. мај 1913.

⁹³⁹ Исто, Nr. 24, Берхтолд – Руднај, Беч, 23. мај 1913.

⁹⁴⁰ PA XII Kt. 420, Nr. 46, Лејханец – Берхтолд, Валона 27. мај 1913.

⁹⁴¹ Такође аустроугарски конзули су извештавали да Махмуд Заими у име Србије агитације путем злата и обећања, PA XXXVIII Kt. 405, Nr. 39, Позл – Берхтолд, Призрен, 9. јун 1913.

⁹⁴² Конзул је извештавао о барем 12 убијених Албанаца у пољима око Ђаковице као и у Љуми, в. ННStA PA XII Kt. 420, Nr. 55, Позел – Берхтолд, Призрен, 9. јул 1913.

⁹⁴³ ННStA PA XII Kt. 420, Nr. Exp. 12/7, Берхтолд – Лејханец, Беч, 11. јул 1913.

У исто време Јане Сандански, припадник организације ВМРО (Вътрешна македонска револуционна организација/Унутрашња македонска револуционарна организација)⁹⁴⁴ састао се са Исмаил Кемал-бегом и њих двојица су договорили да Привремена влада Албаније пошаље емисаре у Софију како би се постигао албанско-бугарски савез против Србије, Црне Горе и Грчке. Том приликом албанској страни обећани су Ђаковица, Дебар и Корча. Сандански је предвиђен као организатор албанских чета док ће Хасан Приштина постати посланик у Софији где ће кренути већ сутрадан преко Италије, Аустро-Угарске и Румуније.⁹⁴⁵ То се заиста догодило па је Хасан Приштина у пратњи Јане Санданског преко Италије отишао у Софију, док су у Валону бродом стигли и „нотабли из Ђаковице“ Бајрам Цури и Риза Кријезиу као и познати вођа банди са југа Албаније Черчиз Топули, који је саветовао организовање трупа и борбу са Србима и Грцима.⁹⁴⁶

Хасан Приштина је пре и након планова о рату са Србијом покушавао да заинтересује Аустро-Угарску за подршку његовом плану о слању 40-50 синова нотабла са Косова у Аустрију на школовање. Међутим Балхаусплац није желео да изазива било какве проблеме са Србијом сматрајући за приоритет успостављање стабилне Албаније. Разлози су били образложени тиме да Аустро-Угарска нема формалних права да додељује стипендије српским поданицима, као и да је боље да се албански дечаци школују у Албанији како би се повезали са матицом и тако били бољи патриоти док је и Србија према Лондонском уговору имала обавезу да им обезбеди школовање на албанском језику. Подршку Приштинином предлогу пружио је Аугуст фон Крал који је сматрао да је то повољна прилика да се придобију албански муслимани као и да се обезбеди подршка за рат са Србијом, али Берхтолд није био присталица таквог деловања. Одрични одговори које је добио окренули су Хасана Приштину ратном решењу и преговорима са Санданским и Бугарском.⁹⁴⁷

⁹⁴⁴ Током 1913. године ВМРО се најприближније може описати као организација бугарских националиста са простора некадашње османске Македоније незадовољних исходом Балканских ратова.

⁹⁴⁵ РА XXXVIII Kt. 445, Nr. 55, телеграм, Лејханец, Валона 4. јул 1913.

⁹⁴⁶ ННStA PA XII Kt. 420, телеграм, Лејханец, Валона, 6. јул 1913.

⁹⁴⁷ ННStA PA XII Kt. 421, Nr. 106, Крал – Берхтолд, Солун, 23. јун 1913; Исто, Nr. 74, Карл – Берхтолд, Солун, 23. јун 1913; ННStA PA XII Kt. 420, Nr. 149, Лејханец – Берхтолд, Валона 29.

Крајем септембра 1913. године коначно је дошло до албанског упада на српску територију у Љуми. Дубљи разлози за сукоб налазили су се у поимању последица Балканских ратова. Највећи део Срба видео је успехе војски Балканског савеза као ослобођење, док је највећи део Албанца исти догађај доживео као пораз а нове власти као освајачке.⁹⁴⁸ Ако би се на основу аустроугарских извора сажела ситуација, албански муслимани у некадашњем Косовском вилајету тек у усамљеним случајевима били спремни на покушај сарадње са новом државом, док су српске локалне власти на најмањи знак нелојалности или бунтовности често одговарале репресивним мерама. Ипак извесно је и да су околности по Албанце биле значајно теже у областима које су припале Црној Гори, па је било и случајева да је албанско становништво из Црне Горе бежало на српску територију.⁹⁴⁹

Саме борбе биле су кратке и завршене су српском победом.⁹⁵⁰ У почетној фази албанске трупе, помогнуте деловима становништва које се побунило са њиховим доласком, су после борби у Љуми продрле скоро до Призрена.⁹⁵¹ Албанци су за релативно кратко време заузели Пешкопеју, Дебар, Стругу, Охрид и Љуму.⁹⁵² Поређење аустроугарских, бугарских и српских извора показује да Монархија није била умешана у албански упад и побуну већ да је то рађено у сарадњи ВМРО-а и Хасана Приштине.⁹⁵³ Док су околности званичног учешћа валонске владе у упаду у почетку биле нејасне сасвим је

септембар 1913. О бугарско-албанској сарадњи в. В. Китанов, *Аспекти на политическите одношения на ВМРО с Турција, 1903-1914*, Благоевград 2009, 197-200.

⁹⁴⁸ Д. Т. Батаковић, *Косово и Метохија у српско-арбанашким односима*, Београд 2006, 189–199; М. Јагодић, *Нови крајеви*, 139. Улазак српских трупа у северну Албанију потом је правдан „државним разлогом“ јер је био супротстављен „начелу народности“ којег се Србија до тада држала, в. Д. Т. Батаковић, *Српска влада и Есад-паша Топтани*, Срби и Албанци у XX веку, ур. А. Митровић, Београд 1991, 36.

⁹⁴⁹ Е. А. Frantz, *Gewalt und Koexistenz*, 360.

⁹⁵⁰ *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903-1914*, VI-3, прир. К. Џамбазовски, Београд 1983, док. 310, заступник министра спољних послова Србије, Мирослав Спалајковић послао је обавештења посланствима у Бечу, Берлину, Паризу, Лондону и Петрограду о албанском нападу на Дебар.

⁹⁵¹ ННStA PA XXXVIII Kt. 405, Nr. 105, Колрус – Берхтолд, 29. септембар 1913. *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903-1914*, VI-3, бр. 305, 311, 312.

⁹⁵² Б. Храбак, *Арбанашки упади и побуне*, 53.

⁹⁵³ G. Demeter, K. Csaplár-Degovics, *Albanian-Bulgarian Relations during the Balkan Wars and the Albanian-Macedonian Uprising (Third Balkan War, 1913)*, 100 Years of Independence: Speeches of the International Scientific Conference, ed. B. Meta. Tirana 2014, 271-290.

јасно да је упад извршен без подршке и учешћа Есад-паше Топтанија.⁹⁵⁴ Коначно Исмаил Кемал је спречио Хасана Приштину да оде на српско-албанску границу како би наводно смирио ситуацију јер је био заговорник рата са Србијом показујући тако да ни влада у Валони није подржала сукоб.⁹⁵⁵ Ипак, аустроугарски конзул у Валони сматрао је да је Исмаил Кемал знао за Приштинине планове.⁹⁵⁶ Стога је могуће да је након неуспеха Исмаил Кемал желео да избегне последице по свој положај.

Док је веће јединице устаника уништила српска војска, остаци су се разбили у мање групе које су водиле герилски рат против српских четника а не регуларне војске. Дебар, Струга и Охрид поново су били под српском контролом али према извештају скопског конзула предео између Дебра и Призрена још увек није био пацификован, док се говорило о немирима у Приштини као и о бугарским четама источно од Вардара. Конзул Монархије у Скопљу поручио је и да су борбе изузетно сурове са обе стране, као и да се не зна ништа о заробљеницима.⁹⁵⁷ После албанско-бугарског пораза српска војска је прешла на територију Албаније на шта је министар Берхтолд реаговао ултиматумом да се повуку.⁹⁵⁸ Српска страна се пред опасношћу војне интервенције повиновала до 25. октобра 1913. године и напустила албанску територију.⁹⁵⁹

Аустроугарски конзули из Београда, Скопља, Призрена и Монастира наводили су током и након сукоба како је лоша вест за Србе да се током упада нису побунили само они нотабли који примају новац док су у Гашима и Краснићима остављене „хиљаде жртава и око 1500 спаљених кућа“ што ће онемогућити даљу српску пропаганду у овим крајевима. Закључак је био да, док су и албанска и бугарска села уништавана, гранично насиље било је усмерено пре свега против муслимана са циљем уништавања свих бунтовних

⁹⁵⁴ Д. Т. Батаковић, *Косово и Метохија у српско-арбанашким односима*, 205.

⁹⁵⁵ ННStA PA XX Kt. 449, Nr. 121, Лејханец – Берхтолд, Валона, 2. октобар 1913.

⁹⁵⁶ Исто, Nr. 154, Лејханец – Берхтолд, Валона, 6. октобар 1913.

⁹⁵⁷ Српски официри су били незадовољни јер „док им неке колеге седе по београдским кафанама они ратују“, в. Исто, Nr. 131, Јеличка – Берхтолд, Скопље, 11. октобар 1913.

⁹⁵⁸ S. R. Williamson, *нав. дело*, 151.

⁹⁵⁹ В. Ћоровић, *нав. дело*, 548. О српском упаду у Албанију в. ÖUA VII, Nr. 8797, 8808, 8834.

делова становништва.⁹⁶⁰ Иако нису били заговорници отвореног сукоба, продубљивање супарништва у српско-албанским односима ишло је у корист Двојне монархије као противника било каквих удруживања између балканских држава.

Догађаји на српско-албанској граници показивали су дубину нестабилности нове балканске државе. Не само да је широм земље постојао низ самосталних господара већ је и у најближем окружењу владе у Валони било проблема са успостављањем ауторитета.⁹⁶¹ Са друге стране извештаји аустроугарских представника и даље су препоручивали министру Берхтолду сарадњу са Исмаилом Кемалом.⁹⁶² Било да је влада у Валони знала за упад или не, свакако није имала пуну контролу на северу земље, а још мање над Есадом Топтанијем у средњој Албанији. Посебна брига за Аустро-Угарску биле су „италијанске интриге“ које су виделе и у деловању Есад-паше,⁹⁶³ као и у избору Пренк Биб Доде за потпредседника валонске владе 19. децембра 1912. године.⁹⁶⁴

Иако су Италија и Аустро-Угарска у одређеним аспектима сарађивале што је уочљиво на примеру основања Албанске националне банке почетком децембра 1913. године за чију су успоставу концесију добиле банке из Милана и Беча две земље су и даље били ривали.⁹⁶⁵ Одредбе споразума давале су банци

⁹⁶⁰ ННStA PA XXXVIII Kt. 441, Nr. 138, Јеличка -Берхтолд, Скопље, 24. октобар 1913; ННStA PA XII Kt. 449, Nr. 130, телеграм, Јеличка, Скопље, 27. септембар 1913; Исто, Nr. 122, Житковски – Берхтолд, Монастир, 4. октобар 1913; ННStA PA XII Kt. 450, Nr. 132, Житковски – Берхтолд, Монастир, 1. новембар 1913; Исто, Nr. 144, Јеличка – Берхтолд, Скопље, 3. новембар 1913; Исто, Nr. 261B, Угрон – Берхтолд, Београд, 28. новембар 1913; Исто, Nr. 138, Јеличка – Берхтолд, Скопље, 24. октобар 1913; ННStA PA XII Kt. 451, Nr. 128, Житковски – Берхтолд, Монастир, 18. октобар 1913; Исто, Nr. 115, Колрус – Берхтолд, Призрен, 25. октобар 1913.

⁹⁶¹ Као у случају породице Цакарани, господара Малакастре, ННStA PA XII Kt. 420, Nr. 81, Лејханец – Берхтолд, Валона, 23. јул 1913.

⁹⁶² Исто, Nr. 132, Мајерхозер – Берхтолд, Скадар, 25. август 1913.

⁹⁶³ О везама Италије и Есад-паше в. спис Јована М. Јовановића у којем Есада описује као богатог, грабљивог и великог пријатеља Италијана, Иностранци [Ј. М. Јовановић], *Белешке о Арбанији*, Српски књижевни гласник 25/7 (1910), 508-519; в. и извештај конзула Хале из Драча из 1909. године који бележи да је Есад Топтани од Италије добијао 6000 франака годишње: ННStA PA XXXVIII Kt. 381, Nr. 21, Хала – Ерентал, Драч, 19. фебруар 1909.

⁹⁶⁴ *Ismail Qemali. Përmbledhje dokumentesh 1888-1919*, dok. 342. Закључак конзула Лејханеца био је да и поред порицања Исмаила Кемала избор Пренка Биб Доде је сигурно део италијанских планова, ННStA PA XII Kt. 454, Nr. 31, Петровић – Берхтолд, Валона, 24. децембар 1913.

⁹⁶⁵ *Ismail Qemali. Përmbledhje dokumentesh 1888-1919*, dok. 338

монополска овлашћења у Албанији и биле су сличне Мароканској банци основаној 1911. године, средствву француске империјалне политике.⁹⁶⁶

Било који догађај, као што је био избор албанског представника у Комисији постао би тачка спорења и извор кризе за албанску владу. Иако се знало да ће овлашћења албанског члана међу представницима великих сила бити занемарљива Комисија је била једини орган власти у Албанији који су признавале све стране. Тако је Италија одбила Сурја-бега Вљору као познатог аустрофила а Хасан Приштина једноставно није долазио у обзир јер је био рођен ван Албаније. Прихватљив обема странама је био само Муфид-бег Либохова али са њим Исмаил Кемал није био у добрим односима па је то имало за последицу још једну отворену нетрпељивост. Сама чињеница да су аустро-италијански преговори одређивали албанског представника говорила је довољно о ограниченом суверенитету валонске владе.

Ситуација је била додатно отежана присуством избеглица са простора који су припали Србији, Грчкој или Црној Гори којих је према проценама конзула Петровића у Валони било око 20 хиљада, односно 6000 у Скадру, 4000 у Елбасану, исто толико у Тирани и барем још 2000 у остатку Албаније.⁹⁶⁷ Отуд је положај Исмаила Кемала као председника привремене владе био све тежи док је број његових присталица опадао укључујући и чланове кабинета. Есад-паша практично је онемогућио успостављање локалних власти у Албанији док је постављање Муфида Либохове упркос ставовима Исмаила Кемала урушило је његов ауторитет што је потпуно уздрмано концесијама датим страним банкама. Коначно, Исмаил Кемал се разболео што ограничило његове могућности да делује.⁹⁶⁸

Иако је још од лета 1913. године Хасан Приштина покушавао да ради на помирењу Исмаила Кемала, Пренк Биб Доде и Сурја-бега Вљоре ситуација се није смиривала.⁹⁶⁹ У време највеће кризе валонске владе, новембра 1913. године он је предлагао помирење Есада Топтанија и Исмаила Кемала тако што

⁹⁶⁶ N. Guu, *нав. дело*, 77.

⁹⁶⁷ HHStA PA XII Kt. 422, Nr. 18, Петровић – Берхтолд, Валона 26. новембар 1913.

⁹⁶⁸ HHStA PA XII Kt. 454 Nr. 179, Лејханец – Берхтолд, Валона, 6. новембар 1913. Либохова је изабран 30. октобра 1913. године, в. N. Guu, *нав. дело*, 67.

⁹⁶⁹ HHStA PA XII Kt. 421, приватно писмо, Екрем-бег Вљоре – Рапапорт, Рим, 3. јун 1913.

би се састали у Елбасану одакле би сазвали националну скупштину која би довела до сједињења влада у Драчу и Валони, обостраног одрицања од власти и коначног решења питања владара.⁹⁷⁰

Пре него што се посвети доласку кнеза у Албанију, истраживање ће бити окренуто разматрању анализа Лајоша Талоција као једног од водећих стручњака за Балканско полуострво посвећених успостављању албанске државе које ће показати уверења и ставове Балхаусплаца током обликовања спољне политике. Занимљиво је и због тога што је управо Талоци Вилхелму од Вида одржао предавање о Албанији пре његовог доласка у земљу и преузимања власти.⁹⁷¹ Након тих разматрања биће истражене околности Видовог избора.

Талоци је саставио два списка о настанку Албаније⁹⁷² у којима предлаже да изабрани владар буде припадник неке од протестантских деноминација јер би на тај начин био изван унутрашњих верских подела међу Албанцима. Међутим, према његовом мишљењу, много важније од његове вероисповести је да странац који дође буде такав да импонује „том примитивном народу“: енергичан господар који „новац доноси у земљу а не узима из ње“. Као најважнији део политике албанске државе наводи одлуку о успостављању снажне културне и непрекидне администрације јер би у другом случају Албанија била препуштена Србији и Грчкој који би је у року од пола века поделили и „етнонационализовали“. Такође, као у случају аустроугарске управе у Босни и Херцеговини, потребно је увести институцију реис-ул улеме за Албанију као верског поглавара муслимана одвојеног од Цариграда, као и посебну православну јерархију која би албанске православце удаљила од „грчког“ патријарха.⁹⁷³ Талоци је даље истицао како је потребно подржати одлуку о увођењу латиничног писма за албански језик док би најважније било

⁹⁷⁰ HHStA PA XII Kt. 454, телеграм, Nr. 2816, Хорнбостел, Драч, 18. новембар 1913.

⁹⁷¹ C. Buchberger, *Erinnerungen aus meinen albanischen Jahren 1911-1914*, *Studia Albanica* 10-1 (1973), 244.

⁹⁷² HHStA PA XIV Kt. 55, L. von Thallocy, *Verfassung*, 16. октобар 1913: *Die Einrichtung eines Steuer- und Abgabensystems im Fürstentume Albanien*, 1. мај 1914.

⁹⁷³ С обзиром на то да је у годинама након 1908. године почела да се јавља идеја албанског православља у односу на грчко вероватно је ова Талоцијева идеја била надахнута захтевима као што је био онај „Лиге албанских православца“ која је 1910. године од султана тражила оснивање аутокефалне албанске цркве, в. N. Claye, *Aux origines*, 661.

оснивање примарних образовних установа као и курса за чиновнике. Укратко, пожељно је применити босанску „Muster“ као одговарајући метод владања над муслиманима у Европи.⁹⁷⁴

Талоци је такође израдио детаљан спис, на око 80 страница: „Die Einrichtung eines Steuer-und Abgabesystems im Fürstentume Albanien“. Мађарски балканолог анализирао је албанско становништво, економију, здравство, културу, жандармерију, трговину, основе управљања, штампу и правду све до таквих детаља као што је израда катастра. У делу посвећеном култури види се на који начин је Талоци замишљао примену „босанске мустре“ на Албанију; аналогија је, према његовој тврдњи, била непогрешива. У обе земље постоје три заједнице али је другачији бројни однос. У Босни и Херцеговини живи 32 процента муслимана, 42 процента православних, односно 21 проценат римокатоличких хришћана. У Албанији са друге стране муслимана је нешто више од 70 процената. Циљ Двојне монархије је подршка „напредним елементима ислама“ у извођењу реформи, али неопходно је наступати супротно од босанског случаја где се наступа „конфесионално“ док би у Албанији би такав приступ био против интереса албанске националне државе и против интереса Аустро-Угарске.⁹⁷⁵

6.2.2. Избор кандидата за албански престо и „муслиманска завера“

У месецима након проглашења албанске независности као озбиљнији кандидати за владара појављивали су се херцог Карл Вилхелм фон Урах, принц Мориц фон Шаумбург-Липе, британски принц Артур, принц Виторио Емануеле Савојски гроф Торина, османски принчеви Бурахедин и Абдулмецид, Ахмед Фуад-паша од Египта, потомак албанског авантуриста и владара те земље Мехмеда Алија, као и младотурски кандидат османски генерал албанског порекла, Изет-паша.⁹⁷⁶ Неки од кандидата су били

⁹⁷⁴ HHStA PA XIV Kt. 55, L. von Thalloczy, Verfassung, 16.10.1913.

⁹⁷⁵ HHStA PA XIV Kt. 55, L. von Thalloczy, Die Einrichtung eines Steuer-und Abgabesystems im Fürstentume Albanien, 1. мај 1914.

⁹⁷⁶ M. Schmidt-Neke, *нав. дело*, 31. О кандидатима за престо Албаније, E. Vlora, *Lebenserinnerungen*, II, München 1973, 44-47.

одбачени било због верске припадности јер могућност да католик или муслиман буде владар није сматрана прихватљивом међу великим силама, било због везаности за једну од њих попут италијанског принца.

Већ у јануару 1913. године, румунски посланик у Бечу Маврокордато, предложио је министру Берхтолду Вилхелма од Вида, иначе нећака румунске краљице Елизабете.⁹⁷⁷ Зато је током 1913. године међу осталим великим силама „лобирање“ за Видову кандидатуру вођено преко румунског краља Кароља I.⁹⁷⁸

За то време, неки албански националисти попут Фаика и Мехмеда Конице, Фазила и Машара Топтанија јавно су се изјашњавали за војводу од Ураха као за одговарајућег кандидата истичући да католици неће прихватити протестантског владара и да неће презати ни од герилског рата. Фаик Коница је такође веровао речи Есад-паше који је такође подржао Урахову кандидатуру али своје обећање Топтани није испунио.⁹⁷⁹ Упозорења Фаика Конице у Бечу су схватили озбиљно па су у тајности и без знања италијанског конзула аустроугарски представници почели су преговоре са љешким бискупом Колецијем око сазивања Националне скупштине као и о практичним странама попут кредита од 5000 франака за плаћање путних трошкова и агитацију коју би клер северне Албаније вршио у корист Вилхелма од Вида.⁹⁸⁰ Вид је постао пожељни кандидат Двојне монархије јер су видели предности и за могућу улогу румунског краља Кароља као албанског савезника, док би нови монарх био неко на кога би Балхаусплац могао да рачуна у будућности.⁹⁸¹

Отпор који ће највише угрозити Вилхелма од Вида неће доћи од католика северне Албаније. Уз подршку младотурских власти Османског

⁹⁷⁷ E. A. Frantz, *Prinz Wied und Albanien*, 42; H. Löhr, *Grundung Albaniens*, 116. У Трсту, на територији Двојне монархије одржан је албански конгрес (27.2-6.3.1913) са око 150 учесника и под председништвом Фаика Конице, Хил Мосија и Фазила Топтанија расправљали о кандидатима за престо али су пре свега посланици из Албаније, Румуније, Бугарске, Италије, Египта, Османског царства и Сједињених америчких држава признали владу Исмаила Кемала као владу Албаније, в. R. Elsie, *Historical Dictionary of Albania*, Lanham – Toronto – Plymouth 2010, 90. В. и F. Nopcsa, *Reisen in den Balkan. Die Lebenserinnerungen des Franz Baron Nopcsa*, hrsg. Von R. Elsie, London 2015, 348-359.

⁹⁷⁸ HHStA PA XII Kt. 418, Nr. 856, Амбрози, Рим, 12. новембар 1913.

⁹⁷⁹ Исто, Nr. 292, Хорнбостел – Берхтолд, Драч, 18. новембар 1913.

⁹⁸⁰ Исто, Nr. 518, Мајерхозер – Бархтолд, Скадар, 25. новембар 1913.

⁹⁸¹ Исто, Nr. 76B, Мереј – Берхтолд, Рим, 16. децембар 1913.

царства у Албанији је почела да се шири пропаганда о избору муслиманског владара. Берхтолд је сматрао да би Монархија несумњиво морала да буде непријатељски настројена према таквим „панисламским иницијативама“ које могу изазвати „муслимански фанатизам“ у Албанији. Не би било преурањено, сматрао је министар да се размотри и заједничко аустро-италијанско патролирање албанском обалом како би се спречила могућа младотурска акција.⁹⁸²

Разлози за отпор муслиманском кандидату за престо Албаније имала су вишеструке утемељења. Берхтолд и његови сарадници сматрали су да је постављање „муслиманског владара у Европи 20. века примитивно и назадно“ што је био део оријенталистичког дискурса о исламском свету. Са друге стране, на истим дискурзивним основама заснивано је и мишљење да би практична последица одлуке о избору муслиманског владара било „компромитовање стабилности“ Албаније јер би је у очима других балканских држава означило као „турску провинцију“.⁹⁸³

Амбасадор Палавичини писао је већ 8. децембра 1913. године да се у османским владајућим круговима ствара план о аутономној Албанији коју би контролисали Младотурци преко свог комитета у Солуну рачунајући на „муслиманске фанатике“ и истурајући генерала Изет-пашу као свог кандидата.⁹⁸⁴ Опсежна организација истицања муслиманског кандидата имала је своје краке између одређених албанских муслиманских бегова, младотурских изасланика и „македонско-бугарске организације“ (прим. аут. ВМРО) са циљем организовања устанка са обе стране српско-албанске границе, тако што ће се албански муслимани побунити против кандидатуре Вилхелма од Вида. Аустроугарски циљ био је да се овај покрет спречи и обезбеди миран развој Албаније.⁹⁸⁵ Сличне акције намеравао је да спроведе Ариф Хикмет, локални господар у источној Албанији, који је у Мату агитовао

⁹⁸² ННStA PA XII Kt. 452, Nr. 87, телеграм, Берхтолд – Мереј/Петровић, Беч 29. новембар 1913.

⁹⁸³ Исто, Nr. 565, Берхтолд – Палавичини, Беч, 29. новембар 1913.

⁹⁸⁴ Исто, Nr. 77А, Палавичини – Берхтолд, Цариград, 8. децембар 1913. Палавичини је писао и о младотурском шверцу оружја у Албанију, Исто, Nr. 79В, Палавичини – Берхтолд, Цариград, 17. децембар 1913.

⁹⁸⁵ Исто, Nr. 1422/ Nr. 56/ Nr. 90 циркулар, Берхтолд – Мереј (Рим)/ Палавичини (Цариград)/ Петровић (Валона), Беч, 1. децембар 1913.

против хришћанског владара. Његов покрет, извештавао је конзул Монархије из Драча, подржавају и исте идеје шире и српски представници из Дебра и Таковице са циљем да спрече „успостављање мира“ у Албанији.⁹⁸⁶

Док су аустроугарски представници радили против „муслиманског фанатизма“, Есад Топтани је истицао конзулу у Драчу да је тај фанатизам површан и представља само политичко оружје којим хоће предводе масе мањим разлогом из верских побуда. Истичући да само он у средњој Албанији има подршку. Есад-паша је наводио да уколико он не буде више држао власт: „сутра ћете видети на бројним местима турску заставу“.⁹⁸⁷ Ипак већ средином децембра Берхтолд је сматрао да је акција против Вида потпуно оманула.⁹⁸⁸ Догађаји током 1914. године показале колико се аустроугарски министар спољних послова варао, односно колико је Есад-паша Топтани боље познавао албанске прилике.⁹⁸⁹

6.3. Грађански рат и империјално надметање за Албанију

6.3.1. „Rroft Mbreti!": долазак Вилхелма од Вида⁹⁹⁰

Аустроугарски конзули јављали су у својим извештајима почетком јануара 1914. године о наставку агитација за избор муслиманског владара предвођене различитим особама у Скадру, Драчу и Валони.⁹⁹¹ Као и током друге половине претходне године иницијатива да се Вилхелму од Вида испостави муслимански противкандидат није јењавала. Пре него што би

⁹⁸⁶ Исто, Nr. 295, Хорнбостел – Берхтолд, Драч, 14. децембар 1913. У периоду расправа око избора албанског алфабета Ариф Хикмет је био присталица избора арапског писма и уопште био је присталица „османске“ Албаније, в. N. Claye, *Aux origines*, 653-654.

⁹⁸⁷ Исто, Nr. 309, Хорнбостел – Берхтолд, Драч, 15. децембар 1913.

⁹⁸⁸ Исто, телеграм, Nr. 591/Nr. 1523/Nr.184, Берхтолд – Палавичини/Мереј/Хорнбостел, Беч 18. децембар 1913.

⁹⁸⁹ Лајош Талоци је забележио у свом дневнику да је Берхтолду шаливо предложио да најбоље решење не би био ни католик, ни протестант, ни муслиман, него жена јер је онда Албанци сходно својим обичајима не би повредили, G. Demeter, *Hesitation, indecision or astuteness? The foreign policy of Austria-Hungary in 1912-1913 based on the diary of Lajos Thalloczy*, 442.

⁹⁹⁰ „Живео краљ!“, био је узвик који је дочекао Вилхелма од Вида по доласку у Драч и узвикивале су га потоњих месеци његове присталице, D. Heaton-Armstrong, *The Six Month Kingdom: Albania 1914*, London – New York 2005, 6.

⁹⁹¹ ÖUA, VII, Nr. 9162, 9182.

суверен изабран вољом великих европских сила ступио на албанско тло требало је уклонити или макар придобити различите центре моћи у држави. Мање или више снажни, гледано са севера земље ка југу, на северу у Мирдитима и деловима северне Албаније господарио је Пренк Биб Дода, а у области Љеша његов супарник Дед Чоку, обојица званично присталице владе у Валони.⁹⁹² У области Драча и Тиране господар земље био је Есад-паша Топтани са ривалима Аћиф-пашом у Елбасану који је управљао у име валонске владе и Омер-пашом у Фијерију, док је југ земље био под контролом владе у Валони Исмаила Кемала.⁹⁹³

Италијанска страна је покушавала је одреди Скадар као Видову будућу резиденцију што је Аустро-Угарску стављало у незгодну позицију. За представнике Монархије није било могуће јавно деловати против Скадра због католичког свештенства и становништва већ су конзули морали да се служе изговорима да их Вид није питао за савет око избора Драча који је погодан јер би аустро-италијанска флота могла лако да га заштити.⁹⁹⁴ Док се очекивао суверенов долазак Комисија је успостављала државне органе и трудила се да уклони различите вршиоце власти у Албанији. Поред могуће опозиције владару, локални господари били су препрека и другим реформама. Тако је организација албанске жандармерије почела у Валони али не и у областима Есад-паше што је Комисија захтевала истичући да се ради о „патриотском раду“.⁹⁹⁵

Како би спречио губитак свог ауторитета Есад-паша је након пропаганди о муслиманском владару (у тим плановима видео је себе а не Изет-пашу на престолу) отворено и где год да је могао исказивао своју подршку и оданост Вилхелму од Вида.⁹⁹⁶

⁹⁹² Arb. Puto, *нав. дело*, 94.

⁹⁹³ HHStA PA XIV Kt. 55, приватно писмо, Екрем-бег Вљоре – Рапапорт, Берлин, 5. јануар 1914; W. Wied, *Denkschrift über Albanien*, Berlin 1917, 9; M. Schmidt-Neke, *нав. дело*, 32. С. Buchberger, *Erinnerungen*, 237; Постојао је још низ властодржаца попут Арифа Хикмета, у лабавим везама са Есадом и Србијом у области Пешкопеје и дебарског поља, Б. Храбак, *Муслимани Северне Албаније и Србија уочи избијања рата 1914. године*, Зборник Матице српске за историју 22 (1980), 52.

⁹⁹⁴ HHStA PA XIV Kt. 56, Nr. 9, Берхтолд – Мереј, Беч, 3. јануар 1914.

⁹⁹⁵ HHStA PA XIV Kt. 55, Nr. 4, Петровић – Берхтолд, Валона, 6. јануар 1914.

⁹⁹⁶ Исто, приватно писмо, Екрем-бег Вљоре – Рапапорт, Берлин, 5. јануар 1914; HHStA XIV Kt. 52, Nr. 25/P, Хала – Берхтолд, Скадар 19. јануар 1914.

Иако је Вилхелм од Вида био изабрани владар Албаније први утисци о њему нису били повољни. После разговора са Видом амбасадор у Берлину је стекао утисак да је реч о „човеку који има најбољу вољу“ али да ће тешко моћи да се носи са задатком који је пред њим.⁹⁹⁷ Проблеми су настали када је нови суверен је од Екрема Вљоре сазнао о уступцима које је привремена албанска влада у Валони дала аустро-италијанској банци сматрајући да тако нешто он као владар не може да прихвати јер су одредбе споразума потпуно монополског карактера и везали би руке не само њему већ и свим будућим владама барем на 60 година.⁹⁹⁸

У самој земљи постајало је јасно, да иако локалне муслиманске вође стално истичу да су одани новом владару и да се надају његовом скором доласку заправо је била јавна тајна да су заправо негативно расположени према њему и желе кнеза исламске вероисповести. Пренк Биб Дода сматрао је након разговора са више утицајних албанских муслимана у Скадру да не постоји дилема да је Есад Топтани утицао на стварање нада о могућем муслиманском владару и да је његова нова подршка заправо двострука игра.⁹⁹⁹

Опасности по нови режим нису биле само унутрашњи отпор незадовољних угледника. Почетком јануара Палавичини је из Цариграда извештавао како је бивши османски министар рата албанског порекла, генерал Изет-паша кренуо у Албанију да делује против кандидатуре Вида.¹⁰⁰⁰ Испоставиће се да је то био последњи чин младотурских планова који су трајали још од друге половине 1913. године. Официри који су стигли у Драч били су ухапшени а најважнија последица „младотурске завере“ испоставиће се пад Исмаила Кемала са власти иако је председник валонске владе покушао да искористи младотурске официре како би спречио долазак Вилхелма од Вида и сачувао своје место на челу владе. Изгледа да се тек због

⁹⁹⁷ Исто, Nr. 20, телеграм, Сеђењи, Берлин, 11. јануар 1914.

⁹⁹⁸ Исто, Nr. 25, Сеђењи – Берхтолд, Берлин, 25. јануар 1914. Док је Екрем Вљоре у Берлину држао предавања новом владару у једном тренутку је приметио како албански кнез често не прави разлику између топонима па је тако помешао Химару и Чамерију, в. Е. Vlorë, *Lebenserinnerungen*, II, 48.

⁹⁹⁹ Исто, Nr. 25/P, Хала – Берхтолд, Скадар 19. јануар 1914.

¹⁰⁰⁰ HHStA PA XIV Kt. 58, Nr. 10, Палавичини – Берхтолд, Цариград, 5. јануар 1914.

обавештености Комисије и отпора холандских официра у последњем тренутку повукао из саме операције.¹⁰⁰¹

Потоња истрага, извршена после конфисковања новца завереника и брзо организовано суђење показали су да је Исмаил Кемал био не само обавештен већ и активан учесник завере у нади да ће преко њих ојачати свој положај. Конзул Петровић је из Валоне писао да је несумњиво и Есад Топтани био део читаве организације али је једноставно био паметнији од Исмаила Кемала и боље сакрио своје трагове.¹⁰⁰² Есад-паша, који је очигледно изазивао подозрење свих осталих заинтересованих за власт у Албанији, оптуживан је како за похлепу тако и да једноставно чини ситуацију немогућом.¹⁰⁰³ Аустроугарски представници јављали су и да стварни господар средње Албаније одржава везе једнако са Османским царством и Србијом.¹⁰⁰⁴ Без обзира на непријатељски став Беча према њему Монархија очито није могла да предузме ништа против очито најснажнијег учесника албанске политике. Његов утицај се само ширио па је тако нови управник (мутесариф) Драча постао Мехди-бег Фрашери описан као италилофил и Есадов присталица.¹⁰⁰⁵

Јануар и фебруар 1914. године тако су обележени најпре оставком Исмаила Кемала, 22. јануара 1914. године под притиском Међународне контролне комисије, односно Есад-паше Топтанија који је пристао да се одрекне власти 12. фебруара али под сопственим условима. Наиме, Топтани је тражио да буде члан делегације која ће отпутовати у Потсдам и званично понудити круну Албаније Вилхелму од Вида. Почетком марта у ишчекивању расплета у Драчу су избиле демонстрације муслимана, католика и православних националиста против Грчке, на које су узвратили локални хеленофили. На крају су се локални бег и муфтија обратили окупљенима и

¹⁰⁰¹ Исто, Нр. 28, телеграм, Мереј – Берхтолд, Рим, 9. јануар 1914: „аутентична уверавања“ пренео му је „турски“ амбасадор.

¹⁰⁰² Исто, Нр. 32, телеграм, Петровић, Валона, 14. јануар 1914; Исто, Нр. 11, Петровић – Берхтолд, Валона, 14. јануар 1914.

¹⁰⁰³ Сурја-бег Вљоре тврдио је да би за довољну количину аустроугарског или италијанског новца Есад Топтани напустио Албанију, в. ННStA PA XIV Kt. 59, Нр. 56, Петровић – Берхтолд, Валона, 25. јануар 1914.

¹⁰⁰⁴ ННStA PA XIV Kt. 59, Нр. 13/Р, Крал – Берхтолд, Солун, 29. јануар 1914. Неповољно мишљење о Есаду имао је и Пренк Биб Дода, ННStA PA XIV 58, Нр. 123, телеграм, Мереј, Рим, 15. фебруар 1914.

¹⁰⁰⁵ ННStA PA XXXVIII Kt. 381, Нр. 27/Р, Хорнблостер – Берхтолд, Драч, 20. фебруар 1914.

говорили о једнакости три вере и јединству нације.¹⁰⁰⁶ На северу земље Скадрани су наставили са организовањем манифестација у циљу обезбеђивања статуса престонице за свој град.¹⁰⁰⁷

У међувремену Вилхелм од Вида коначно је стигао у Драч на шта су тамошњи католици исказивали одушевљење а муслимани уздржано реаговали.¹⁰⁰⁸ Кнез је потом отишао у џамију где се хоџа молио за њега на арапском језику да би за њега сутра надбискуп служио „Те Деум“.¹⁰⁰⁹ Убрзо су у Драч стигли представници албанског католичког клера из Скадра предвођени бискупом Серегејем, Пренг Дочијем и Ђерђ Фиштом. Они су примљени код Вида 15. марта а сутрадан су разговарали са посланицима Аустро-Угарске и Италије. Трећег дана боравка у Драчу клерици су имали приватну аудијенцију код Вида где им је преводилац био Ђерђ Пекмези јер нису желели са владарем да говоре на италијанском језику. Основне теме на којима су инсистирали било је питање да ли би Скадар ако већ није престоница могао да буде владарска резиденција, док је Ђерђ Фишта истицао италијанску делатност на северу земље и тражио помоћ за фрањевачке школе како би се потиснуо утицај Италије.¹⁰¹⁰

Убрзо по сувереновом доласку, 17. марта 1914. године оформљена је албанска влада: председник владе и министар спољних послова постао је Турхан-паша Пермети, министар унутрашњих послова и војске постао је Есад-паша Топтани, министар правде и вера Муфид-бег Либохова, министар финансија доктор Адахамиди, министар здравља Михаил Туртули, министар трговине и економије Азиз-паша Вриони, за јавне радове Пренк Биб Дода, док је министар поште био Хасан Приштина.¹⁰¹¹ Док је за албанске националисте

¹⁰⁰⁶ ННStA PA XIV Kt. 58, Nr. 36/P, Хорнбостел – Берхтолд, Драч, 2. март 1914.

¹⁰⁰⁷ ННStA PA XIV Kt. 56, Nr. 116, Хала – Берхтолд, Скадар, 4. март 1913. Одржане уз слабо присуство муслимана ту су били Никола Иванај, Пренг Дочи, опат Мирдита а Ђерђ Фишта у име надбискупа, је држао говор о Скадру као престоници.

¹⁰⁰⁸ ННStA PA XIV Kt. 53, Nr. 124, Хала – Берхтолд, Скадар, 9. март 1914. У својим сећањима кнежев саветник Карл Бухбергер забележиће: „Тако је почео „краљевски сан“ који ће се претворити у ноћну мору након 200 дана“, С. Buchberger, *Erinnerungen*, 243. Вилхелм од Вида изабрао је Драч за престоницу јер није желео Скадар због близине Црне Горе, нити Валону како би избегао континуитет са привременом владом, N. Guu, *нав. дело*, 71.

¹⁰⁰⁹ ННStA PA XIV Kt. 53, Nr. 95, телеграм, Хорнбостел, Драч, 13. март 1914.

¹⁰¹⁰ ННStA PA XIV Kt. 53, Nr. 4/P-B, Левентал – Берхтолд, Драч, 20. март 1914.

¹⁰¹¹ M. Schmidt-Neke, *нав. дело*, 36.

Вид био симбол промена и „европеизације“ земље¹⁰¹², влада, иако изабрана тако да придобије представнике свих крајева земље, није оставила повољан утисак у Валони где се посебно критиковало постављење Пренк Биб Доде и два портфеља који су припали Есад-паши.¹⁰¹³ Такође албански националисти су је видели као препуну „странаца“, јер значајан број министара дуго живео ван земље, и „есадишта“ како су називали неке ministre који су користили турски језик.¹⁰¹⁴

Већ први дани Видове владавине потврдили су порозност аустро-италијанског савезништва у Албанији и хетерогеност центара моћи. За време службе у катедрали до је извођен „Те Деум“ наизглед је представљена охрабрујућа слика владарског пара са пратњом у којој су били маршал двора Трота, две дворске даме, новопостављени „Kammerer“ Сами-бег Вриони, капетан Данкан Хитон-Армстронг као и два владарева саветника, аустроугарски представник Карл Бухбергер и италијански Кастолди, као и председник владе Турхан-паша. Међутим, сматрајући да му то право припада новопостављени аустроугарски посланик у Албанији, Хајнрих фон Левентал заузео је почасно место насупрот самог владара и испред олтара.¹⁰¹⁵ Иза њега су остали сви други представници сила и албанских власти. Овај симболични потез требало је да укаже на значај Двојне монархије у Албанији и зато је изазвао оштре протесте Италије чији су представници осећали понижено. Поред несигурности у лојалност Есад-паше, у којег Турхан Пермети није сумњао¹⁰¹⁶, говорило се и о бившим османским официрима – Албанцима који долазе у земљу и придружују се круговим блиским Топтанију.¹⁰¹⁷

¹⁰¹² N. Mehmeti, *Situata politike në Shqipëri në pranverën e vitit 1914*, Studime Historike 1-2 (2008), 21-22.

¹⁰¹³ HHStA PA XIV Kt. 55, Nr. 146, телеграм, Крал, Валона, 18. март 1914. Турхан Пермети и Есад Топтани, двојица људи који су држали по два портфеља у влади већ неколико дана након успостављања владе распитивали су се о могућностима набавке 30000 пушака и неколико топова, HHStA PA XIV Kt. 60, Nr. 28, телеграм, Левентал – Берхтолд, Драч, 20. март 1914.

¹⁰¹⁴ D. Heaton-Armstrong, *нав. дело*, 26-27.

¹⁰¹⁵ HHStA PA XIV Kt. 45, Nr. 6/P A-B, Левентал – Берхтолд, Драч, 24. март 1914; D. Heaton-Armstrong, *нав. дело*, 30-31.

¹⁰¹⁶ HHStA PA XIV Kt. 55, Nr. 9/B, Левентал – Берхтолд, Драч, 25. март 1914.

¹⁰¹⁷ HHStA PA XIV Kt. 60, Nr. 143, Левентал – Берхтолд, Драч, 11. април 1914.

6.3.2. Побуна у средњој Албанији

Након више од годину дана преговора између великих сила, рада Комисије и коначног доласка Вилхелма од Вида, чинило се да је Албанија почела да добија обресе државности. Побуна која је избила у средњој Албанији угрозиће и коначно срушити целокупан систем успостављен током 1913/14. године.¹⁰¹⁸

Због чега је баш област источно од Драча са средиштима у Шијаку и Тирани постала жариште побуне против хришћанског владара?¹⁰¹⁹ Још током албанске побуне 1912. године аустроугарски конзул из Драча извештавао је да Младотурци рачунају на мухаџире (муслиманске избеглице из хришћанских земаља који су се населили у Османском царству) у Драчу, Шијаку и Тирани који су у значајном броју отворени противници албанских националиста насупрот Кроји.¹⁰²⁰ Предводиле су их муфтије невољне да се одрекну својих привилегија све док их Есад-паша Топтани тада није смирио.¹⁰²¹ Почетком 1914. године таква расположења муслиманског становништва узбуркавана су и радом самог Есада да прошири свој утицај у поменутих крајевима док је становништво било „фанатизовано“ против хришћанског владара.¹⁰²²

У намери да истакне своју кандидатуру за албанског владара, Есад Топтани је подржавао Девиш-бега Елбасанија да из Елбасана uklони Аћиф-пашу, обласног супарника, рођака и присталицу валонске владе док је кроз претње, обећања, убеђивања и мито усмеравао да против исте владе говори као о непријатељској према исламу.¹⁰²³ Истовремено средња Албаније била је предмет рада и Арифа Хикмета, кога је подржавала српска влада док је

¹⁰¹⁸ Н. Löhr, *Grundung Albaniens*, 215. О побуни средњој Албанији в. и: ÖUA, VII, Nr. 9707, 9726, 9798.

¹⁰¹⁹ Б. Храбак, *Арбанашке студије*, 339-341.

¹⁰²⁰ Шијак се налази свега 15 километра далеко од престонице Драча, Е. Vlora, *Lebenserinnerungen*, II, 65.

¹⁰²¹ ННStA PA XXXVIII Kt. 381, Nr. 60, Руднај – Ерентал, Драч, 2. октобар 1912.

¹⁰²² ННStA PA XIV Kt. 58, Nr. 12/P, Хала – Берхтолд, Скадар, 12. јануар 1914; Исто, Nr. 25, телеграм, Петровић, Валона, 12. јануар 1914.

¹⁰²³ Исто, Zl. 5/P, Левентал – Берхтолд, Драч, 12. јануар 1914; Исто, Nr. 33, Петровић – Берхтолд, Валона, 15. јануар 1914.

боравио као гост код Ахмед-бега Матија, где је заступао идеју отцепљења области Љуме и Мати као и долазак на власт муслиманског владара у тим областима а Есада-пашу представљао као издајника „муслиманске ствари“.¹⁰²⁴

Дакле, без обзира да ли је агитовање организовао Есад-паша, неки други локални вођа или суседна држава, области средње Албаније биле су изложене ширењу идеја о муслиманском владару и истицању потреба за отпором „хришћанској власти“.¹⁰²⁵

Међутим, ни долазак страних организатора није значио стабилност. Тако северноалбански бискупи Сереги и Колеци нису одустајали о идеје о гувернеру северне Албаније само је сада из планова изостављан Пренк Биб Дода и истицан холандски пуковник Филипс са амбицијама да заузме предвиђени положај.¹⁰²⁶ Док је на југу земље постигнут споразум на Крфу, 17. маја 1914. године између епирских побуњеника и Комисије о аутономији у средњој Албанији избила је отворена побуна.¹⁰²⁷

Устаници су почели да делују североисточно од Тиране и убрзо су стизале збуњујуће вести из дела земље који је постепено постајао све одсеченији. Побуна је разумевана као још једна Есадова „дупла игра“, односно према речима Фуада и Мурата Топтанија, Есадових рођака, противника и албанских националиста представљала је припрему за муслиманског владара. Са друге стране, тврдили су, драчки бегови уопште нису против споразума о посебним статусима северне Албаније односно Епира ако би они у средишњем

¹⁰²⁴ Исто, Нг. 52, Хорнбостел – Берхтолд, Драч, 16. фебруар 1914. Ариф Хикмет је заиста имао пуну подршку српских власти које су преко њега покушавале да шире идеје аутономије за „Мат и Малесију“ попут оне у Епиру. О тим плановима, снабдевању присталица Арифа Хикмета храном, новцем и оружјем в. *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903-1914*, VII-2, прир. В. Дедијер, Ж. Анић, Београд 1980, док. 32, 36, 46, 51, 64.

¹⁰²⁵ Тако су француски и руски чланови Међународне контролне комисије обавестили аустроугарског комесара, Аугуста фон Крала да се у области Мати и Дебра дешава „фанатична муслиманска агитација“ на шта је Крал саветовао Берхтолду да се мора одмах одговорити српским, грчким и младотурским агитаторима једнаком мером преко утицајних особа и хоца али пре свега организовати жандармерију, Исто, Нг. 180, телеграм, Крал, Валона, 2. април 1914.

¹⁰²⁶ ННStA PA XIV Kt. 56, Нг. 85/P, Хала – Берхтолд, Скадар, 13. мај 1914. Берхтолд је претходног месеца ипак наредио да даље субвенције Пренк Биб Доди буду условљене његовим политичким понашањем, тј да би требало да буде посвећен „независности и интегритету Албаније“ и избегава било какве „антидржавне тенденције страних фактора или партикуларистичке тенденције“, ННStA PA XIV Kt. 43. Нг. 57, телеграм, Берхтолд – Хала, Беч, 18. април 1914.

¹⁰²⁷ Н. Löhr, *Grundung Albaniens*, 201-206.

делу земље организовали државу под сопственом, односно Есадовом, контролом било са Видом или пожељније муслиманским владаром.¹⁰²⁸

Убрзо је дошло до првих сукоба шареноликих одреда кнеза Вилхелма састављених од „60 жандарма и националиста“, под командом страних официра и 130 Малисора под командом Пренковог рођака Симона Доде. Међутим, након краћег марша северњаци су се вратили назад уз објашњење да су они ту као владарева гарда а не војници, док је преосталих 60 људи наставило даље и у Шијаку наишло на 1500 побуњеника. После краће борбе били су поражени а италијански посланик Алиоти, писао је Левентал, саопштио је Виду да су устаници на око 500 метара од града и да их има барем 8000 ширећи на тај начин панику.¹⁰²⁹

Есад-паша је као министар унутрашњих послова кренуо у области захваћене побуном и по повратку обавестио кнеза да се не ради о озбиљном покрету и да све држи под контролом.¹⁰³⁰ Вилхелм од Вида постао је, међутим, уверен да је и Есад-паша део побуне заједно са Италијом па је, следећи савете аустроугарских представника у Албанији наредио хапшење Есад-паше који је на интервенцију италијанског посланика укрцан на брод за Бриндизи. Потом је влада реорганизована са тим да ју је и даље водио Турхан-паша Пермети док су са изузетком двојице министара – хришћана у њој били само припадници земљопоседничких беговских породица.¹⁰³¹

Крајем маја 1914. године, аустроугарски посланик у Драчу, Левентал, је описивао стање у Албанији као место деловања различитих агитација: младотурске са центром у Тирани, итало-есадистичке са центром у Драчу која се залагала за поделу Албаније на три дела, српско-грчка са центром у Дебру и Каваји. Као одређена веза између три покрета фигурирају Ариф Хикмет и Дервиш-бег Елбасани. Верни влади су још Аћиф-паша Бичаку у Елбасану и Азиз паша Вриони у Кроји, још увек неутрални Ахмед-бег Мати и

¹⁰²⁸ Ахмед-бег Мати држао се што даље од оваквих идеја, ННStA PA XIV Kt. 60, Nr. 423, телеграм, Левентал, Драч, 13. мај 1914. Постојале су и другачије вести о томе да је господар области Мати међу побуњеницима: ННStA PA XIV Kt. 62, Nr. 68, телеграм, Левентал, Драч, 25. мај 1914.

¹⁰²⁹ ННStA PA XIV Kt. 60, Nr. 30/5, Левентал, Драч, 23. мај 1914.

¹⁰³⁰ N. Mehmeti, *нав. дело*, 24.

¹⁰³¹ M. Schmidt-Neke, *нав. дело*, 39.

проблематични Пренк Биб Дода.¹⁰³² Вид се суочио са додатним тешкоћама јер је слобода његовог деловања била ограничена захтевом Комисије да се према устаницима заузме дефанзиван став.¹⁰³³ Таква одлука, донета под утицајем италијанског представника, могла је само да допринесе јачању побуњеника као и да присталицама Вилхелма од Вида њиховог суверена прикаже као неодлучног.

Помоћ са севера још није стизала иако је Пренк Биб Дода у Љешу окупио неколико хиљада људи али је према информацијама конзула Хале из Скадра италијански представник Гали провео неко време насамом са мирдитским вођом и уручио му врећу новца. У Скадру и залеђу италијанске присталице и есадисти подмићивали су Малисоре да остану код кућа и да се не укључују у сукоб.¹⁰³⁴ Извештаји из Рима потврђивали су растуће сумње Балхаусплаца да Италија од оснивања Албаније подржава „муслимански елемент“ док католике посматра као присталице Монархије. Амбасадор у Риму, Мереј истицао да ће се у дужем трајању таква политика испоставити као повољнија за Монархију јер одбија албанско становништво од Рима, једина права опасност је нова интернационализација албанског питања и мешање осталих великих сила.¹⁰³⁵

Вилхелм од Вида рачунао је са нешто више од 1000 људи у Драчу, три пута толико у Љешу под заповедништвом Пренк Биб Доде, 2000 којима командује Ахмед Мати и 1000 јужњака Азиз-паше Врионија. Такође снаге у Љешу су расле доласком још око хиљаду људи из Хоти, Груда и Кастрата.¹⁰³⁶ Средином јуна ситуација је постала све озбиљнија када је око 3000

¹⁰³² ННStA PA XIV Kt. 62, Nr. 488, телеграм, Левентал, Драч 28. мај 1914. Никола Пашић је са друге стране посланику у Београду говорио о томе како је Србија против немира у Албанији и само жели изградњу железнице Дунав – Јадранско море, ННStA PA XIV Kt. 60, Nr. 78/P, Гизл – Берхтолд, Београд, 30. мај 1914.

¹⁰³³ ННStA PA XIV Kt. 62, Nr. 274, телеграм, Крал, Валона, 28. мај 1914.

¹⁰³⁴ ННStA PA XIV Kt. 60, Nr. 100/P, Хала – Берхтолд, Скадар, 31. мај 1914; ННStA PA XIV Kt. 64, Nr. 138/P, Хала – Берхтолд, Скадар, 3. јун 1914.

¹⁰³⁵ ННStA PA XIV Kt. 60, Nr. 27, Мереј – Берхтолд, Рим, 4. јун 1914.

¹⁰³⁶ ННStA PA XIV Kt. 62, Nr. 549, телеграм, Левентал, Драч, 5. јун 1914; ННStA PA XIV Kt. 63, Nr. 283, телеграм, Хала, Скадар, 14. јун 1914. Убрзо ће у борбу против устаника кренути и муслиманска племена Гаша и Краснићија, ННStA PA XIV Kt. 63, Nr. 134/P, Хала – Берхтолд, Скадар, 26. јун 1914.

побуњеника одбијено приликом покушаја да заузму Драч.¹⁰³⁷ Снаге са севера Албаније полако су се окупљале што је стварало оптимизам у аустроугарском конзулату јер су се у намери да помогну скоро потпуно опседнутом владару у Скадру окупили Пренк Биб Дода, Бајрам Цури, Иса Бољетини¹⁰³⁸, Дед Чоку, Рефик-бег Топтани и други са око пет до осам хиљада људи, албанских хришћана и муслимана. Међутим, муслимани у владиним снагама су оклевали, писао је конзул Хала из Скадра, предлажући да се са побуњеницима најпре преговара. Ипак након неколико дана, снаге су се поделиле и послате су Епир и Драч како би се суочили са противницима албанског кнеза.¹⁰³⁹

Министар Берхтолд је у писму амбасадору у Риму, Мереју поново истицао да идеја муслиманског трона у Европи „анахронизам“, те да би муслиман имао проблема и са православним југом, односно католичким севером док је циљ Монархије „пацификација и оснаживање“ Албаније док Италија очито није спремна да прихвати тај пут.¹⁰⁴⁰ Анализирајући Бехтолдове ставове није јасно на основу којих аргумената је министар спољних послова Аустро-угарске очекивао да ће око 70 процената становништва Албаније, муслимана, прихватити избор хришћанског владара. Аустроугарска концепција албанске државе већ је имала повољне границе и очито је морала бити одржана по сваку цену.

Зато је албански представник у Комисији, Мехди-бег Фрашери који је заменио Муфида Либохову на том положају пошто је поменути постао министар у новој влади покушавао да предочи Аугусту фон Кралу могуће решење. Како би се обуздао „револуционарни покрет“ у Албанији предлагао је

¹⁰³⁷ Левентал је извештавао да је током ноћи у албанску престоницу стигло око 1500 Малисора, ННStA PA XIV Kt. 63, Nr. 651, телеграм, Левентал, Драч, 15. јун 1914. Из Скадра су упућиване нове трупе и након поменутих, в. ННStA PA XIV Kt. 63, Nr. 289, Хала – Берхтолд, Скадар, 16. јун 1914.

¹⁰³⁸ Иса Бољетини добијао је новац од Двојне монархије на препоруку Аугуста фон Крала, јер би према његовом мишљењу могао да игра важну улогу за интересе Монархије „у Албанији а једног дана и на Косову“: ННStA PA XIV Kt. 43, Nr. 61/P, Крал – Берхтолд, Валона, 22. март 1914; Исто, Nr. 189, телеграм, Крал, Валона, 8. април 1914.

¹⁰³⁹ ННStA PA XIV 63 Nr. 117/P, Хала – Берхтолд, Скадар, 19. јун 1914. У групи није било Ахмед-бега Мати у чију спремност на борбу је сумњао Пренк Биб Дода, Исто, Nr. 754, телеграм, Левентал, Драч, 28. јун 1914. Крајем јуна 1914. године, према извештајима из Скопља српска влада послала је значајне количине брашна побуњеницима док се за њих у Гостивару дневно спремају велике количине хлеба, в. Исто, Nr. 63, телеграм, Јеличка, Скопље, 26. јун 1914.

¹⁰⁴⁰ PA XIV Kt. 66, Nr. 688, телеграм, Берхтолд – Мереј, Беч, 24. јун 1914.

да се Изет-паша постави за председника владе а за врховног муфтију Шефкет-ефендија, тренутно запослен у османском министарству правде. Читав план био би изведен у име кнеза Вилхелма али је Крал одговорио да би такво решење било тешко замисливо јер би било виђено искључиво као „аустријска интрига“ што би онемогућило план.¹⁰⁴¹

Крајем јуна на Балхаусплацу су коначно сазнали нешто више о устаницима и њиховим циљевима. Аустроугарски посланик Левентал из Драча је описивао ситуацију као безнадежну,¹⁰⁴² истичући да иако су пар километара од Драча мало се зна о мотивима устаника, њиховом броју и организацији као да је Шијак у другом делу света. Такође, примећивао је и велику толеранцију чланова владе за есадисте док и устаници поред пријатеља у влади имају и инспираторе у Драчу, а као италијански циљ видео је кантонализацију Албаније након које би Италија из Валоне контролисала остатак Албаније.¹⁰⁴³

Са друге стране комесар Аугуст фон Крал је после преговора између устаника и владе у Драчу преко холандских официра сазнао захтеве устаника. Њихово вођство као први услов наводило је абдикацију Вилхелма од Вида после чега би се размотрило питање његовог наследника. У складу са чињеницом да су муслимани у Албанију већина тиме би се требало водити у избору новог владара. Захтевали су и пад садашње владе док би нова била састављена од “способних људи не само од бегова и паша”, успостављање контролне комисије за финансијске послове државе, поштовање све три религије које би имале три врховна поглавара, гаранције великих сила и обезбеђење граница Албаније али без слања војске већ дипломатским средствима, улазак „турског члана“ у Међународну контролну комисију и увођење верских школа.¹⁰⁴⁴ Могућем договору са побуњеницима није помогло ни то што је Крал покушао током обраћања устаницима да их уплаши да је то што раде лудост и да је потребно да се окрену против Срба и Грка јер ће због

¹⁰⁴¹ ННStA PA XIV Kt. 63, Nr. 132/P, Крал – Берхтолд, Драч, 29. јун 1914.

¹⁰⁴² Исто, Nr. 775, телеграм, Левентал, Драч, 30. јун 1914.

¹⁰⁴³ Исто, Nr.44/P, Левентал – Берхтолд, Драч, 30. јун 1914.

¹⁰⁴⁴ Исто, Nr. 133/P, Крал – Берхтолд, Драч, 30. јун 1914.

њихових поступака Срби доћи и све их побити.¹⁰⁴⁵ Крал је уједно закључио и да су ставови и захтеви устаника развијени у сасвим новом правцу после првобитног истицања турских застава.

За разлику од италијанске стране који нису имали ништа против муслиманског владара,¹⁰⁴⁶ Двојна монархија је одбијала да жртвује Вилхелма од Вида зарад приближавања побуњеницима. За то време предводници Мирдита Пренк Биб Дода, Марка Ђони и Пренг Дочи добијали су новац од италијанских представника како би напустили своје положаје у одбрани Драча док су у исто време захтевали од аустроугарског конзула у Скадру оружје и новац као услов напредовања другог дела њихове војске ка албанској престоници.¹⁰⁴⁷ Берхтолд је поручивао да се Пренгу Дочију одговори како до сада Пренк Биб Дода и његови људи нису деловали вођени албанским патриотизмом него жељом за пљачкањем и да се сада од њих очекује да уместо што постављају нове захтеве нешто и ураде. „То је једини начин на који ће се наше разочарење смањити“, писао је Берхтолд.¹⁰⁴⁸

После нових сазнања, Левентал је покушавао да Министарство спољних послова упозна са узроцима албанске кризе. Истражујући удео Есад-паше Топтанија у побуни посланик у Драчу је закључио да се у почетку чинило да је његова амбиција била да уз кнеза влада као „каролиншки мајордом код Меровинга“. Наиме, Топтани је преузео два портфеља и са контролом над војним и унутрашњим питањима имао готово сву моћ у рукама. Есад-паша имао је и подршку самог председника владе Турхана Перметија као и Италије. Проблеми су међутим почели јер је као министар унутрашњих послова требало да окупи људе за будућу полицију када је почео отпор становништва. Нејасно је, ипак, да ли је Есад ту служио као покретач немира или су се људи побунили против њега. Чињеница је, закључио је Левентал, да побуњеници за

¹⁰⁴⁵ N. Mehmeti, *нав. дело*, 27-28.

¹⁰⁴⁶ ННStA PA XIV Kt. 59, Nr. 313, Палавичини – Берхтолд, Цариград, 30. јун 1914.

¹⁰⁴⁷ ННStA PA XIV Kt. 64, Nr. 779, телеграм, Левентал, Драч, 2. јул 1914; Исто, Nr. 336, телеграм, Хала – Берхтолд, Скадар 1. јул 1914; Исто, Nr. 785, телеграм, Левентал – Берхтолд, Драч, 2. јул 1914; Исто, Nr. 30/P, Мереј – Берхтолд, Рим, 2. јул 1914. Према сећањима Хитона-Армстронга Дода је без прекида претио одласком из Драча, D. Heaton-Armstrong, *нав. дело*, 128-129.

¹⁰⁴⁸ ННStA PA XIV Kt. 64, Nr. 469, Берхтолд – Левентал, Беч, 4. јул 1914.

сада нису тражили да се Есад-паша врати у Албаније те да покрет има пре свега „верско-аграрни карактер“.¹⁰⁴⁹

Невоље по владу у Драчу (и Левентала) наставиле су се и током јула. Пренк Биб Дода, чији је рат већ „коштао власт 300 хиљада франака“, добио је још новца да не напушта Драч, док се министар Филип Нога борио да Пренга Дочија задржи у престоници како не би „штетно деловао“ по повратку у Мирдите.¹⁰⁵⁰ За то време, Ахмед-бег Мати напустио је Кроју без борбе и положаје изнад Тиране које је држао са својих 3000 људи јер његови људи нису желели да се боре против устаника који су такође муслимани.¹⁰⁵¹ Важно је поменути и да је шејх бекташијске текије из Кроје побегао у Драч због Ахмед-беговог повлачења и непријатељстава које су побуњеници имали против бекташија.¹⁰⁵²

Повољније околности биле су у Скадру где је албанска штампа оптуживала Италију и Есад-пашу за немире у Албанији. Против-италијанско расположење међу католицима „посебно међу интелектуалном елитом“ изазива лоше расположење код њених представника.¹⁰⁵³ Такође, у складу са жељама аустроугарских представника, Пренг Дочи је писао конзулу Хали из Љеша да су учинили све да њихова акција не изгледа као крсташки рат јер су у војсци и муслимани са Косова, више области из скадарског залеђа, Љеша, Ахмед-бег из области Мати као и Басри-бег који води Љумљане. Дочи је тврдио да је њихов покрет „чисто албански“ а не верски.¹⁰⁵⁴

Док је упоредо трајала Јулска криза настала након Сарајевског атентата, 28. јуна 1914. године представници Двојне монархије на тренутке губили стрпљење док су покушавали да смире побуну у Албанији. Извештај комесара Крала говорио је о опасном стању у Албанији, исцрпљеним трупима које су лојалне Виду док је устанак обухватио највећи део земље. Основни

¹⁰⁴⁹ Исто, Нг. 46/Р, А-В. Левентал – Берхтолд, Драч, 5. јул 1914.

¹⁰⁵⁰ Исто, Нг. 811, телеграм, Левентал, Драч. 6. јул 1914.

¹⁰⁵¹ Б. Храбак, *Муслимани Северне Албаније*, 62. Такође међу устаницима у Тирани се нашао и агент српске владе Богдан Раденковић под именом Багдати Рамадани, ННStA PA XIV Kt. 64, Нг. 794, телеграм, Левентал, Драч, 3. јул 1914.

¹⁰⁵² Исто, Нг. 807, телеграм, Левентал, Драч, 6. јул 1914.

¹⁰⁵³ Вероватно су зато убрзо водећи скадарски есадисти отпутовали у Црну Гору,

¹⁰⁵⁴ Исто, Нг. 106/Р, Хала – Берхтолд, Скадар, 6. јул 1914.

проблем ипак је био став Италије док Пренк Биб Дода, као и Есад Топтани и Исмаил Кемал Вљоре покушавају да придобију симпатије те земље како би „остварили своје себичне и издајничке планове“.¹⁰⁵⁵ Са друге стране, 12. јула побуњеници су заузели Берат.¹⁰⁵⁶

Без обзира на тешкоће Балхаусплац није пристајао на муслиманског владара. У писму које је Крал послао Алфреду фон Рапапорту, шефу албанског одељења у Министарству анализирао је могућност успостављања „муслиманског режима“ у Албанији као „непријатан заокрет ... у развоју албанског питања“. Крал је поновио Берхтолдов став да се муслимански кнез целокупне Албаније не би дуго одржао јер га не би прихватили православни и католички Албанци и на крају би настала муслиманска кнежевина средње Албаније. Крал је постављао питање шта би се онда десило са северном и јужном Албанијом и како би се уопште одржале границе?¹⁰⁵⁷ Закључујући да се Монархија није ослањала само на католике већ су одржавани добри односи и са муслиманима Крал није бринуо за аустроугарски утицај јер „ми желимо Албанију па у било ком облику“. Истичући да је он и даље присталица сарадње са муслиманима, (што је била основна поставка „албанске акције“ од њеног почетка, прим. аут.) Крал је извештавао да је остварио добре односе са неким од вођа побуне, па му се из затвора у Валони обратио Дервиш-паша Елбасани за помоћ, са којим је пријатељ годинама, кога је ослободио и измирио са Аћиф-пашом Бичакуом да би га затим тајно примио и сам кнез Вилхелм па је бродом „Херцеговина“ отишао у Медову. Намера је била да Дервиш-паша оде прво код Ахмед-бега Мати затим у Тирану и Елбасан где је обећао да ће радити за владара и Албанију, а „у најгорем случају“ тврдио је Крал моћи ће да „да шири немир међу устаницима“.¹⁰⁵⁸

¹⁰⁵⁵ Исто, Нг. 137/Р, Крал – Берхтолд, Драч, 11. јул 1914, Крал. Скадарски конзул је од „блиског сарадника италијанског конзулата“ сазнао да ће Пренк Биб Дода добијати 24 хиљаде франака годишње од Италије а Пренг Дочи 10 хиљада, Исто, Нг. 145/Р, Хала – Берхтолд, Скадар, 12. јул 1914.

¹⁰⁵⁶ П. Бартл, *Албанци*, 169.

¹⁰⁵⁷ Крал је писао и против кантонализације Албаније што је био став Аустро-Угарске од самих почетака успостављања Албаније.

¹⁰⁵⁸ ННStA PA XIV Kt. 66, приватно писмо, Крал – Рапапорт, Драч, 19. јул 1914.

Хасан Приштина и Басри-бег из Љуме су са друге стране покушавали од кнеза Вилхелма да добију одобрење да буду послати у северне, односно источне области Албаније како би повели борбу против побуњеника. Приштина је тражио да крене у Љуму, Хас и Гаши али је владарев потпис зауставио Филип Нога јер је сматрао да му се не може веровати као „пријатељу Есад-паше“. Левентал је таквим развојем ситуације био изненађен јер је Хасан Приштина учествовао у одбрани Драча против побуњеника уз велику личну храброст а и сарадња са Есадом супротна је његовој „мржњи према Србима“. Ипак када је Приштина самог Левентала покушао да убеди да би ако крене са 8000 људи ка Тирани устанак био готов без борбе, аустроугарски посланик одбио је да се меша.¹⁰⁵⁹ У надметању две велике силе, Италија је очито успевала да дестабилизује Албанију шаљући новац и емисаре побуњеницима против Вида.¹⁰⁶⁰

Крај јула обележиле су нове тешкоће. Док је Левентал извештавао да су једине поуздане трупе у Драчу, још од краја маја, јединице страних држављана¹⁰⁶¹ и „Косовара“¹⁰⁶², са севера су долазиле вести о црногорској пропаганди у областима Краснићи и Гаши у корист Есад-паше¹⁰⁶³ док су присталице Исмаила Кемала у Валони агитовале за кантонализацију Албаније.¹⁰⁶⁴ Конзул Хала из Скадра сматрао је да постоји сарадња Есад-паше и устаника против Вида јер се у вођству побуне налази и Осман Бали, иначе (заједно са Мехметом Кавајом) убица Хасан Риза-паше, заповедника одбране Скадра док се више муслиманских нотабла, међу којим и бивши

¹⁰⁵⁹ Сличне тврдње изнео је и Басри-бег али је Левентал и њега одбио уз објашњење да сумња да заиста поседују утицај у областима где су желели да буду послати, Исто, Z. 52/ P. A-B, Левентал – Берхтолд, Драч, 14. јул 1914.

¹⁰⁶⁰ M. V. Fried, *нав. дело*, 27.

¹⁰⁶¹ Видове снаге чинили су, током јула и августа, албански жандарми, косовски Албанци, Мирдити, Малисори, аустроугарски, немачки, румунски па и италијански добровољци, ННStA PA XIV Kt. 64, Nr. 51/P, Левентал – Берхтолд, Драч, 11. јул 1914; Исто, Nr. 65/P, Левентал – Берхтолд, Драч, 4. август 1914.

¹⁰⁶² Исто, Nr. 52/P, Левентал – Берхтолд, Драч, 14. јул 1914.

¹⁰⁶³ ННStA PA XIV Kt. 65, Nr. 165/P, Хала – Берхтолд, Скадар, 21. јул 1914.

¹⁰⁶⁴ Исто, Nr. 198, телеграм, Мајерхозер, Валона, 17. јул 1914. Мурат-бег Топтани провео је неколико дана у средњој Албанији покушавајући без успеха да придобије муслимане за Вилхелма од Вида након чега се вратио у Скадар, PA XXXVIII Kt. 425, Nr.155/P, Хала – Берхтолд, Скадар, 21. јул 1914.

градоначелник Тиране и дебарски муфтија налазе у затвору у Тирани.¹⁰⁶⁵ Иако су сви извештаји указивали да је стање у Албанији нестабилно и да се власт Вилхелма од Вида суочава са борбом за сам опстанак на Балхаусплацу је донета одлука да се одређени делови снага лојалних влади употребе против Србије.

6.3.3. Акција против Србије и „мбретов“ бег

Према налогу министра Берхтолда крајем јула Аугуст фон Крал добио је на располагање 2000 пушака, 100.000 метака и 50.000 круна за потребе организовања Албанаца.¹⁰⁶⁶ За вође акције припремани су Бајрам Цури и Иса Бољетини који су се налазили у Драчу.¹⁰⁶⁷ Хасан Приштина спремао је напад у правцу Охрида, уверен да ће уз њега бити и Бољетини, Цури и још један косоварски првак, Сулејман Батуша. Крал је уједно сматрао да је циљ албанских вођа вредан финансијске жртве коју ће поднети Монархија.¹⁰⁶⁸ Сви аустроугарски представници у Албанији, изузимајући конзула у Валони били су присталице изазивања албанског устанка у Србији.¹⁰⁶⁹ Конзул Мајерхозер јављао је из Валоне да се не може очекивати акција албанских чета, барем у средњој и јужној Албанији јер су потпуно деморализовани након Првог балканског рата као и због последица српске „контра-агитације“.¹⁰⁷⁰

Са акцијом је, ипак, настављено па је 26. јула 1914. године министар Берхтолд наложио Кралу да шири вести да је Аустро-Угарска већ напала Србију, да су двор и влада напустили Београд и да је Косово без српске војске док су трупе Двојне монархије већ прешле границу.¹⁰⁷¹ Крал је потом тражио

¹⁰⁶⁵ Хала је писао и да су побуњеници добили велику количину муниције из Србије, ННStA PA XIV Kt. 65, Nr. 165/P, Хала – Берхтолд, Скадар, 21. јул 1914.

¹⁰⁶⁶ А. Митровић, *Србија у Првом светском рату*, Београд 2004², 184. Комесар Крал и конзул Карло Хала били су уједно главни организатори акције, Исто, 186.

¹⁰⁶⁷ ННStA PA I Kt. 936, Nr. 374, телеграм, Хала, Скадар, 24. јул 1914.

¹⁰⁶⁸ Исто, Nr. 335, телеграм, Kral, Драч, 25. Јул 1914. Крал је сматрао да је албански циљ вредан аустроугарске финансијске жртве.

¹⁰⁶⁹ А. Митровић, *Србија у Првом светском рату*, 183.

¹⁰⁷⁰ ННStA PA I Kt. 936, Nr. 224, телеграм, Мајерхозер, Валона, 25. јул 1914.

¹⁰⁷¹ Исто, Nr. 192, телеграм, Берхтолд – Крал, Беч, 26. јул 1914; в. и А. Митровић, *Србија у Првом светском рату*, 185.

даље инструкције, као и велику количину оружја и муниције¹⁰⁷², док је Хала из Скадра извештавао да су Малисори спремни да упадну у Црну Гору по објави рата са 1000 до 2000 људи као и да је потребно да се пошаље нешто новца и око 100 пушака преко Шенђина.¹⁰⁷³

Већ почетком августа 1914. године Хасан Приштина, Селим Батуша, Бајрам Цури, Керим-бег Беголи, Халим-бег Калкандели и још неколико вођа отишли за Дебар како би покренули акцију на граници, а Аугуст Крал им је дао нешто новца и оценио да се ради о значајном подухвату.¹⁰⁷⁴ Алфред фон Рапапорт је сматрао да ће аустроугарска објава рата Србији уздрмати Албанце као и да кнез Вилхелм од Вида сада треба да одлучи да ли ће да се стави „на чело Албанаца“ и крене на Србију чиме би их ујединио и преокренуо ситуацију што би му уједно „обезбедило нашу потпуну подршку“.¹⁰⁷⁵

Иако је коначни циљ, уједињење Албанаца иза кнеза Вилхелма, био тешко достижан објава рата Србији утицала је на Албанце из некадашњег Косовског вилајета. Иса Бољетини и Хасан Приштина су преко Мехмед-паше Калканделија покушавали да постигну договор са устанцима али без успеха. Вође побуне једноставно нису желели да одступе од свог првог захтева, уклањања хришћанског кнеза Албаније, што је очито био највећи проблем за договор између њих и Аустро-Угарске.¹⁰⁷⁶ Иако су Левенталови извештаји из Драча говорили о настојањима Италије да у Албанији изазове потпуну анархију како би заузела њене луке посматрајући Вида као „транзициону појаву“ на Балхаусплацу нису одустајали од планова за напад на Србију.¹⁰⁷⁷ Кнез Вилхелм је у међувремену потпуно препустио одбрану Драча холандским официрима¹⁰⁷⁸ и одбио могућност напада на Србију позивајући се на стање у средњој Албанији. Само ако би имао оружје и муницију могао би да објави рат

¹⁰⁷² Исто, Нг. 344, Крал – Берхтолд, Драч, 28. јул 1914.

¹⁰⁷³ Исто, Нг. 32, Хала – Берхтолд, Скадар, 29. јул 1914.

¹⁰⁷⁴ Исто, Нг. 347, Крал – Берхтолд, Драч, 3. август 1914.

¹⁰⁷⁵ ННStA PA XIV Kt. 53, Рапапорт – Левентал (Драч)/Сеђењи (Берлин), Беч, 4. август 1914.

¹⁰⁷⁶ ННStA PA XIV Kt. 65, Нг. 65В, Левентал – Берхтолд, Драч, 4. август 1914.

¹⁰⁷⁷ ННStA PA XIV Kt. 53, Нг. 67/Р, Левентал – Берхтолд, Драч, 5. август 1914; Исто, Нг. 69/Р, Левентал – Берхтолд, Драч, 7. август 1914; Исто, Нг 78/Р, Левентал – Берхтолд, Драч, 20. август 1914.

¹⁰⁷⁸ Видове снаге сада су бројале око 2000 људи од чега су четвртину и даље чинили косовски Албанци, ННStA PA XIV Kt. 65, Нг. 68 А-В/Р, Левентал – Берхтолд, Драч, 6. август 1914.

на шта је Левентал огорчено закључио да: „Он није човек који би сам исковао своју круну“.¹⁰⁷⁹

Ствари се, међутим, нису одвијале према предвиђањима аустроугарских представника. Албанци су били несигурни због одуговлачења Двојне монархије која још није предузела војне акције јер би били остављени у опасној ситуацији са превременим нападом. Бринули су се да ће сваки покрет бити угушен надмоћним српским снагама. Иса Бољетини је отворено тражио непосредан напад аустроугарске војске на Нови Пазар након чега ће „Косово устати“. Избегле вође косовских Албанаца уједно су тражиле гаранције да ће након рата бити ослобођени српске власти, било да их анектира сама Монархија или Албанија.¹⁰⁸⁰ Посвећеност организацији напада на Србију ослабила је снаге Вилхелма од Вида у Драчу који је сада остао без Хасана Приштине и његових људи.¹⁰⁸¹

Испоставило се да је конзул Мајерхозер из Валоне имао право. Искуства албанских вођа из претходних, неуспешних борби са српском војском убедила су их да без јаких, сигурних гаранција не треба донети одлуку о ступању у акцију. Током августа Хасан Приштина је наставио да тражи новац јер је од обећаних две стотине стигло тек 30 хиљада круна.¹⁰⁸²

На крају, несразмерно утрошеном времену и средствима све се свело на један гранични инцидент и напад тек нешто преко 200 људи на једну српску караулу почетком фебруара 1915. године.¹⁰⁸³ Разлог неуспеха аустро-албанске акције може се приметити у писму које је Хасан Приштина 30. септембра 1914. године послао Аугусту фон Кралу. Албански вођа истакао је да већ више од два месеца иде од планине до планине, водећи живот о каквом није ни сањао. „Да није за отаџбину, искрено да сам добио милионе, не бих ово предузео“, писао је Приштина. Уз подршку Ахмед-бега Мати који држи своју реч о подршци подухвату „има још шансе да се изведе али Монархија је дефанзивна“. „Ако

¹⁰⁷⁹ ННStA PA XIV Kt. 53, Zl. 73/P. В, Левентал – Берхтолд, Драч, 12. август 1914.

¹⁰⁸⁰ ННStA Pa I Kt. 936, Nr. 361, Крал Берхтолд, 11. август 1914.

¹⁰⁸¹ ННStA PA XIV Kt. 65, Nr. 68/P, Левентал – Берхтолд, Драч, 6. август 1914.

¹⁰⁸² ННStA PA I Kt. 936, Nr. 377, Крал – Берхтолд, Драч, 16. август 1914; Исто, Nr. 390, Крал – Берхтолд, Драч, 31. август 1914.

¹⁰⁸³ В. опширније код: А. Митровић, *Србија у Првом светском рату*, 188-190.

аустроугарске трупе напредују“, писао је Хасан Приштина, „и ја ћу одржати своју реч“. Уз све то, заједно са Бајрамом Цуријем, био је приморан да се бори са Есадом Топтанијем који је стицао све више присталица.¹⁰⁸⁴ Неуспеси аустроугарске војске, недовољна подршка албанским савезницима као и неразумевања утицаја и значаја Есада Топтанија довели су могућу акцију против Србије до разочаравајућег исхода.

Током августа нестале су и последње структуре које су одржавале Вида на власти. Након избијања рата између великих сила најпре су се 1. августа из Комисије повукли Британци да би наредних дана исто учинили и аустроугарски и немачки представници. Вероватно је пресудан тренутак био одлазак холандских жандармеријских официра којима је кнез био поверио одбрану града.¹⁰⁸⁵ До краја августа устаници су поседовали и пет топова са којима су гађали положаје снага кнеза Вилхелма.¹⁰⁸⁶ Већ 1. септембра пала је и Валона, а међу устаницима се налазио и Дервиш-бег Елбасани који се непун месец раније обавезао Аугусту фон Кралу да ће радити против побуне.¹⁰⁸⁷ Губитак Валоне и престанак исплаћивања зајма од великих сила које су Вилхелму од Вида биле обећане, албански кнез је предао власт Комисији која је и даље званично постојала и напустио Албанију на аустроугарском броду.

Анализирајући судбину албанског кнеза, Левентал је у извештају министру Берхтолду поставио хипотетичко питање: да ли је способнији владар могао да реши ствар? Одговор је отворен, тврдио је аустроугарски посланик; било је превише умешаних страних руку „са dobrим оруђима“ попут Есад-паше док је Албанија имала само једног пријатеља: Аустро-Угарску и у најбољем случају незаинтересовану Немачку.¹⁰⁸⁸ Међутим остаје важно питање које је у својим мемоарима поставио Екрем Вљоре. Набрајајући снаге лојалне кнезу Вилхелму од Вида он наводи следеће јединице: Иса Бољетини и Хусни Цури водили су 400 људи, око 100 католичких и 200 муслиманских

¹⁰⁸⁴ ННStA Pa I Kt. 936, приватно писмо, Хасан Приштина – Крал, 30. септембар 1914.

¹⁰⁸⁵ В. П. Бартл, *Албанци*, 169.

¹⁰⁸⁶ ННStA PA XIV Kt. 65, Nr. 82-D/P, Левентал – Берхтолд, Драч, 2. септембар 1914.

¹⁰⁸⁷ Исто, Zl. 39/P, Мајерхозер, Валона, 2. септембар 1914.

¹⁰⁸⁸ ННStA PA XIV Kt. 53, Nr. 82/P, A-D, Левентал – Берхтолд, Драч, 2. септембар 1914. Док се власт кнеза Вилхелма рушила Берхтолд је Палавичинију наглашавао да је за Монархију, независна и стабилна Албанија од суштинске важности, М. В. Fried, *нав. дело*, 27.

Малисора, 700 Мирдита предвођених капетаном Марка Ђонијем, уз 80 румунских добровољаца и 100 жандарма у Драчу чинило је укупно око 2000 људи са 10 митраљеза и 12 топова. Уз Азиз-пашу Врионија са 1500 људи у Берату, 700 које су водили припадници породице Вљоре, скоро хиљаду Ахмеда- бега Мати и две хиљаде Пренк Биб Доде број Видових присталица износио је 7000 људи. Наспрам њих стајало је око 2500 побуњеника. Како Екрем Вљоре закључује, све је требало да се заврши поразом устаника у року од две недеље.¹⁰⁸⁹ Видов пораз био је у неуспеху представника аустроугарског империјалног пројекта да албанске снаге које су сматране лојалне идејама Монархије и Вилхелму од Вида организују и употребе за успостављање ефикасне власти у земљи.

Вође побуне¹⁰⁹⁰ Муса Ђазими (Musa Qazimi), Мустафа Ндроћи (Mustafa Ndroqi) и Хаџи Ђамил Фејза (Haxhi Qamili) ушли су већ сутрадан у Драч и круну Албаније понудили османском принцу. Њихов тријумф није дуго трајао. Већ 11. септембра из Солуна је јављано да је Есад-паша био у Нишу где је постигао договор са председником српске владе Николом Пашићем, према којем ће он бити претендент на албански престо уз спремност на територијалне уступке Србији.¹⁰⁹¹ Већ почетком октобра 1914. године Есад-паша Топтани наметнуо се за председника владе и главног заповедника војске. Међутим, како некадањи побуњеници нису били склони споразуму са Србијом поново је почео рат који ће се окончати тек у лето 1915. године српским разбијањем опсаде Драча и спашавањем опседнутог савезника. Убрзо по доласку српске војске Есад-паша ће погубити вође побуне који су били довољно снажни да сруше империјални пројекат Двојне монархије али не и да савладају свог земљака и његове присталице и савезнике.

После скоро две деценије албанска акција као политика Двојне монархије, на начин на који је била замишљена средином деведесетих година

¹⁰⁸⁹ E. Vlora, *Lebenserinnerungen*, II, 69-70.

¹⁰⁹⁰ N. Mehmeti, *нав. дело*, 31-32.

¹⁰⁹¹ ННStA PA XIV Kt. 66, Nr. -, телеграм, Квијатковски, Солун, 11. септембар 1914. О Нишком споразуму в. S. Rahimi, *Marrëveshjet e qeverisë serbe me Esat pashë Toptanin gjatë viteve 1914-1915*, *Glasnik arhiva Kosova* 6 (1976), 125-127; Есад-паша се потписао у име Албаније и албанског народа, Исто, 127; Д. Т. Батаковић, *Српска влада и Есад-паша Топтани*, 43; Исти, *Косово и Метохија у српско-арбанашким односима*, 209.

19. века претрпела је неуспех. Основни разлог било је настојање да се води политика без нагодбе било са Италијом или неким од албанских суседа. Монархија је била решена да има самостално поље деловања у Албанији без мешања било које велике силе или балканске државе. Судбину свог империјалног пројекта везала је за изабраног владара Албаније, Вилхелма од Вида и све време су њени представници трошили снаге да му обезбеде лојалне поданике у новој земљи.

Испоставило се да је Италија изабрала прагматичније решење које је било у складу са односом снага у самој Албанији. Есад-паша Топтани, као савезник, и подршка муслиманским побуњеницима средње Албаније очито су били поузданије решење. Такође, иако су били упознати са анархичним стањем земље, на Балхаусплацу су покушали и да искористе албанске чете када су се спремали за обрачун са Србијом у лето 1914. године. У преплитањима различитих концепција албанске државе и различитих идентитета и мотивација од верско-регионалних, до социјалних мотива побуњеника и присталица османског режима танак слој албанских националиста који је заправо подржавала и покушавала да обједини Аустро-Угарска још увек, испоставило се, није био дорастао задатку изградње националне државе. За Албанију, био је то тек почетак пута.

6.4. Албанске идентификације 1914. године и пораз Монархије

Прве године албанске државности откриле су различита поимања Албаније и њене будућности кроз посебне оквире и садржај идентификација њихових припадника. Посматрано са севера, страх албанских католичких вођа да ће распадом Османског царства добити само нове муслиманске господаре у новој Албанији водила их је ка идејама аутономије или барем посебног статуса. У средњој и јужној Албанији бегови-земљопоседници успели су, преко сарадње са Двојном монархијом и кнезом Албаније, Вилхелмом од Вида да заузму најважнија места у свим албанским владама током 1912-1914. године.

То није било изненађујуће с обзиром на то да се у рукама породица Вриони, Верљаци, Вљоре и Топтани 1912. године налазило више од половине

укупног обрадивог земљишта у Албанији.¹⁰⁹² Међутим, османски империјални поредак и његова контрола силе уједно је и одржавала бегове на врху локалне расподеле моћи док је у исто време покушавала да их ограничи. Када је нестало државних структура које су обезбеђивале релативно безбедне беговске положаје потврђене каријерама у царској администрацији букнула је побуна албанских муслимана у централним областима нове државе.

Док су у првом маху дубоко конзервативни побуњеници наступали као присталице бивше османске власти испоставиће се да су за неколико месеци усвојили нове оквире деловања и захтевали Албанију, али са муслиманским владаром, у којем ће они, као већина имати главну реч. У том покушају имали су подршку Италије чији су представници добро разумели могућност да помагањем устанка уруше планове свог аустроугарског ривала. Све време, Двојна монархија одбијала је и да размотри идеју „муслиманске Албаније“. Њеном министру спољних послова, Леополду фон Берхтолду, и његовим најближим сарадницима идеја о споразуму са устаницима била је неприхватљива. Као да је тежина уложеног новца и времена у албанску акцију Балхаусплаца била превелика да би се од њеног зацртаног циља одустало. Албанија је морала имати владара који је свој положај дуговао Бечу а не некој другој сили, па ни сопственим поданицима.

Грађански рат у коме се наша Албанија показао је уједно и да су племенски идентитети малисорских племена и даље јасно изражени, да католичка хришћанска вера за њене припаднике у северном делу земље и даље представља средишњи део, на њихов начин схваћеног, албанског националног идентитета. Двојна монархија уједно је искључиво стала и иза концепта централизоване националне државе у Албанији по угледу на њене суседе. Сваки други покушај отворено је посматран као сецесионистички или опасан по њену будућност.

Судбина „сецесионисте“ а у потоњим деценијама и улога „националног издајника“ припала је Есад-паши Топтанију.¹⁰⁹³ Иако је био учесник састанака на којима је организована побуна 1912. године, биран на изборима за

¹⁰⁹² К. Frasheri, *нав. дело*, 180-181.

¹⁰⁹³ В. Arb. Puto, *нав. дело*, 315.

османски парламент Есад-пашу је пратио наратив као о „човеку који је предао Скадар“ Црној Гори иако је након убиства османског заповедника (за које је готово нема сумње био одговоран) бранио тај град између јануара и априла 1913. године. Радило се свакако о појединцу са значајном подршком у средњој Албанији и личним амбицијама да сам постане владар нове државе.

Иако је можда био спреман на компромис са Италијом или Србијом око уступања делова албанске територије,¹⁰⁹⁴ Есад Топтани је уједно представљао и носиоца идеје о кантоналној Албанији што му се такође представља као кривица за издају.¹⁰⁹⁵ Док се у националистичком наративу пристајање Исмаила Кемала за такве идеје представља као краткотрајно планирање од којег је одустао, за Есада Топтанија и албанске православце на југу таква размишљања узимају се као „доказ“ сецесионизма. Заправо, реч је била о настојању да се са католицима северне Албаније постигне договор попут оног са становништвом северног Епира које би учинило да се поменуте популације не опиру идеју живота у заједничкој држави са муслиманском већином.

Вође побуне у средњој Албаније, са друге стране били су несклони договору, те је њихов устанак био показатељ како верског конзервативизма тако и социјалног бунта који је требало да успостави земљу под муслиманском превлашћу. Зато су се након победе над „хришћанском влашћу“ кнеза Вилхелма окренули и против Есад-паше Топтанија, истоверног земљака.¹⁰⁹⁶

Спољна политика Двојне монархије (1912-1914) нашла се укљештена између различитих албанских фракција и сукоба са Италијом. Неопходно је истаћи да је „албански еквилибријум“ био тешко решив за Балхаусплац. Уколико би се ослонили искључиво на северноалбанске католике препустили би југ земље Италији а средњу Албанију неком српском, или пак такође италијанском протекторату. Споразум са побуњеним муслиманима отварао је кризу у Скадру и могуће окретање тих области суседној Црној Гори. Зато се

¹⁰⁹⁴ То питање остаје отворено с обзиром на то да је Есад Топтани често користио страх једне државе од друге да остварује сопствене идеје, као уосталом и други представници албанског беговата.

¹⁰⁹⁵ G. Shpuza, *Thelbi i ideve dhe i praktikave kantoniste – copëtimi i plotë i shtetit të ri shqiptar (1913-1915)*, Studime historike 1-2 (2005), 56.

¹⁰⁹⁶ Б. Храбак, Арбанашке студије, 367-368.

борба за одрживу Албанију наметала као једино решење аустроугарске политике. Суочена са превише противника а премало савезника ова „велика сила сужених могућности“ није успела да оствари своје планове.

7. Закључна разматрања

Између 1896. и 1914. године водећи људи Министарства спољних послова Двојне монархије настојали су да спроведу подухват албанске акције. Њихов приступ у истраживању је дефинисан као империјални пројекат с обзиром на то да је делио све поставке са сличним односима великих сила према изградњама нација широм европског континента.

Своју политику према Албанцима аустроугарски државници остваривали су кроз три основна правца деловања: сузбијањем уплива Краљевине Италије (или било које друге велике силе) у албанска питања; успостављањем мреже односа са локалним политичким елитама преко својих конзулата, у првом реду оних у Скадру, Драчу, Призрену и Монастиру; истрајним радом на финансирању језичко-просветних иницијатива, објављивања књига и штампе различитих удружења у Османском царству и албанској емиграцији и коначно оснаживању дискурса секуларног национализма међу Албанцима путем рада одговарајућих албанолошких стручњака. Линеје између права аустроугарске политике нису биле јасно повучене већ су се преклапале првенствено због појединаца чији је рад прелазио границе једне области. Док се за министре Голуховског, Ерентала и Берхтолда може рећи да је њихово учешће ограничено на високу политику, односе са другим великим силама и балканским државама које је требало да заштите интересе Монархије у Албанији на пољу спољне политике за већину осталих учесника није важила тако јасна улога.

Тако је министар финансија и управитељ Босне и Херцеговине, Бенјамин Калај уједно учествовао у стварању саме албанске акције 1896. године и обликовању стратешких поседа Монархије, да би затим заједно са својим блиским сарадником Лајошем Талоцијем радио на питањима албанског алфабета и писања „Историје Албанаца“. Слично се може рећи и за барона Јулиуса фон Цвидинека који је надгледао целокупну балканску политику Монархије у време министра Голуховског (1895-1906) а

организоваo je и сарадњу са Фаиком Коницом и надгледао садржај „Албаније“ националистичког листа објављиваног у Бриселу и Лондону.

Посебно место у албанској акцији имали су конзули Двојне монархије а најважнија места припадају тројци међу њима: Алфреду фон Рапапорту, Аугусту фон Кралу и Теодору Ипену. Док је Рапапорт био пре свега способан организатор који је успостављао ефикасну сарадњу са албанским вођама што му је на крају донело позив на Балхаусплац где је преузео важне позиције заменика шефа у два најважнија реферата задужених за балканску и руску политику; делатност Крала и Ипена била је вишестрана. И један и други били су конзули у Скадру, са тим да је Крал држао исти положај још у Монастиру и Солуну. Током својих каријера показали су се као најватреније присталице идеје о изузетном значају Албаније за Двојну монархију. Крал се, испоставиће се нашао у средиштима борбе за признање албанског писма да би након 1912. године био и члан Међународне контролне комисије за Албанију. Теодор Ипен је своја знања користио за састављане радова како о прошлости тако и Албанији његовог времена тако постајући део културне акције Монархије да би на Лондонској конференцији амбасадора 1912/13. године био део аустроугарске делегације која се залагала за настанак нове државе и одређење њених граница.

Аустроугарске политичке елите имале су према Албанцима вишеструко противречне ставове. Најпре, постојало је осећање солидарности са несловенском заједницом на коју се по потреби могло ослонити у дугорочном ривалству са јужнословенским заједницама и Русијом као њиховом замишљеном покровитељком. У исто време, Албанија је посматрана као простор чијем је становништву потребно „цивилизовање“ како би се његов „национални и културни развој“ уподобио са стандардом европске цивилизације посматраном као највишим дометом цивилизације. Уз то, као већински муслиманска заједница, Албанци су били посматрани кроз оријенталистички дискурс културне супремације „Запада над Истоком“. Са друге стране, и припадници албанских елита усвајали су наведене дискурзивне поставке о потреби доношења цивилизације, модерности и напретка у своју земљу стварајући тако међуоднос две стране.

Када се на аустро-албанске односе примени, условно схваћена и краћим хронолошким оквирима прилагођема трослојна подела историјских трајања Фернана Бродела, може се сажети да је у интересима дугог трајања албанска заједница из угла Монархије посматрана као важна брана продору „словенства“; у средњем трајању стајао је политички циљ стварања аутономне или независне Албаније; да би на нивоу свакодневне, догађајне историје Албанци били виђени као „тројански коњ“ османске државе и метод отпора амбицијама или активног притиска на суседе: Италију, Србију, Црну Гору и мањој мери Грчку.

Из угла различитих албанских заједница поменути модел могуће је применити на следећи начин: Двојна монархија могла је да послужи као заштита права стечених у османској држави како за северноалбанска католичка племена тако и за главаре Косовског вилајета и истом дужем трајању да подржи опстанак превласти у „албанским областима“ Царства; албански националисти сматрали су да је подршка једне од великих сила била неопходна како би настала аутономна или независна национална држава, а због неповерења према италијанским територијалним претензијама Монархија се чинила као најпогоднији избор. У контексту средњорочних циљева подршку Аустро-Угарске за остварење својих самоуправних амбиција очекивали су и делови друштва који нису били присталице националне идеје; коначно заштита од планова суседних земаља да заузму крајеве које су насељавали и остваривање циљева појединаца преко система субвенција Двојне монархије може се посматрати као непосредно очекивање унутар различитих заједница.

Истраживањем је показано да иако се Аустро-Угарска уобичајено посматра као конзервативна средњоевропска монархија њена спољна политика заправо је била заснована на коришћењу њој савремених политичких идеја. Уистину конзервативни државници и службеници Монархије, од којих је примера ради министар Ерентал посматрао национализам у распону од културне идеје до „форме масовне хистерије,

симптома дегенерације који привлачи ниже друштвене редове¹⁰⁹⁷ нису оклевали да користе његове методе у албанској акцији. Подржаване су идеје о образовању на матерњем језику, стварана је нова политичка, економска и културна елита у школама Монархије путем стипендија, писана су дела о Албанији која је требало да ову земљу од белине на европској мапи претворе у признатог чиниоца балканске политике са коначним циљем ширења солидарности међу албанским становништвом. Аустроугарска монархија присвојила је за себе делове улоге непостојеће албанске државе која би, према обрасцу суседа, остваривала све наведене подухвате.

Између могућности да подрже северноалбанске католике са којима су имали традицију односа и помоћи на Балхаусплацу донета је одлука о потреби настанка албанске државе у којој би били припадници свих верских група. Такав, аустроугарски концепт Албаније сукобљавао се са ривалским плановима Италије, склоне анексији Валоне и успостављању клијентске државе албанских муслимана са намером да суседним балканским државама такође буду учињени територијални уступци. Највећи део албанске акције проведен је у непосредном надметању са османском политиком у Албанији која је покушавала да придобије албанске муслимане на исламској основи, плану од кога се није одустало ни након 1912. године и настанка нове државе.

У тој борби Двојна монархија успела је у намери да се међу „албанским патриотима“ створи слој аустрофила, наклоњених сарадњи са Бечом. Међутим, као последица система субвенција ојачавани су затечени односи моћи локалних нотабла који су добијени новац користили за јачање сопствених утицаја у локалној заједници уместо да према очекивањима конзула доприносе „националном питању“. Према резултатима истраживања могуће је одредити две најзначајније последице албанске акције Монархије. Први је допринос на пољу обликовања дискурса албанског национализма у чију су се унутрашњу динамику укључили албанолози из Аустро-Угарске или националисти подржани средствима Монархије у периоду пресудном за његов настанак. Друга најважнија последица је сам настанак албанске државе.

¹⁰⁹⁷ Цит. према, S. Wank, *In the Twilight of Empire*, 89.

Без подршке Аустро-Угарске (и у том кратком раздобљу сарадње две империје, Италије) уколико би Албанија и настала оквири њених граница били би више него упитни. Такође, и пре саме Лондонске конференције током скоро две деценије аустроугарски конзули и дипломате спречавали су губитак друштвене моћи албанских елита од Митровице на северу до Превезе на југу постављајући тако темеље будуће политичке самосталности. На том примеру указано је на општи значај улоге империја у настанку националних држава током европског „дугог 19. века“.

Настојања аустроугарске Монархије наравно нису била плод „алтруизма“ или борбе за национална права Албанаца. Као што је наглашено империјални пројекат Албаније није био подударан са замислима албанских националиста већ је подухват Балхаусплаца требало да послужи као темељ хегемоније на Балканском полуострву. Тај концепт доживео је пораз симболично обележен бекством кнеза Вилхелма из опседнутог Драча. Албанија, која је требало да послужи као ослонац превласти Монархије утонула је у нови круг унутрашњих сукоба.

Зато је време између 1912. и 1914. године истражено из угла напора аустроугарске дипломатије да организује албанску државу, заштити њене границе и наметне своје решење балканских граница после османског војног слома. Испоставило се да Двојна монархија није имала довољно снаге да из Албаније потисне заступнике интереса главног супарника за превласт у новој држави, Италије као и Србије, Црне Горе, Грчке и младотурских официра који су покушавали да остваре сопствени утицај. У одређеним периодима, аустроугарски представници у Албанији стајали су сами насупрот свих осталих „агитација“. Уз то, конзули који су остварили најближе односе са албанским вођама претходних деценија Алфред Рапапорт и Теодор Ипен били су далеко од самих догађаја док је Аугуст фон Крал трошио своје снаге на надметање са представницима других великих сила унутар Међународне контролне комисије. Уз то, у самој албанској политици, испоставило се да снаге на које је Монархија рачунала или нису били довољно снажни да се суоче са присталицама Есад-паше Топтанија чији значај аустроугарска дипломатија у свом потцењивању муслиманских нотабла није довољно добро разумела,

баш као ни снагу побуњеника у средњој Албанији. Ти превиди стајали су у разлозима пораза империјалне политике Аустро-Угарске 1914. године.

Како је у времену пада Вилхелма од Вида Први светски рат већ био у току испоставиће се да су државници Монархије имали још једну прилику да се умешају у албанске прилике. Скоро две године (1916-1918) више од две трећине предратне државе нашло се под аустроугарском окупацијом. Подржаване су албанске школе, извршен је попис становништва, грађени су путеви и друга инфраструктура. Међутим, због ратног пораза новембра 1918. године немогуће је са сигурношћу тврдити каква будућност је чекала Албанију у случају тријумфа Централних сила. Ако је судити према одређеним стратешким плановима током сукоба, и према судбини Босне и Херцеговине, вероватнија могућност била је припрема нове круновине Хабзбурга или јасно одређеног протектората уместо албанске националне државе.

8. Библиографија

8.1. Извори

8.1.1. Необјављени извори

Österreichisches Staatsarchiv Wien, Haus-, Hof-, und Staatsarchiv

Ministerium des Äußern. Politisches Archiv:

Politisches Archiv I Allgemeines und Österreich Ungarn: Kt. 473, 871, 936.

Politisches Archiv XII Türkei: Kt. 272, 273, 300, 301, 302, 303, 312, 417, 418, 421, 422, 423, 424, 425, 430, 449, 450, 451, 452, 453, 454.

Politisches Archiv XIV Albanien: Kt. 4, 7, 8, 9, 10, 11, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 28, 29, 30, 31, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 67.

Politisches Archiv XXXVIII Konsulate: Kt. 379, 381, 382, 384, 385, 388, 395, 398, 405, 417, 425, 441, 443, 445.

Nachlässe:

Nachlaß Kral

Nachlaß Szapáry

8.2. Објављени извори

8.2.1. Дипломатска грађа

Ž. Avramovski, *Izveštaji austrougarskih konzula u Kosovskoj Mitrovici, Prizrenu i Skoplju o odborskoj skupštini u Ferizoviću, 5-23. jula 1908. godine*, *Godišnjak Arhiva Kosova* 2-3 (1970), 310-330.

Австриски документи за историјата на македонскиот народ, I (1905-1906), ур. Д. Зографски, Скопје 1977.

- Австриски документи за историјата на македонскиот народ, II (1907-1908)*, ур. Д. Зографски, Скопје 1981.
- Akte të Rilindjes Kombëtare Shqiptare, 1878-1912*, ed. by, S. Polio, S. Pulaha, Tiranë 1978.
- Aus dem Nachlaß Aehrenthal. Briefe und Dokumente zur österreichisch-ungarischen Innen- und Außenpolitik 1885-1912*, B. I-II, Hrsg. S. Wank, Graz 1994.
- Austro-Hungarian documents relating to the Macedonian struggle, 1896-1912*, ed. by F. R. Bridge, Thessaloniki 1976.
- Аустро-Угарска и Србија 1903-1918: документи из бечких архива, I*, ур. А. Раденић, Београд 1975.
- Аустро-Угарска и Србија 1903-1918: документи из бечких архива, II*, ур. А. Раденић, Београд 1976.
- Аустро-Угарска и Србија 1903-1918: документи из бечких архива, III*, ур. А. Раденић, Београд 1985.
- Balkanski ugovorni odnosi 1876-1996*, t. I, prir. M. Stojković, Beograd 1998.
- E. Walters, *Austro-Russian Relations under Goluchowski, 1895-1906*, Unpublished Documents, *The Slavonic and East European Review* 31-77 (1953), 503-527.
- Die Ministerratsprotokolle Österreichs und der Österreichisch-Ungarischen Monarchie 1848-1918, Serie 2, Die protokolle des gemeinsamen Ministerrates der Österreichisch-Ungarischen Monarchie 1867-1918, Bd. 5, 1896-1907*, ber. von É. Somogyi, Budapest 1991.
- Die Ministerratsprotokolle Österreichs und der Österreichisch-Ungarischen Monarchie 1848-1918, Serie 2, Die protokolle des gemeinsamen Ministerrates der Österreichisch-Ungarischen Monarchie 1867-1918, Bd. 6, 1908-1914*, ber. von É. Somogyi, A. Schmeid-Kowarzik, Wien 2011.
- Документи и спољној политици краљевине Србије, IV – 3/II*, прир. К. Џамбазовски, Љ. Алексић-Пејковић, Београд 2009
- Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903-1914, VI-3*, прир. К. Џамбазовски, Београд 1983.
- Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903-1914, VII-2*, прир. В. Дедијер, Ж. Анић, Београд 1980.

Naučne ustanove u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske uprave, ur. H. Kapidžić, Sarajevo 1973.

Österreich-Ungarns Aussenpolitik: von der Bosnischen Krise 1908 bis zum Kriegsausbruch 1914: diplomatische Aktenstücke des österreich-ungarischen Ministerium den Äussern, bearbeitet von Ludwig Bittner und Hans Uebersberger, I-IX, Wien-Leipzig 1930.

Përmbledhje dokumentesh mbi kryengritjet shqiptare (1910-1912), per. N. Nika, Prishtinë 2003.

Писма српских конзула из Приштине 1890-1900, прир. Б. Перуничих, Београд 1985.

Protokolle des Gemeinsamen Ministerrates der Österreichisch-Ungarischen Monarchie (1914-1918), zuss. von M. Komjathy, Publikationen des Ungarischen Staatsarchivs 2, Quellenpublikationen 10, Budapest 1966.

М. Ракић, *Конзулска писма 1905-1911*, прир. А. Митровић, Београд 1985.

8.2.2. Дневници, мемоари и путописи

C. Buchberger, *Erinnerungen aus meinen albanischen Jahren 1911-1914*, Studia Albanica 10-1 (1973), 215-256.

E. Vlora, *Lebenserinnerungen*, I-II, München 1968-1973.

W. Giesl, *Zwei Jahrzehnte im Nahen Osten. Aufzeichnungen des Generals der Kavallerie Baron Wladimir Giesl*, Hrsg. Generalmajor Ritter von Steinitz, Berlin 1927.

L. Mihačević, *Po Albaniji: dojmovi s puta*, Zagreb 1911.

F. Nopcsa, *Reisen in den Balkan. Die Lebenserinnerungen des Franz Baron Nopcsa*, hrsg. Von R. Elsie, London 2015.

A. von Musulin, *Das Haus am Ballplatz: Erinnerungen eines österreich-ungarischen Diplomaten*, München 1924.

The Memoirs of Ismail Kemal Bey, ed. by Sommerville Story, London 1920.

P. Siebertz, *Albanien und die Albanesen: Landschafts- und Charakterbilder*, Wien 1910.

J. Slišković, *Albanija i Macedonija*, Sarajevo 1904.

- K. Steinmetz, *Ein Vorsatz in den nordalbanischen Alpen*, Vienna und Leipzig, 1905.
- K. Steinmetz, *Von der Adria zum Schwarzen Drin*, Sarajevo 1908.
- A. Herbert, *Ben Kendim. A Record of of Eastern Travel*, London 1925².
- D. Heaton-Armstrong, *The Six Month Kingdom: Albania 1914*, London – New York 2005.
- The Memoirs of Ismail Kemal Bey*, ed. by Sommerville Story, London 1920.

8.2.3. Меморандуми, брошуре и албаношката издања

- Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia*, I (annos 344-1343 tabulamue geographicam continentis), c. et d. L. de Thallóczy, C. Jireček et E. de Sufflay, Vindobonae 1913.
- Alfabeti i gjuhës shqipe dhe kongresii manastirit, (14-22 nëndor 1908) - Studime, materiale, dokumente*, S. Demiraj, K. Prifti, Tiranë 1972.
- Wasa Effendi, *Études sur L'Albanie et les Albanais, Constantinople 1879*.
- W. Wied, *Denkschrift über Albanien*, Berlin 1917.
- M. E. Durham, *Albania and Albanians: selected articles and letters, 1903-1944*, Hrsg. B. D. Destani, London 2001.
- B. Elmaz Doda, unter Mitwirkung von Franz Baron Nopcsa, *Albanisches Bauernleben im oberen Rekatat bei Dibra (Makedonien)*, Wien – Münster 2007.
- Illyrisch-Albanische Forschungen*, B. I-II, zusammengestellt von L. Thallóczy, München und Leipzig 1916.
- T. A. Ippen, *Das religiöse Protektorat Österreich-Ungarns in der Türkei*, Die Kultur 3 (1901/1902), 298-310.
- Исти, *Novibazar und Kossovo (das alte Rascien)*, Wien 1892.
- Исти, *Skutari und die nordalbanische Küstenebene*, Sarajevo 1907.
- Ismail Qemali. Përmbledhje dokumentesh 1888-1919*, nga T. Hoxha, Tiranë 1982.
- K. J. Jireček, *Geschichte der Serben*, Bd. 1, (Bis 1371.), Gotha 1911.
- B. Kallay, *Ugarska na granici Istoka i Zapada*, Sarajevo 1905.
- N. Nikaj, *Historia e Shqipërisë*, Brusel 1902.
- F. Nopcsa, *Aus Šala und Klementi: Albanische Wanderungen*, Sarajevo 1910.
- Исти, *Beiträge zur Vorgeschichte und Etimologie Nordalbanien*, Sarajevo 1912.

- Исти, *Haus und Hausrat im katolischen Nordalbanien*, Sarajevo 1912.
- C. Patsch, *Sandschak Berat in Albanien*, Wien 1904.
- G. Pekmezi, *Grammatik der albanesischen Sprache: Laut- und formenlehre*, Wien 1908.
- H. Prishtina, *Nji shkurtim kujtimesh mbi kryengritien shqyptare të vjetit 1912*, Shkoder 1921 (reprint. Prishtinë 1995).
- Hasan Prishtina: përmbledhje dokumentesh, 1908-1934*, cp. nga, K. Nuro dhe N. Bato, Tiranë 1983.
- T'nnollunat e Shqypnis prej gni Geget qi don vënnin e vet. Skenderie*, Skendrie 1898.
- G. Fishta, *The Highland Lute. The Albanian National Epic*, London 2005.
- N. Frasheri, *Histori e Skenderbeut*, Tirane 1987.
- S. Frashëri, *Shqipëria: Ç'ka qënë, ç'është e ç'do të bëhetë? Mendime për shpëtimt të mëmëdheut nga reziket që e kanë rethuarë*, Prishtinë 2009.
- J. G. Hahn, *Albanesische Studien*, I-II, Jena 1854.

8.2.4. Штампа

Albania (1897-1908)

Mendimi politik e shoqëror i Rilindjes Kombëtare Shqiptare: përmbledhje artikujsh nga shtypi I (1879-1908), perg. Z. Haskaj, Tiranë 1971.

Fremden-Blatt (1911)

8.3. Литература

8.3.1. Монографије

Albanian Identities: Myth and History, ed. by S. Schwandner-Sievers, B. J. Fisher, Bloomington – Indianapolis 2002.

Albanische Geschichte: Stand und Perspektiven der Forschung, Hrsg. O. J. Schmit, München 2009.

An Economic and Social History of the Ottoman Empire, ed. by H. Inalcik and D. Quataert, Cambridge 1999.

- An Historical Geography of the Balkans*, ed. by F.W. Carter, London-New York, San Francisco 1977.
- B. Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, Revised Edition, London-New York 2006.
- M. S. Anderson, *The Eastern Question 1774-1923: a study in international relations*, New York 1966.
- R. Aron, *Mir i rat među nacijama*, Sremski Karlovci – Novi Sad 2001.
- U. Asllani, *Studentët shqiptarë në Austri: roli i tyre në pavarësinë, konsolidimin e zhvillimin e shtetit shqiptar*, Tiranë 2000.
- H. Afflerbach, *Der Dreibund. Europäische Großmacht- und Allianzpolitik vor dem Ersten Weltkrieg*, Wien 2002.
- M. Baar, *Historians and Nationalism: East-Central Europe in the Nineteenth century*, Oxford 2010.
- J. Bakić, *Ideologije jugoslovenstva između srpskog i hrvatskog nacionalizma 1981-1941*, Zrenjanin 2004.
- K. Barkey, *Empire of difference. The Ottomans in Comparative Perspective*, Cambridge 2008.
- П. Бартл, *Албанци: од средњег века до данас*, Београд 2001.
- Исти, *Die Albanischen Muslime zur Zeit der nationalen Unabhängigkeitsbewegung (1878-1912)*, Wiesbaden 1968.
- Д. Т. Батаковић, *Косово и Метохија у српско-арбанашким односима*, Београд 2006.
- G. Bayerle, *Pashas, begs, and effendis. A Historical Dictionary of titles and terms in the Ottoman Empire*, Istanbul 1997.
- C. A. Bayly, *The Birth of the Modern World 1780-1914: Global Connections and Comparisons*, Oxford 2004.
- M. Behnen, *Rüstung, Sicherheit, Dreibund und Informeller Imperialismus 1900-1908*, Tübingen 1985.
- Ж. П. Блед, *Франц Фердинанд*, Београд 2014.
- I. Blumi, *Reinstating the Ottomans: Alternative Balkan Modernities, 1800-1912*, New York 2011.

- Исти, *Rethinking the Late Ottoman Empire: a Comparative Social and Political History of Albania and Yemen 1878-1918*, Istanbul 2003.
- J. Breully, *Nationalism and State*, Manchester 1993.
- F. R. Bridge, *From Sadowa to Sarajevo: The Foreign Policy of Austria-Hungary, 1866-1914*, London and Boston 1972.
- F. R. Bridge, R. Bullen, *The Great Powers and the European States System 1814-1914*, London 2005².
- R. Brubaker, *Ethnicity without Groups*, Harvard 2004.
- Исти, *Grounds for Difference*, Harvard 2015.
- J. Burbank, F. Cooper, *Empires in World History*, Princeton and Oxford 2010.
- P. Burdije, Ž-K. Paseron, *Reprodukcija. Elementi za jednu teoriju obrazovnog sistema*, Beograd 2011.
- P. Burke, *Languages and Communities in early modern Europe*, Cambridge 2004.
- М. Војводић, *Путеви српске дипломатије: огледи о спољној политици Србије у XIX и XX веку*, Београд 1997.
- М. Војводић, *Скадарска криза 1913. године*, Београд 1970.
- S. Wank, *In the Twilight of Empire: Count Alois Lexa von Aehrenthal (1854-1912), Imperial Habsburg Patriot and Statesman*, vol. 1, *The Making of an Imperial Habsburg Statesman*, Wien 2009.
- A. Wernicke, *Theodor Anton Ippen. Ein österreichischer Diplomat und Albanienforscher*, Wiesbaden 1967.
- S. R. Williamson, *Austria-Hungary and the Origins of the First World War*, London 1991.
- L. Wolff, *The idea of Galicia: History and Fantasy in Habsburg Political Culture*, Stanford 2010.
- G. W. Gawrych, *The Crescent and the Eagle. Ottoman Rule, Islam and the Albanians, 1874-1913*, London 2006.
- P. J. Geary, *Mit o nacijaма: srednjovekovno poreklo Evrope*, Novi Sad 2007.
- Е. Гелнер, *Нације и национализам*, Нови Сад 1997.
- G. Dejzings, *Religija i identitet na Kosovu*, Beograd 2005.

- W. D. Godsey, Jr, *Aristocratic Redoubt: The Austro-Hungarian Foreign Office on the Eve of the First World War*, Indiana 1999.
- N. Guy, *The birth of Albania: ethnic nationalism, the great powers of World War I and the emergence of Albanian independence*, London – New York 2012.
- K. Gostentschnigg, *Zwischen Wissenschaft und Politik. Die österreichisch-ungarische Albanologie 1867-1918*, Graz, Diss. 1996.
- E. Deusch, *Das k.(u.)k. Kultusprotektorat im albanischen Siedlungsgebiet. In seinem kulturellen, politischen und wirtschaftlichen Umfeld*, Wien 2009.
- Die Stammesgesellschaften Nordalbaniens. Berichte und Forschungen österreichischer Konsuln und Gelehrter (1861-1917)*, Hrsg. F. Baxhaku und K. Kaser, Wien 1996.
- I. Dioszegi, *Hungarians in Ballhausplatz. Studies in the Austro-Hungarian Common Foreign Police*, Budapest 1983.
- Д. Ђорђевић, *Изразак Србије на Јадранско море и Конференција амбасадора у Лондону 1912*, Београд 1956.
- Исти, *Националне револуције балканских народа 1804-1912*, Београд 1995.
- Исти, *Огледи из новије балканске историје*, Београд 1989.
- E. O. Evered, *Empire and Education under the Ottomans: Politics, Reform and Resistance from the Tanzimat to the Young Turks*, London 2012.
- М. Екмечић, *Ратни циљеви Србије 1914*, Београд 1990².
- Исти, *Стварање Југославије, II*, Београд 1989.
- R. Elsie, *Historical Dictionary of Albania*, Lanham – Toronto – Plymouth 2010.
- C. Endersen, *Is the Albanians Religion really „Albanianism“: religion and nation according to Muslim and Christian leaders in Albania*, Wiesbaden 2012.
- T. H. Eriksen, *Etnicitet i nacionalizam*, Beograd 2004.
- Identitet(i): pojedinac, grupa, društvo, prir.* K. Halpern, Ž-K. Ruano-Borbalan, Beograd 2009.
- Imperial Rule*, ed. by A. Miller, A. J. Rieber, New York – Budapest 2004.
- Izmišljanje tradicije*, ur. E. Hobsbom, T. Rejndžer, Beograd 2011².
- М. Јагодић, *Нови крајеви Србије (1912-1915)*, Београд 2013.
- Исти, *Српско-албански односи у Косовском вилајету (1878-1912)*, Београд 2009.

- O. Јаси, *Будућност монархије: Пропаст двојне монархије и сједињене подунавске земље*, Сремски Карловци – Нови Сад 1996.
- R. Jenkins, *Rethinking Ethnicity*, London 2008.
- R. A. Kann, *Die Prochaska-Äffäre vom Herbst 1912: zwischen kaltem und heissem Krieg*, Wien 1977.
- K. Kaser, *Hirten, Kämpfer, Stammeshelden. Ursprünge und Gegenwart des balkanischen Patriarchats*, Wien 1992.
- P. Kenedi, *Uspon i pad velikih sila: ekonomska promena i ratovanje od 1500. do 2000. godine*, Podgorica – Beograd 2003².
- M. Kent, *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*, London 2005.
- B. Китанов, *Аспекти на политическите отношения на ВМРО с Турција, 1903-1914*, Благоевград 2009.
- П. Китромилидис, *Православни комонвелт: симболичка наслеђа и културна сусретања у Југоисточној Европи*, Београд 2016.
- F.-J. Kos, *Die politischen und wirtschaftlichen Interessen Österreich-Ungarns und Deutschlands in Südosteuropa 1912/1913: Die Adria-Hafen-, die Saloniki und die Kavallafrage*, Wien – Köln – Weimar 1996.
- C. B. Körner, *Entwicklung und Konzeption der Presse in Albanien und der albanischen Exilpresse*, München 1982.
- T. Kraljačić, *Kalajev režim u Bosni i Hercegovini 1882-1903*, Sarajevo 1987.
- A. Krause, *Das Problem der albanischen Unabhängigkeit in den Jahren 1908–14*, Wien, Diss. 1970.
- D. Quataert, *The Ottoman empire 1700-1922*, Cambridge 2005.
- Lajos Thallóczy, *der Historiker und der Politiker. Die Entdeckung der Vergangenheit von Bosnien-Herzegowina und die Moderne Geschichtswissenschaft*, Hrsg. Dž. Juzbašić, I. Res, Sarajevo – Budapest 2010.
- J. R. Lampe, M. R. Jackson, *Balkan Economic History, 1550-1950: From Imperial Borderlands to Developing Nations*, Bloomington 1982.
- J. Leonhard, U. von Horschhausen, *Empires und Nationalstaaten im 19. Jahrhundert*, Freiburg 2012.
- I. Kalemaj, *Contested borders: Territorialization, National Identity and imagined geographies in Albania*, Bern 2014.

- K. H. Karpat, *The Politization of Islam: Reconstructing Identity, State, Faith and Community in the Late Ottoman State*, Oxford 2001.
- E. Kolm, *Die Ambitionen Österreich-Ungarns im Zeitalter des Hochimperialismus*, Frankfurt am Main 2001.
- C. B. Körner, *Entwicklung und Konzeption der Presse in Albanien und der albanischen Exilpresse*, München 1982.
- K. Levi-Stros, *Rasa i istorija. Rasa i kultura*, Beograd 2011.
- H. C. Löhr, *Die Gründung Albanien: Wilhelm zu Wid und die Balkan-Diplomatie der Großmächte, 1912-1914*, Frankfurt am Main – Wien 2010.
- S. Malešević, *Nation-States and Nationalism: Organization, Ideology and Solidarity*, Cambridge 2013.
- Исти, *Sociologija etniciteta*, Beograd 2009.
- M. Mann, *The Sources of social power, II: The rise of classes and nation-states, 1760-1914*, Cambridge 2003.
- M. Mazover, *Mračni kontinent. Evropa u dvadesetom veku*, Beograd 2011.
- Исти, *The Balkans. From the End of Byzantium to the Present Day*, London 2013.
- Mapping the Nation*, ed. by G. Balakrishnan, intr. by B. Anderson, London – New York 1999.
- E. Matsch, *Der Auswärtige Dienst von Österreich(-Ungarn) 1720-1920*, Wien 1986.
- J. J. Mearsheimer, *The Tragedy of Great Power Politics*, New York – London 2003.
- Ђ. Микић, *Аустро-Угарска и младотурци 1908-1912*, Бања Лука 1983.
- Исти, *Друштвене и економске прилике косовских Срба у 19. и почетком 20. века*, Београд 1988.
- A. Miller, *The Ukrainian Question. The Russian Empire and Nationalism in the Nineteenth Century*, Budapest and New York 2003.
- H. Minkler, *Imperije: logika vladavine svetom od starog Rima do Sjedinjenih Država*, Beograd 2009.
- A. Митровић, *Продор на Балкан. Србија у плановима Аустро-Угарске и Немачке 1908-1918*, Београд 2011².
- Исти, *Србија у Првом светском рату*, Београд 2004².
- I. A. Murzaku, *Catholicism, Culture, Conversion: The History of Jesuites in Albania*, Roma 2006.

- Nationalizing Empires*, ed. by S. Berger and A. Miller, Budapest – New York 2015.
- Nationalizing the Past. Historians as Nation Builders in Modern Europe*, ed. by, S. Berger and C. Lorenz, New York 2010.
- V. Necla Geyikdađı, *Foreign Investment in the Ottoman Empire: International Trade and Relation 1854-1914*, London – New York 2011.
- I. B. Neumann, *Uses of the Other. "The East" in European Identity Formation*, Minneapolis 1999.
- R. Okey, *Taming Balkan Nationalism: the Habsburg "civilizing mission" in Bosnia: 1878-1914*, Oxford 2007.
- C. K. Павловић, *Историја Балкана 1804-1945*, Београд 2004².
- B. Поповић, *Источно питање: Борбе за опстанак Османлијске царевине у Леванту и на Балкану*, Београд 2007.
- A. Porter, *European Imperialism 1860-1914*, London 1994.
- K. Prifti, *Lidhja Shqiptare e Pejës: lëvizia kombëtare 1896-1900*, Tiranë 1984.
- S. Pupovci, *Građanskopravni odnosi u zakoniku Leke Dukadinija*, Priština 1968.
- Arb. Puto, *L'indépendance albanaise et la diplomatie des grandes puissances 1912-1914*, Tirana 1982.
- F. Ramadani, *Kontributi i Austro-Hungarisë për zhvillimin e arsimit dhe të kulturës shqiptare 1900-1912*, Tetovë 2010.
- A. Rathberger, „Das beste Mittel, das wir zur Verfügung haben“ oder „eine Schande für uns Europäer“? Die Botschafterkonferenz von Konstantinopel als Kollektivorgan des Konzerts der Großmächte und die Kretakrise 1895–1898, Wien, Diss. 2013.
- W. Raucher, *Fragile Großmacht: Die Donaumonarchie und die europäische Staatenwelt 1866-1914*, II, Frankfurt am Mein 2014.
- M. Reinkowski, *Die Dinge der Ordnung. Eine vergleichende Untersuchung über die osmanische Reformpolitik im 19. Jahrhundert*, München 2005.
- J. Redžepagić, *Razvoj prosvete i školstva albanske narodnosti na teritoriji današnje Jugoslavije do 1918. godine*, Priština 1968.
- G. Robel, *Franz Baron Nopcsa und Albanien*, Wiesbaden 1966.
- Џ. М. Робертс, *Европа: 1880-1945*, Београд 2002.
- E. Said, *Kultura i imperijalizam*, Beograd 2002.

- Исти, *Orijentalizam*, Beograd 2008².
- S. Skendi, *The Albanian National Awakening 1878-1912*, Princeton 1967.
- E. Smit, *Nacionalni identitet*, Beograd 2010².
- S. A. Somel, *The Modernization of Public Education in the Ottoman Empire 1839-1908. Islamization, Autocracy and Discipline*, Leiden 2001.
- Срби и Албанци у XX веку : циклус предавања 7-10. мај 1990, ур. А. Митровић, Београд 1991.
- L. Stavrijanos, *Balkan posle 1453*, Beograd 2001.
- P. Stein, *Die Neuorientierung der österreichisch-ungarischen Außenpolitik 1895-1897: Ein Beitrag zur europäischen Bündnispolitik im ausgehenden 19. Jahrhundert*, Göttingen 1972.
- В. Стојанчевић, *Срби и Арбанаси 1804-1912*, Нови Сад 1994.
- T. Stojanović, *Balkanski svetovi: prva i poslednja Evropa*, Beograd 1997.
- H. D. Schanderl, *Die Albanienpolitik Österreich-Ungarns und Italiens 1877-1908*, Wiesbaden 1971.
- M. Schmidt-Neke, *Entstehung und Ausbau der Königsdiktatur in Albanien (1912-1939)*, München 1987.
- O. J. Schmitt, *Die Albaner: eine Geschichte zwischen Orient und Okzident*, München 2012.
- Исти, *Skanderbeg: der neue Alexander auf dem Balkan*, Regensburg 2009.
- M. Şukru Hanioglu, *A Brief History of the Late Ottoman Empire*, Princeton 2008.
- Исти, *Preparation for a Revolution: The Young Turks, 1902-1908*, Oxford 2001.
- M. Todorova, *Imaginarni Balkan*, Beograd 2006².
- T. Толева, *Утицај аустроугарске империје на стварање албанске нације 1896-1908*, Београд 2016.
- Dž. Tredvej, *Soko i oraо: Crna Gora i Austro-Ugarska 1908-1914*, Podgorica 2005.
- P. Ther, *Dark Side of Nation-States: ethnic cleansing in modern Europe*, New York 2016.
- В. Ђоровић, *Односи између Србије и Аустро-Угарске у XX веку*, Београд 1992.
- J. Faensen, *Die albanische Nationalbewegung*, Berlin 1980.
- E. A. Frantz, *Gewalt und Koexistenz. Muslime und Christen im spätoomanischen Kosovo (1870-1913)*, München 2016

- Иста, *Prinz Wilhelm zu Wied und Albanien – der Versuch einer Herrschaftseinrichtung von außen*, München, Mag. 2003.
- К. Frasheri, *History of Albania*, Tirana 1964.
- М. В. Fried, *Austro-Hungarian war aims in the Balkans during World War I*, London 2014.
- М. Фуко, *Археологија знања*, Београд 1998.
- Исти, *Bezbednost, teritorija, stanovništvo: predavanja na Kolež de Fransu: 1977-1978*, Novi Sad 2014.
- Исти, *Моћ/знанје: Odabrani spisi i razgovori 1972-1977*, Novi Sad 2012.
- Исти, *Riječi i stvari: arheologija humanističkih nauka*, Beograd 1971.
- Е. С. Helmreich, *The Diplomacy of the Balkan Wars 1912-1913*, New York 1969².
- А. Hetzer, *Geschichte des Buchhandels in Albanien. Prolegomena zu Literatursoziologie*, Berlin 1985.
- Historia e Shqipërisë*, I, red. S. Pollo, A. Buda, K. Prifti, K. Frashëri, Tiranë 1984.
- Е. Hobsbaum, *Nacije i nacionalizam od 1780. Program, mit i stvarnost*, Beograd 1996.
- Исти, *The Age of Empire 1875-1914*, London 1987.
- Б. Храбак, *Арбанашке студије II*, Београд 2005.
- Исти, *Арбанашки упади и побуне на Косову и у Македонији од краја 1912. до краја 1915. године*, Врање 1988.
- W. M. Carlgren, *Iswolsky und Aehrenthal vor der bosnischen Annexionskrise: russische und österreichisch-ungarische Balkanpolitik 1906-1908*, Uppsala 1955.
- N. Clayer, *Aux origines du nationalisme albanais: la naissance d'une nation majoritairement musulmane en Europe*, Paris 2007.
- Иста, *Religion et Nation chez Albanais, XIXe-XXe siècles*, Istanbul 2003.
- Conflicting loyalties in the Balkans: The Great Powers, the Ottoman Empire and Nation-Buildung*, ed. By H. Grandits, N. Clayer and R. Pichler, London – New York 2011.
- Д. Шнапер, *Заједница грађана: о модерној идеји нације*, Сремски Карловци-Нови Сад 1996.

8.3.2. Расправе и чланци

- R. Agstner, *An Institutional History of the Austrian Foreign Office in the Twentieth Century*, Austrian Foreign Policy in Historical Context, ed. by G. Bischof, A. Pelinka, M. Gehler, New Brunswick and London 2006, 39-57.
- I. Arapi, *Vjenë: Mësimi i gjuhës shqipe në Universitetin e Vjenës (fundi i shek. XIX-2010)*, Studime Revistë për studime filologjike 20 (2013), 107-144.
- C. A. Askew, *The Austro-Italian Antagonism, 1896-1914*, Power, Public, Opinion, and Diplomacy, ed. by L. Parker Wallace, C. A. Askew, New York 1959, 172-221.
- E. Atilla Ayetkin, *Tax Revolts During the Tanzimat Period (1839–1876) and Before the Young Turk Revolution (1904–1908): Popular Protest and State Formation in the Late Ottoman Empire*, Journal of Policy History 25 (2013), 308-333.
- C. A. Bayly, E. F. Biagini, *Introduction, Giuseppe Mazzini and the Globalization of Democratic Nationalism, 1830-1920*, ed. by, C. A. Bayly and E. F. Biagini, Oxford 2008, 1-7.
- T. Baycroft, M. Hewitson, *What was a Nation in Nineteenth-Century Europe?*, What is a Nation? Europe 1789-1914, ed. by T. Baycroft and M. Hewitson, Oxford 2006, 1-13.
- J. Bakić, *Teorijsko-istraživački pristupi etničkoj vezanosti (ethnicity), nacionalizmu i naciji*, Sociologija 48 (2006), 231-246.
- Ж. Балугџић, *Кад се стварала Албанија*, Српски књижевни гласник 52 (1937), 518-523.
- F. Bart, *Etničke grupe i njihove granice* u: F. Putinja, Ž. Stref-Fenar, *Teorije o etnicitetu*, Beograd 1997, 211-259 .
- P. Bartl, *Die Mirditen – Bemerkungen zur nordalbanischen Stammesgeschichte*, Münchner Zeitschrift für Balkankunde 1 (1978), 27-69.
- Д. Т. Батаковић, *Аустроугарска акција у косовском вилајету 1902. : једна француска анализа*, Косовско-метохијски зборник 2 (1998), 119-131.
- Исти, *Погибија руског конзула Г. С. Шчербине у Митровици 1903. Године*, Историјски часопис 34 (1987), 309-325.
- Исти, *The Great Powers, Serbia and the Albanian Question*, Balcanica 22 (1991), 111-124.

- Исти, *Serbia, the Serbo-Albanian Conflict and the First Balkan War*, *Balcanica* 45 (2014), 317-352.
- F. Bieber, *Muslim Identity in the Balkans before the Establishment of the Nation states*, *Nationality Papers* 28-1 (2000), 13-28.
- A. H. Benna, *Studien zum Kultusprotektorat Österreich-Ungarns in Albanien im Zeitalter des Imperialismus (1888-1918)*, *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchiv* 7 (1954), 13-46.
- Isa Blumi, *Austrian Strategies in Ottoman Albania: The School and the Fall of Sectarian Politics*, *Das Osmanische Reich und die Habsburegermonarchie in der Neuzeit*, Hrsg. M. Scheutz, Wien 2005, 595-611.
- Исти, *Seeing Beyond the River Drin: Ottoman Albanians and Imperial Rivalry in the Balkans after 1878*, *Wechselwirkungen: Austria-Hungary, Bosnia-Herzegovina, and the Western Balkans, 1878-1918*, ed. by C. Ruthner, D. Reynolds Cordileone, U. Reber, R. Detrez, New York 2015, 383-402.
- Исти, *Thwarting the Ottoman Empire: Smuggling through the Empire's New Frontiers in Yemen and Albania, 1878-1910*, *Ottoman Borderlands: Issues, Personalities and Political Changes*, ed. by Kemal H. Karpat with Robert W. Zens, Madison 2003, 255-274.
- Исти, *Contesting the Edges of the Ottoman Empire: Rethinking Ethnic and sectarian Boundaries in the Malesore 1878-1912*, *International Journal of Middle Eastern Studies* 35 (2003), 237-256.
- P. Bourdieu, *The Field of Cultural Production. Essays of Art and Literature*, New York 1993.
- J. Breuilly, *Nationalism and National unification in Nineteenth-century Europe*, *The Oxford Handbook of History of Nationalism*, ed. by J. Breuilly, Oxford 2013, 149-175.
- Исто, *Changes in the political uses of the nation: continuity or discontinuity?*, *Power and the Nation in European History*, ed. by L. Scales and O. Zimmer, Cambridge 2005, 67-101.
- F. R. Bridge, *Izvol'sky, Aehrenthal and the end of the Austro-Russian Entente*, *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* 29 (1979), 316-362.

- Исти, *Tarde venientibus ossa: Austro-Hungarian Colonial Aspirations in Asia Minor 1913-1914*, Middle Eastern Studies 6-3 (1970), 319-330.
- R. Brubaker, *Aftermaths of Empire and the unmixing of peoples: historical and comparative perspectives*, Ethnic and Racial Studies, 18-2 (1995), 189-218.
- R. Brubaker, F. Cooper, *Beyond 'Identity'*, Theory and Society 29-1 (2000), 1-47.
- M. Verli, *Informacione dhe opinione të diplomatëve austro-hungarezë për Kongresin e Dibrës*, Studime Historike 1/2 (2009), 229-248.
- Исти, *Kongresi arsimor i Elbasanit dhe themelimi i Shkollës Normale në burimet diplomatike austrohungareze*, Studime Historike 1/2 (2011), 75-92.
- Исти, *Kryengritja antiosmane e vitit 1910 sipas burimeve dokumentare austro-hungareze*, Studime Historike 3/4 (2010), 209-220.
- М. Војводић, *Велике силе и балканска иницијатива Аустро-Угарске у августу 1912*, Зборник Филозофског факултета 10-1 (1968), 413-428.
- A. Wimmera, Y. Feinstein, *The Rise of the Nation-State across the World, 1816 to 2001*, American Sociological Review 75-5 (2010), 764-790.
- A. Gingrich, *Frontier Myths of Orientalism: The Muslim World in Public and Popular Cultures of Central Europe*, Mediterranean Ethnological Summer School, ed. by B. Baskar and B. Brumen, Piran 1996, 99-127.
- K. Gostentschnigg, *Die Verflechtung von Wissenschaft und Politik am Beispiel der österreichisch-ungarischen Albanologie*, Südost-Forschungen 58 (1999), 221-245.
- J. Grenville, *Goluchowski, Salisbury and the Mediterranean Agreements 1895-1897*, Slavonic and Eastern European Review 36 (1958), 340-369.
- S. Gruber, *Austrian Contributions to the Ethnological Knowledge of the Balkans Since 1850*, Ethnologia Balkanica 2 (1998), 209-224.
- G. Demeter, *Hesitation, indecision or astuteness? The foreign policy of Austria-Hungary in 1912-1913 based on the diary of Lajos Thalloczy*, 100 години от Балканските войни. Извори и документи/100th Anniversary of the Balkan Wars. Sources and Documents, ed. A. Grebenarov, Sofia 2015, 438-451.
- G. Demeter, K. Csaplár-Degovics, *Albanian-Bulgarian Relations during the Balkan Wars and the Albanian-Macedonian Uprising (Third Balkan War, 1913)*, 100

- Years of Independence: Speeches of the International Scientific Conference, ed. B. Meta. Tirana 2014, 271–290.
- S. Demiraj, *Le Congres de Monastir*, *Studia Albanica* 2 (1968), 79-87.
- Д. Ђорђевић, *Србија и Балкан на почетку 20. века (1903-1906)*, Југословенски народи пред први светски рат, ур. В. Чубриловић, Београд 1967, 207-230.
- T. Zahra, *Imagined Noncommunities: National Indifference as a Category of Analysis*, *Slavic Review*, 69-1 (2010), 93-119.
- O. Zimmer, *Boundary mechanisms and symbolic resources: towards a process-oriented approach to national identity*, *Nations and Nationalism* 9 (2003), 173-193.
- F. Engel-Janosi, *Graf Kalnokys Rücktritt als Außenminister im Mai 1895*, F. Engel-Janosi, *Geschichte auf dem Ballhausplatz. Essays zur österreichischen Außenpolitik 1830-1945*, Graz – Wien – Köln 1963.
- E. J. Zürcher, *Kosovo revisited: Sultan Resad's Macedonian Journey of June 1911*, *Middle Eastern Studies* 35-4 (1999), 25-39.
- Иностранци [Ј. М. Јовановић], *Белешке о Арбанији*, Српски књижевни гласник 25/7 (1910), 508-519.
- H. Kayali, *Elections and the Electoral Process in the Ottoman Empire, 1876-1919*, *International Journal of Middle East Studies* 27-3 (1995), 265-286.
- H. Kaleshi, *Dr. Ibrahim Temo-Der Gründer des jungtürkischen Komitees Einheit und Fortschritt: Ein Beitrag zur Erhellung der Rolle der Albaner in der jungtürkischen Bewegung*, *Südost-Forschungen* 35 (1976), 110-149.
- Исти, *Le role de Chemseddin Samy Frasheri dans la formation de deux langues*, *Balcanica* 1 (1970), 197-216.
- Исти, *Një burim Turk mbi kryengritjet shqiptare më 1909-1912*, *Gjurmime albanologjike* 1 (1972), 297-336.
- H. Kapidžić, *Institut za istraživanje Balkana u Sarajevu 1904-1918 (Namjena i planovi)*, *Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu* 2 (1964), 7-51.
- Исти, *Pripreme za austrougarsko prodiranje u albansko etničko područje iz Novopazarskog sandžaka 1896. godine*, *Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu* 6 (1970-1971), 415-430.

- C. Kafadar, *The Question of Ottoman Decline*, Harvard Middle Eastern and Islamic Review 4 (1997/98), 30-75.
- M. Ković, *Austria-Hungary's "Civilizing Mission" in the Balkans. A View from Belgrade (1903-1914)*, *Balcanica* 48 (2017), 107-122.
- Исти, *Drawing on smaller Narrative Units. The Image of Kosovo Albanians in the Reports of Serbian Diplomats (1889-1912)*, *AIESEE Revue* 40-44 (2010-2014), 211-225.
- Исти, *Protector, Neighbour, Enemy: the Habsburg Empire and the Serbs (1780-1914)*, *Studies in Ethnicity and Nationalism* (2005), 98-99.
- Исти, *From Vienna to Paris: Serbian Elite between Central and Western Europe (1878-1914)*, *Serbien in Europa. Leitbilder der Moderne in der Diskussion*, Hrsg. G. Schubert, Wiesbaden 2008, 53-60.
- P. Kolsto, *Assesing the Role of Historical Myths in Modern Society*, *Myths and Boundaries in South-Eastern Europe*, London 2005, 1-34.
- K. Kumar, *Nation-states as empires, empires as nation-states: two principles, one practice?*, *Theory and Society* 39-2 (2010), 119-143.
- D. Lieven, *Dilemmas of Empire 1850-1918. Power, Territory, Identity*, *Journal of Contemporary History* 34-2 (1999), 163-200.
- N. Mehmeti, *Situata politike në Shqipëri në pranverën e vitit 1914*, *Studime Historike* 1-2 (2008), 21-41.
- Ђ. Микић, *Албанско питање и албанско-српске везе у XIX. веку (до 1912)*, *Марксистичка мисао* 3 (1985), 137-156.
- Исти, *The Albanians and Serbia During the Balkan Wars*, *East Central European Society and the Balkan Wars*, ed. by B. Kiraly, D. Djordjević, New York 1987, 165-196.
- Исти, *Srpsko-bugarski odnosi i albansko pitanje (od 1909. do 1912. godine)*, *Jugoslovensko-bugarski odnosi*, Beograd 1982, 19-56.
- N. Mitchell, *The Height of the German Challenge: The Venezuela Blockade, 1902-3*, *Diplomatic History*, 20-2 (1996), 185-209.
- L. Monzali, *The Balkans and the Triple Alliance in Italian Foreign Policy 1882-1903*, *Italy's Balkan Strategies: (19th-20th Century)*, ed. by V. G. Pavlović, Belgrade 2014, 61-80.

- F. Müge Göçek, *Ethnic Segmentation, Western Education, and Political Outcomes: Nineteenth-Century Ottoman Society*, Poetics Today 14-3: Cultural Processes in Muslim and Arab Societies Modern Period I (1993), 507-538.
- C. B. P. Наср, *Европски колонијализам и настанак модерних муслиманских држава*, Оксфордска историја ислама, ур. Џ. Еспозито, Београд 2016², 541-595.
- R. Okey, *A Trio of Hungarian Balkanists: Béni Kállay, István Burián and Lajos Thallóczy in the Age of High Nationalism*, The Slavonic and East European Review 80-2 (2002), 234-266.
- J. Osterhammel, *Europamodelle und imperiale Kontexte*, Journal of Modern European History 2 (2004), 157-181.
- Исти, *Commentary: Measuring Imperial „Success” and “Failure”*, Comparing Empires: Encounters and Transfers in the Long Nineteenth Century, eds. J. Leonhard and U. von Hirschhausen, Göttingen 2011, 472-478.
- N. Özbek, *Policing the Countryside: Gendarmes of the Late 19th-Century Ottoman Empire (1876-1908)*, International Journal of Middle East Studies 40-1 (2008), 47-67.
- P. Pomper, *The History and Theory of Empires*, History and Theory 44-4 (2005), 1-27.
- Art. Puto, *Feja e shqiptarit është “shqiptaria”: mit apo konstruktiv historik*, Përpekja, 15-16 (1999), 32-38.
- F. Ramadani, *Shqipëria në politikën e Austro-Hungarisë në fillim të shek.XX*, Studime historike 3-4 (2008), 39-64.
- A. Rathberger, *The Ambassadors Conference of Constantinople, the Cretan Crisis, and the Plans for an International Condominium over the Ottoman Empire, 1896-1898*, Südost-Forschungen 71 (2012), 106-128.
- J. Redžepagić, *Razvoj prosvete i školstva albanske narodnosti na teritoriji današnje Jugoslavije do 1918. godine*, Priština 1968.
- M. Reinkowski, *Double Struggle, No Income: Ottoman Borderlands in Northern Albania*, Ottoman Borderlands: Issues, Personalities And Political Changes, ed. By Kemal H. Karpat with Robert W. Zens, Madison 2003, 239-254.

- B. Pula, *Institutionalizing a Weak State Law and Jurisdictional Conflict between Bureaucratic and Communal Institutions in the Albanian Highlands*, *Comparative Studies in Society and History* 57-3 (2015), 637–664.
- S. Rizaj, *Kosovski vilajet 1896-1897. godine*, *Zbornik Filozofskog fakulteta u Prištini* 6 (1969), 329-366.
- J. Rrapaj, K. Kolasi, *The Curious Case of Albanian Nationalism: the Crooked Line from a Scattered Array of Clans to a Nation-State*, *The Turkish Yearbook of International Relations* 43 (2013), 185-228.
- M. Rolf, *Einführung: Imperiale Biographien, Lebenswege imperialer Akteure in Groß- und Kolonialreichen (1850-1918)*, *Geschichte und Gesellschaft* 40 (2014), 5-21.
- H. Rumpler, *Die rechtlich-organisatorischen und sozialen Rahmenbedingungen für die Aussenpolitik der Habsburgermonarchie 1848-1918*, *Die Habsburgermonarchie in System der internationalen Beziehungen*, VI-1, Hrsg. Von A. Wandruszka und P. Urbanitsch, Wien 1989, 1-121.
- H. Rumpler, *The «Ballhausplatz» in Vienna. The Social and Political Centre of Empire-Policy*, *Opinion publique et politique extérieure en Europe, I. 1870-1915. Actes du Colloque de Rome (13-16 février 1980)*, Rome 1981, 139-155.
- O. J. Schmitt, *Balkanforschung an der Universität Wien*, *Reichweiten und Außensichten. Die Universität Wien als Schnittstelle wissenschaftlicher Entwicklungen und gesellschaftlicher Umbrüche*, Hrsg. M. Grandner, T. König, Wien 2015, 61-98.
- Исти, *Genosse Aleks und seine Partei oder: zu Politik und Geschichtswissenschaft im kommunistischen Albanien (1945-1991)*, *Beruf und Berufung: Geschichtswissenschaft und Nationsbildung in Ostmittel- und Südosteuropa im 19. und 20. Jahrhundert*, Hrsg. M. Krzoska und H-C. Maner, Münster 2005, 143-166.
- Ђ. Ђ. Станковић, *Никола Пашић и стварање албанске државе*, *Марксистичка мисао* 3 (1985), 157-169.
- J. C. Sugarman, *Imagining the Homeland: Poetry, Songs, and the Discourses of Albanian Nationalism*, *Ethnomusicology*, 43-3 (1999), 419-458.

- B. Sutter, *Machtteilung als Bürgerschaft des Friedens. Eine Denkschrift des Botschafters Heinrich von Calice 1896 zur abgrenzung des Interessensphären zwischen Russland und Östereich-Ungarn am Balkan*, Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 37 (1984), 305-307.
- J. N. Tallon, *The Albanian Vilayets of the Ottoman Empire: Between Young Turks (or CUP) and Balkan Players, 1909-1912*, Balkan Nationalism(s) and the Ottoman Empire, Ed. D. Stamatopoulos, III, The Young Turk Revolution and Ethnic Groups, Istanbul 2015, 173-187.
- S. Rahimi, *Marrëveshjet e qeverisë serbe me Esat pashë Toptanin gjatë viteve 1914-1915*, Glasnik arhiva Kosova 6 (1976), 117-142.
- С. Терзић, *Аустроугарско обликовање албанског националног покрета (1878-1912)*, Европа и источно питање: политичке и цивилизацијске промене. Међународни научни скуп 9-11. децембар 1998, Београд 2001, 247-262.
- G. Shpuza, *Thelbi i ideve dhe i praktikave kantoniste – copëtimi i plotë i shtetit të ri shqiptar (1913-1915)*, Studime historike 1-2 (2005), 43-56.
- M. Todorova, *The Trap of Backwardness: Modernity, Temporality and the Study of Eastern European Nationalism*, Slavic Review 64-1 (2005), 140-164.
- F. Trix, *The Stamboul Alphabet of Shemseddin Sami Bey: Precursor to Turkish Script Reform*, International Journal of Middle East Studies 31-2 (1999), 255-272.
- P. Ther, *„Imperial Nationalism“ as Challenge for the Study of Nationalism*, Nationalizing Empires, ed. by S. Berger and A. Miller, Budapest – New York 2015, 573-591.
- С. М. Ђирковић, *Удео средњег века у формирању етничке карте Балкана*, С. М. Ђирковић, Работници, Војници, Духовници: Друштва средњовековног Балкана, прир. В. Ђокић 1997
- A. Урошевић, *Трагови племенских организација код Арбанаса на Косову*, Balcanica 7 (1976), 323-327.
- A. Фотић, *Између закона и њихове примене*, у: Приватни живот у српским земљама у освит модерног доба, прир. А. Фотић, Београд 2005, 27-71
- M. B. Fried, *The cornerstone of Balkan power projection: Austro-Hungarian war aims and the problem of Albanian neutrality, 1914–1918*, Diplomacy and Statecraft, 23-3 (2012), 425-445.

- Д. Фундић, *Исмаил Кемал – преображај османског службеника у вођу албанског националног покрета*, Историјски часопис 62 (2013), 361-385.
- A. Hammond, *The Uses of Balkanism: Representation and Power in British Travel Writing, 1850-1914*, *The Slavonic and East European Review* 82-3 (2004), 601-624.
- Исти, *Typologies of the East: On Distinguishing Balkanism and Orientalism, Nineteenth-Century Contexts* 29-2/3 (2007), 201-218.
- A. Hannig, *Angst und die Balkanpolitik Österreich-Ungarns vor dem Ersten Weltkrieg, Angst in den Internationalen Beziehungen*, Hrsg. von P. Bormann, T. Freiburger, J. Michel, Bonn 2010, 93-113.
- Иста, *Austro-Hungarian foreign policy and the Balkan Wars, The Wars before the Great War: Conflict and International Politics before the Outbreak of the First World War*, ed. by D. Geppert, W. Mulligan, A. Rose, Cambridge 2015, 233-248.
- F. Hauptmann, *Austrougarska politika, Trojecarski savez i Tajna Konvencija sa Srbijom*, *Godišnjak Istoriskog društva Bosne i Hercegovine* 9 (1957), 58-72.
- Исти, *Uloga zajedničkog Ministarstva finansija u formiranju austrougarske politike prema Albaniji uoči Kretske krize*, *Radovi Filozofskog Fakulteta u Sarajevu IV (1966-1967)*, 35-45.
- U. von Hirschhausen und J. Leonhard, *Europäische Nationalismen in West-Ost-Vergleich: Von der Typologie zur Differenzbestimmung*, *Nationalismen in Europa: West- und Osteuropa im Vergleich*, Hrsg. U. von Hirschhausen, Göttingen 2001, 11-45.
- Б. Храбак, *Муслимани северне Албаније и Србија уочи избијања рата 1914. године*, *Зборник за историју Матице српске* 22 (1980), 49-81.
- Исти, *Оријентација косовских и дебарских Албанаца у првим месецима 1912. године*, *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини* 30 (2000), 21-61.
- A. Hetzer, *Die Funktion des Skanderbeg-Mythos für die nationale Identität der Albaner. Vom Athleta Cristi zum Garanten des laizistischen Staaten*, *Erinnerungskultur in Südosteuropa*, Hrsg. Von R. Lauer, Göttingen 2011, 105-117.

- N. Clayer, *Retour sur les « révoltes albanaises » de l'après 1908*, Südost-Forschungen 73 (2014), 191-230.
- Иста, *The Albanian students of the Mekteb-i Mülkiye. Social networks and trends of thought*, Late Ottoman Society, The intellectual Legacy. ed. by E. Özdalga, London and New York 2005, 291-311.
- Иста, *Convergences and Divergences in Nationalism through the Albanian Example, Developing Cultural Identity in the Balkans. Convergence vs. Divergence*, ed. by R. Detrez, P. Plas, Brussels 2005, 213-226.
- W. Connor, *The timelessness of nations*, Nations and Nationalism, 10-1/2 (2004) 35-47.
- K. Csaplár-Degovics, *Der erste Balkankrieg und die Albaner. Ein Beitrag zur Geschichte der Unabhängigkeitsproklamation Albaniens (28. November 1912)*, Südost-Forschungen 67 (2008), 168-201.
- Исти, *Lajos Thallóczy und die Historiographie Albaniens*, Südost-Forschungen 68 (2009), 205-246.
- Исти, *Ludwig von Thallóczy und die Albanologie. Skizzen eines Experiments zur Nationsbildung*, Lajos Thallóczy der Historiker und Politiker. Die Entdeckung der Vergangenheit von Bosnien und Herzegowina und die moderne Geschichtswissenschaft, Hrsg. A. Gottsmann, Dž. Južbašić, I. Ress, Sarajevo 2010, 141-164.
- Исти, *Österreichisch-ungarische Interessendurchsetzung im Kaza von Tirana*, Südost-Forschungen 71 (2013) 129-182.

Биографија

Душан Фундић је рођен 1987. године у Фочи. Основну школу и гимназију завршио је у Београду. Основне студије на Одељењу за историју Филозофског факултета у Београду завршио је 2010. године, а 2011. завршио је мастер студије на истом факултету. Током докторских студија од фебруара 2012. године примао је стипендију Министарства просвете, науке и технолошког развоја учествујући на пројекту „Европа и Срби (1804-1918): подстицаји и искушења европске Модерне“ Историјског института Београд. Од маја 2014. године запослен је на Балканолошком институту Српске академије наука и уметности на пројекту „Историја политичких идеја и институција на Балкану у 19. и 20. веку“.

Истраживања у Аустрији обављао је и као стипендиста ÖAD-а (Österreichische Austauschdienst) на Институту за историју источне Европе (Institut für Osteuropäische Geschichte). Говори енглески и немачки и служи се албанским и француским језиком.

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора Душан Фундић

Број индекса 5i11/0005

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом:

Аустро-Угарска и обликовање Албаније (1896-1914)

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација у целини ни у деловима није била предложена за стицање друге дипломе према студијским програмима других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

У Београду, 12.10.2018

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора Душан Фундић

Број индекса 5i11/005

Студијски програм Историја

Наслов рада Аустро-Угарска и обликовање Албаније (1896-1914)

Ментор проф. др Милош Ковић

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањена у **Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис аутора

У Београду, 12.10.2018

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Аустро-Угарска и обликовање Албаније (1896-1914)

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)
3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци.
Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

Потпис аутора

У Београду, 12.10.2018

1. **Ауторство.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.

2. **Ауторство – некомерцијално.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.

3. **Ауторство – некомерцијално – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.

4. **Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.

5. **Ауторство – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.

6. **Ауторство – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.